

Bibliotheca Comeniana

IX.

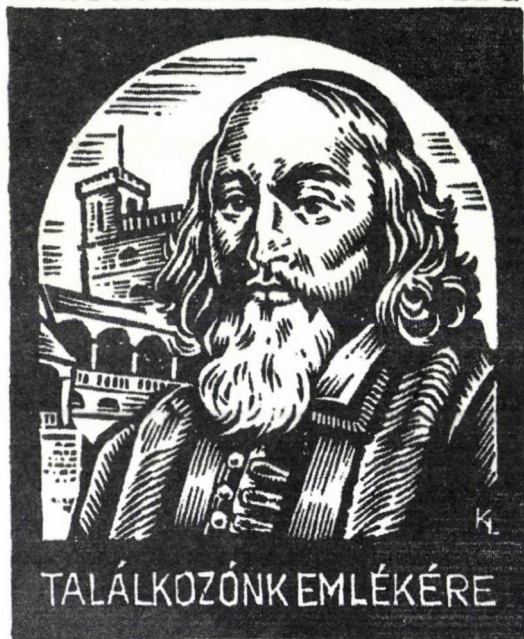

COMENIUS
ÉS A HAZAI MŰVELŐDÉS

Bibliotheca Comeniana

IX.

J.A.COMENIUS 1592-1670

1992

KÉKESI LÁSZLÓ METSZETE

Bibliotheca Comeniana
IX.

Comenius
és a hazai művelődés

TANULMÁNYOK, ELŐADÁSOK

Sárospatak
2002

Szerkesztette:
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Technikai szerkesztő:
KOVÁTS DÁNIEL

A címlapon:
CZINKE FERENC
Comenius-portréja

KIADTA A MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

Kiadványfelelős:
FÖLDY FERENC

ISSN 0237-6024

Előszó

A Magyar Comenius Társaság arra vállalkozott, hogy kutatja, terjeszti, tudatosítja Comenius örökségét, élő és éltető hagyományait s a magyar művelődés, nevelés történetének fontosabb alkotásait, progresszív vonásait. Nemcsak azért teszi ezt, hogy segítse megőrizni a múlt értékeit, és tisztelegjen az alkotók emléke előtt, hanem azért is, hogy a múlt feladatmegoldásainak ismertetésével, a tanulságok megfogalmazásával erősítse mai nevelésünk-tanításunk tudatosságát, segítse annak fejlődését, hatékonyságának növelését.

Könyvsorozatunk jelen kötete is ezt a célt szolgálja.

Könyvünk első részében Comenius írásaiból közlünk részleteket. 1669-ben Samuel Maresius teológus egyik írásában élesen megtámadta, tisztességében, becsületében erősen megsértette Comeniust. Comenius egyrészt azért, hogy Maresiust véleményének megváltoztatására bírja, másrészt pedig, hogy kettőjük ügyében a felettesek állásfoglalását kérje, és ahhoz is adatokat, tényeket szolgáltatasson, felidézi életének főbb eseményeit, leírja munkálkodásának fontosabb nehézségeit, eredményeit. Ismerteti a támogatóival történt megbeszéléseket és azok segítőkézségét. Írásában természetesen olvashatók a Magyarországgal kapcsolatos visszaemlékezései is. S meglepő módon, a többi visszaemlékezéstől eltérően, zárójelben a magyarországi állapotokra vonatkozóan is van megjegyzése. Leírja például, hogy ha egy tiszt ember az utcán játszó gyermekekhez ér, azok a játékot abbahagyják, a felnőttet meghajlással köszöntik, s csak akkor fognak újra a játékhoz, ha az elhaladt. S az ilyen megállapításaihoz azt is hozzáteszi, hogy ez örömet okozott neki, s ilyet más művelt nemzeteknél sehol sem tapasztalt. Mivel Comeniusnak ez a munkája hazánkban még nem jelent meg, s nincs is meg, megfelelő utánjárással sikerült megszereznünk, lefordíttatnunk és belőle a Magyarországgal kapcsolatos részt kötetünkben latinul és magyar fordításban egyaránt közöljük. Már itt felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy Come-

niusnak ezt az egész munkáját eredeti nyelven (latinul) és magyar fordításban az Országos Széchényi Könyvtárban, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei könyvtárában és a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara könyvtárában elhelyezzük, hogy ott az érdeklődők, kutatók rendelkezésére álljon.

A Sárospatakon írt munkái közül közöljük Comeniusnak már előzőleg Lesnóban kiadott és a pataki iskola számára Tolnai Dali János, Szőlősi János és Szilágyi Benjámin István közreműködésével átdolgozott, s 1652-ben a pataki nyomdában megjelentetett tankönyvnek, a Vestibulumnak az előszavát és a könyv végéhez csatolt utóiratot, a tanítókhoz írt intelmet. A két írás gondolatai közelebb viszik az olvasót a „pataki scholarcha” pedagógiai, módszertani felfogásának, törekvéseinek a megismeréséhez, s meggyőzik az általa javasolt nevelési-tanítási feladatmegoldások, gyakorlati eljárások eredményt hozó, fokozó hatásáról.

A Comeniusszal kapcsolatos kutatási anyag sokszínű, széleskörű. Foglalkoznak a szerzők Comenius eszméinek és más eszmeáramlatoknak a kapcsolatával, ismertetik tanításának mai pedagógiai gyakorlatunkban is érvényesülő, érvényesíthető vonásait, a magyar származásával kapcsolatos kutatás megállapításait s hatásának mai társadalmi életünkben való megnyilvánulását is.

Sokrétű kutatásról ad számot s gazdag tartalmat kínál az olvasó számára a „Művelődésünk századaiból” című fejezet is. Időben a XV. századtól napjainkig terjednek a feldolgozott témák eseményei, a kutatások értékelései, tanulságai. A neveléstörténeti témák között főleg sárospataki és mezőkövesdi elemzések olvashatók.

A kötetben közölt tanulmányok a 2000. és 2001. évi felolvasóüléseink előadásainak témái, de néhány tanulmány már korábban készült. Közlésüknél erről megfelelő tájékoztatást adunk.

Könyvünkben beszámolót közlünk a Magyar Comenius Társaságnak az elmúlt hároméves ciklusban végzett munkájáról s gazdálkodásáról, és ezzel együtt vázoljuk a következő időszak törekvéseit, főbb feladatait is. Ezzel kapcsolatban legyen szabad itt is megjegyeznem, hogy tovább folytatva Társaságunk már bevált tevékenységét, a tagok aktivitására építve közgyűlésünk két új feladat vállalását fogadta el. A Társaság keretében megalakul a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei neveléstörténeti kutatócsoport, továbbá Comenius pedagógiai hagyatékának elemzésével

összegyűjtjük a 21. században is hasznos, mai nevelésünk hatékonyságát segítő, fokozó részét, s a pedagógusképzés és önképzés segítése céljából az anyagot megjelentetjük.

15 év telt el Társaságunknak 1986-ban történt megalakulásától napjainkig, a megtett útról beszámolókat közlünk.

Kötetünk megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztálya Múzeumi Osztályának, az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottságának és a sárospataki Városvédő és Szépítő Egyesületnek az anyagi áldozatvállalása, támogatása tette lehetővé. Segítőkézségükért itt is hálás köszönetet mondok. Megköszönöm Viera Žbirková nyitrai professzor asszonynak, Comenius kutatónak „A testvéri intelleum folytatása” című mű felkutatásához nyújtott segítségét, a szövegnek fénymásolatban rendelkezésünkre bocsátását. Köszönöm az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának, Monok Istvánnak, hogy a Sárospatakon 1650-1651-ben megjelent két Comenius-könyv címoldalának és néhány lapjának bemutatását lehetővé tette. Hasonlóan megköszönöm Kováts Dánielnek, Társaságunk választmányi tagjának, technikai szerkesztőnknek a sokrétű anyag kötetté formálásához adott segítségét is.

Ködöböcz József

PRIMITIÆ LABORVM
SCHOLASTICORVM.

IN ILLUSTRİ PATAKINO
GYMNASIO,

*Auspicijs Illustrissimi ac Præcellsi
Domini.*

Dⁿⁱ SIGISMVNDI RAKOCI
CELSISSIMORVM TRANSYLVANIÆ

PRINCIPVM RAKOCIORVM

NEPOTIS, FILII, FRATRIS,

Ducatûs Munkaciensis &c. &c.

hæreditarii Domini,

*In majus & melius transformari
capto.*

Annis M. DC. L. & M. DC. LI.

COMENIUS ELSŐ PATAKI KÖNYVÉNEK CÍMLAPJA

I.

Comenius műveiből

**Continuatio Admonitionis Fraternalis
de temperando Charitate zelo.**

**Cum fideli Dehortatione a Pantherina Indole
et a Larvis Joh. Comenii ad S. Maresium:
pro intentione prima minuendorum odiorum
ampliandorumque favorum;
aut ad tradendum finaliter obstinatos divino et humano iudicio.**

**Amsterdami,
apud Johannem van Someren, bibliopolam. 1669.**

A testvéri intellelem folytatása a vetélkedés szeretettel való mérsékléséről

**Joh. Comenius őszinte intelmei
S. Maresiushoz a párducjellemről és az álarcokról,
annak érdekében, hogy a gyűlölet csökkenjen
és növekedjék a jóindulat:
az emberi és isteni ítélet fog végül beteljesedni azokon,
akik konokul szembeszegülnek ezzel.**

**Részlet¹
Comenius magyarországi vonatkozású emlékei**

**Fordította:
ŐSZ FERENC**

**Amsterdam, 1669.
Johannes van Somer könyvkereskedőnél.**

¹ Comenius ezen írásának teljes ismert szövege latinul és magyarul megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, Sárospatakon a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek könyvtárában, valamint a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskola Kara könyvtárában, s ott az érdeklődő kutatók rendelkezésére áll. Itt most a Sárospatakkal kapcsolatos részeket közöljük latinul és magyar fordításban. – Comenius e latin nyelvű művének közlésében forrásunk: Archiv pro badáni o životě a spisech J. A. Komenského. Redaktor: *Dr. Ján Kvačala*. Sešit III. V Brně 1913. Mivel a fordító szerint a latin szövegben néhány esetben pontatlanság érzékelhető, ezenkívül pedig a szöveg valamilyen ok miatt befejezetlen is, megpróbáltuk az eredeti szöveget Hollandiából megszerezni, ez azonban kétértelmű nyomdába adásáig nem járt sikerrel. Comenius e munkájának ismertetésére, az itt közölt magyarországi emlékeinek elemzésére, közelebbi megvilágítására a pontos szöveg ismeretében könyvsorozatunk következő. X. kötetében kerül sor.

96. Ego interim in proposito meo, de Iuventute Christiana bene merendi, perseverans, varie a variis consiliorum diversitate distractus fui. D. Hotton, Rulicius, Morianus, suadebant in Hollandiam reditum; tranquillissimum Alkmariae promittentes secessum. Mei rursus, ex Pol. et Hung. me ad se retrahebant: eo quod Antistites sui (Georgius Erastus et Laur. Iustinus) decessissent, tertius autem (Paulus Fabricius) tabe lenta consumeretur: non convenire mihi ultimo tam longe a disperso utroque grege abesse. Scripserat et D. Bisterfeldius e Transylvania, frustra me Collegium Pansophicum (cuius spe in Anglia et Hollandia me lactari sciebat) exspectare: opus inchoatum soli mihi esse continuandum. Addito: Quemadmodum impossibile est duas matres eniti unum faetum, ita impossibile unum undique Harmonicum Opus a pluribus prodire Ingeniis. Sed absolve tu iuxta factas delineationes (inquirebat) quantum possibile tibi, videbis nos undique concursuros etc. Quae omnia cum ego confidenter ad Maecenatem meum deferrem, consiliumque poscerem, potestatem dedit de me statuendi; quicquid vellem: modo ut elaborata iam Scholastica ederentur, indeque ad maiora transitus fieret.

97 Re itaque deliberata Lesnam redii: ibique dies aliquot Coniugem dilectam (diuturno morbo confectam, et ad paterna sepulchra festinantem) mox dilectum Collegam P. Fabricium, sepelivi. In cuius locum cum succedere me (in Pastorate Ecclesiae Bohemicae) vellent, iustis rationibus recusavi, onere illo in Wenceslai Locharii humeros translato. Ipse vero parata iam Didactica ad prelum dedi, sicut in Didact. Tomo II. exstant. Quo labore biennium totum consumptum fuit: donec Monasteriensis Noribergae plenissimis complimrntis firmata Pax (1650 in Ianuario) novas adferret aerumnas. Scripserat enim aliquis ex Illustribus nostris, Nos e Gente nostra penitus a pace ista exclusos esse. Convocandos ergo primarios Viros ex illis, qui in Polonia, Prussia, Silesia, Hungaria exulant, ad ultima consilia, quid iam nobis sic undique desertis faciendum esset, capiendum. Scripsimus ergo, et comparuerunt Lesnae non exiguo numero, ex Hungaria tantum nemo: excusando primarii (tam ex Pastoribus quam Nobilitate) senectutem, morbos, itinerisque longinqui (hiemali adhuc tempore) difficultatem. Praeterea, se per hos 22 annos aliquoties ad Synodales Conventus in Poloniam vocatos comparuisse: ne semel autem illos a nobis revisos. Iustum esse ut vel semel quoque visitatio fiat hac tali occasione: ut quicquid hic conclusum fuerit illis coram explicari, illorumque sententiae vicissim audiri, possent etc.

96. Én eközben ragaszkodtam azon elképzelésemhez, hogy a keresztyény ifjúság hasznára fogok munkálkodni: ebben aztán szinte mindenki mást tanácsolt nekem. Hotton, Rulicius és Morianus urak a Hollandiába való visszatérést javallották, nyugodt visszavonulásra ígértek lehetőséget Alkmarban. Az enyéim² viszont (Lengyelországban és Magyarországon) magukhoz igyekeztek visszahívni. Két előljárójuk ugyanis (Georgius Erastus és Laur. Iustinus) távozott az élők közül, a harmadikat pedig (Paulus Fabricius) krónikus betegség gyöttri. Nem illendő, hogy én (az utolsó, akire még számíthatnak) mindkét szétszórt nyájtól ilyen távol éljek. Továbbá Bisterfeld³ úr is írt Erdélyből, hogy hiába váraozik rám a Pansophista Kollégium (noha ő úgy tudta, ennek reményében gyarapítottam tudásomat Angliában és Hollandiában): az elkezdett művet egyedül én folytathatom. Hozzátette: ahogy két anya nem szülhet egyetlen gyermeket, úgy lehetetlen, hogy több tehetség által jöjjön létre egyetlen, teljesen harmonikus mű. Tedd magad szabaddá – folytatta – amennyire lehetséges, a már elkészült vázlataid mellett: meglátod, mindenfelől hozzád fogunk seregleni. Én mindezeket mecénásom⁴ elé tartam bizalommal, és a tanácsát kértem: ő rám bízta a döntést. Csináljak, amit akarok, csak kerüljön már kidolgozottan kiadásra az a skolasztikus munka: aztán átérhetek a komolyabb feladatokra.

97. A dolog illetén megfontolása után hazatértem Lesnóba. Ott néhány napon belül szeretett feleségemet (hosszú ideje tartó betegség gyötörte és már sietett az atyai sírboltba), majd pedig szeretett kollégámat P. Fabriciust temettem el. Mikor azt akarták, hogy lépjek az ő helyébe (a cseh egyház pásztori székébe), jogos indokokkal utasítottam el, áthárítva a feladat terhét Wenchesla Lochar vállaira. Magam pedig sajtó alá adtam az immáron elkészült Didaktikámat, amint azt e művem második kötetében említtem. Két teljes esztendő tölthtettem ezzel a munkával, mígnem a Nürnbergben teljes egyetértséssel ratifikált béke (1650 januárjában) új veszedelmeket hozott ránk. Megírta ugyanis az egyik előkelőnk, hogy mi teljesen ki lettünk rekesztve népünkben ezzel a békével. Össze kell tehát hívni a vezető férfiakat azok közül, akik Lengyelországban, Poroszországban, Sziléziában és Magyarországon száműzöttekként élnek, egy „katasztrófaterv” elfogadására: mitévők legyünk most, mikor mindenki cserbenhagyott bennünket. Írtunk hát nekik és – elég sokan – el is jöttek Lesnóba: Magyarországról azonban senki nem érkezett. Ottani vezetőik (mind a lelkipásztorok, mind a nemesek) mentegetőzésül öregségüket, betegségüket és a hosszú út nehézségét (télidő volt éppen) hozták fel. Továbbá, hogy ők az elmúlt 22 év során jó néhányszor elmentek a lengyelországi zsinatokra, hozzájuk azonban senki sem utazott közülünk látogatóba. Jogos lenne, hogy legalább egyszer – ebből az alkalomból – őket keresse fel valaki: fejtse ki előttük, hogy mit végzett ez a gyűlés, és hallgassa meg a véleményüket.

² Comenius hittestvéireiről, a „cseh testvérekről” vagy huszitákról van itt szó, akiknek a cseh felkelés 1620-ban bekövetkezett bukása után menekülni kellett hazájukból.

³ Joh. Heinrich Bisterfeld (1605-1655) teológus, filozófus és természettudós. 1629-ben Bethlen Gábor meghívására érkezik a gyulafehérvári iskolához, ahol *Alsteddel* és *Piscatorral* együtt tanít.

⁴ *Ludovicus de Geer*, Comenius holland támogatója.

98. Nobis ergo Lesnae congregatis a viro rerum intime gnaro narratum fuit: A Gustavi et Friderici morte (anno 1632) Principes Imperii pro Consiliorum unanimitate Francofurti ad Moenum erexisse Collegium, in Praesidem illi dato Sueciae Cancellario D. Oxenstirnio. Quo cognito Bohemiae Proceres, maximam partem in Misnia exulantes, solemnem ad illos Legationem (octo Baronum, octo ex Equestri, et totidem ex Civico ordine) expeditisse, salutemque Patriae commendasse. Retulisse etiam amplissima promissa (non verbis tantum, sed Diplomate scripto, sigilloque Imperii munito) sive per victoriosa Arma, sive per pacificos Tractatus, Bello imponendus erit finis, Bohemiam tamen, tanquam primarium Imperii membrum, Libertatibus suis omnino restituendam esse etc. Nunc autem contrarium videri, nobis in haereditatem relictis Austriacae Domui, et sic Papae: qui Conscientiarum libertatem nunquam concessuri sint. Quid ergo nobis iam faciendum? An omni amissa spe aliis nos Gentibus et Ecclesiis permiscere? Nos vero Ecclesiastici an Consistorio dissoluto neminem amplius ad Ecclesiae ministeria ordinare, vel mittere, debeamus? uno quoque iam Deo et Conscientiae suo relicto? Longas post deliberationes negative conclusum: Politicique (Ecclesiarum olim in patria Patroni) vehementer orarunt, ne in istas venire cogitationes liberet, ut sancta illa Unionis et Ordinis vincula, feliciter a Maioribus constituta, et solicite per duo saecula custodita, dirupta vellemus. Potius in demortuorum nuper Antistitum aliae columnae ut erigantur: et sic porro quam diu nostrum aliqui supererunt; ultimo eventu Pastorum Principi, Christo, permisso.

99. Ita sententia stetit omnium, sicut et de visitandis per Hungariam dispersis fratribus Moravis: et quidem per me Moravum, quem isti expresse nominarant, et ad cohabitandum sibi (aut si id res non ferret, ad invisendum saltem, cum plerique illorum faciem meam per annos 25 non vidissent) postularant. Quod longinquum iter tametsi laboribus meis remoram illaturum videbam, Fratrum tamen voluntati refragari non licuit: praesertim cum aliud interveniret hanc ipsam perfectionem valide promovens. Reddita enim fuit in eo ipso Conventu epistola inscripta mihi, grandi sub sigillo: quam ut aperuimus, subscriptionem SIGISMUNDI RACOCY vidimus, me ad Consilia de Scholarum reformatione, studiisque Pansophicis, ad se in superiorem Hungariam amanter invitantis. Adiuncta fuit Ioh. Tolnai (Hartlibii in Anglia per multos annos amici, tunc autem iam illustris Patakiniae Scholae Rectoris) epistola, multis suasoriis argumentis repleta. Quibus cum meorum nemo repugnaret, vidi me in Hungariam et vocari et mitti. Acta haec sub Martii finem. Ubi tametsi mox a Paschatos ire ad Pentecostenque redire, suadebant, ego tamen (necessariis aditer subito paratis) mox viae me dedi, cum dilectis conterraneis ubi ubi Paschae celebraturus (17 Aprilis) si daret Deus.

98. Nekünk tehát, akik összegyűltünk Lesnóban, egy az eseményeket jól ismerő férfiú mondta el az alábbiakat: Gusztáv és Frigyes halála után (1632-ben) a császárság fejedelmei létrehoztak egy testületet a Majna-parti Frankfurtban, hogy döntéseik egységesek legyenek: elnökvé a svéd kancellárt, Oxenstiernát⁵ választották meg. Miután erről a cseh rendek értesültek, akik jórészt Meissenben éltek mint száműzöttek, egy ünnepélyes küldöttséget (nyolc bárót, nyolc lovagot és ugyanannyi polgárt) menesztettek hozzájuk, és rájuk bízta hazájuk üdvét. Azzal a biztató válasszal tértek haza (nem csupán a szavak szintjén, hanem írásban kapták ezt a birodalmi pecséttel megerősítve), hogy akár fegyveres úton, akár békés tárgyalásokkal véget kell vetni a háborúnak, Csehország szabadságát azonban, mint a birodalom alapvető tagjait, teljes egészében vissza kell állítani. Most viszont – úgy látszik – az ellenkezője történt: az ausztriai háznak és így a pápának az örökségévé tették bennünket, ezek pedig soha nem engedik meg a vallásszabadságot. Mit tehetünk immáron? Tán reményünket elveszítve más népekbe és egyházakba olvadjunk bele? Mi, egyházi személyek, a gyűlésünk feloszlása után már senkit sem szabad, hogy egyházi szolgálatra küldjünk vagy rendeljünk? Döntéseiben immár mindenki csak Istenre és a saját lelkiismeretére hagyatkozhat? Hosszú tanakodás után nemleges döntést hoztunk: a politikusaink (egykor odahaza az egyház patrónusai voltak) erősen kérték minket, tegyünk le arról a gondolatról, hogy az egység és a rend azon kötelekeinek szétszaggatására induljunk, amit ősünk sikerrel hoztak létre és őriztek meg annyi nyugtalan századon át. Inkább az elhunyt előljárók helyére kell más oszlopos tagokat választani: így tovább, míg csak valaki is él a mieink közül; a lelkipásztorok legfőbb vezetőjének, Krisztusnak az engedélyével.

99. Jó ötletnek tartotta mindenki a Magyarországon szétszóródott morva testvéreink meglátogatását: tölem mint morvától, akit ezen testvérek név szerint megneveztek, kérték, hogy költözzek hozzájuk lakni (vagy, ha ez nem lehetséges, legalább keressem fel őket, ugyanis legtöbbjüknek még színét sem láttam jó 25 éve). Noha láttam, hogy munkáimat hátráltatni fogja ez a hosszú utazás, nem volt szabad testvéreim akaratával szembeszegülnöm: kiváltképp, hogy közbejött egy dolog, ami erősen előmozdította ezt az elhatározást. Az előbb említett gyűlésen kézbesítettek nekem egy, hatalmas pecséttel ellátott levelet. Amint ezt kinyitottuk, RÁKÓCZY ZSIGMOND aláírását pillantottuk meg, aki nyájasan invitált magához Felső-Magyarországra, hogy tanácskozzak véle az iskolareformokról és a pansophikus tanulmányokról. Ehhez volt csatolva Tolnai János⁶ levele (Hartlibnek⁷ volt Angliában sok éven át barátja, ekkor pedig a híres pataki iskola rektora), tele rábeszélő érvekkel. Minthogy ezeket az enyéim közül senki sem vitatta, úgy láttam: egyformán hívnak és küldenek Magyarországra. Március vége felé történt mindez. Bár azt tanácsolták, hogy hűsvét után keljek útra, és még pünkösöd előtt térjek vissza, én (sebtében összeszedve az úthoz szükséges dolgokat) rögvest elindultam: a hűsvétot (ekkor április 17-re esett) szeretett honfitársaim körében fogom ünnepelni, ha Isten is úgy akarja.

⁵ Oxenstierna (1583-1654), svéd államférfi, a 30 éves háború egyik meghatározó személyisége.

⁶ Tolnai Dali János (1606-1660) teológus, tanár. I. Rákóczi György fejedelem bízta rá a pataki iskola vezetését, ám merész nevelési és vallási elvei miatt az 1646-os zsinat elmozdította. Lorántffy Zsuzsanna helyezte vissza az iskola vezetésébe 1649-ben. Az ő javaslatára hívták meg Comenius.

⁷ Samuel Hartlib (1600-1662) afféle kultúrmincens, Comenius korábbi pártfogója volt.

100. Dedit autem, ut pridie Paschatos Skalicium (ad Moraviae continia sitam primam Hungariae Urbem, in qua primaria exultantium Moravorum Ecclesia) ingressus, multos e Moravia Barones et Nobiles ad Festum congregatos invenirem, magno utrinque gaudio. Prima ergo et secunda feria sacrorum solemnitati datis celebrataque S. Cena, tertia feria dimisso (post brevem concionem precesque solennes'populo). Consessus habitus est: in quo mandata mihi exsequens totum rerum statum exposui: acta Conventus Lesnensis enarraui, illorumque pariter suffragia exquisivi. Quae dum per omnia concordarent nostris, ego unum e sex ibidem habitantibus. Ministris, (pium et gravem Senem, Ioh. Chodnicium, antea iam per suffragia electum) potestate mihi a Fratribus in Pol. facta in Antistitem renuntiavi, illis huic obedientiam promittentibus. Quo tanquam Collega iam meo assumpto, interiorem Hungariam adii: salutando primum in Urbe Tynavia D. Canisaeum, Hung. ibidem Ecclesiae Pastorem, vicinarumque (Skaliciensis etiam nostrae)Inspectorem. Apud quem excusatum ivimus, quod post coniunctionem cum illis (Helveticae Conf. Ecclesiis) peculiares adhucdum celebrare videamur Conventus, et qua necessitate id nunc extraordinarie fiat. Respondit pius senex: se quidem sub protectionem suam recepisse nos patria extorres, apud se hospitantes, coetibus tamen ibi nostris Pastores providere non posse, cum inter se homines Linguae nostrae gnaros non habeant. Nobis hoc relinquere: bonaque su. pace quicquid ex usu Ecclesiarum istarum sit a nobis agi posse: modo nos rursus ad conservandum in pace suas Ecclesias fratremam porrigere vellemus manum. Cum ad hoc, Quid nos miserae Ecclesiarum olim bene constitutarum reliquiae, et quidem allena hic in Terra possumus? dicerem: Ille, Poteris Tu tua in Hungariam superiorem profectio, quam intellexi. Ibi enim mali origo est, et Schismatis initium, per iuniores quosdam ex Anglia redeuntes Independentismumque commendantes. Quorum Coryphaeus cum sit Ioh. Tolnai, in magna Principissae matris, filiique Sigismundi, gratia constitutus, illis ille pristini Ecclesiarum regiminis (per Episcopos, Seniores, Synodos) odium instillat, imo instillavit, ut ibi res Ecclesiae valde periculose stet. Tu ergo ad illum, et Principes delatus novitates illas disuadere, Pacemque ac Ordinem commendare, poteris etc. Ita nos tertium in diem apud se detentos, admodumque amice habitos (nec enim nos alibi hospitari passus e diversorio ad se transire coegerat) dimisit.

100. Történetesen nagyszombat ünnepén érkeztem meg Szakolcára (Morvaország felől ez az első magyar város, itt van a morva száműzöttek első egyháza). Sok morvaországi bárót és nemesembert találtam itt az ünnepre összegyűlve: mindkét részről nagy örömet okozott ez a találkozás. A húsvét első és második napját tehát a szent dolgok megünneplésének szenteltük (részesülve az úrvacsorában), a harmadik ünnepnapon azonban (a népet egy rövid szentbeszéd és az ünnepi könyörgések után elbocsátva) gyűlést tartottunk. Ezen, követve a rám bízottakat, kimerítően beszámoltam ügyünk állásáról: előadtam a lesnői megbeszélésen történeteket, és hasonlóképp kértem az ő szavazataikat is. Mindenben egyetértettek a mieinkkel, én pedig az ott lakó hat egyházszolgából egyet (a jámbor és tekintélyes öreget, Johannes Chodniciust, akit már korábban szavazással megválasztottak) a lengyelországi testvérek által rám ruházott hatalmammal fogva előljáróvá tettem: ők pedig engedelmességet fogadtak neki.

Ezt az embert, mint kollégát véve magam mellé, elindultunk Magyarország belső részei felé: először Kanizsai urat, a helyi magyar egyház pásztorát valamint a szomszédos területek (tudniillik a mi Szakolcánk) felügyelőjét, üdvözöltük Nagyszombat városában. Nála mentegetőznünk kellett, hogy bár egyesültünk velük (a helvét hitvallás egyházával), mégis mindmáig külön, saját gyűléseket tartunk: elmondtam, milyen szükség kényszerít minket a szabályok megszegésére. Így válaszolt erre a jámbor öreg: Bennünket, hazánkból elűzötteket, védőszárnyai alá fogadott: nála vendégeskedünk, ám lelkipásztorokat nem tud biztosítani számunkra, mivel nincsenek olyan emberei, akik beszélnék nyelvünket. Nekünk maradt ez a feladat: végezzük békével a saját egyházunkon belüli ügyeket, de nyújtunk segítő jobunkat testvériesen, hogy az ő egyházát megtarthassuk a békében. Mikor megkérdeztem erre: *Ugyan mit tehetünk itt, idegen földön, mi, az egykor szilárdan megépített egyház szerencsétlen maradványai?*, ennyit felelt:

– A felső-magyarországi utazásoddal, amiről tudomást szereztem, érheted el ezt: ott van ugyanis a bajok oka és a szakadás kezdete. Ennek okozója pedig néhány Angliából hazatért fiatal, akik a függetlenséget népszerűsítik. Az ő korifeusuk (karvezetőjük) ugyanis Tolnai János, aki a fejedelem anyjánál⁸ és a fiánál, Zsigmondnál, igen nagy kegyben áll: gyűlöletet hint el bennük az egyházak régi vezető testületei (a püspökök, a presbiterek és a zsinatok) iránt, sőt ezt már el is hintette, úgy hogy igen nagy veszélyben van ott az egyház ügye. Ha megérkeztél hozzá és a fejedelmekhez, talán lebeszélheted őket az efféle újításokról, javasolhatod a békét és a rendet!

Így maradtunk nála három napig: barátságosan megvendégelt bennünket (nem is engedte, hogy máshol szálljunk meg: magához hivatott minket a fogadóból), majd utunkra bocsátott.

⁸ Comenius a *princeps* (itt: fejedelem) szót használja a fejedelmi család tagjaira: Lorántffy Zsuzsannára és gyermekeire, Rákóczi Györgyre és Zsigmondra, akik közül Rákóczi György (II.) volt erdélyi fejedelem. A fordításban ezért Comeniust követve használom a ejedelem szót.

101. Nos ergo (salutatis Oppidatim, qua transivimus fratribus exulibus) ad condictum diem Puchoviam (Principissa Transylvaniae haereditarium Oppidum) venimus, congregatosque ibi non tam multos e Nobilitate, Pastorum tamen prope viginti, invenimus, et cum illis dies sex mansimus quotidie conveniendo, et nos in spe misericordiae Dei (etiam si occidat nos) roborando. Praelegebatur enim Iohannis Lasitii Poloni de Maioribus nostris Historia, recens in Bohemicum versa, typisque Lesnensibus exscripta, cuius Exemplaria mecum attuleram. Et quia in Silesiae transitu unum e Pastoribus Puchoviae exulantibus, Oves ibi suas visitantem, inveneram (Ioh. Radosch) mox cum redire, adventum meum nuntiare, sacramque Synaxin (festo Paschatos ex more celebrandam) in Dominicam Misecordias diferre iusseram: factum est ut hunc etiam Puchoviensem Conventum sacri convivii celebratione clauderemus: renuntiatione praemisso sic in Pastorem Ecclesiae illis Iohan. Effronio (prior enim paulo ante decesserat) a meridie vero Ecclesiae Senioribus per suffragia electis et ordinatis, et quae praeterea ex usu illius Ecclesiae fore visum est constitutis.

102. Ita rebus in Hungaria inferiore (inter Coexules) expeditis, desiderium ad labores meos cito redeundi me incessit: profectio in Hungariam superiorem longinqua, (per milliaria Germanica 60) in tempus aliud dilata, cur id fieri non potuerit nunc ad Principem Sigismundum et Tolnaum per literas hinc significari posse: quas et scribere ceperam. Sed hoc intellecto fratres vehementer, ne propositum mutarem, orarunt. Se enim ibi sub Principum Racociorum umbra vivere: cavendum summopere ne illos quacunq[ue] ratione offensos a nobis alienemus. Item, si illi vocationi meae instabunt, novum e Pol. in Hung. superiorem iter duplo fore longius: nunc illius absolvendi bonum dari compendium. Collega etiam Chodnicus, pii senis Canisaei pium postulatam meumque promissum, in memoriam revocabat. Quibus expensis assensum dedi, ignotaeque mihi viae duce assumto, Paulo Veterino, nona die Patakium (Principum sedem) attingi, praesentiam meam Tolnaio primum notam reddens: qui me in Domum suam recepto, Principibus se non nisi a meridie significaturum dixit, ut nos primum nobis ipsis vacare queamus. Hic igitur mihi occasio primum data de turbato in Anglia Ecclesiarum statu dissertandi, et de cavendo ne quid inde contagii Ecclesiae nostrae trahant monendi etc. Cuius primae privatae admonitionis effectus is fuit, ut ille si quid erravi emendare paratus sum meliora edoctus, diceret.

103. Prandio peracto misit in Arcem, adventum meum significans: iussique sumus mox adesse. Ascendimus ergo: ego autem ad Principem Sigismundum in Conclave suum introductus sapientibus eius alloquiis aures et animum ad horam usque Caenae pavi: Tolnaio interim ad Principissam matrem digresso. Quo ipse quoque ante caenam deductus Celsitudinem suam honorifice salutavi, benigneque resalutatus (tanquam novus et desideratus in Hung. hospes) fui: datis Tolnaio mandatis, ut Comitatus meo abundanter prospecto, me quotidie ad prandium et caenam ipse deduceret in Aulam etc.

101. Mi pedig (miközben minden városban, amerre mentünk, üdvözlésben részesültünk testvéreinktől) a megbeszélt napon megérkeztünk Trencsénbe, az erdélyi fejedelemszónak örökös városába, ahol mintegy húsz lelkipásztort és nem túl sok nemesembert találtunk összegyűlve: hat napon át maradtunk ott, naponta tartva megbeszéléseket megerősítettük magunkat az Isten irgalmába vetett reményünkben (még ha az még is ől bennünket). Felolvastuk ugyanis a lengyel Johannes Lasitiusnak a mi őseinkről szóló történeti művét, ami nem rég lett cseh nyelvre átültetve és Lesnóban került kinyomatásra, egy példányát pedig elhoztam magammal. Mivel pedig Szilézián átutazóban találkoztam egy száműzetését Trencsénben töltő lelkipásztorral (Johannes Radoschsal), aki épp saját juhait látogatta: meghagytam neki, hogy mikor majd hazatér, jelentse az érkezésemet és a szent összejövetelet (amit szokás szerint húsvét ünnepén tartottak) halasszák el a következő vasárnapra. Történetesen ezt a trencsényi gyűlést is a szent lakoma megünneplésével zártuk le: jelentést küldtünk Johannes Effronius lelkipásztorhoz, aki kevésse korábban távozott el; délben pedig szavazás útján megválasztottuk az egyház presbitereit, és elrendeztünk mindent, ami a jövőben ezen egyházra nézve hasznosnak látszott.

102. Így végezve Felső-Magyarországon (száműzött testvéreim között) az ügyeket, erősödött bennem a vágy, hogy mihamarabb visszatérjek a munkámhoz. A felsőmagyarországi hosszú utazást (mintegy 60 német mérföld) későbbi időre halasztottam: Hogy miért nem mehetek, levélben akartam elmagyarázni Zsigmond fejedelemnek és Tolnainak, ennek írásához hozzá is kezdtem. Testvéreim azonban, ahogy ezt megtudták, hevesen kérlelni kezdtek, változtassak az elhatározásomon. Ugyanis a Rákóczi fejedelmek árnyékában élnék: vigyázni kell hát, nehogy valami sértéssel elidegenítsük őket magunktól. Azonkívül, ha ők később sem tántorodnak el a meghívásomtól, nekem kétszer ekkora utat kellene Lengyelországból megtennem. Egyik kollégám, Chodnicus felidézte a jámbor öreg, Kanizsai kérését, valamint az én ígéreteimet. Mérlegelve mindezeket, beleegyezésemet adtam végül: mivel nem ismertem az utat, magam mellé vettem kísérőnek Paulus Veterinust. Így érkezünk meg kilenc napos út után Patakra (a fejedelmi székhelyre), ahol először Tolnai urat értesítettem jöttömről. Ő azonnal saját házába fogadott: a fejedelemnél csak délben fog bejelenteni, hogy addig legyen időm törődni magammal, mondta. Itt adódott először beszélgetésre alkalom az angliai egyház zavaros helyzetéről, és figyelmeztettem, hogy óvakodnunk kell, ne terjedjen át egyházainkra ez a ragály. Ennek a személyes figyelmeztetésnek annyi eredménye lett, hogy kijelentette: Ha tévedett valamiben, kész kijavítani, mivel megtanulta a helyesebb elveket.

103. A reggeli után a várba küldött, jelezve érkezésemet: parancsot kaptunk, hogy mihamarabb jelenjünk meg. Felmentünk tehát: engem Zsigmond fejedelem szobájába vezettek, ahol az ő bölcs beszédével tápláltam fülemet és lelkemet, egészen a vacsora idejéig. Tolnai eközben a fejedelemszónyhoz, Zsigmond anyjához távozott. Engem is elvittek hozzá, még a vacsora előtt, és tiszteletteljesen üdvözöltem öféléjét. Ő is nyájasan köszöntött viszonzásul (minthogy új és nagyon várt vendég voltam Magyarországon). Parancsot adott Tolnainak, hogy gondoskodjon a kíséretemről: reggelire és vacsorára maga hozzon el a palotába.

Factum ergo ut matutinis et pomeridianis cum Principe Sigismundo soliloquiis totos dies detinerer. Quorum Colloquiorum varia licet argumenta essent, omnium tamen Scopus fuit persuadere mihi, ut non ad consilia tantum formanda (de Scholarum Emendatione) dies aut hebdomadas aliquot manerem, sed ad manendum perpetuo vocationem susciperem. Subornabanturque primarii Viri (Theologi et Politici) qui privatim mecum agerent. Egerunt ergo variis suasoriis: plerique formula ista usi, Veni libera nos a barbarie! Quod cum mirarer, meque in Gente, illa morum simplicitatem videre, barbariem non videre, dicerem, respondit unus eorum (Vir Generosus, Principis Consiliarius): Si ante annos 30 venisses, vidisses Scyticismi squalorem: sed D. Alstedius, Piscator, Bisterfeldius, deterserunt iam crassiora, reliqua Tu delues etc.

[Quod de simplicitate Gentis, non de barbarie dixisse me dixi, id ne quis adulationi tribuat, attingani quaedam, quae mihi voluptati fuere: non observata in cultioribus alibi gentibus. Ex. gr. Observantia iuniorum erga seniores; inferiorum erga superiores illiteratorum erga literatos etc. Si pueri per plateas ludentes aliquem honoratum virum transire vident, a ludo desistunt, transeunti (capitis nudatione et genuflexione) honorem exhibent, demumque illo digresso ad ludum redeunt. Die Dominico Templorum frequentatio diligens, ut Concionis tempore non facile aliquis in platea reperitur. Cauponae publicae die sacro aut ex toto clauduntur, aut coguntur potatores egredi, Templum adire, demumque a Concione redire: et similia.]

104. Cum tandem dicerem, Non esse me meae spontis, promittere a me ipso nihil posse: esse me illius Ecclesiae membrum, in qua nemo de seipso disponit solus, sed communi consilio: obligatumque (meorum voluntate) alibi, apud D. Lud. de Geer etc. Responsum fuit, Daturam esse Celsissimam Principem Matrem literas ad Ecclesias in Polonia: Illustrissimum vero D. Sigismundum ad D. de Geer, pro impetranda dimissione. Quid hic facerem, prohibere id non potui: nec abhorrere Gentem erga me tam benignam, meque sibi in Medicum morborum suorum (quos agnosceret, et ab iis liberari peteret) adoptantem. Ubi et illud Christi recurrebat. Matth. 9. 12. Non opus etc. Illi ergo non refragari me amplius tam rigide videntes, Vocationem scripto conceptam, Principumque sigillis munitam cum assignato amplissimo stipendio ad me mittunt, additoque liberali Viatico dimittunt: sed et Cursorem Equitem (tum ad securitatem in via, tum ad viam me Lesnam discendi) adiungunt etc.

Így történt, hogy teljes napokat töltöttem el a Zsigmond fejedelemmel folytatott délelőtti és délutáni beszélgetésekkel. E beszélgetéseken sokféle érvelés hangzott el, ám lényegük egytől egyig az volt, hogy megpróbált rávenni: ne csak tanácsadónak (az iskolareform ügyében) maradjak itt néhány napig vagy hétig, hanem fogadjam el meghívását a hosszabb tartózkodásra. Továbbá magánembereket (politikusokat és teológusokat) is felbérelt titkon, hogy tárgyaljanak erről velem. Tárgyaltak is, sokféleképp próbálkozva meggyőzéssel. A leggyakrabban használt fordulatuk ez volt: „Jöjj, szabadíts meg minket a barbárságtól!” Mikor én csodálkozva azt találtam mondani, hogy e nép között egyszerű erkölcsöket tapasztaltam, nem pedig barbárságot, így felelt egyikőjük (egy nemes férfiú, a fejedelem tanácsosa): „Ha harminc évvel ezelőtt jöttél volna, szkíta mocskot láttál volna itt, ám Alsted, Piscator és Bisterfeld urak ennek nagy részét már eltakarították: neked kellene lemosni azt, ami még maradt.

(Hogy senki ne írja a hízelgés számlájára azt, mikor én a nép egyszerűségéről, nem pedig barbárságáról beszéltem, kitérek néhány dologra, ami örömet okozott nekem (a műveltebb népeknél sem láttam még effélet!). Felhozhatom például a fiataloknak az idősebbek iránt, az alacsonyabb sorúaknak az előkelőbbek iránt és a műveletlenebbeknek a művelt emberek iránt megnyilvánuló tiszteletét. Ha az utcán játszadozó gyerekek meglátnak egy arra átmenő tekintélyes férfiút, abbahagyják a játékot és fővegük levételével, valamint térdhajtással tisztelegnek előtte; csak az ő elhaladása után folytatják a játékot. Vasárnaponként oly buzgón látogatják a templomokat, hogy istentisztelet idején bajosan találni bárkit az utcán. A nyilvános kocsmák pedig ünnepnapokon vagy végig zárva tartanak, vagy rákényszerítik az ott ivókat, hogy elmenjenek a templomba, és csak az istentisztelet után térhetnek vissza. Még sorolhatnám az ehhez hasonlókat.)

104. Mikor azt feleltem, hogy nincs szabad döntésem, nem tehetek ígéretet magam felől, ugyanis egy olyan egyháznak vagyok tagja, ahol senki sem dönt egyedül a saját ügyében, hanem a közösség tanácskozik arról. Ezenkívül (saját akaratomból) le vagyok kötelezve másutt, Ludovicus de Geer úrnál stb. Azt a választ kaptam, hogy levelet fog írni a felséges fejedelemasszony a lengyelországi egyházakhoz, Zsigmond fejedelem pedig de Geer úrhoz, hogy kieszközöljék elbocsátásomat. Mit tehettem volna ekkor? Ezt mégsem tilthattam meg, ráadásul vonzódtam is ehhez, az irántam ennyire jóindulatú, nemzethez, amely betegségeinek orvosául (ugyanis felismerte ezeket és meg akart szabadulni tőlük) akart fogadni engem. Valamint Krisztus azon szavai is eszembe jutottak, hogy „Nem az egészségeseeknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek”.⁹ Nem állhattam hát ellen ily konokul tovább, különösen hogy láttam a hozzám küldött írásos meghívólevelet, amit pecsétjével erősített meg a fejedelem, és komoly fizetés ígérését társította hozzá. Bőséges ellátmányban részesítve bocsátottak utamra: de mellém adtak egy lovas kísért (hogy biztonságban legyek, valamint megismerjék a hozzám, Lesnóba vezető utat).

⁹ Mt 9,12.

105. Reversus ergo ad meos Lesnam (ipso die qui mihi assignatus fuit, pridie Pentecostes) laetus cum eis dies festos egi: convocatisque deinde primoribus actorum in Hung. rationes (multis cum Epistolis ab Ecclesiis, a Pastoribus, a Principissa) reddidi: congratulantibus mihi et protectionem divinam in tantis itineribus, et optatum in negotiis successum. De Vocatione in Hungariam nihil statui potuit, nisi prius D. de Geer mens pateret; Principibus tamen per Curso-rem suum responsum fuit, nihil adhuc promittendo vel negando sine D. Geer. A quo cum altero mense nullum responsum veniret, rediit ex Hung. Cursor, resolutionem sollicitans: iterumque tertio, et quarto. Ut tandem fratres mei (metu amittendi favoris Principum Transylvaniae, nostris per Hung. adeo neces-sarii) de dimittendo me saltem ad tempus Consensum inirent. Iussus ergo sum ire, sed sine familia: dareque operam ut per hiemem istam, si possibile, peractis ibi peragendis, redire possem. Ego igitur datis ad D. de Oeer literis, securum reddere quaesivi, nec mea voluntate istas mecum mutationes (sed divina prorsus dispositione) fieri: nec me aliud in Hung. acturum quam quod laudabili suae intentioni conforme sit; meliore forsitan successu quam alibi etc. Sed nec ad ista respondit quidquam: sive quod aliquis frigidam suffunderet, sive quod (pro heroica indole sua) aemulum non ferret.

106. Urgente duce meo, quod Principes in Transylvaniam hiematum abituri essent, festinabam itineribus quam maximis potui: venique Patakium illis pridie iam digressis, sed eos sequi iussus, Tokainique assequutus, ut mihi Consiliarii tres adderentur, impetravi, Andreas de Klobusits, Principissae Consiliarius intimus: et Franciscus Vereci, Ecclesiae Patakinae Pastor primarius: Iohannes-que Tolnai Rector. Postea tamen additi fuerunt alii ex Nobilitate duo, totidem-que ex Theologis, ut illustris Scholae Curatores iam essent sex: quorum auspi-ciis quid actum fuerit quartum in annum, exstat Didacticorum Tomo III. Hoc non tacendum: qui primus mei vocandi causa fuit, illum postea primum meum, meliorumque consiliorum, adversarium fuisse repertum Tolnaeum! sive quid luminibus metueret suis, sive quod (amicorum consilio) meum de Indepentia aeternarum confusionum origine, tractatum (anno 1648 ad Anglos scriptum) recudi fecissem.

107. Cuius aversum animum ego videns, a meisque de redeundo monitus, redire malui quam vivere in lite, et vires profundere in res forsitan non profuturas: habuit enim a se potentem factionem. Sed Pr. Sigismundos nullam de meo discessu mentionem ferre potuit: dicens, cum Sponsa sua (Henrietta Palatina, Regis B. Friderici filia) totam Germanicam Aulam adfuturam, praesentia mea tune maxime opus fore.

105. Visszatérve tehát az enyéimhez Lesnóba (épp a számomra előírt időben, vagyis a pünkösd előtti napon), örvendezve ültem meg velük együtt az ünnepet. Ezután, összehíva a vezetőket, beszámoltam a Magyarországon történekről, átadva a sok levelet, amit az egyházak, a lelkipásztorok és a fejedelemasszony küldött. Kifejezték örvendezésüket, hogy velem volt az isteni gondviselés ezen a hosszú úton, és sikert kívántak a munkámban. A magyarországi meghívásomról nem lehetett dönteni, míg de Geer nem tud erről a dolgról. Mindazonáltal, a velem küldött lovas kísérem útján, választ küldtem a fejedelemnek, hogy de Geer nélkül sem igent, sem nemet nem mondhatok a meghívásra. Mivel tőle (de Geertől) még a következő hónapban sem érkezett felelet, visszatért a fejedelem követe, siettetve a megoldást. Így tett aztán harmadszor, sőt negyedszer is. Végül testvéreim (attól való félelmükben, hogy elveszítik az erdélyi fejedelem jóindulatát, ami olyannyira fontos számunkra) döntöttek úgy, hogy legalább egy időre engedélyezik az elutazásomat. Parancsot kaptam tehát, hogy induljak, de a családom nélkül: azon legyek, hogy – elvégezve ott az elvégzendőket – még a télen, ha lehetséges, visszatérhessek. Ekkor levelet írtam de Geer úrnak, amiben kértem, nyugodjon meg: nem az én akaratom miatt (harmadik isteni szándékból) történtek ezek a változások; csak olyasmit fogok Magyarországon csinálni, ami összeegyeztethető dicséretes szándékával: talán több sikerem lesz, mint máshol volt. Ám ő erre sem válaszolt semmit, talán mert valaki megrágalmazott előtte, vagy talán mert (hősi jelleméből fakadóan) képtelen volt elviselni egy vetélytársat.

106. Vezetőm sürgetésére, mivel a fejedelmek a telet Erdélyben szándékoztak tölteni, amennyire lehetett, siettünk az úton: egy nappal az ő indulásuk után érkezünk meg Patakra. Ám parancsot kaptam a követésükre, mivel még Tokajnál utolérhetem őket. Kieszközöltem, hogy jöjjön velem három tanácsos: Klobusitzky András, a fejedelemasszony tanácsadója, Verécsi Ferenc, a pataki egyház lelkipásztora, valamint Tolnai János, a rektor. Ezenkívül két nemes és ugyanennyi teológus is csatlakozott hozzánk, úgyhogy már hat kurátora volt a híres iskolának.¹⁰ Hogy mit alkottunk négy esztendőn át az ő felhatalmazásukkal, az a Didaktikám harmadik kötetében olvasható. Egyet azonban nem szabad elhallgatni: aki meghívásomnak oka volt, az a Tolnai lett később jobbító terveimnek első ellensége! Akár mert féltette a saját hírnevét, akár mert (barátaim tanácsára) újra kiadattam az Örök zavar független eredetéről szóló értekezésemet (ezt még 1648-ban, Angliában írtam).

107. Mivel éreztem az ő ellenséges lelkületét, az enyéim pedig a visszatérésre figyelmeztettek, inkább akartam hazamenni, mint viszálykodásban élni és haszontalannak tűnő dolgokra fecsérelni erőimet: Tolnai oldalán ugyanis egy erős párt állott. Ám Zsigmond fejedelem még az említését sem tűrte annak, hogy távoznék. Azt mondogatta, hogy jegyesével (Henrietta palotahercegnővel, Frigyes király¹¹ lányával) együtt ide fog érkezni az egész német udvar: nagy szükség lesz az én jelenlétemre.

¹⁰ Hét személy szerepel itt Comeniusus kívül!

¹¹ Frigyes pfalzi választófejedelem, akit a cseh rendek 1619-ben királyukká koronáztak.

Adducta etiam fuit, Nuptiaeque celebratae in Iunio (Anno 1651) Neogamos copulandi provincia ad me devoluta: quia sponsus Germanicae, Sponsa vero Hungaricae et Latinae linguae ignari, ab aliquo Episcoporum Hungariae copulari non poterant, nemine illorum qui Germanicae Linguae calleret usum reposito. Sed gaudia nostra versa fuerunt in maerores: mox a Nuptiis Sponso et Sponsa morbo correptis (causae Deo notae sunt), deinde vero morte extinctis: Illa mense Octobri, Illo sequente Februario. Ubi nova mihi occasio dimissionem petendi fuit: sed quam Princeps mater, Scholaeque Curatores, audire non sustinuerunt.

108. Interim ad me de Obitu Maecenatis mei, D. Ludovici de Geer, tristis advolat nuntius. Quod causam dedit Illi parentandi Heroicasque Virtutes aliena in Gente celebrandi: recitata in magna Nobilium, Theologorum, Studiosorumque panegyri, velut funebri Oratione. Quam et typis (ut a pluribus legi posset) exscribi curavi Exemplariumque partem Amsterdamum (ad D. Hottonum) misi, simul dolorem, simul gratitudinem meam testaturus. Ad quod brevi post a Nobiliss. D. Laurentio de Geer defuncti primogenito, responsum accepi: quo totius Familiae nomine gratias mihi agens, in Pans. studia inquisivit, favoris continuationem adhuc promittens: qui mihi novus ex Hungaria festinandi stimulus fuit. Scripsi ergo ad meos in Poloniam, si me sibi redditum vellent, ipsimet ad Principissam ut scriberent. Et factum: ubi haec etiam inerant verba, Sciat Celsitudo Vestra Comenium apud nos publicam personam esse, absentiam illius diutius ferri non posse etc.

109. Quibus acceptis Princeps me ad se vocavit, Curatoribusque Scholae cum Rectore Tolnai simul adesse iussis, in causas impatientiae meae serio inquisivit. Respondi, Quia hic nihil praesentia mea dignum agitur: ludibria potius cum Didacticis meis consiliis patior, passurus maiora si diutius maneo. Cum haec apertius dici vellent, dixi: Methodus mea tota eo tendit ut Scholarum Pistrina in ludos et delicias vertantur: quod hic intelligere nemo vult. Ingenia prorsus serviliter tractantur. Nobilitatis etiam: Praeceptoribus in tetrico vultu, asperis verbis, verberibus etiam, auctoritatem suam collocantibus, et metui quam diligi mavolentibus. Quam non esse viam rectam publice et privatim toties monui, semper frustra. Suasi quoque iam ab initio, Actiones aliquas introquci scenicas: experientia certus ad excutiendum Igeniis torporem, excitandamque alacritatem, non aliud efficacius dari medium. Sed respondebatur, Nugas istas (Comoedias in Scholis agendi) relinquendas esse lesuitis: me ad seria esse vocatum.

Meg is érkezett a menyasszony és 1651 júniusában ülték a lakodalmat: esketűk megtisztelő feladata pedig nekem jutott, ugyanis a vőlegény németül, a menyasszony pedig se magyarul, se latinul nem értett: így nem adhatta össze őket magyar püspök, mivel nem akadt olyan, aki jól ismerte volna a német nyelvet. Örömről azonban gyászra változott: nem sokkal az esküvő után mind a vőlegény, mind a menyasszony előbb megbetegedett (ennek okát csak az Isten tudja), majd elhunyt: az utóbbi októberben, az előbbi a következő év februárjában. Mindez új alkalmat szolgáltatott, hogy engedélyt kérjek távozásomra: ám erről a fejedelemsasszony és a kurátorok hallani sem akartak.

108. Időközben eljutott hozzám mecénásom, Ludovicus de Geer halálának szomorú híre. Ez okot adott arra, hogy lerójam előtte kegyeletemet és egy idegen nép között ismertté tegyem hősi erényeit: a nemesek, teológusok és diákok nagy gyülekezete előtt tartottam róla egy megemlékező gyászbeszédet. Ezt később ki is nyomtattattam (hogy minél többen olvashassák), és a példányok egy részét Amszterdamba küldtem (Hotton úrhoz), ezzel fejezve ki fájdalomamat, s egyszersmind köszönetemet is. Röviddel ezután Laurentius de Geer-től, az elhunyt elsőszülött fiától kaptam levelet: ebben köszönetet mondott nekem az egész család nevében, valamint érdeklődött a pansophista tanulmányaimmal kapcsolatban, biztosítva a támogatás folytatásáról – ez újabb ösztönzésnek bizonyult a Magyarországról való távozásomban. Levelet küldtem tehát Lengyelországba az enyéimhez, hogy – amennyiben visszatérésemet óhajtják – maguk írjanak ez ügyben a fejedelemsasszonynak. Írtak is, méghozzá – többek között – ilyen fordulatokkal: Tudja meg felséged, hogy Comenius nálunk közéleti személy, így távollétét már nem tudjuk tovább elviselni.

109. Ahogy ezt megkapta, magához hivatott a fejedelemsasszony, miközben parancsára jelen voltak az iskola kurátorai, Tolnai rektorral egyetemben: türelmetlenségem okait kérdezte, komoly tekintettel. Így válaszoltam: *Az az oka, hogy itt semmi jelenlétemhez méltó nem történik, sőt inkább csúfot űznek belőlem, didaktikai elképzeléseimmel együtt: ha tovább maradok, csak rosszabb lesz a helyzetem.* Mikor kérték, hogy ezt fejtssem ki világosabban, így folytattam: *Az én oktatási módszerem teljes egészében arra irányul, hogy a régi iskolai gyakorlat játékká és gyönyörűséggé alakuljon át: ezt azonban senki nem akarja itt megérteni. Szolga módjára bánnak a tehetséges emberekkel, még ha nemesek is azok: a tanítók komor tekintetükkel, kemény szavaikkal, sőt ütlegeikkel teremtik meg tekintélyüket – inkább akarják, hogy féljenek tőlük, mint szeressék őket. Oly sokszor hívtam fel a figyelmet – egyénileg és nyilvánosan egyaránt – arra, hogy nem ez a helyes út: ám mindhiába. Már kezdettől fogva javasoltam azt is, hogy használjunk fel az oktatásban néhány színházi jelene- tet: tapasztalatból tudom, nincs ennél hatékonyabb eszköz arra, hogy kiűzzük a tehetséges diákokból a lustaságot és felcsigázzuk érdeklődésüket.* Csupán ennyi volt a válasz: *Hagyd csak meg ezeket a bolondságokat (az iskolai komédia-előadásokat) a jezsuitáknak! Téged komoly munkára hívtunk magunkhoz.*

Respondebam: hae nugae in seria ducunt. Iesuitas hic revera esse filios seculi, prudentes in rebus suis: nos revera improvidos lucis filios in rebus nostris. Illos methodi amoenitatibus Ingenia Orbis ad se allicere, exercitiisque id genus Vitae negotiis idonea reddere: dum nos cum nostris stupemus. Addidi: Nisi nos in Polonia nostris in Scholis hoc etiam exercitii genus haberemus, frigerent omnia: per id autem obtinemus ut non solum nostri filios suos ad Iesuitas non mittant, sed et illinc aliqui ad nos veniant. Ad quae illis tacentibus, adieci: Experior verum esse quod ante biennium D. Bisterfeldius (ex Transylvania me primum salutans) ad me dixit: Frustra speras quod hic speras. Toto Mundo prius recipi necesse est meliorem Methodum, et Pansophica studia, quam in hac gente: adeo illi consuetudinum suarum tenaces sunt. Hoc testimonium (inquam) expertus iam sum verum esse hic, ubi consueta melioribus praeferi legis instar observatur. Itaque dimitti peto.

110. Hic Princeps ad me, Per vim detinere te Ilon possumus: sed obtestor mane nobiscum per hanc solum hiemem, vimque Methodi tuae nostris Ingeniis pro lubitu experire, plenam tibi facio potestatem. Et ad Scholarchas conversa: Nemo contraire audeat! edico. Annuentibus illis, dixit: Mihi ad hiemandum in Transylvaniam est abeundum (nam et ibi Arces Dynastiasque suas habuit): manete mecum ad prandium, deinde nobis valedicemus. Mansimus ergo, Principissa subinde, Ita sit ut mandavi, nemo consilia haec turbet, ingeminante. Peracto prandio, Principi Currus conscendenti faustum iter, et felicia omnia, precati sumus omnes! ego imprimis tanquam non amplius visurus faciem eius. Acta haec mense Novembri.

111. Digressa Principe digredimur et nos. Ego vero ad Rectorem: Quid iam facturi sumus? Exercitiis illis scenicis cuiusmodi argumenta deligemus? Ille: Tu videris. Ego, Placetne primum sumi historiam de Iosepho? Ille: Absit ut sacra profanari patiar. Ergo de Susanna? Ille: neque hoc, Ego An sacra profanari dicenda sunt, si pie ac prudenter tractata iuventutis memoriae ad vivum repraesententur? Perseverante illo, profanationem esse, dixi: Lesnensis Scholae Rector Sebastianus Macer, tentavit Ianuam Linguarum in Dialogos redactam huc adhibere: sed morbo apoplexiae prostratus continuare non potuit. Quid si nos id nostra in Schola tentemus? Hoc illi cum non displiceret, ex primis XX Ianuae Capitibus primum Actum composui, adolescentulis Nobilibus 52 huc adhibitis.

Azt feleltem erre: Ezek a bolondságok vezetnek el a komoly dolgokhoz. A jezsuiták valójában e világ fiai, értenek a dolgukhoz: mi azonban meggondolatlan gyermekei vagyunk a világozságnak a saját ügyeinkben. Ők az oktatási módszerek gyönyörűségével édesgetik magukhoz a földkerekség tehetséges tanulóit, és épp az efféle gyakorlatokkal készítik fel azokat az élet kihívásaira: eközben mi csak ostobán bámészkodunk. Hacsak nem alkalmaztuk volna ezeket az elveket lengyelországi iskoláinkban – tettem hozzá –, bizony minden megfagyott volna körülöttünk. Ezáltal viszont nem csupán azt értük el, hogy híveink nem a jezsuitákhoz küldik fiaikat, hanem hogy arról az oldalról¹² is hozzánk jönnek néhányan. Mivel csak csend volt a válasz erre, így folytattam: Megtapasztaltam, hogy igazat mondott nekem két évvel ezelőtt Bisterfeld úr (mikor először küldte hozzám üdvözetét Erdélyből): Amit itt remélsz, hasztalan reméled! Előbb fogadják el az egész világon ezt a helyesebb oktatási módszert, és a pansophista tudományokat, mint e nép között – olyannyira konokul ragaszkodnak saját szokásaikhoz.) Tapasztaltam tehát ezen gondolat igazságát itt, ahol törvéyszámba megy, hogy a megszokottat többre tartják a jobbnál. Ezért kérem elbocsátásomat.

110. Ekkor így szólt hozzám a fejedelemasszony: Erőszakkal ugyan nem tartóztathatunk, de kérlek, legalább ezen a télen maradj még velünk, és próbáld ki kedved szerint oktatási módszered erejét tehetséges diákjainkon: teljes felhatalmazást adok erre! Majd az iskolavezetőkhöz fordult és e szavakkal folytatta: Senki se próbáljon újtába állni! Ez a parancsom. Mikor azok beleegyezően bólintottak, hozzátette: Nekem télére Erdélybe kell utaznom (ugyanis ott is voltak várai és birtokai): maradjatok nálam reggelire, aztán búcsúzkodunk. Maradtunk tehát, a fejedelemasszony pedig újra elmondta parancsát: Úgy legyen, ahogy rendeltem; senki se próbálja megzavarni e terveket! A reggeli után a kocsira felszálló fejedelemasszonynak mindannyian szerencsés utat és minden jót kívántunk. Én kiváltképp, mivel nem szándékoztam viszontlátni az ő arcát. Mindez november hónapban történt.

111. A fejedelemasszony távozása után mi is szétszéledtünk. Én a rektort kérdeztem: „Mitévők legyünk most? Miféle témát válasszunk a színházi jelenetek gyakorlásához?” Mire ő: „Te döntsél erről!” „Jónak látod-e, hogy először József történetét adjuk elő?” – kérdeztem. „Nem szeretnék szent dolgokat megszentelteleníteni.” „És Szuzsanna története?” „Ez sem jó.” „Hát azt nevezzük a szent dolgok profanizálásának, ha jámborul és okosan elevenítjük fel az ifjúság emlékezetében ezeket?” Ő azonban kitarzott abban, hogy ez megszenteltelenítés. Mire én: „A lesnői iskola rektora, Sebastian Macer, nekiállt dialógus formába átültetni a Nyelvek kapuja című munkámat: azonban egy gutaütés miatt nem fejezhette be. Mit szólnál ahhoz, ha ezt adnánk elő az iskolában?” Mivel ez az ötlet már tetszést aratott nála, az említett mű első hús fejezetéből összeállítottam az első felvonást 52 nemes ifjú bevonásával.

¹² A katolikusok részéről.

112. Primus hic Ludus agitatus fuit in Auditorio minore, praesentibus duobus tantum Scholarchis, D. Praefecto et D. Verecio Studiosisque publicis: [quorum ibi semper centum aluntur, adhibendi hic quidem in privatos Nobilium Praeceptores, deinde vero mittendi ad Rectoratus aliarum Scholarum, vel ad Academias]. Ibi mira Ingeniorum metamorphosis (ultra meam quoque ipsius spem) apparuit, Ludionibus nostris tam dextre opus peragentibus, ut attoniti spectaremus. Qui enim aute, vix oculos Viri honeste ferre, nec sine balbutie quidquam proferre poterant, hic decenti parrhesia peragebant omnia: nempe privatim prius ad haec aliquoties exercitati etc. Finito Actu DD. Scholarchae capita conferre, tum per D. Vereci ita me affari: Fatemur, Comeni nos hactenus quid mysteriorum Libellus tuus Ianuae L. L. contineat, et quid utilitatum Iuventuti ferat, non intellexisse: nunc oculati sumus testes etc. Et conversus ad iuventutem: Gaudete filii vobis contingere hanc felicitatem quae nobis iuvenibus non contigit. Et ad studiosos: Gaudete Vos quoque Fratres, Vobis dari coram spectare quomodo commissam Vobis post hac Iuventutem felici manuactione melius formare queatis. Ad me tandem: Obtestamur te Comeni, ne a nobis discedas, nisi tota Ianua tua in tales iucundos Actus redacta. Nos promittimus Exercitia haec nostris in Scholis in perpetuam nominis tui memoriam, celebratumes iri. Respondi: Honoratissimi Domini Scholarche, Gratulor huic gratulationi Vestrae, non mea causa, sed studiosae Vestrae Iuventutis: qui hoc exercitii genus vobis placere videntes, tanto alacriores reddi poterunt etc.

113. Fama primi huius Actus max longe lateque sparsa fuit veniebantque ab illis, qui filios in Schola habeban literae, de insecuturo Actu mature praemoneri petentes, ut adesse possent. Adventabantque maiore semper numero, ab 18 et 20 milliaribus ut nullum tandem Auditorium capiendae multitudini sufficeret, sed in area Scholae, sub dio, peragi necessum esset. Cum vero ad Actum penultimum (qui de rebus Vitae moralis est) inusitatus fieret Baronum et Nobilitatis concursus: adeoque Tolnai ipse (qui hactenus profanis spectaculis contaminate oculos nolebat) interesse dignaretur, ego Actu finito ut Auditoribus gratias ageret, suadebam (Id autem optima intentione, ad dissensum hic nostrum tegendum) illeque renueret, ipse Coronam allocutus surgebam: sed Ecclesiarum Superattendens, R . D. Paulus Tarzalli, manu mihi silentii facto indicio, ipse loqui orsus est istis verbis: Velleius Paterculus in Fragmentis Historiae Romanae scribit, Caesarem Augustum post omnes devictos hostes, Paceque Orbe toto constituta, Ludis et spectaculis non Romam solum, sed Italiam totam, implevisse.

112. Az első színdarabot a kis Auditoriumban mutattuk be, miközben csak két iskolavezető volt jelen (a prefektus és Verécci úr), valamint az idősebb hallgatók.¹³ (Ezekből mindig száz növendék tartózkodik itt, akiket a magántanárokként alkalmaznak a nemeseknél, később pedig más iskolák vezetői lesznek belőlük, vagy külföldi akadémiaakra küldik őket.) Ezen az előadáson egy csodálatos átváltozás (amit még én sem reméltem) történt a diákságban: olyan nagyszerűen játszották a szerepeiket, hogy csak ámuldozva néztük. Azok a fiatalok, akik korábban még az ember tekintetét is alig viselték el, sőt beszélni sem voltak képesek dadogás nélkül, most tetszetős előadásmóddal játszottak el mindent, mint akik magukban már gyakorolták néhányszor az effélet. Az előadás után összedugták fejüket az iskolavezető urak, majd Verécci útján ezt tolmácsolták felém: „Bevalljuk, Comenius, hogy mindeztidáig nem értettük, miféle titkai vannak a te *Latin nyelv kapuja* című művednek, és milyen hasznára lehet az az ifjúságnak. Most azonban saját szemünkkel győződhetünk meg ezekről.” Majd a diákokhoz fordult: „Örüljetek fiaim, hogy olyan szerencse jutott osztályrészetekül, amit mi nem kaphattunk meg fiatal korunkban!” Az idősebb hallgatóknak pedig ennyit mondott: „Örvendeztetek ti is, testvéreim, mivel szemetekkel láthattátok, mi módon tehetitek ezután sikeres nevelésük jobbá a rátok bízott ifjúságot.” Végül felém fordult: „Kérünk téged Comenius, ne menj el tőlünk, míg nem alakítod át ilyen gyönyörű színdarabokká az egész *Latin nyelv kapuját*! Ígérjük, hogy ezek előadása iskoláinkban örökre emlékeztetessé és híressé teszi a te nevedet.” „Igen tisztelt iskolavezető urak! – feleltem. – Köszönetet mondok köszönet-nyilvánítástokért, ám ez nem az én érdemem, hanem a szorgalmas diákjaitoké, akik mivel látták, hogy tetszik nektek az efféle előadás, sokkal nagyobb buzgósággal tudták bemutatni.”

113. Ennek az első előadásnak a híre mindenfelé elterjedt. Leveleket írtak hozzám a diákok szülei: jó előre értesítsem őket a következő előadásról, hogy maguk is eljöhessenek. Jöttek is egyre nagyobb számban, még 18 és 20 mérföldes távolságból is, úgy hogy végül kicsinek bizonyult e tömeg számára az Auditorium, és az iskola udvarán, a szabad ég alatt kellett bemutatni a darabot. Az utolsó előtti előadásra (ami az erkölcsi élet dolgairól szolt) pedig szokatlanul nagy számban érkeztek bárók és nemesek: így még maga Tolnai uram is méltóztatott megjelenni (aki ezidáig nem akarta a profán látványossággal szemeit beszennyezni). A darab végeztével javasoltam neki, hogy mondjon köszönetet a hallgatóságnak (jó szándékkal tettem ezt, hogy leplezzem ellentétünket): mivel ő elhárította ezt a kérést, magam emelkedtem a közönség előtt szólásra. Ám ekkor felállt az egyházak felügyelője, Tarczali Pál, kezével csendre intve engem, ő maga kezdett beszélni az alábbi szavakkal: „Velleius Paterculus¹⁴ írja a Római törtérijának töredékeiben, hogy Augustus Caesar, miután ellenségeit legyőzte és helyreállította a békét az egész földkeréken, ünnepi játékokkal és látványosságokkal töltötte meg nem csupán Rómát, de egész Itáliát.”

¹³ *Publici studiosi*: olyan felsőbb évfolyamos (nem előkelő származású) hallgatók, akik tehetségüknel fogva ingyen tanulhattak.

¹⁴ Római történetíró (Kr. e. 20. – Kr. u. 30.), aki Tiberius császár idejében alkotott. Történeti munkája két könyvében a trójai háborútól saját koráig tárgyalja az eseményeket. A mű nem maradt ránk teljes egészében.

Et ad me versus: Tu, Comeni, nobis nunc Imperatorem Augustum repraesentas, qui post devictam apud nos Barbariem, iam triumphos agis, Ludisque ac spectaculis nos oblectas. Tum Librum quendam proferens Vitam Comenii recitabat (summa mea quid Libri esset admiratione, erat autem Adriani Regenvolscii Slavonicarum Ecclesiarum Historia, recens Ultraiecti excusa, per studiosos allata, Superattendenti communicata, mihi eatenus ignota). Digressa multitudine accedunt ad me Curatores Scholae (et cum illis Comes Botskai, aliique Magnates) amanter mecum de manendo secum agentes, cumque nullam facerem spem, significantes, Principissam e Transylvania scribere, duoque haec a me postulare, I. Ne ante reditum suum discedam. II. Ultimus Actus ut in praesentiam suam servetur: adfuturos enim Principis etiam Transyl. Legatos. III. Se I vero tertiam addere petitionem, ut totam hanc Ianuae LL. Comicam praxin ad mundum descriptam sibi ad manus traderem, describendam typis. Quod feci, Dedicatione ad illos ipsos (Scholarchas) directa: ut exstat Didact. Parte III. pag. 831. ad 836. usque.

114. Rediit ergo Princeps mense Maio et cum illa Legati, Kemeni Ianosch Exercituum Dux Generalis, et Mich. Mikes Cancellarius, Iuventutis nostrae coram spectaturi Ludos.

Quos cum ipsa quoque Princeps cum Gynaeco spectare desideraret, in Arcis area peragi voluit, et peracti sunt. Legati autem denuo mecum de manendo in Hungaria egerunt: sed fieri non posse respondi, Familia mea cum tota supellectile iam praemissa. Rogare me potius ut valedictoriae Orationi meae postridie interesse vellent. Quod factum: ego vero illa finita viae me dedi, a tota Schola et multa Nobilitate, Pastoribusque in Campum usque comitatus, ibi denuo valedicens. [Possem et in Civitatibus liberis, quas transibam (nominatim Eperesini et Leutschoviae, ubi Methodus nostra in Scholas iam introducta fuit) a Senatu mihi exhibitos memorare honores: ut me honorifice in Hungariam vocatum, honorificentius dimissum fuisse, pateret].

115. Constitueram vero inferiorem Hungariam denuo transeundo, Exultantium ibi coetus visitare: sed missus in occursum mihi fuit qui moneret, me proditum esse, et captivandum, si per NN. transiero, ibi enim insidias iam esse positas. Per aliam igitur viam ad meos, Lesnam, reversus, pro Angelica custodia Deum laudavi.

116. Hic vero in novas difficultates incidi Pastore Coetus Bohemici (Wenc. Lochario) brevi post fati functo, meque rursum ad illius particularis Ecclesiae Pastorales curas sollicitato. Respondi, me suscepti pridem Operis absolvendi causa Hollandiam meditari. Hic illi multo magis instare.

„Te pedig Comenius – fordult felém –, Augustus császárt jeleníted meg előttünk, mivel barbárságunk legyőzése után már diadalmeneteket tartasz, ünnepi játékokkal és látványosságokkal árasztasz el bennünket!” Ekkor egy könyvet véve elő, Comenius életét kezdte felolvasni. (Teljes megdöbbenéssel hallgattam, hogy miféle könyv ez. Adrian Regenvolsciusnak¹⁵ a szláv egyháztörténete volt: nemrég nyomtatták ki Utrechtben; az idősebb diákok hozták be és juttatták el a felügyelőhöz: számomra viszont mindaddig ismeretlen maradt.) Miután a közönség eloszlott, felkerestek az iskola kurátorai (velük együtt Bocskai gróf és más előkelők), hogy kedvesen tárgyaljanak velem a maradásomról. Mivel semmi ezirányú reménnyel nem kecsegtettem őket, jelezték felém, hogy a fejedelemasszony levelet írt Erdélyből, amiben két dolgot kér tőlem: I. Ne menjek el az ő visszatérése előtt. II. Az utolsó színpadi előadást halasszam el az ő jelenléteig: itt lesznek ugyanis az erdélyi fejedelem követei. A kúrátorok egy harmadik kívánságot toldottak ezekhez: Adjam át nekik a *Latin nyelv kapujának* ezt a komikus átiratát, hogy nyomtatásban is kiadathassák. Ezt meg is tettem, maguknak az iskola vezetőinek ajánlva a művet, ahogy arról a Didaktikám harmadik részében, a 831-től 836-ig terjedő oldalakon beszámoltam.

114. Májusban tért vissza a fejedelemasszony, és vele együtt az említett követe, nevezetesen Kemény János, a hadsereg fővezére és Mikes Mihály, kancellár, hogy megnézzék fiataljaink előadását. Mivel ezt a fejedelemasszony az udvarhölgyeivel együtt szerette volna megtekinteni, úgy kívánta, hogy a várban tartsuk ez előadást: ennek eleget is tettünk. A követe végül tanácskozásba kezdtek velem arról, hogy maradjak Magyarországon: Nem lehetséges – válaszoltam –, ugyanis a családomat, minden holmimmal együtt, már előreküldtem. Inkább azt kértem tőlük, hogy legyenek jelen a másnap tartandó búcsúbeszédemen. El is jöttek. Én pedig a beszéd végeztével útra keltem, úgy hogy az egész iskola, sok nemesember és a lelkipásztorok egészen a mezőikig kísérték, ott pedig újra elbúcsúztattak. (Emlegethetném azokat a megtiszteltetéseket, amiket az utamba eső szabad városok (név szerint Eperjes és Lőcse, ahol már a mi módszerünk szerint tanítottak az iskolákban) tanácsai nyilvánítottak ki, hogy ez alapján világos legyen mindenki előtt: engem tisztelettel hívtak meg Magyarországra, és még nagyobb tisztelettel távoztam onnét.)

115. Úgy döntöttem, hogy Felső-Magyarországon keresztül fogok utazni, hogy meglátogassam száműzöttjeink ottani gyülekezeteit. Ám egy hírnök sietett elém, és figyelmeztetett: elárultak, fogságba fogok esni, ha keresztülmegyek N.N. helységein, ugyanis ott állítottak nekem csapdát. Más úton mentem hát az enyéimhez Lesnóba, miközben áldottam az Istent anyagi védelmezéséért.

116. Itt azonban újabb nehézségek közé kerültem: ugyanis nem sokkal ezután meghalt a cseh gyülekezet lelkipásztora (Wenchesla Lochar), és engem akartak megbízni ennek az egyházzrésznek a lelkesítő feladataival. „Hollandiába tartok, hogy befejezzem a már régen elkezdett munkáimat” – érveltem. Ők viszont még inkább erősködtek:

¹⁵ A. Regenvolscius (1600-1649), eredeti nevén Andreas Wengerscius, teológus.

Extraordinarium opus esse extraordinarium, propria voluntate susceptum: Ecclesiasticam vocationem esse divinam, hic me adstringi magis. Praeterea, hic loci privata diligentia idem agi, elaborataque ad prelum quo vellem mitti, posse. Non suffecturum me utrique provinciae respondi etc. Tum illi medium quaerere, et invenire, licere mihi adsciscere Collegam, qui aegrorum visitationes, Baptismata, Funera, similiaque minora obeat, modo ut suprema inspectione mihi servata iam secum manerem etc. Annui tandem, longinquorum peregrinationum ipse iam quoque satur: sed ea conditione, ut me Pansophica elaborare iuvarent, certis diebus conveniendo, et censuras agenao. Promiserunt: Superattendens nimirum Ecclesiarum Poloniae maioris, Martinus Gertichius cum Collega suo, aliique meis.¹⁶ Conveniebamus ergo semel hebdomade, admissis aliquot etiam Theol. Studiosis: non eo tantum fine ut attenderent ipsi quoque, sed ut probata consensu ad mundum describerent quisque pro se. Quod humana prudentia volui, ut si casus quicumque intervenirent Exemplaria perire non possent omnia. Iam enim Bellum Suedico-Polonicum ob oculos erat: quod postea irtrugit et nos perdidit.

117. De his ita Constitutis ego amicos in Hollandia et Anglia informavi, hoc unum iam actum iri promittens, sicut omnino serium fuit mihi propositum, sed ingruentibus mox bellicis tumultibus, civitateque nostra ab ipsis Polonis in Suecorum potestatem tradita, non potuit Opus non remoras pati. Absolveramus nihilominus partes priores aliquot, antequam Urbis excidium veniret, Anno 1656 Aprilis 26. Ubi Vice-Comes, et Urbis Senatus cognito Exercitui Polonico iam iam appropinquanti furiosum esse propositum Incolas omnes gladio perendi, Civitatem vero tanquam haereticum nidum igne abolendi, Panico terrore ita impleti omnes, totaque Civitas, omnium ut oblii omnes vitae solum servandae desiderio, fugeremus qua quisque potuit, in vicina Silesia salutem quaesituri. Hostis autem veniens, Urbemque hominibus vacuum inveniens, in locum ipsum saeviit. Post trucidatos enim quos adhuc repererat (senes et morbosos, fugere nequeutes) primariaque praeda multis centenis Curribus abducta. igne plateis duodecim simul iniecto totum triduum ita ustulavit, ut praeter cineres et rudera nihil superesset. Atque ibi mea Domuncula etiam, cum Bibliotheca et omni supellectile, periit: praeterquam quod in Cubiculo meo pridie facta scrobe terra obrutum, decimaque post die erutum, ad me allatum fuit. Ibi ego quae maxime servata voluissim (Sylvam fPansophicam, sive Definitionum, Axiomatum, Idearum, per tot annos congestarum Thesaurum: et illa iam ad mundum descripta etc.) Servata non esse videns, expavi.

¹⁶ Sic!

A rendkívüli feladat, az rendkívüli. El kell vállalnom önszántamból. Az egyház hívása az Istené: ennek jobban kell engem köteleznie. Továbbá magánszorgalomból itt is dolgozhatok ugyanazon a munkán, ha pedig kész van, oda küldhetem kiadásra, ahová akarom. „Nem felelhetek meg két feladatnak egyszerre!”, válaszoltam. Mire ők felajánlották, hogy keresnek és találni is fognak számomra egy olyan kollégát (csak én vegyem magam mellé), aki majd ellátja a betegek látogatását, a kereszttelések és temetések feladatát, valamint az efféle kisebb kötelezettségeket. Csak maradtunk velük, mivel minden fontos döntést fenntartanak a számomra. Végül is igent mondtam, mivel már nekem is elegendő volt a hosszú kóborlásokból, de azzal a feltétellel, hogy segítenek a Pansophiám kidolgozásában: meghatározott napokon felkeresnek és átnézik a művet. Meg is ígérték ezt: Nagy-Lengyelország¹⁷ egyházainak felügyelője, Martin Gertich, kollégájával együtt és még mások a mieink közül. Hentente egyszer jártunk tehát össze, úgy hogy néhány teológus hallgató is jelen volt: nem csupán azért, hogy ők is tanulmányozzák a művet, hanem hogy tisztázatlan írják le az egyetértéssel elfogadott részleteket. Emberi előrelátásból döntöttem így, nehogy elpusztuljon minden példány, ha bekövetkezik valami szerencsétlenség. Ugyanis már látható volt a svéd–lengyel háború, ami aztán naggyá nőtt és minket is maga alá temetett.

117. Értésítettem erről a helyzetről angliai és hollandiai barátaimat, megígérve, hogy immár csak ezzel fogok foglalkozni. A szándékom teljesen komoly volt, ám elborított minket a háború zavara: a városunk a lengyelek kezéből a svédek uralma alá került, ami mindenképp hátráltatta a munkámat. Mindazonáltal jó néhány résszel elkészültünk, mielőtt elpusztult volna a város 1656 április 26-án. Ekkor a gróf helyettese és a városi tanács, tudomást szerezve arról, hogy a közeledő lengyel hadsereg örült szándéka a lakosság kiirtása és a városnak, mint az eretnekek fészkeinek, tűzzel való elpusztítása, olyan páni félelmet oltott az emberekbe, hogy az egész város mindenéről megfélelkezve, pusztá életét mentve menekült el, ki merre tudott, a szomszédos Sziléziában keresve oltalmat. A városba érkező ellenség, mivel azt üressen találta, magán a helységen töltötte ki dühét: azután, hogy legyilkolták az ott talált embereket (az öregeket és betegeket, akik nem tudtak elmenekülni), valamint több száz szekérenyi zsákmányt hurcoltak el, egyszerre 12 utcát lobbantottak lángra, melyek úgy égtek három napon át, hogy csak hamu és romhalmoz maradt a helységből. Ott pusztult el az én házam, benne az egész könyvtáram és minden holmim, kivéve azt, amit a menekülésem előtti éjszakán a hálószobámban elástam: ezt tíz nappal később kiásták és elhozták nekem. Megrémültem, mivel nem láttam köztük azt, amit a leginkább meg akartam őrizni: a „Pansophista erdőt”, avagy a meghatározásoknak, alapelveknek és fogalmaknak annyi éven át összegyűjtött szótárát, ami ráadásul már le is volt tisztázva.

¹⁷ A korabeli Lengyelország északnyugati része, nagyjából a Poznan–Lodz–Varsó vonaltól északra eső terület.

118. In Silesia igitur hebdomadas aliquot haerens, quid iam mihi et misere disperso gregi meo faciendum esset, varie deliberabam, requisito undecunque consilio: etiamque in Hungariam homine certo ad tristem ruinam nostram illis notificandum misso.

Quo non ipse tantum revocabar, sed et dissipatus populus invitabatur. Sed me tantas post tempestates Hollandiae tranquillitas ad se magis trahebat: aut etiam in vicina Marchia sub Sereniss. Brandenburgico Electore pace fruendi spes. Quo et festinavi, assumpta familiola mea, Exulumque qui sequi volebant parte, quibus a Serenissima Electrice Matre (Electore ipso tunc in Prussia agente) exilii sedem Crosnae et Francofurti ad Viadrum impetravi, dispersisque in Silesiam se huc reciperent scripsi. Verum illorum potiore parte iam in Silesiam superiorem, et Hungariam, et Lusatiam, dilapsa, pauciores huc commigrarunt.

119. Ego Francofurti amica DD. Professorum conversatione usus, et ab illis spe de Serenissimi favore fatus, quomodo mecum Divina providentia porro dispositura esset, expectabam. Et ecce e Borussia literas a genero meo, sibi scriptum esse a D. Rulitio (Hottonus enim fatis functus erat) si sciret ubi Socer suus ageret, ut illi voluntatem D. Laurentii de Geer significaret, Amsterdamum ut se conferret.

120. Hanc igitur novam in Belgium vocationem pro maxime divina agnoscens, amplexus sum, consilio meo Fratribus in Silesia et Hungaria detecto: assumtisque duobus adhuc apud me reliquis Ecclesiae alumniis (Paulo Hartmanno et Sam; Iunio: ille nunc Satburi in Anglio, hic Puchoviae in Hungaria, Ecclesiaste) Hamburgam properavi. Ubi quia propter contrarios ventos ultra sex hebdomadas haerendum fuit, assecutae me sunt Fratrum Polonorum e Silesia literae (cum trium Silesiae Principum testimonialibus, de Lesnensi aliarumque in Pol. Ecclesiarum ruina) obtestantes ut si quid subsidiorum ab Ecclesiis exteris sollicitatus essem pro meis, se et suos ne excluderem: cum Ecclesia simus una, in una nunc Crucis schola constituti.

118. Sziléziában maradtam tehát néhány hétig és azon tanakodtam, mit kellene immár tenni a szerencsétlenül szétszóródott nyájammal, tanácsot kérve eközben mindenkitől: még Magyarországra is megüzentem egyik emberünkkel gyszűz posztulásunkat.

Onnét pedig nem csupán engem hívtak magukhoz, hanem velem együtt a szétszóródott népet is. Ám ennyi viszontagság után engem jobban vonzott Hollandia nyugalma, vagy az a remény, hogy a szomszédos grófságban a kegyes brandenburgi választófejedelem hatalma alatt élvezhetem a békét. Ide siettem hát kicsiny családommal és a száműzöttek egy részével, akik számára a választófejedelem anyjától (a fejedelem maga ugyanis Poroszországban tárgyalt ekkor) lakóhelyül kieszközöltem Crosnát és az Odera parti Frankfurtot. Írtam a Sziléziában szétszóródott testvéreimnek is, hogy ide költözhetnek. Ám azok jókora része ekkor már Felső-Sziléziába, Magyarországra és Lausitzba vándorolt: csak kevesen éltek a meghívással.

119. Frankfurtban baráti megbeszélést folytattam a professzor urakkal, amiből reményt merítettem a fejedelem irántam való jóindulatára vonatkozóan: vártam tehát, mit tesz velem az isteni gondviselés. És íme levelet kaptam Poroszországból a vejemtől, amiben megírta, hogy Rulitius úr (Hotton ugyanis meghalt) érdeklődött nála, nem tudja-e mit csinál mostanában az apósa: tolmácsolni akarja ugyanis feléje Laurentius de Geer úr óhaját, hogy jöjjön Amszterdamba.

120. Felismerve ezen új belgiumi¹⁸ meghívásom isteni voltát, mindent megdöntöttem, feltárva terveimet a sziléziai és a magyarországi testvéreim előtt. Magam mellé véve az egyház két nálam hagyott növendékét (Paulus Hartmannt és Samuel Iuniust, akik közül az előbbi most az angliai Satburben, az utóbbi pedig Magyarországon, Trencsénben prédikátor) Hamburgba siettem. Mivel ott a kedvezőtlen széljárás miatt több mint hat hétig kellett várakoznunk, megérkeztek hozzám lengyel testvéreim levelei Sziléziából (Szilézia fejedelmeinek három feljegyzésével együtt, melyek a lesnoi és más lengyelországi egyházak posztulását tanúsították): kértek, hogy ha az enyéimnek valami segítséget eszközöl ki a külföldi egyházaktól, őket és az övéiket se zárjam ki abból – egy egyház vagyunk ugyanis, és most is egy keresztet hordozunk.

¹⁸ Az elnevezést Comenius a mai Hollandia területére is használja.

Eruditionis Scholasticae
Pars Prima.

VESTIBULUM,
Rerum & Lingvarum funda-
menta exhibens.

In usum Scholæ Patakinæ
editum,

Typisq; Celsi. Principis exscriptum,
Anno M. DC. LII.

A VESTIBULUM CÍMLAPJA

COMENIUS

A Vestibulum előszava¹

Fordította: Gulyás József

Comenius János Tolnai Istvánnak, a nemes pataki iskolában, melyet Erdély fenséges fejedelmének pártfogása alatt szerencsésen újjáalakítani kezdtünk, az első osztály megválasztott első tanítójának üdvözlését és isten-áldását!

Hát úgy hozta a végzet, Istvánom, hogy a nemes, a jobb módszer kívánt rendjére rátérő iskola téged, mint tanulói első hadakozásának első rendes vezetőjét üdvözöljön? Nem irigylem e jelességednek tartozó tisztséget tőled, mert mind én magam, kit Isten és öfenségeik akarata a minap idehozott, tégedet az elsők közt kezdtelek körülvenni szeretetemmél, mind mások, mikor az első osztály számára alkalmas tanítót kerestek, egyértelműleg rád vetették a szemüket és szavazataikkal erre előléptettek, hogy a latinság szegeletkövének letételére rád bízandónak vélték e hivatalt. Örvendj magadnak barátom, ez oly nagy és oly megtisztelő ítéletért. És rád egyáltalán ne hasson az, hogy akikre a következő osztályok vezetését rábízák az Istennel és az idővel, nálad azok magasabbnak fognak látszani azért, mert a tőled kilépő tanulókbá kell belecsepegtetniök a tudományok magasabb magvait. Mert tőled senki sem fogja már e tisztet elvitatni, hogy téged üdvözöltelek először úgy, mint aki itt az ifjúságnak jobb módszerrel való alakítója voltál, és ezután a többi osztályokba a bejutás csak a tieden át táruul fel majd.

Sőt ha magát a dolgot is megvizsgáljuk, semmi sincs, amiért maga előtt bárki is jobban szégyenkezne, mint az első kor alakítója, vagy hogy a rákövetkezők maguknak inkább tessenek, mint a mesteremberek között szokott történni, míg egyesek az épület számára az alapokat rakják le, ismét mások a szobákat díszítik, mások viszont a tetőt rakják rá. Mert mind egy és ugyanazt a munkát végzik; egyformán fognak a dicséretben részesülni, ha egyforma szorgalommal fogják minden dolgukat végezni. És ha a versengés megengedtetik, könnyen

¹ Megjelent a *Sárospataki Református Lapok* 1933-as évfolyamában. Az újraközlésben a mai helyesírást követjük.

meg lehetne határozni, melyiké legyen a több dicséret vagy jutalom, amaz elsőké-e, vagy az utolsóké, mert a felső részek több mutatóságot, de az alsóbbak több szilárdságot adnak az épületnek, úgyhogy ama felsőbbek az alsóbbak nélkül nem létezhetnének, mert ha nem jól rakják le azokat, összeomlanak ezek. Végül is az alsóbbakra több dicséret hárul, mert több a hasznuk, mivel saját erejükből állanak, és a feléjük emelt részeket saját erejükkel tartják fent, ezek pedig csak fenntartatnak, és amit bírnak, mástól bírják azt. A háborúban sincs oka annak a légiónak, mely az ellenségre rohanva először töri meg annak az erejét, arra, hogy alacsonyrendűbbnek gondolja magát azoknál a légióknál, amelyek tovább szorongatva az ellenséget, azt földre terítik, mert a győzelem közös. Sőt inkább azok vitézségét szokták elismerni, akik az első ellenséges erőt megtörvén, előidéztek azt, hogy az ellenséget le lehetett győzni, – mint azokét, akik a már meggyöngült ellenséget legyőzték. Sőt ezért testünk tápláló tagjai közt (hogy ezt is érintsem mellékesen), a száj és gyomor sem engednek a májnak és a lépnek és más belsőbb részeknek a tiszteletben, mert az elfogadott táplálékot amaz először befogadja, a fogakkal összerágja, emez pedig megemészti és fokozatosabban széthordják. Ha a táplálkozás egy és ugyanaz is, különböző tagok munkájával úgy végzendő el, hogy mind egyformán szükséges legyen és más elsőséget az, az időén kívül, ne engedjen.

De hagyjuk ezt; nem azért akartam érinteni, mert téged ambiciózusnak és abba az állásba, melybe az isteni előrelátás ereje helyezett, bele nem nyugvónak gyanítalak, de hogy neked a tisztség eme zsengejéért örömet fejezzem ki, és hogy valamely oktalan elől a te tisztednek akár te előtted, akár ő előtte való ki-sebbitésére az alkalmat elvegyem.

A dologra térek, hogy téged az általad elért tiszt ékesítésére tanítsalak. El fogod tűrni, mint e küzdőtéren még újonc, hogy bizalmasan intselek, ami módon szoktak – tudomásom szerint – az ideák épületének építőmestereitől felfogadott munkások. A módszer általános szabályait máshol találod meg leírva, semmi szükség itt ezeket ismételni; de szükséges tégedet itt a te külön feladatodban alkalmazandó különös okosságra figyelmeztetni.

Te osztályodba, most és ezután, a latinság első újoncait kapod, akik tudnak ugyan magyarul írni-olvasni, de még eddig a pontos készséget nem érték el. Tehát hogy ezeket meddig és mily úton végzed el, és mily előnyös rövid ösvényeken, az nem lehet előtted nem ismerendő.

A te „vestibularis” (mert így nevezendő) osztályodnak a célja: előkészíteni a latinság újoncait a Januara és ezen át a latinság Atriumába úgy való belépésre, hogy a latinság e tanulása az egész bölcsesség tanulmányának szerencsésen való elvégzését hathatósan szolgálja. Ez előkészületnek mintegy 7 lépcsőfoka van:

1. Minden (írott és nyomtatott) latin szöveget könnyen, akadozás nélkül olvasni tudni.

2. Mindent helyesen és tagolva kiejteni, hangsúlyhiba és a betűk elnyelése nélkül.

3. Begyakorlott (gyors) kézzel is írni és lehetőleg szép, félre nem magyarázható, kölcsönösen fel nem cserélhető, hanem mindenképen elkülönített és olvasható betűkkel. Mivel ilyenek a teid, ezért is választottunk tégedet ide, hogy sokat hasonlóná tegyél magadhoz.

4. Megtanulni a latin nyelv helyesen megértett és a dolgokhoz helyesen alkalmazott tőszavait.

5. Megtanulni az ezekhez megfelelő magyar szókat, éppúgy helyesen alkalmazva mind a latin szókhoz, mint magukhoz a dolgokhoz.

6. Pontosan hajlítani és ragozni (decl. és conj) minden hasonlót.

7. És mert akarunk szerint az osztályok könyvei úgy vannak összeállítva, hogy az enciklopédia velejét tartalmazzák és az értelemben becsepegtessék, gondoskodj arról, hogy azokat teljesen belevéssék az értelemben és ábécé módjára tartsák meg az emlékezetben.

Ehhez fog járulni a mennyiségtanba (különösen az arithmetica-ba és a zenebe) való belekóstolás.

Ha te a te újonckáidat e határig helyesen elvezetted, a nagy tanultság gyűjtésének szilárd alapjait raktad le, mert a szerzők sok olvasásához és a legjobb dolgok sok kiválasztásához semmi annyira nem hasznos, mint a könyvek forgatásához szemmel, nyelvvél, kézzel, ésszel alkalmasnak lenni. Hogy a tudomány jelöltecskéi ezt elérhessék, te a következő osztályok vezetőinél inkább törekedj erre, mert főleg a te feladatod ez, aki a latin tudomány alapjait rakod le, hogy sértetlenül, szilárdan és szilárdnak rakd le azokat. Ezért is kívánom, hogy te, mint a mi egész építkezésünk alapja, mindezeknek itt való igazgatásában a legfáradhatatlanabb légy. Mivel ugyanis úgy figyelik az orvosok, hogy az első emésztés hibáit nem lehet kijavítani a másodikban vagy a harmadikban, de a tagok oda összevont magvait a táplálkozás egész műhelyén keresztül szórják, biztos, hogy a léleknek tudománnyal való táplálásában sem történhetik másképpen, mint hogy az első alapok lerakása körül elkövetett hibák hibássá teszik a többi szerkezetet akár egészben, akár részben: nem lehet, hogy többi tisztársaid ne tévedjenek, ha te latin újoncaidnak alakításában tévedtél.

Ez az oka annak, miért gondolom azt, hogy tégedet pontosabban kell inteni, mind hogy minél kevésbé tévedj, mind hogy ezeket, mintha nekik lenne mondva, ők is egyképpen hasznukra fordítani képesek legyenek.

Először van alkalmam előtted ismételni Quintilianus e mondását: „Minden jó tanító örvend a sokaságnak, és azt gondolja, hogy ő nagyobb hallgatóságra méltó.” Miért pedig épp ezt? Hogy ne félj, hanem örülj, hogy neked reményen

felüli nagyszámú tanulósg jutott; kétségtelenül ezután mindig igen népes osztályod lesz. De bármilyen nagyszámú legyen is, te magadat még nagyobb hallgatóságra tartsd méltónak! Mert nem fogom remélni, hogy te nekem azt fogod mondani, amit a minap: „ha csak meg bírál felelni”, hiszen a módszerünk előnyeit már látni, sőt szerencsésen gyakorolni is kezdted. S neked a mi módszerünk szerint tíz tanuló csapata után nem lesz nagyobb terhed, mint a minap volt közönséges úton a tíz tanuló után. Már láttad és tapasztaltad és napról napra tapasztalva örvendsz és örvendenek maguk a tanulók is, látva, hogy őket kellemsen és könnyen vezeted. Mert hogy milyen módszerrel legyen, arra egyáltalán nem szükséges téged tanítani most, aki gyakorlatból mutattad meg, hogy te tudod ezt. Mégis nem fog ártani ezt mások végett jelezni, akár akik itt e tisztben követőid lesznek, akik máshol a módszer utánzását véletlenül eszükbe veszik.

A rövid út (compendium) veleje ez: hogy nem tanítasz egyeseket, hanem mindenkit; nem egyvalakihez lépsz hozzá, hogy valamit megmutass vagy beszélj, vagy (valamire) ints, vagy elkövetett hibát egynél kijavíts. de az égi napot utánozva katedrád magas egében tartózkodsz, szemed sugarát innen mindenfelé fordítva, hangos szavaddal mindeneket körülharsogva, és úgy, hogy azt, amit mindenkinek megmutatsz, kifejtesz és parancsolsz, lássák, hallják és egyenként megértsék, azután most ettől, majd attól kérdezve, hogy ki-ki attól félve, hogy legott megkérdezik tőle, mit mondtál vagy mutattál, mindig figyelemben legyen. Hogy ezt (a figyelmet) te még jobban élesítsd, parancsold meg, hogy aki bízik abban, hogy a jelen (a könyvből oly sokszor ismételt) feladatot el tudja mondani, mondja el emlékezetből. Az okosabbak tehát egyik a másik után, elmondják; ezeket a lassúbb eszűek (maga által a késedelem s az annyiszor felolvasottak ismétlése által segítve) követni fogják, míg végre a leglustábbak is tudnak mindent. Te ezt a mintegy az észgyorsaság felől való versenyt örömmel szemlélve, kinek-kinek szellemi gyorsaságáról ítélsz, biztos lévén afelől, hogy amit a teid közül az egyik tud, a többiek is tudják, mert senki sincs, aki ne tudná azt, amit így tanul meg.

Az egyforma módszerről való ez általánosabb (főbb) elveket neked, min-dennek az előmutatásában, kifejtésében, utánzásában, amire őket tanítod, vagy valaha tanítani fogod, mindig meg kell tartanod. Azzal a céllal, hogy egy óra se (nemhogy egy nap) menjen el anélkül, hogy a tudásban semmi növekedés, a tudományokban semmi új előhaladás ne történjék.

Részlegesen intennem kell téged az osztályod könyvének szerkezete, azután használata felől, hogy miként kell neked azt gyakorlatilag kezelned.

Főhelyen van, amint látod, a dolgok elnevezésének eleme, mely az egész nyelv legelső és legfőként tőszavaiból van összeállítva, nem egy halomban, hanem kétszeres művészi rendben. Külső tekintetre ugyanis a rend grammatikai, mert az első fejezetben, a belépés után, vétetnek számba a dolgok főnevei (I), a

másodikban a melléknevek, harmadikban a névmások, negyedikben az igék, az ötödikben az igehatározók (a participiumok, mivel az igékből csak képezve vannak, külön osztályt az elsődleges szavak közt nem bírhatnak), hatodikban az előjárók stb. De e rend egyúttal a dolgok belső rendje is, míg kezdetben maguk a dolgok számlálatnak elő. Azután a dolgok alapmódjai (II), ti. a dolgok első járulécai. Ezután a dolgoknak és járulékaiknak rövidke bemutatása (III). Ezután áttérünk a dolgok mozgásaira (IV), a cselekvésre és szenvedésre. Következnek ua. cselekvések és szenvedések módjai (V) és a dolgoknak és cselekvéseknek körülményei (VI). Azután a dolgoknak, cselekvéseknek, körülményeknek sokféle összefüggése (egyezsége) (VII). Így főbb vonásokban a dolgoknak és szavaknak a vázán átmegyünk. Szólunk még a képzett és összetett igékről, hogy a tőszók és származékszók közt a különbséget lássák és így kezdjék meg az elmét a nyelvek aytájára, mely a szók egész készletét ki fogja fejteni, előkészíteni (VIII-IX.).

A világ dolgainak ez első megvizsgálásában pedig komoly szándékom volt a paradicsomi iskolát eléd tárti, ahol neked nem volna más dolgod, mint együtt játszani újonckáiddal, amint ott az ő, csaknem még csecsemő újoncával, Ádám-mal együtt játszott az Isten, a most alkotott első képmásocskáit megmutatván s megparancsolván neki, hogy azoknak a neveit tanulja meg. Azaz, képekkel akartam e vestibulum könyvet díszíteni, melyek a dolgok formáit hűen előtűntetik, mindenikhez odatenni az elnevezését, mindazért, hogy könnyebben megragadják a gyermekek lelkét, mind hogy a dolgok első benyomásai kelleme-sebbek legyenek. De nem sikerült a szándékom (bár már hozzákezdttem) a mes-teremberek itt való hiánya miatt. E hiányt szorgalmaddal kell kiegyenlíteni, minden szónak szorgalmas kifejtésével és az általa jelentett dolgoknak bármilyen feltűntetésével. Légy biztos afelől, hogy az élet és a lélek hiányozni fog intézkedéséből, ha itt az újoncnak mondott dolgokat vagy nem mutatod meg (ha jelenleg birtokodban vannak azok, vagy valamelyes képmásuk), vagy körül-írással úgy nem sajtold beléjük, hogy végre valamiképpen megértik. Mert a dolgoknak és szavaknak e párhuzamos és tagolt ismerete a módszernek az a mélységes titka, mellyel a természeténél fogva kóbor elmét megfogni, és a dolgok és értelmük velejéhez vezetni törekszünk. Hogy tehát itt serényen mellet-tünk légy, és céljainknak pontosan szolgálj, arra nagyon kérlek téged. Fogjanak fel, amennyit felfognak majd a dolgokból, amiket azoknak barátságosan vagy meg fogsz mutatni, vagy el fogsz mondani. Mégis, ne vond kétségbe, azoknak elméjükben világosodni kezd majd és ezért szívesebben nyújtod azoknak e munkát. hogy megmutathasd a dolgoknak a szavak héjából kifejtett magját.

Hogy ez minél könnyebben bekövetkezzék számodra, a dolgoknak ugyanezt a szójegyzékét, anyanyelven pontosan megcsinálva, neked és tanítványaidnak nyomtatásban készen adjuk. Tehát a dolgok e magyar nyelvű szójegyzékét,

(előre felolvasván, kifejtven, aztán kikérdezően és a tanulóktól ugyanazt megkövetelven) magad az első, második s harmadik hónap alatt fogod elvégezni, eléggé nagy dicsérettel és eredménnyel, ha el fogod érni, hogy a teied mindezeket igen könnyen olvassák (mert jó magyar olvasókat is kerestünk) és helyesen értsék. A latin szöveget magyarázni, amelyre az anyanyelvről közvetlenül térünk, nem a te feladatod, hanem a tanítványaidé; te csak arra fogsz figyelni, hogy azok szerint alkalmazzák a szavakat a szavakhoz (mert egyik szöveg a másikkal szó szerint meg fog felelni) és ha valamit eltévesztenek majd, újra elmondatod. Mert ekkor azokra bíztatik a cselekvés, rád az irányítás.

Ha két vagy három hó alatt így átmennek ismét a latin szövegen, hogy értik a szavakat és a dolgokat és az emlékezetben tartják, át fogtok térni a vestibularis nyelvtanra. Ezt úgy fogod előtűk kifejteni, hogy az egyes fejezetekhez hozzácsatolod a gyakorlataikat. Ennek a dolognak a módszerére éppúgy, mint a szótári gyakorlatra, az ugyanezekhez csatolt rövid emlékeztető versekkel, meg foglak tanítani. Most a kötelességed többi teendőit aforizmákba fogom összevonni.

1. Más könyvet, mint osztályit, ne használj, se te, se tanítványaid!

2. Minden olvasáson és gyakorlaton magad is mindig ott légy és mindig nézz utána, hogy tanítványaid is jelen legyenek!

3. Mindeniket szeresd s mindeniknek az előhaladását óhajtsd és keresd, személyre való tekintetet ne ismerj s annál inkább ne gyűlöletet. Semmiről az enciklopédia e rudimentáiban ne tudj, amit nem ismernek a növendékeid. Mert ha tudnak, neked lesz dicséretedre és azoknak; ha nem fognak tudni, neked lesz szégyen és nem azoknak. Ha csak egy hanyagot és tudatlant találnak, elégséges tanúbizonyosság lesz a szorgalmad ellen.

4. Munka közben senkinek se engedj mást csinálni. És hogy ne engedj, szemedet s füledet mindig azokra fordítsd és kényszerítsd őket arra, hogy fordítsák szemüket és fülüket rád és a tárgyalt dologra, ti. most ezt. majd azt (leginkább azokat, akikben kevésbé bízol, mert vannak kóbor elmék is) kérdezve, vizsgálva, kijavítva.

5. Ahogy viselkedik valaki munka közben, úgy viselkedj te is vele szemben. A szorgalmasakat szeresd s olykor dicsérd meg, a tunyákat korhold, de mégis ne gyűlöld, hanem erősebben sűrgesd!

6. Ha valami olyan dolog adódik elő, aminek jobban való megfigyelésére kell őket intened, azt csak teljes csendet parancsolva hozd elő, hogy mindenki figyelve fogadja, azután valakitől kérdezd meg, hogy mit és milyen értelemmel mondottál.

7. Minden órán (a részt) olvasd fel előre, hogy ugyanazt azok csakhamar olvassák és fejtsd ki, hogy ugyanazt azok is kifejthessék s mindnyájuk előtt csinálnád, hogy csakhamar ugyanazt csinálják ők is. Mert rád mindenütt az előmenést bíztuk, de az arra való figyeléssel, hogy követnek-e és úgy követnek-e az elő-

menésben, hogy elérjenek; mert különben hiába mégy elöl, ha nem követnek és hiába fognak követni, ha el nem fognak érni!

8. El fognak pedig érni akkor, ha mindent világosan, vagy jól megvilágítva társz a szemlélésük elé, és csak olyant parancsolsz, amit megtenni könnyű. Lassan haladj velük előre; szintűgy ne engedd másként azokat! A bukásról mindennütt le kell szoktatnod az ifjúságot s hozzászoktatnod a körültekintéshez.

9. A fennakadót segítse mindenki; ha senki, te!

10. Ha valakit késlekedni látsz, tőrjed! A tehetségesebbekre térj át, míg az a lassúbb is elér. Mert végre is szégyen el nem értnek látszani.

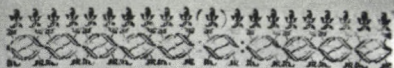
11. Ha fiaid latinul akarnak dadogni (mert beszélni még nem tudnak), ne gátold meg, de ne is kényszerítsd erre őket! Mert többnyire undorodunk a parancsolt dolgoktól, a tiltottakat pedig kívánjuk.

12. Új „vonalakra” sohase menj át, csak ha az előbbi feladatot jól elvégezted, és ezt azért, nehogy valami, az előbbihez felületesen odavetve, a következők számára romlásul legyen. Hozzáteszem: Mert bármit építesz te e helyen, az egész enciklopédiának alapul kell adni; előtted, valamint a következő tisztársaid előtt ismertnek kell lenni egészen, hogy bármit fogtok a tanulókkal csinálni, abból egyetemes fény derül és a ti csillagocskáitokat, mint a nap a bolygókat, megvilágosítja.

Ha e módszert követed, szorgalmas mesterszámba fogsz menni és dicséretet fogsz érdemelni, és ifjacskaid további tanulmányairól a legjobban fogsz gondoskodni. Isten veled!

Senec. Quæst. Natur. VII. Cap. 31.

RERUM natura sacra sua non
simul tradit. Initiatos nos
esse credimus, *in Vestibulo*
ejus hæremus.

Johannes Comenius,
Stephano Tolnaj,
In Illustri Patakina, auspiciis
Celsissima Principis Transylvania felici-
citer reformari capta Schola, renuntiato
Classis primæ Præceptoris primo,
Salutem, & divinam Benedictionem.!

ERgône sic fata tulerunt, mi Step-
hane, ut Illustris hæc, in desideratum me-
liorù Methodi ordinè redigi capta Scho-
la, Te primum ordinarium primæ suorum mi-
litiæ salutet Duce[m] ? Non in video debitum
Virtuti Tue honorem: ob quam tum ipse ego,
Dei & Celsissimorum Principum voluntate
nuper huc delatus, TE inter primos amore
complecti capi; tum Alij, cum primæ huic
Classi idoneus quæreretur Moderator, unani-
miter in Te conjecerunt oculos, suffragiisq[ue]
suis huc promoverunt, ut angularis ponendi
(*) 2 Lati-

A latin nyelv Vestibulumából való gyakorlatok végzéséről a tanítóhoz való intés²

Kedvesem, nagyon jól tudod azt, hogy: egyedül a gyakorlat teszi a mestert, a gyakorlat pedig gyakorlással szereztetik meg; és hogy ezért akartuk mi, hogy a mi módszerünk egészen gyakorlati legyen., amelyben ti. mindent a tanulók maguk csináljanak, a tanító mindenben csak példával járjon elől, az utánzást vezesse, a hibákat (amelyek a dolgok első kísérleteinél nem szoktak hiányozni), kijavítsa. Így tervezd ezért, kedvesem, te is eljárásodat, hogy az egész iskolád égjén a gyakorlástól, és pedig minden anyagban, amelyek naponként és óránként tárgyalásra kerülnek. Ha a gyakorlatokat megszakítod, vagy lanyhán sürgeted, légy biztos afelől, hogy a tied előmenetele lassú lesz, nem lesz távol az undor. Ettől való óvakodásra, ne restelljük újból előadni, hogyan töltöd be tiedet mind sokoldalú gyakorlatokkal és így növendékeidnek a kellemesen való előhaladás és a kiválóan való előmenetel örök alkalmait hogyan mutatod meg. Figyelj tehát!

1. Mindenekelőtt arra kérlek, őrizkedj komor lenni. Jobb az elméket embe-riességgel megnyerni, mint komorsággal elijeszteni.

2. Munkába kezdeni akarván, dicsérd, amennyire tudod, a latin nyelvnek és a dolgoknak tanulását, hogy a munka felvállalására (melyet mégis a könnyűséggel és kellemességgel fogsz ajánlani) minél vágyóbbá tegyed őket.

3. Figyelmeztess a tanulókat, hogy mindeniknek meg legyen a Vestibulum-példánya, ha azt akarod, hogy munkád fennakadás nélkül haladjon előre.

4. De ezekből a sajtóhibákat (ha a kiadásba egyesek becsúsztak, végig fogod vizsgálni a megjegyzetteket) kijavíttatod, hogy senkinek hibás példányból hibát megtanulni ne legyen alkalma és ők (hasonló okossággal a többi könyvben) tanulják meg a könyvekben való eligazodást.

5. Maga pedig a latinság újoncságán azokkal együtt való átmenetel a számodra a részek ama rendjében lesz, amint következnek: először a dolgok anyanyelvi elnevezése, azután a latin elnevezés, majd a nyelvtan, végül a lexikon.

Az anyanyelvi szöveg helyes tárgyalásáról:

6. Amire intettelek az ajánló beszédben, kevéssel ismételem, és a gyakorlatok tárgyalására jobban hozzá fogom alkalmazni.

7. Először téged oda akarlak irányítani, hogy ezt az anyanyelvi szóanyagot két hónap alatt végezd el. Ez kényelmesen meg fog történni, ha a tanulókkal naponta egy lapocskát végzel el. Miért ne? Hiszen kevés.

8. Tehát a szöveg kis részét fogod venni, amennyi egy óra alatt végig tárgyalható (körülbelül egy lap negyedrésze). Ezt mindnyájuk figyelése mellett fel

² A *Vestibulum* tankönyv végén jelent meg. A latin szöveget *Gulyás József* fordításában közöljük.

fogod olvasni, és meg fogod parancsolni, hogy azok utánozzanak téged ennek az olvasásában, tisztán és világosan való kiejtésében, kettőnek, háromnak, tíznek, aszerint, amint szükségesnek ítéled majd arra, hogy az anyanyelvben is könnyen olvasókká tegyed őket.

9. Elvégezvén így az olvasást egy negyedóra alatt, parancsold meg, hogy ugyanazt a szöveget a füzetükbe írják át, a kézgyorsaság megszerzése végett. Ez ismét ne tartson tovább egy negyedóránál, vagy ha néhány lassúbbnak nem elég, engedd meg, hogy magánúton pótolják a munkát, hogy senkinek se hiányozzék az alkalom a kéz további gyakorlására.

10. A harmadik negyedórában, vagy valamivel tovább, a szavak értelmét fogod azoknak fejtegetni és meg fogod vizsgálni, hogy vajon jól fogták-e fel a jelteztüket.

11. Végre az óra vége felé meg fogod kezdeni a végigtárgyalt szöveget emlékeztető elmondani, a tanulókat is buzdítva annak utánzására. Mert az okosabbak nyomban versenyre kelnek, a többiek követni fogják őket. Ha pedig vannak tompább eszűek s még az anyiszori ismétlés által segítve sem fogják tudni, tanulják meg azt magánosan, (közbenső idő alatt) és a másik óra kezdetén adják vissza (mondják fel).

12. Ily módon, ha a növendékekkel az anyanyelvi szöveg végére érsz, nem történhetik meg az, hogy az olvasási képesség hatalmukba ne kerüljön és kezük az írásbeli gyorsaságra egyre jobban ne legyen képes és a gyermeki érzékszervek tárgyaik felé egészen odafordulni és értelmük a dolgok képeivel egészen telefestetni. végül emlékeztetők nagyobb képességre törekedni ne kezdjen.

A latin szöveg gyakorlati végigtárgyalásáról:

13. A latin szöveg a saját megvilágosítására, mint egy új nyelv ismeretlen erdeje. több időt kíván. Tehát kétannyi időt adunk, ti. 4 hónapot, mert így az óránkénti anyag alig nő többre 4 sorocskánál. Mennyi ez?

14. A szellem ebben való gyakorlásának módszere pedig nem lesz az előbbtől eltérő. Ugyanis minden óra kezdetén te magad fogod pontosan felolvasni az órai egy-két mondatnyi anyagot, s meghagyod, hogy a megkezdett olvasást utánozzák.

15. Majd azok figyelme mellett a latint magyarul adod vissza, intve őket, hogy itt ugyanazok vannak, amelyek dolgok magyar, már ismert jegyzékében szó szóval adható vissza. Ha tehát magukkal bizalmas viszonyba akarják hozni a latin szavakat, vessék össze magán szorgalommal, mielőtt iskolába jönnének, mindkét szöveget, melynek tárgyalását kívánja a rend.

16. Ezután utasítani fogod őket, hogy ezt a leckét mindenki írja be a gyakorlati füzetébe, magyarul-latinul, vagy fordítva, kettős haszonnal. Először, hogy a latin helyesíráshoz hozzászokjanak, azután, hogy az észnek u. a. tárgynál hosszabban való idézésével mindent könnyebben bevéssenek az emlékezetbe.

17. Meg fogod parancsolni, hogy a leírtakat újra olvassák át, hogy kiderüljön, milyen helyesen fordították, ekkor gondoskodni fogsz arról, hogy a hibákat, ha ez vagy az valamit csinált, (mert hiba nélkül semmit sem lehet tanulni) a tanuló-társak kijavítsák, vagy ha közültük senki sem venné észre, ki fogod magad javítani.

18. Óra vége közeledvén, emlékezetből fogjuk elmondani a leckét. hogy aki tudja, utánozza. Egyik a másik után fogja utánozni. A lustábbakat a következő óra kezdetéig visszatartván. Mert ezeket valószínűleg szégyen fogja eltölteni, hogy annyiszor visszavetettek, s mindig a lusták és a buták közt említetnek. Bízunk benne, hogy ez a verseny és nagyobb szorgalom kiváló ösztökéje lesz.

A lexikon használatáról:

Az egészet át kell olvasni (ha egy óra alatt egy lap, két hét alatt el fogjuk végezni.) Négy célból és haszonból. Először, hogy a rövidítések olvasásához, amelyekkel a januális lexikon tele van, hozzászokjanak. Másodsorban mindennek azonnali magyarázatát kell adniok, ismerjék meg, mily erősen merítették ki a dolgok névjegyzékét. És ha nem bíznak magukban, legyen alkalmuk olvasás előtt magukat erre előkészíteni. Harmadszor, ahol (mert a szót, melynek jelentését elvesztették, szükségük lesz mindkét szövegben nyomozni) tanulják meg ugyanazon munkával a mintegy 500 ékesség ismeretét, mind a könyvekhez fűzött indexnek használatát. Végül negyedszer ez grammatikai vizsga tartására is fog szolgálni. Ti. nyomozandó: 1. egyszerű szó került-e elő vagy összetett. 2. tőszó-e vagy származékszó. 3. főnév-e vagy ige, melléknév-e vagy határozószó. 4. Ha főnév, milyen nemű és hajlítású, amit odavetett jegyei fognak megmutatni. Ha melléknév, hány végzetű és hogyan hajlítatik. 6. ha névmás. hogyan hajlítatik. 7. Vajon létige-e, cselekvő vagy szenvedő-e és melyik igehajlítású és mily alakú stb.

Elég az oktatásból A többi a te szorgalmadra és körültekintésedre lesz bízva. Légy egészséges és a keresztyén ifjúság dolgait szorgalmasan végezd.

De instituendis è Latina lingua
Vestibulo Exercitijs ad Præceptorem
communefactio.

Dilecte, non ignoras Tu illud, *Solus Usus facit arti fices: Ususq; parari Exercitijs.* Et ob eam rem nos voluisse Methodum nostram totam esse practicam: ubi scilicet Discipuli Omnia ipsimet agant, Magistro tantum modo exemplis ubiq; præunte, imitationem dirigente, erratorq; (quæ à primo rerum renamine abesse non solent) emendantæ. Sic proinde Tu etiam agere proponito, charissime, ut Exercitijs tota Tua Schola feruent; & quidem circa materias omnes, quæ tractandæ obveniunt quotidie, horisq; singulis. *Exercitia si intermiseris, aut frigide usurus, certum esto profectus Tuorum fore tardus, nec absore naufragam.* Ad quod præuehendum, non pigebit iteratò suggerere, quomodo Omnia tua Exercitijs impleas, atq; sic Discipulis amoenè procedendi, egregieq; proficiendi, perpetuas occasiones ministras. Attendite igitur.

1. Ante omnia rogo *caute teritici esse.* Præstat ingenia humanitate allici, quàm territari inrositate.
2. Inchoaturus operas, *lauda quàm potes Latina Lingua, Rerumq; studijs;* ut quàm avidissimos subeundi laboris (quem tamen à facilitate & suavitate commendabis) efficias.
3. Ut singuli Discipulorum *Vestibulo exemplaria propria* habeant, monebis, si operas inoffensè procedere voles.
4. Sed è quibus errata Typographica (si quæ editioni inieperunt, annotatasq; ad calcem videbis) tolli cen-

tabis:

tabis: ut ne quis ex corrupto exemplari corruptelam addiderit occasione habeat, illiq; pari prudentia in alijs post Libris versari condiscant.

5. Ipsum verò hoc Latinitatis Tirocinium pertransendum Tibi cum illis erit ordine partium, quò posita sunt. *Primo* Nomenclatura Rerum Vernaculæ, *deinde* Latina; *nam* Grammatica; *tandem* Lexicon.

De Textu Vernaculo rectè pertractando.

6. Monui id in Dedicatoria repetam paucis, & ac comodò ad Exercitijs proxin propiis.

7. *Primum* eò te *colligare volo, ut Vernacula hæc Nomenclatura intra semestre percurratur:* quod comodè poterit, si quotidie cum Discipulis unicè absolvas pagellam. Quid ni autem non nisi 2 & 6 foliola sint.

8. *Sumes ergo parvcellam Textus, quòtantum Exercitijs unius hora pertractari queat* (scilicet quartam circiter pagellæ partem): quàm audentissimis omnibus præleges, eosq; idem legendò, & clarè ac distinctè pronuntians, imitari jubebis duos, tres, decem &c. pro uti ad promptos in vernaculis etiam efficiendum lectores, necessarium esse iudicabis.

9. Peractà sic lectione (per horæ quadrantem) jubentur eundem Textum in libellos suos transcribere, ad manûs velocitatem comparandam: quod iterum ultra horæ quadrantem non exigit. Aut si qui tardiores non sufficiant, permittantur privatim explere lacunæ: ut nemini prolixius manuum exercendi occasio desit.

10. Tertio quadrante horæ, (aut paulò ultra) Vocabulorum sensum illis explicabis, & num dextere percipient res significatas, examinabis.

11. Tandem sub horæ finem *incipies Textum pertractatum memoriter pronuntiare, Discipulos ad imitandum provocans.* Ingeniosiores enim mox in emulationem prorumpent, alij sequentur. Si qui autem hebetiores non quidem ista toties iteratà repetitione adjuti poterunt, discant hoc idem privatim (horæ

14

intar-

II.

Comeniusről és hatásáról

PRIMITIÆ LABORVM
SCHOLASTICORVM

388

IN ILLUSTRİ PATAKINO
GYMNASIO,

*Auspicijs Illustrissimī ac Præcelsi
Domini.*

Dⁿⁱ SIGISMVNDI RAKOCI
CELSISSIMORVM TRANSYLVANIÆ
PRINCIPVM RAKOCIORVM

NEPOTIS, FILII, FRATRIS,

Ducatus Munkaciensis &c, &c.

hereditarii Domini,

*In majus & melius transformari
capto.*

Annis M. DC. L. & M. DC. LI.

A HÁROMOSZTÁLYÚ LATIN ISKOLA TERVÉNEK CÍMLAPJA
(Primitiae Laborum Scholasticorum)

HALÁSZI ALADÁR

Comenius és az utilitarizmus

Több okom is van arra, hogy épp ezt a címet választottam: érzelmi kötődésem Patakhhoz, így Comeniushoz is; a szakirodalom nem tárta még föl a témát, ezért egy gondolat erejéig érdemesnek láttam foglalkozni vele; továbbá – és ez a legfőbb ok – pályánkon mindig az a legfontosabb motiváció, amelynek eredménye a pedagógiai haszon. Ezzel el is jutottunk az *utilitarizmus* – rövidebb alakját tekintve az *utilizmus* – egyik jelentéséhez. Ennél azonban összetettebb fogalom, hiszen szinte a parttalanságig széles a terjedelme.¹

Ha történetileg vizsgáljuk, akkor egészen Szókratészig kell visszamennünk. Az ókori bölcs rámutatott, hogy az erény a jónak megismerésében van, azaz a jó az egyén hasznával azonos. Íme, az időbeni nagy távolság és az utilizmus filozófiai, erkölcsi és pedagógiai oldala egy mondatban. Szókratész filozófiai igényével definiálta az erényt, amely eleve erkölcsi kategória, és mint ilyen a nevelés célrendszeréhez tartozik. Az erkölcsi jó – vagyis az erény – pedig mind az egyénnek, mind a közösségnek hasznos. Epikurosz fölfogása szerint is a közösségre háramló haszon a legfontosabb az erkölcsi törvényekben.

Ez a terminus technikus tehát mindhárom tudomány kategóriája: a filozófiáé, az etikáé és a pedagógiáé. Az angol gondolkodók éppen Comenius korában kezdtek el foglalkozni vele behatóbban, majd az erkölcsstani elmélkedések legjellegzetesebb formájává és fogalmává vált. *Hobbes* (1583-1679) szerint a cselekedetekben az a kritériuma az etikának, hogy mennyire hasznos az egyén és a közösség számára. *Bacon* (1561-1626) szintén nagy hatással volt Comeniusra, különösen a verbalizmus elleni küzdelmét segítette pedagógiai realizmusával. Az utilitarizmus mint filozófiai műszó is az angolok révén vált használatossá *J. St. Mill* révén, aki nagy hatású írását e fogalommal a címében adta közre: *Utilitarizm*. *Benthamet* (1748-1832) is az utilitarizmus legfontosabb képviselői közt tarthatjuk számon. Az ő nevéhez fűződik a „The greatest happiness of the greatest number” mondat, amely az utilitarista törekvések tömör megfogalma-

¹ Elhangzott előadásként a Magyar Comenius Társaság sárospataki felolvasó ülésén 2000. december 1-jén.

zása: minél több ember minél nagyobb boldogsága a cél. A természettudományok tananyagként való szerepeltetéséért száll síkra. A pedagógiai utilitarizmus legnyilvánvalóbb mozzanata, törekvése a tananyag gyakorlati alkalmazhatósága, haszna.

Nem volnánk sem igazságosak, sem pontosak, ha az utilitarizmust csupán az angolok találmányának tekintenénk, ugyanis e szemléletmód térnyerése nem előzmény nélküli úgy sem, hogy számos erkölcsi, filozófiai, pedagógiai princípium fogalmazódott meg és hatott az utilitarizmussal egy irányban. Comenius e hatások erővonalai mentén haladva fogalmazta meg nevelési elméletét, és szervezte meg annak gyakorlati megvalósulását. Említhetjük az angolokon kívül az olasz *Vegiót* (1406–1458), a spanyol *Vivest* (1492–1540), aki kimutatható hatást gyakorolt Comeniusra. *Erasmus* Rotterdamból származik, a humanista eszme legnagyobb alakja (1469–1536), *Rabelais* pedig (1494–1553) franciaként tekinthető Comenius elődjének az utilitarizmus szempontjából.

A fenti rövid áttekintéshez az is hozzáfűzhető, hogy ez a princípium gyűjtő fogalomként tartalmazta azokat a filozófiai, erkölcsi és pedagógiai törekvéseket, amelyek előremutatóak voltak, sőt mai pedagógiai gyakorlatunknak is axiomatikus tételei. A humanizmus jegyében született elvek tulajdonképpen mind utilisták voltak, hiszen a korai középkori grammatizálást, verbalizmust és pedagógiai formalizmust váltották föl, és kifejezték törekvésüket a vallásoktatás és az erkölcsi nevelés szétválasztására. Messzire előre mutat ez a tendencia, egészen a felvilágosodásig, ahol az iskola kikerült az egyház kezéből, felségjoggá, politikummá vált. Az eszmei, pedagógiai törekvések megjelenési formáiként és eredményeként is tekinthető, hogy megfogalmazódott az igény a mindenkire kiterjedő oktatás-nevelés iránt, az anyanyelven tanítás hasznossága mellett érveltek (maga Comenius, de Apáczai is), később a filantrópisták is ezt írták jelmondatul zászlójukra. A természettudományok, az ún. reál tárgyak arányát növelni igyekeztek a humán tárgyak rovására. Ez összefüggött egy markánsan jelentkező igénnyel, az enciklopédizmussal. Ez is a felvilágosodás felé mutat, Diderot és az enciklopédisták roppant nagy vállalkozására. E tudományos elv mellett állt ki a Bethlen Gábor által behívott Alstedius, Comenius és Apáczai is. Enélkül elképzelhetetlen Comenius pansophia elve és gyakorlata. Meghatározó jelleggel vonult be a pedagógiába az empirizmus és a szenzualizmus elve is. A tudományosság iránti igény a fenti princípiumokkal együtt oda vezetett, hogy a mindenkire kiterjedő nevelés-oktatás megvalósítására törekvéssel a feudális kasztrendszer korlátjai – ha nehezen is – de kezdtek átjárhatóvá válni.

E törekvések között legerősebben ható tényező volt az utilitarizmus és a természetesség elve mind a pedagógiában, mind a társadalomban. Comenius didaktikájának is szemléletet adó megfogalmazása az utilitarizmus és a természetesség, amely alapelvek szintén a felvilágosodás eszmerendszerében váltak meg-

termékenyítő erejűvé. Ezek mellett alakító erejű hatást gyakoroltak a nevelési rendszerekre a reformáció, az ellenreformáció, sőt a puritanizmus (ez utóbbi szintén angol eredetű irányzat). Comenius pedagógiai rendszere alapelemének tekintette a császár és a pápa megölését, mert erőszakosan terjesztették a katolikus vallást (gondoljunk Szelepszényi Györgyre és a református pataki kollégium diákjainak, tanárainak gályarabságára), ráadásul Comenius hazája, Csehország elveszítette függetlenségét, az evangélikus püspök Comenius hite miatt száműzötté vált. A nagy pedagógus sorsa így olvadt össze milliókéval, mely egyéni sors egyetemes igazságok megfogalmazásához is elvezette Comeniust. Esetleg ronthat az üldöztetése keltette erős érzélem az objektív látáson, a tudományosság fokán, de nem az övé. A harmincéves háború szenvedései, az ellenreformáció, az üldöztetés nem tántorította el az alkotástól, mert használni jött e világra, ide, Patakra is.

Az eddigiek során széles összefüggéseiben vázoltam föl az utilitarizmust, azaz tartalmát, eredetét, előre mutató jellegét, mint a pedagógiai haszon fogalmát, valamint a vele együtt ható irányzatokat, amelyekkel tartalmát tekintve az utilitarizmus egymást részlegesen fedő fogalmak. A továbbiakban elsősorban a Comeniusra vonatkozó érvényességére igyekszem rámutatni.

Mint ahogy fentebb szoltam róla, az utilitarizmus három tudománynak is terminus technikus: filozófia, etika, pedagógia. Comenius mindhárom diszciplína tételei szerint utilitaristának mondható. A *filozófiája* az ember lényegéből vezeti le az egyetemes boldogság megteremtésének szükségességét és módosításait. A *Didactica Magnában*, de a *Pampaediában* is részletesen kifejti. Az emberből, az emberi természetből kiindulva fogalmazza meg a nevelési célt is, amely három elemű: a tudományos műveltség, a tiszta erkölcs és az igaz vallásosság. Ebben az utilitarista jelleg a rendszerbe foglalt, ott erős szálakkal összekötött gondolatkörökben található. Az egyetemességre törekvése a pansophiában, a tudományok terén az enciklopédizmusban fejeződik ki. Fogalmi rendszerében is az egyetemességet célzó kategóriák a kulcsszavai: egyetemes tanácskozás, általános képzés (a pampaedia is ezt jelenti), panegersia (általános felhívás), panaugia (általános felvilágosítás), pansophia (egyetemes műveltség), a nevelés mindenkire történő kiterjesztése stb.

Erkölcsei rendszerének középponti fogalma a boldogság, ami az oktatással történő megvilágosodás eredménye. Kulcsszavai – különösen a *Didactica magnában* –: pansofia, teljesség, egyetemesség, rendszer, ember, gyermek, iskola, nevelés-oktatás, boldogság, ami a cél legfőbb szava. „Az ifjak szemeit mindenben feltárjuk, hogy azután bármerre fordulnak az életben, világosan lássanak, az isteni s emberi dolgok szemlélésében gyönyörködni, mindazokról ésszerűen ítélni tudjanak... Munkaszeretők, Istennel, emberekkel, magukkal s más terem-

ményekkel való érintkezésre alkalmasak legyenek, s hogy az élet bármely munkakörébe jutván, magukat cselekvésre alkalmasnak érezzék, s ennek érzete a dolgok használata közben bennük erősödjék... Tudjanak ékesen, kellemesen s hatással szólni.” Íme a cél, amellyel a megvilágosodás jár eredményül, annak folyománya pedig a boldogság.

Ezzel egyszersmind elkezdttük az utilitarizmus *pedagógiai* szempontú megfogalmazását, hiszen a nevelési célban az életszerű ismeretanyagról, a világ észszerű felfogásáról, a társadalomban a helyét megtalálni képes, tehát az élet mindenre kiterjedő praktikumát igénylő és elsajátító eszmény rajzolódik ki. csakis az ilyen személyiség képes az élet bármelyik munkakörében otthonosan mozogni, hasznot hajtani. A Didactica Magnában és a Pampaediában kifejtett nevelési célja, sőt rendszere minden átfogó tételében megjelenik a hasznosság elve. Amitől eltávolodni akar, amit megtagad, az a verbalizmus, a szofizmus. A tananyag, az eszközök, módszerek megválasztásának a neveltet figyelmen kívül hagyó formájával vitatkozik. Rousseau felé mutató nevelésfilozófiai alapvetés az övé, amely a nevelés- és fejlődés-lélektani meghatározottságot múlhatatlanul fontos szempontnak mondja. Rousseau Emiljét a nevelője mindig igyekezett meggyőzni az éppen megszerezhető ismeretek hasznosságáról, mint ahogyan Comenius is érvel: „Semmi sincs az égen, a földön, a vízen és a levegőben, és egyáltalán bárhol, aminek (közvetlenül vagy közvetve) ne az ember haszna volna a rendeltetése”.

Az egyetemes tudás, a mindentudás, vagyis az enciklopédizmus ellenpontjával kárhóztatja a szofistákat a Pampaediában: „Ezek majmai lettek a görögök-nél a szofisták, akik ... bármely témáról előadást rögtönöznek, üres fecsegésből álló nagyképűsködésüket azonban a komolyabb filozófusok, Szókratész, Platon és mások hibáztatták”.² A Pampaedia VI. fejezetének 9. pontja maga a hasznosság, itt a könyvekről, azok javáról, hasznáról ír: „Ezentúl ne írjanak és ne adjanak ki semmit, csak ami bizonyítottan igaz, és egészen biztosan hasznos”. „Semmit se tegyenek közzé, csak azt, ami a világo sságot és az emberek javát növeli”.³

Comenius nem csupán a mondatokba beemelt pedagógiai és erkölcsi haszon szavával igazolja gondolatrendszerének utilitarista jellegét, hanem mindent annak prizmáján átvilágítva épít bele vagy hagy ki belőle. A tevékeny, hasznot hajtó életvitel erkölcsi alapállásából szemlélve aforizmatikus tömörségű szállóigét fogalmaz meg a semmittevésről: „Minden elvetemültség tanítómestere a semmittevés”. Ezt a gondolatát folytatva jegyzi meg, hogy „hasznos, hogy a

² Comenius: Pampaedia. Fordította: Bollók János. Sárospatak, 1992. 21.

³ I. m. 43.

rossz igaz ismerete által elriasszuk magunkat az igazán rossz dolgoktól”.⁴ Nem tagadja meg lelkész, püspök mivoltát, amikor a megvilágosodás folyamatáról és az eredményről szólva szintén a hasznosság elvét hangoztatja: „A leghasznosabb az lesz, ha az embereknek a lehető legsokoldalúbban elmagyarázzuk a két élet (ti. a földi lét és az örök lét) közti különbséget”.⁵

Nemcsak a célrendszer megfogalmazása közben él a hasznos szóval Comenius. Átitatja a nevelés egész folyamatát ez a szemlélete. Mondhatjuk, hogy ars didacticájának attribútuma. Így biztosítja a reneszánsz és a felvilágosodás között a neveléstörténet folytonosságát, összekapcsolását, hiszen a tudományosság iránti igénye, gyermekszeretete, a pedagógiai haszonra kiélezett elmélete és gyakorlata fokozhatatlan. A Ratio Educationis is erre alapozott, amikor a tantárgyak megválasztásánál a szükséges és hasznos jelzőket alkalmazták: mindenkinek szükséges, mindenkinek hasznos (ti. a szóban forgó tantárgy az adott osztályokban). Comenius is ezt a fogalmat alkalmazza, amikor a Collegium Lucis tananyagáról elmélkedik. Minden szükségesre meg kell tanítani a gyereket. A nagy sikerű Janua is az ésszerűbb nyelvtanulási módszert, a beszélve és nem grammatikázva tanulását írta le. Világosan látja az anyanyelven tanulás előnyeit is. A mindenén átütő latin nyelvűség közepette is megvilágosodik az anyanyelv szerepe, mint a tárgyakkal történő oktatásé a verbalizmussal szemben. Az Orbis Pictus logikai teljességre törekvése, a haladó tudományokat mind magába foglaló volta, szemléletessége alapvetően megnövelte a tanulhatóságát. Aki követője vagy/és kortársa lehetett Raticiusnak, az anyanyelvi iskola apostolának, az enciklopédizmus úttörőjének, Galileinek, a nagy csillagásznak, Kopernikusz-nak, aki az új világszemlélet alapjait fektette le, Baconnak, az empirizmus atyjának, Descartes-nak, a racionalizmus világát megrajzoló filozófusnak, továbbá cselekvő részese a tudományok enciklopédikus rendbe állításának és a nevelés új alapokra helyezésének, az nemcsak a vérzivataros 17. századra tud érvényes és hasznos ismereteket adni, hanem a későbbi korokra is, gyarapítva az egyetemes emberi tudást.

Ahogy a pataki beköszöntőjében mondta: „Azért jöttem, hogy használjak”, majd a búcsúbeszédében a megkezdett munka folytatására szólítja föl tanártársait és a diákságot, hogy kárba ne vesszen a négy év munkájának gyümölcse: a kiadott könyvek, az iskola rendszerén való javítás, az eredményesebb természetes módszer, a tehetségek jobb művelése, a dolgok okainak nyomozása, a gyerekek életszerű ismeretekkel való felruházása, fölvértezése, hogy „az iskolából kilépvn semmi se legyen előttük új”.

⁴ I. m. 24-25.

⁵ I. m. 27.

A két nagy hatású beszéd között történt meg a csoda: új felfogásban szerveződő iskola született, hozzá tankönyvek, közösen kimunkált módszerek, taneszközök, a nevelés teljes vertikuma röpké négy év alatt. Az iskola reform lépéseinek logikai rendjét is az utilitarizmus, a szakmai szempontok alakították. Ennek eredményeként született meg „a népiskola, amelynek célja, hogy az összes 6-12 éves gyermeknek megtanítsa mindazt, aminek egész életükben hasznát veszik”. „Társítani kell a hasznost a kellemessel”, vagyis legyen könnyed is a tanítás, tanulás. „Itt minden a gyermeki kedélyhez mért legyen”. (Akár csak Rousseau-t olvasnánk.) „Inkább reál, mint nyelvészeti tartalmú könyveket olvassatok, ti. olyanokat, melyek az életre hasznos dolgokat tárgyalnak, nem pedig, amelyek cifra irállyal kérkednek”.⁶

A magunk és tanártársaink munkáját elemezve természetesen vetődik föl sokszor a kérdés: milyen legyen a jó pedagógus? A fentiekben vázoltak alapján nem téveszthető el a válasz: olyan, aki használ, mint Comenius még ma is, aki nemcsak ünnepelt nagy alakja a neveléstörténetnek, hanem egyszerű ürügyünk is, hogy összejöjjünk és róla beszélve mi is keressük a legjobbat, leghasznosabbat, ami lendítő erővé válhat hatékonysága révén társadalmunkban. A mai napra visszatekintve majd leszűremlik a haszonként rögzült eredmény: Comenius időszzerű, tanulmányozzuk hát, és vegyük át csodálatos munkabírást, rendszerben gondolkodó logikáját, a teljesség látásának mindenkori képességét, a gyermek és a tudomány iránti olthatatlan szeretetét. Akkor pályánk elején és végén mi is elmondhatjuk majd: használni jöttünk, és fáradozásunk meghozta gyümölcsét, a pedagógiai hasznót.

FENYŐ IMRE

Didactica Magna: Comenius karteziánus meditációi

(Egy létre nem jött antropológiai dialógus rekonstrukciója)

Jelen vizsgálódásnak nem célja az, hogy történeti vagy filológusi pontossággal feltárja Comenius és Descartes munkásságát, műveik hatástörténetét. Mindössze azokat a kapcsolódási pontokat kívánja felmutatni, melyek a hasonló kérdésfeltevésből eredve előfordulnak a két gondolkodó munkáiban.¹ Szellem-történészként vagy filozófusként azokat a vonásokat kívánjuk kiemelni, melyek alapját képezvén a két gondolkodó antropológiai elveinek összekötik, vagy éppen élesen elválasztják elméletüket.

Nem kívánjuk feltárni azt, hogy mennyiben beszélhetünk tényleges hatástörténetről Comenius és Descartes esetében, hanem egy létre nem jött dialógust kívánunk felvázolni. Egy dialógust, mely reményeink szerint kimutatja a két gondolkodó munkásságának számos közös vonásán túl azokat a pontokat is, ahol lényegesen eltérő következtetésekre jutnak. Nem érezzük úgy, hogy ez a módszer hamis eredményekre vezető, vagy használatát illetően illegitim volna ebben a kérdéskörben. Descartes és Comenius ugyanis bármennyire eltérő szellemi közegből érkeznek is, ugyanazt a kérdést teszik meg vizsgálódásuk alapvető pontjaul: mi az ember? És ez a kérdésfeltevés nagyon is hasonló pályára tereli gondolkodásukat. Az ember nembeli lényegét, mibenlétét kutatva az ész használatának, a rációnak mint legkitüntetettebben emberi vonásnak felismerése mindkettőjüket arra ösztönzi, hogy felkutassák az ész helyes használatának módszerét.

Az értelem helyes használatában látják mindketten azt a kulcsot, mely megnyithatja az ember előtt egy eljövendő, jobb világ kapuját. Az egyetlen és helyes módszer felkutatása és közkinccsé tétele tehát egyikük esetében sem pusztán

¹ Mindkettejük életében már korán alapvető, de nagyon eltérő szerepet játszik a vallás. Descartes Franciaország legkiválóbb jezsuita kollégiumban tanul, Comenius a cseh testvérek között ismerkedik a tudományokkal.

filozófiai bravúrnak, vagy a hírnév öregbítésének számít: mindketten embertársaik érdekében, értük felelősséget érezve alkotják meg módszerüket.

Érvelésünk során kettősen argumentálva, a következő kapcsolódási pontokat kiemelve kívánjuk vizsgálni a két gondolkodó munkásságát:

1. Válaszuk a kérdésre: *mi az ember lényege?* - Vélekedésük az emberi értelemről.
2. Nézeteik az ember optimális észhasználatának adekvát módszeréről.
3. A fennálló iskolák minőségéről vallott véleményük, és javaslatuk: mi a teendő a jövőre nézve?

Hogy mindezekre a kérdésekre választ kapjunk, Comenius esetében a *Nagy oktatástant* vettük alapul, Descartes esetében pedig az *Értekezés a módszerről*, illetve az *Elmélkedések az első filozófiáról* című írásait.²

I. Válasz a kérdésre: mi az ember?

Comenius *Nagy oktatástanának* első fejezete első szakaszában³ találhatjuk a görög tanácsot: γνοθι σεαυτον⁴ – *ismerd meg magad!* Olyan felszólítás ez, melyet Comenius kötelező érvényűnek érez vizsgálódása kezdetekor. Az ember mibenlétét megismerve megismerhető ugyanis célja, megismerhető az a pálya, melyet befuthat földi élete során, és világossá válhatnak azok a feladatok és kötelességek, melyek rá várnak, illetve azok a vonások, melyek megkönnyíthetik, elősegíthetik célja elérését.

Mi az ember? Segítségenkre vannak a kérdés megválaszolásában a Szentírás szavai csakúgy, mint az ókori bölcsek – mondja Comenius. Az arisztotelészi magyarázatot csak korlátozottan fogadja el és használja fel, bár ismerteti a lélek hármas felosztásának tanát.⁵ Az igazán érvényes választ a Biblia adja: az embert a Teremtő saját képére és hasonlatosságára alkotta meg. A teremtő célja az emberrel egyértelmű: uralkodóvá tenni őt a többi teremtményeken⁶, és azoknak, illetve saját magának – és ezáltal teremtőjének – megismerésére ösztönözni.

Ennek alapján jelenti ki Comenius az emberről, hogy az:

1) *Teremtőjének képmása*, annak gyönyörűségére szolgáló lény. Isten képmásaként mintaképének tökéletességét kell megelevenítenie, s erre képes is.

2) *A teremtmények felett uralkodó lény*, amennyiben képes mindent a megfelelő törvényszerű cél alá rendelni, illetve amennyiben okosan (racionálisan) képes szabályozni önmaga és mások cselekedeteit.

² Comenius 1632-ben készül el a *Didactica Magna* cseh nyelvű változatával, latinul 1657-ben jelent meg Amszterdamban az *Opera Didactica Omnia* részeként. Descartes első műve az *Elmélkedések*et 1641-ben adja ki Párizsban. Az *Értekezés* 1637-ben Leydenben jelent meg.

³ Comenius: *Didactica Magna*. Bp., 1992. 41.

⁴ Gnóthi seauton.

⁵ Comenius i.m. 43.; lásd *Arisztotelész* Nikomakhoszi etika 1102a-b.

⁶ Mózes I. 1, 26.

3) De mindenekelőtt: *eszes lény*. Eszes lény, hiszen képes megismerni minden dolgok lényegét. Képes arra, hogy felismerje az igazságot, megértse a világot, ami számára tükrévé válhat Isten végtelen hatalmának, bölcsességének és jóságának. Isten tehát az embert *megértésre* és *megismerésre* teremti.

Az ember ilyen értelemben mikrokozmosz: a teremtés középpontjában állva a tiszta ész birtokában mindent megismerhet. Közelit és távolít, kézzelfogható és hozzáférhetlent – mondja Comenius. Az emberi értelemnek, a *szellemnek* nem lehet határt szabni: mindent képes befogadni. Minden ember – nemre, vagyona való tekintet nélkül – eszes lény, teremtmények ura, saját alkotójának képe. Hogy célját beteljesítse, mindenkinek arra kell törekednie, hogy tudományokkal, erényekkel, vallásossággal élje életét.

De az emberben csak a képesség van meg: a tudást meg kell szereznie. Ehhez a lélek megfelelő szervekkel rendelkezik, melyek közvetítik felé a külvilág dolgait. Az agy, mint a viasz felveszi a dolgok lenyomatát, melyeket az érzékszervek közvetítenek számára. Meg is őrzi e képeket az emlékezet segítségével. A világ teljes mértékben felfogható az ember számára, aki értelemmel és érzékszervekkel rendelkezik. Comenius csatlakozik ahhoz a nézethez, hogy semmi nincs meg az értelemben, ami ne lett volna meg előbb az érzékekben. Hiszen az érzékelés szolgáltatta tanulságokon nyugszanak a tudomány igazságai és bizonyosságai is.

Am ahhoz, hogy megfelelő életet éljen az ember, nem mindegy, hogy miképpen használja értelmét, nem mindegy, hogy hogyan szerzi ismereteit a dolgokról. Lehetséges ugyanis az, hogy egyesek zsákutcába jutnak, kellő szorgalom híján lemaradnak, s így nem tudják beteljesíteni céljukat. Mivel adottságaikban az emberek nem különböznek – a teremtő egyformának teremtett valamennyi embert – csak a tudás megszerzésének módjában lehet keresnünk az eltérések okait. Ha olyan módszert találhatnánk – mondja Comenius –, mely csalhatatlanul célhoz vezet, minden ember beteljesíthetné a tökéletességet: a tudományt ötvözhetné erényességgel és jámborsággal.

Descartes választát a kérdésre – mi az ember? – szisztematikusan kételkedéssel alapozta meg: azt állítja, elvetendő minden, amihez a kételkedésnek akár csak az árnyéka is férhet. Érzékeink gyakran megcsalnak minket, ezért azt ajánlja, tegyük fel, semmi sem olyan, mint amilyénnek érzékeink mutatják. De kételkedése szolgál egy biztos ponttal számára. Azt állítja, nem elképzelhető, hogy a kételkedő lény ne létezzon.

Kételkedése során bukkan tehát arra a tételre, melyet filozófiája szilárd alapjává tesz: *cogito, ergo sum* – gondolkodom, tehát vagyok. De, teszi fel a kérdést, mi ez a gondolkodó dolog? Mi az ember? Elgondolhatjuk – mondja, hogy nincs testünk, elgondolhatjuk, hogy nem létezik a világ, hogy nem létezik tér sem, de hogyan is tudnánk azt elgondolni, hogy mi, akik ezt elgondoljuk,

nem létezőnk. Az ember tehát szubsztancia, vonja le a következtetést, méghozzá olyan szubsztancia, melynek „*egész lényege vagy mivolta abban áll, hogy gondolkodik*”⁷.

Az ember gondolkodó lény, melyet elsőrendűen észhasználatára különböztet meg minden mástól. A test valami gyökeresen különböző dolog, mint az ember lényegét alkotó gondolkodni képes lélek. Az ember több mint teste; ez különbözteti meg az állatoktól. Ha elképzelnénk egy tökéletesen megvalósított gépet, mely lemásolja valamely állat külsejét és működését – mondja Descartes – nem tudnánk különbséget tenni a tényleges állat és a géptest között. Az ember azonban utánozhatatlan. Külsejében lemásolható, de nem készíthető olyan gép, mely képes lenne a gondolkodásra: az ész egyetemes eszközének adaptív alkalmazására és a gondolatok kifejezésére, a beszédre.

Az ember lényege az észhasználat, a gondolkodás. De hogyan lehet ez az általános nembeli lényeg az emberiségben, hiszen ahányan vagyunk, annyiféle gondolunk, annyiféle módon használjuk eszünket. Egyesek okosabbnak, mások butábbnak tűnnek. Mintha egyeseknek több, másoknak kevesebb józan esze lenne. Pedig mindenkiben egyenlő mértékben van meg a józan-ész, az értelem – állítja Descartes.

Első bizonyítéka erre az, hogy a józan észről mindenki azt hiszi, elegendő jutott neki belőle, senki nem panaszkodik, hogy ő milyen keveset kapott. Ennél filozofikusabb – és komolyabb – másik érve, mely arisztoteliánus alapokra vezethető vissza. E szerint, mivel az értelem, az ész teszi az embert emberré, és különbözteti meg az állatoktól, egyenlő mértékben *kell*, hogy meglegyen mindenkiben, mert csak az akcidenziák (a járulékos tulajdonságok) jellemezhetik többé vagy kevésbé valamely faj egyedeit, nem pedig ugyanazon faj egyedeinek lényege, formája.

Ha mégis különbözik az emberek véleménye, az nem azért van, mert egyik okosabb volna mint a másik, hanem azért, mert eszük más utakon jár. Az ész tehát ugyanis megfelelően kell alkalmazni ahhoz, hogy megfelelő eredményre juthassunk.

II. Az ember optimális észhasználatának adekvát módszeréről

„*A módszeremben leginkább az elégitett ki, hogy biztossá tett afelől, hogy minden dologgal szemben eszemmel élek*”⁸ – mondja módszeréről Descartes. A módszer alapját kedvelt ifjúkori tanulmányai közül a geometriai analízis, az algebra és a logika képezi. Ezek a tudományok azonban csak alapul szolgálhatnak a keresett módszerhez, nem tölthetik be szerepét. Szigorúságuk példaszzerű, de

⁷ Descartes: Értekezés a módszerről. Bp., 1991. 49.

⁸ Descartes i.m. 38.

túlságosan elvont tárgyakra vonatkoznak, illetve túlságosan öncélú, zavaros művésztévé váltak.

A keresett módszer nem tartalmaz túlságosan sok tételt, mint a logika, mindössze négyet:

1) „soha semmit ne fogadjak el igaznak, míg nyilvánvaló módon nem ismertem meg annak; azaz, hogy kerüljek minden elhamarkodást s elfogultságot, és semmivel többet ne foglaljak itéleteimbe, mint ami elmém előtt oly tiszta és határozott, hogy lehetetlen benne kételkednem;”⁹

2) „vizsgálataim minden nehezebb tárgyát annyi részre osszam, ahányra csak lehet s kell osztani jobb megfejtése céljából;”¹⁰

3) „a legegyszerűbb s legkönnyebben megismerhető tárgyakon kezdem a vizsgálatot, s csak lassan, fokozatosan haladok a legösszetettebbek ismeretéhez;”¹¹

4) „mindenütt oly teljes felsorolásokra s oly általános áttekintésre törekedjem, hogy biztos legyek abban, hogy semmit ki nem hagytam;”¹²

A módszer kipróbálására Descartes geometriai és algebrai problémák megoldásába fog, s szinte ő maga is meglepődik módszere hatékonyságán: „nemcsak olyan kérdéseket oldottam meg, melyeket azelőtt igen nehezeknek tartottam, hanem a vége felé úgy tetszett, mintha még azokra vonatkozólag is, melyeket nem ismerek, meg tudom mondani, milyen úton s milyen pontig oldhatók meg.”¹³

Descartes módszerének alkalmazhatóságába vetett optimizmusa azon az előfeltevésen alapszik, hogy a dolgokkal kapcsolatban egy igazság van, és ez az igazság felfedezhető. Ezen igazság kritériumát tartalmazza Descartes első tétele, amely a négy tétel közül a legalapvetőbb és legproblematisabb. Az igazság megismerését Descartes a látás analógiájára képzeli el: az ész a gondolatokat úgy szemléli, mint a tárgyakat a testi szem. A *Filozófia alapelvei* című művében frott magyarázata szerint *tisztán* azt kell értenünk, amikor nyilvánvalóan jelen van a megfigyelő előtt valami, *határozotton* pedig azt, ami nem tartalmaz mást, csak ami tiszta, és el van határolva minden mástól.¹⁴ A második tételben az analízis, a harmadikban a szintézis elvét foglalja Descartes a módszerébe. A negyedik tétel a szintézis rendszerességét, totális voltát hivatott biztosítani.

⁹ Descartes i. m. 35.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Descartes i. m. 36.

¹³ Descartes i. m. 37. - Descartes matematikai felfedezései mára az iskolai matematikaoktatás alapvető elemeiként ismertek. Így a derékszögű koordináta-rendszer, mely lehetővé tette geometriai alakzatokkal kapcsolatos feladatok aritmetikai megoldását, vagy jelölésmódja, melyben a számokat betűk helyettesítik – az ismerteket az ábécé elejéről, az ismeretleneket a végéről vetek –, a hatványokat pedig kitevőkként írt számok.

¹⁴ Descartes: *A filozófia alapelvei*. Bp., 1994.) I. fejr. 45. §.

Azon elvvel kapcsolatban, melyet Comenius is vall, tudniillik, hogy semmi nincs meg az értelemben, ami előbb nem volt meg az érzékekben, Descartes azt állítja, Isten és a lélek biztosan nem származhatik onnan. Akik érzékeikben keresik e fogalmakat, hiába teszik, akik képzeletük útján kívánják elérni őket, mintha fülükkel kívánnának látni. Érzékeinkről, azok adatairól, testünk, a Föld, a csillagok létéről morális bizonyossággal rendelkezünk – mondja. Túlzásba estünk, ha kételkedünk ezekben. De nem tagadható az sem, hogy metafizikai bizonyosságunk nem lehet bennük.

Comenius módszere éppen itt tér el lényegesen Descartes-étől. Mint látni fogjuk a szisztematikus elvekben komoly kapcsolódási pontok fedezhetők fel, de Comeniusnál nem az intellektuális szemlélet kap kitüntetett és kizárólagos szerepet, hanem a testi tapasztalatok megszerzésén keresztül el az út a tudáshoz. Ezért módszere nem oldható meg egy szinten: az általános szint – amelynek utasításai a lélek elvont működésére vonatkoznak – négy általános elvet tartalmaz az ember számára:

- 1) *lelkének szeme tiszta legyen;*
- 2) *helyezzük elébe a tárgyakat;*
- 3) *figyelmes legyen;*
- 4) *az egyes dolgokat úgy tárjuk elé, hogy egyiket a másik alapján értse meg.*

A szemléletesség, mint láthatjuk, már az általános szinten nagy jelentőséget kap. Jelentősége nem csupán abban rejlik, hogy kiindulópontja minden ismeretnek (semmi sincs az értelemben, ami nem volt meg az érzékekben), de bizonyítékként, tanúbizonyosággént referenciái is az ismereteknek. A biztos és igaz tudás csak a tapasztalatból indulhat és csak a tapasztalat igazolhatja azt. Ha nincs kéznél maga a dolog, használható helyette képe vagy más példája mint tudásforrás. Minden dolog az érzékek elé állítható így, ábrázolás útján. A módszer konkrét szintje éppen az ismeretszerzés ezen lényeges mozzanatát szabályozza. A módszer konkretizálása azt mutatja meg, hogyan lehet erős benyomást kelteni az érzékek elé tárt dolgokkal. A módszer menete a következő:

- 1) *Mindent tanulmányozzunk, amit csak tudni kell.*
- 2) *Mindent mint előttünk levő dolgot tanulmányozzunk.*
- 3) *Egyenesen, ne kerülő úton keresztül.*
- 4) *Úgy ismerjük meg a dolgot, amint van és keletkezik: okain keresztül.*
- 5) *Először általában, aztán részleteiben tanulmányozzuk a dolgokat.*
- 6) *Ismerjük meg a dolgok minden részletét.*
- 7) *Minden dologgal addig foglalkozunk, amíg nem értjük.*
- 8) *Jól domborítsuk ki a dolgok különbözőségeit.*

Láthatóak a szisztematikus sajátosságok: az analízis és szintézis elve, a teljes felsorolásra törekvés. De látható a különbség is Descartes és Comenius módszertana között: az egyik a teljes hangsúlyt az intellektuális szemlélet ítéletére és

megismerésére helyezi, a másik az érzékek útján történő ismeretszerzést tekinti követendő útnak.

III. A fennálló iskolákról és a jövőről

Mindkét gondolkodó alapvető ellentmondást lát a fennálló iskolák, a tudás átadásának, megszerzésének intézményrendszere és az általuk követendőnek, kizárólagosan helyesnek tartott módszer között.

Descartes Európa egyik leghíresebb iskolájába, a IV. Henrik által alapított La Fleche-i jezsuita kollégiumban tanult. Hiába volt azonban nagy híre az iskolának Descartes saját bevallása szerint az iskolát befejezve „*annyi kétségbe és tévedésbe bonyolódva*”¹⁵ találta magát, hogy tanultsága nem tudott számára kiutat mutatni. Pedig tanult régi nyelveket, olvasott régi könyveket, rajongott a költészetért, tisztelte a teológiát, filozófiát, de különösen a matematika iránt érzett vonzalmat, amit igen magas színvonalon tanítottak a jezsuita iskolában. De a régi könyvekben elmertülve az ember idegenné válik saját korában, világában, a matematika – bár alapjai szilárdak – nem épft erre az alapra, a régi erkölcs-tanok ellenben kellő megalapozás nélküli rendszereknek tűnnek. A filozófia sok évszázados története a viták története, nem tudott végleges és vitathatatlan igazságokat felmutatni. A többi tudomány alapjait épp ebből a filozófiából eredezteti, azaz a tudományok nem megfelelően megalapozottak. Descartes maga is ezért döntött úgy, hogy inkább tapasztalatokat gyűjt, nem könyveket olvas, és a hiányzó megalapozást magában kezdi keresni.

Comenius kifogása szerint a szellemet jórészt szavakkal és véleményekkel táplálják, és nem érintik a lényegét. Az iskolák nem hatékonyak, a tanulók sikertelensége annak köszönhető, hogy nem megfelelő dolgokkal és nem megfelelő módon foglalkoznak. „*Az tehát, hogy olyan kevesen jutnak el az elméleti tudomány magaslatáig, jóllehet vidám és vágyódó szívvel sokan kísérlik meg ezt, és hogy azok, aki mégiscsak eljutnak oda csakis küszködéssel, lihegéssel, lankadással és szédüléssel, botorkálva, bukdácsolva és visszaesve érkeznek – mindez nem azt jelenti, hogy az emberi szellem számára valami is elérhetetlen, hanem, hogy a lépcsőket nem jól helyezték el, hiányosak, lyukacsosak, omladozók, magyarán: zavaros a módszer. Bizonyos, hogy bárki bármilyen magaslatot elérhet jó elosztású, ép, szilárd, biztonságos lépcsőkkel.*”¹⁶

Közismert Comenius négylépcsős iskolarendszerrel kapcsolatos elképzelése, melynek megvalósításáig ő sem jutott el, mint oly sok követője, ki az iskola megreformálásától várta az emberiség sorsának megjavítását. Comenius elképzelése szerint az iskolarendszernek négy egymásra épülő, hat évig tartó fo-

¹⁵ Descartes: Értekezés a módszerről. 22.

¹⁶ Comenius: Didactica Magna. 96.

kozatból kellene állnia. Az első fokozat, a *kisgyermekkor iskolája az anyai öl* – mondja Comenius. Anyaiskolának minden házban lennie kell. Ez a vallásos nevelés helye, az erkölcsi erények kifejlesztésének ideje. A második fokozat a *gyermekkor iskolája, a tudományos játék, vagyis a nyilvános népiskola*. A 6-12 éves kor az anyanyelvi írás-olvasás, a számtan, a mértan, az ének, a katekizmus, az erkölcstan, a földrajz, és a gazdasági-politikai ismeretek alapjainak megismerésére szolgáló életkor. Elemi népiskolának minden községben vagy faluban lennie kell. A harmadik fokozat a *serdülőkor iskolája a latin iskola, vagyis a gimnázium*. A tradicionális nyelvi, grammatikai-retorikai tárgyakon kívül itt matematikát, asztronómiát, zenét, fizikát, történelmet, földrajzot, etikát, és teológiát tanulhatnának a 12-18 éves fiatalok, a városokban. A negyedik fokozat az *ifjúkor iskolája az akadémia és a külföldi utazások*. Itt kaphatnák meg a szaktudományos képzést a fiatalok. Akadémiának minden birodalomban vagy nagyobb tartományban lennie kell.

Érdekes lehet számunkra az, hogy Descartes levette a pedagógusok válláról ezt a terhet, s az orvostudomány haladásába helyezte bizalmát mondván: *foglalkozunk az orvostudománnyal „főleg az egészség megtartása végett, mely kétségkívül legelső kincsünk, s a földi élet minden egyéb kincsének alapja. Még az ész is annyira függ a test véralkattától, és szerveinek állapotától, hogy véleményem szerint, ha egyáltalán lehetséges módot találni, mely az embereket okosabbakká, s ügyesebbekké teheti, mint eddig voltak, csak az orvostanban kereshetni ezt a módot.”*¹⁷

¹⁷ Descartes: Értekezés a módszerről. 76.

FÖLDY FERENC

Comenius természetszemlélete az Orbis Pictus tükrében

Az Orbis Pictus panszofikus tankönyv, mely azt a tanítási célt tűzte maga elé, hogy a gyermekeket tájékoztatja a világ dolgaiban, s az új nemzedéket képzettebbé, boldogabbá teszi. Comenius ezt írja előljáró beszédében az Orbis Pictusról: *„Kicsiny könyvecske ez, amint látjátok: mindazonáltal az egész nyelvnek rövid summába foglalása, rakva képekkel, neveknek előszámlálgatásával és a dolgoknak megíratásával.”*

Az Orbis Pictus a természet, a társadalom és az emberi cselekvések képekben ábrázolt rendjét mutatja be, elsősorban az élethez szükséges tudásanyagot szolgáltatja. A műben teljességgel megvalósítja a szemléletesség elvét, és az elemi ismeretek sajtószerű enciklopédiáját adja. Előszavában a szerző így ír tovább: *„Halott könyvek helyett miért ne az élő természetet tárjuk fel? Az ifjúságot oktatni nem annyi, mint a fejét teletömni az írók szavaival, frázisaival, bölcs mondásaival, vélekedéseivel. Inkább azt jelenti, hogy értelmüket nyissuk fel a dolgok révén.”*

Comenius előtt az ókor és a középkor nagy pedagógiai elmélkedői is hangsúlyozták a természet szerepének fontosságát. Arisztotelész volt az első, aki már az ókorban felvetette a természet követésének szükségességét a nevelésben. Rabelais, a francia humanizmus és reneszánsz színes és eredeti egyénisége is hangsúlyozza a természetismeret feltétlen szükségességét. A természet szavának követését, a természet szerint való éleést Morus Tamás az erénnyel azonosította. Ratke szerint minden oktatói eljárásnak a természet útmutatását kell követni.

Comenius a való igazságot akarja megismertetni, a természetről pedig vallja, hogy törvényei közvetlenül kutathatók, a természet jelenségei közvetlenül megfigyelhetők. A megfigyelés annál alaposabb, minél több érzékszerv útján történik. Alapvető módszertani elve a természeti jelenségek megismerésénél a szabad vizsgálódás, az érzékszervi meggyőződés. Az érzékszervet kell fejleszteni, aztán az emlékezetet, a gondolkodást. Ezért szükségesnek tartja, hogy a

megismerés mindig az érzékszervből induljon ki: „*semmi sincs az értelemben, ami előzőleg ne lett volna az érzékekben*”.

Pedagógiájának egyik alapja ugyanis a természetesség elve, amely egyrészt azt a követelményt jelenti, hogy a nevelő alkalmazkodjék a gyermeki természethez, másrészt pedig, hogy mivel az ember természeti lény, a nevelés akkor jár csak helyes úton, ha mindenben követi a külső természet rendjét. Comenius elvetette az öncélú, üres verbalizmust, helyébe a természet közvetlen megfigyelését, a gyermekek elé való tárását állítja. A természet megismerésén keresztül elvezeti a tanulókat a való világ törvényszerűségeinek megismeréséhez. Az életre akar előkészíteni. Találóa írja: „*A mi filozófiánkból haszon fakad az ember egész életére, és a földön valamennyi szükségletére*”. A természet szerepéről hangoztatja, hogy a természet maga legyen a gyermek tanítója. Comenius szerint, ha a gyermek cselekvéseiben a természet rendjét követi, ma is igaz, bölcs, harmonikus ember lesz.

A természet fogalma Comeniusnál igen tág körű. Beletartozik az élő és élettelen világ, minden teremtmény, köztük az ember is. Comenius Istenbe vetett hittel keresi a természetben a rendet, a harmóniát. Az emberhez intézett himnuszában így szól: „*Értelmünk valóban több, mint a világ*”. A természeti jelenségek igazságát, megismerhetőségét bizonyítékokkal kell igazolni a gyermek előtt. Legjobb bizonyítéknak tartja, ha a gyermek saját érzékszervével és értelmével győződik meg a természet rendjéről, változásairól. Így ismeri meg a természet oktatásán keresztül a gyermek az igazságot, és ezáltal fejlődik értelmi ereje. A kimondott vagy leírt szavak alapanyagának magának a természetnek, a valóságnak kell lenni. Comenius az oktatásban, a nevelésben mindenkor a természet útmutatásait kívánta követni: „*Minden magától folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak*”.

A tananyag tárgyalásánál lépésről lépésre fokozni kell a nehézségeket úgy, hogy a későbbiek fejlődést jelentsenek az előzőkhöz viszonyítva. A tananyag tárgyalásának következetessége szorosan kapcsolódik a tanulók értelmi fejlettségéhez: „*A természet nem rohan hanyatt-homlok, hanem lassan halad előre*”. Világos alaptételeket kell adni a tanulók számára, figyelembe véve a rendszeresség és következetesség elvét. Az iskolai munka megszervezését illetően is a természetre hivatkozik. Mint ahogy a természet megszervezi a maga életét, úgy kell megszervezni az iskolai oktató-nevelő munkát.

A természet szépségével és sokrétűségével vonzza a gyermeket. Ami pedig vonzza, érdekli, azt könnyen játszva megtanulhatja. Elsődleges, közvetlen példának mindenkor az eleven természetet, az „élő dolgot” tartotta: „*magának a dolgoknak eleven szemlélete mégis a legtökéletesebb*”. A természetben mutatózó harmóniának és a társadalom rendjének a gyermekekkel való megismertetésétől várta Comenius, hogy megjavuljon az egész emberiség.

Szerinte a természet nem rejt magában semmi olyan csodálatos dolgot, amit egy értelemmel bíró ember fel nem foghatna. A maga módján elvezette a gyermekeket a születéstől a halálig, a falusi élettől a városi foglalkozások és közállapotok ismeretéig. A természetben előforduló jelenségek, összefüggések megismerése, és az ismeretek többszöri begyakorlása alkalmassá teszi a tanulót a helyes cselekvésre. Fontosnak tartotta az elmélet és gyakorlat szoros egységét.

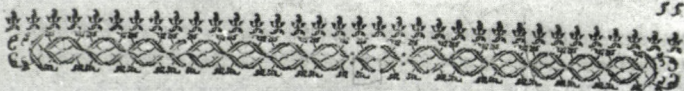
Az *Orbis Pictus* a világ első tankönyve, amely mondanivalójában, felépítésében igazodik a gyermeki természethez, az életkori sajátosságokhoz. Goethe, Herder és Leibniz gyermekkoruk egyik legszebb emlékének vallották e könyvet. Herman Ottó, nagy természetkutatónk így emlékezett rá: „Az első, legkedvesebb könyvem, amelyet a gyermek szeretetével öleltem magamhoz”.

Sárospatak Comenius által került fel a világ tudományos térképére.

Comenius iránt érzett tiszteletünket legjobban Dobner szavaival tudom kifejezni: „Munkáért hálás lesz néked Magyarország, s ezt meg is érdemled, s az utókor hirdeti híred”.

Ezt tesszük ma is, amikor Sárospatakra jövetelének 350. évfordulójára emlékezünk.¹

¹ Elhangzott Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság ünnepi ülésén 2000-ben.

III.

De reperta ad Authores Latinos promptè
legendos, & clarè intelligendos,

Facili, bre-vi, amanâq; VIA.

Sive,

SCHOLÆ LATINÆ

tribus Classibus di-visa

DELINATIO.

Ad

Illustrissimum & Celsissimum Dominum,

D. SIGISMUNDVM RA-

KOCI &c,

Studiorum Sapientia, & Linguarum, Promoto-
rem ferventissimum.

Mecenas Illustrissime,

Constitueram hiemem hanc, publicè quidem publicis præle-
ctionibus, in Stùdioforum altioribus iam præparandorum, usum; privatim au-
tem privatis, de *Totum Eruditionis amplexum comprehensura Septi-Classi*
Schola, qualem erigi optas, meditationibus transmittere. Quia tamen de *Latina*
Lingua studio, ad *melioris Methodi normas ocus reducendo*, urgemur (maximè à
Nobi-

A HÁROMOSZTÁLYÚ LATIN ISKOLA TERVÉNEK ELSŐ OLDALA
(Primitiae Laborum Scholasticorum)

BODOSI BÉLA

Comenius és Apáczai

A témaválasztásom nem új keletű, de kifejtése s mindenekelőtt a cím megválasztása nem volt könnyű. A címmel többféle változatban is próbálkoztam. Pl.: Comenius Erdélyben vagy Erdélyi Comenius, Kortárs Kartársak, vagy akár Szinekdöche Comenius. Mind közül nem a meghökkentő, hanem az eredeti cím mellett döntöttem, bár a „captatio benevolentiae”-ről nem mondtam le. A címbeli két igen kiemelkedő pedagógus életművének összevetését azért választottam tanulmányom tárgyául, mert az feltűnő, s egyben érdekes hasonlóságot mutat. A jóindulat megnyerését pedig attól remélem, hogy a Comenius-évfordulók kapcsán alkalmam nyílik bebizonyítani, hogy Apáczait (igen rövid élete során) hasonló törekvések vezették, mint géniusz kortársát.

Annál is inkább indokoltnak érzem a comeniusi életműjéről illetően bemutatását, mert az oeuvre szinte minden részletét kutatók serege vizsgálta és tárta fel. Épp ezért vele kapcsolatban nincs, vagy csak igen szűkös lehetőség van új vonatkozások bemutatására. Kiválóan alkalmas viszont a választott téma a comeniusi életmű szelektív bemutatására, melyben a válogatás vezérelve az Apáczai-életművel rokon vagy egyező részletek bemutatása.

Így a kiemelt és középpontba állított comeniusi teória és praxis mellett a magyar pedagógus, Apáczai tevékenységének vizsgálata is lehetségessé válik, aki anélkül emelkedik comeniusi magasságba, hogy ezáltal csökkentené a születésének 410. évfordulójához érkezett zseniális magiszter kiválóságát.

Nem teszek tehát mást, mint hogy párhuzamot vonok pedagógiai törekvésük között. Természetesen szó sincs valamiféle korszakos jelentőségű felismerésről (hogy ti. voltaképpen, nagyjában-egészében mindketten ugyanazt vallották), hanem csupán arról, hogy magam, mint a neveléstörténetet oktató, s ezáltal annak tárgyában némileg elmélyülő, de nem igazán kutató, inkább csak vizsgálódó személy, heurisztikus élményként éltem át a két életmű sok szempontú kölcsönös megfelelésének felismerését. Elsősorban tehát a comeniusi vonatkozásokat emelem ki; s ehhez rendelem hozzá Apáczai elgondolásait. Mindebből következtethetnénk ez utóbbi szerző epigonságára, ám ezt semmilyen bizonyítható

közvetlen hatás nem argumentálja. Legfeljebb ha közvetett hatásokról beszélhetünk, s ezekről sem minden kétséget kizáró módon.

A továbbiakban gondolatmenetem kronológiai jellegű lesz, hiszen az életpályák ívét követjük tanulmányaik megkezdésétől iskolarendszerük megalkotásáig.

Teológus és tanári kettős mivoltukból indulva (ráadásul protestánsok) a kor társadalmi problémáinak azonos nézőpontú megítélésén, a társadalmi elmaradottság és műveltség (pontosabban épp a műveletlenség) összefüggésének felismerésén át, egészen az anyanyelvi nevelés meghatározó szerepének a felismeréséig; az átszarmaztató művelődési anyag korszerűsítésének, s az ennek adekvát iskolarendszer megújításának (ill. a megújított rendszer keretei között, magának az átadás-átszarmaztatás módszer általi megreformálásának) áttekintése után, jutunk el a teljes életművek karakterisztikus hasonlóságainak nyilvánvaló belátásáig.

A fentiek mellett járulékos elemnek tekinthető közös álláspontjuk a verbalizmus megítélésében, a nevelés alapvető vallásos jellege mellett, a világi jegyek erősítése szükségességének szorgalmazásában. Illetve a természettudományos ismeretek arányának jelentős növelésében, beköszöntő beszédek gondolati tartalmában, ennek egyezésében, tankönyvek anyagának, s egyben az iskolai életnek az átalakításában, új oktatási-nevelési szemlélet kialakításában.

Röviden és pontokba szedve, s ezeket sorrendben vizsgálva az elemzés menete a következő:

1. Hatásuk egymásra.
2. Enciklopédizmusuk (Alstedeus).
3. Tananyag-korszerűsítés.
4. Anyanyelvi nevelés.
5. Módszertani megújítás.
6. Az iskolarendszer megreformálása.
7. Beköszöntő beszédek.

1. Hatásuk egymásra

Először le kell szögezmem, hogy közvetlen hatásról nem beszélhetünk, csupán közvetetről. Kortársak voltak bár, de tulajdonképpen nem is találkozhattak egymással, hiszen ugyanabban az évben, amikor Comenius búcsúzott Sárospatakról, mondta bemutatkozó beszédét Apáczai a gyulafehérvári főiskolán. Egészen pontosan Comenius 1654. június havának második napján úgy távozott, hogy meg sem várta a tanév szokásos őszi befejezését, Apáczai pedig 1654. január 11-én tartotta beköszöntő beszédét „De studio sapientiae” címmel (más források szerint 1653 novemberében).

2. Enciklopédizmusuk (Alstedius)

Ami a közvetett hatást illeti, az első vitathatatlanul annak az Alstediusnak a hatása, aki Comeniust a herborni egyetemen tanította, s később innen Gyulafehérvárra kerülve hatással lehetett Apáczáira. (Aki ugyan Alsted halálát követően lett az intézmény hallgatója, később pedig tanára.) A hatás tehát közvetett, Alstedius mint a gyulafehérvári kollégium rektora 1638-ban halt meg. A pontosság kedvéért kiegészítve: Apáczaik tehát 1653-tól tanárként működött volt iskolájában. Tanárai pedig nyilvánvaló módon Alstedius rektorságának idejéről annak „Encyklopaedia”-ját ismervén át is adhatták a benne foglaltakat tanítványaiknak. Tanárai közül külön ki kell emelnem Keresztúri Pált (1589–1655), aki német egyetemen tanult, s angliai tanulmányúton járt. Széleskörű műveltsége alapján valószínűsíthető, hogy ezt a hatást közvetítette. Írott munkái nem hagytak hátra, és Bethlen Miklós (Apáczaik egyik életrajzírója) szerint Comenius műveit nem ismerte. Bethlen egyébként maga is három évig volt Keresztúri tanítványa. Fináczy szerint Bethlennek az az állítása; hogy Comenius munkái a latinitásban „talán akkor 1652-55-ben voltak munkában” nyilvánvaló tévedésen alapszik. A Janua már rég megvolt. Hogy Keresztúri nem használta tankönyvül, annak más oka lehetett.

Comeniusnál az enciklopédizmus ún. pánszofia, egyetemes bölcsesség, mely mögött kettős tartalom van: érti rajta egyfelől a dolgok kölcsönös, egyetemes összefüggéseit, másfelől a mindenkit mindenre megtanítás művészetét. Ez az elv didaktikájában úgy jelenik meg, hogy minden osztályban mindent kell tanítani, s egyre magasabb szinten. Tulajdonképpen a mai koncentrikus tanterv első megfogalmazása ez. Látható tehát, hogy némileg eltér a comeniusi értelmezés a XVII. századtól, s így Apáczaik értelmezésétől is. A XVII. századi enciklopédizmus egységes áramlata, s az összes addigi enciklopédiák „úgymond még a legrendszerezesebbek is inkább díszesen összefűzött lánchoz, mint önmagát mozgató gépezethez, inkább fahasáboknak gondosan összeállított halmazához, mint saját gyökeréből kinőtt, saját életerejénél fogva ágakat és lombokat hajtó élő fához hasonlítanak”.¹

Meggyőződésünk szerint arra kell törekednünk, hogy összes emberi ismereteink anyagát a legegyszerűbb, vagyis legáltalánosabb alapfogalmakra visszavezessük és ezeknek egymáshoz való viszonyát pontosan megállapítsuk. Ez a vállalkozás fogja „egymáshoz közelebb hozni az embereket. A nagy ellentétek, amelyek a népeket, egyéneket elválasztják, abban gyökereznek, hogy ismereteinkben nincsen összefüggés és szerves kapcsolat. Tudásunk széjjelforgácsolt, s rengeteg fölöslegeset tartalmaz. Leltárszerűen egybe kell gyűjteni összes is-

¹ Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bp., 1927. 2.

mereteinket, alaposan meg kell őket rostálnunk, a lényegeseket ki kell választanunk, s ezekre vonatkoztatnunk a többieket, vagyis egyetlen könyvbe kell foglalnunk minden képzelhető dolognak valamennyi genuszát és speciesét. Ez lesz a mesterségek mestersége, a tudományok tudománya, az egyetemes tudomány, a mindenség megértése, a pánszófia.² Már Descartes fölismerete a gondolat nagyszerűségét, de megvalósításának mérhetetlen nehézségeit is. Kvačala³ adta ki Descartesnak 1638-ból való idevágó levelét. A szándékot helyesli Descartes, de nem tartja gyakorlatban megvalósíthatónak. A mutatóványok (nyilván a Prodomusban közöltekre céloz) nem jogosítanak valami nagy reményekre.

Az enciklopédizmus tehát lényegét illetően tudományos rendszeralkotás, mely elsősorban az ábrázolásban, táblázatok készítésében nyilvánul meg, aminek célja az ismeretek összefüggéseinek szemléletes feltárása; az alá-, fölé-, ill. mellérendelt kapcsolatok érzékletes formában való megjelenítése. Számtalan enciklopédia jelent meg akkoriban, ezek egyike az Alstediusé, mely nem utolsó sorban az iskolai oktatás számára, főként tehát pedagógiai céllal jelent meg. Sajnálatos éppen ezért, hogy Apáczai eredeti szándéka ellenére (az időhiány és más objektív körülmények miatt) a Magyar Enciklopédiából éppen ezek a táblázatok maradtak ki, nem utolsósorban nyomdai okokból.⁴

Apáczai esetében bizonyos, hogy nincsen eredeti önálló alkotású műve, ha csak ide nem számítjuk beköszöntő beszédeit, illetve „Akadémiai-tervezet”-t. A Magyar Enciklopédiának, mint fő művének, megírásakor épp az volt a célja, hogy az új tudományos eredményeket, lefordítva magyar nyelvre, mindenki számára hozzáférhetővé tegye. („Mi legalább a mi Encyklopaediánkban arra törekedtünk, hogy ha Ramus halottaiból föltámadna, ezt a többiek felett magának ismerné el” – mondja maga Apáczai). A Magyar Logikátska (1654) Ramus logikájának magyar nyelvű adaptációja, sőt még e fordítás függelékeként megjelent, „Tanács egy tanulásban elcsüggedt ifjúhoz” sem önálló munka, mert Fortius Ringelberg flamand humanista 1529-es művének feldolgozása dialógus formájában.

Comeniussal kapcsolatban ismét Fináczyra hivatkoznék: „Comenius tankönyvei nagy hatással voltak ugyan a kortársakra, de nem szabad elfelejteni, hogy megalkotásukban nagyobbára járt utakon haladt a szerző. A Janua csak javított és bővített kiadása a spanyol jezsuiták hasonló című könyvének, amely angol, francia, német és más nyelvekre alkalmazva már 1615 óta számos európai iskolában tankönyvül szolgált.” (Mindezt maga Comenius ismeri el műve előszavában.)

² Vö.: *Fináczy* i. m., uo.

³ *Annalecta* 14-15.

⁴ Köztudott, hogy Magyar Enciklopédia 1655-ben 1653-as dátummal jelent meg Utrechtben Waesberg János nyomdájában, sok hibával, szarkasztikus éllel kiadójának nem nagy dicsőségére.

Egészében véve a Nagy Oktatástan sem dicsekedhetik eredetiséggel: megírására Elius Bodinus hasonló tárgyú munkája ösztönözte.⁵ Ebben elmondja hogyan akadt reá Bodinus munkájára, amely arra ösztönözte, hogy hasonló könyvet írjon cseh nyelven.⁶ A *Didactica Magna* első szövege ugyanis cseh nyelvű volt, és elvi szempontból leglényegesebb gondolatainak nagy része pedig kimutathatóan Ratichiustói való.⁷ Hatással volt még Comeniusra Vives és Bacon is. Mint ismeretes, Kvačala tagadja, hogy Comenius realizmusa Bacon hatásának volna tulajdonítható.⁸ *Fináczy* mondja vele kapcsolatban, hogy ha nem is közvetlenül és kizárólagosan, de részben bizonyára a Bacontól keltett egyetemes empirisztikus szellemi mozgalomtól függ Comenius is, mint kortársai közül sokan. „Erős realizma és természetes módszere másként alig volna megérthető.” Ugyanerre a következtetésre jutott H. Leser is idézett művében. Jelentékeny mértékben hatottak még Comeniusra Vives⁹ és Alstedius is.¹⁰ Magam természetem még hozzá Erasmust is, akitől fordított s kiadott művet.¹¹

Konkretizálva a hatásokat, Ratichiustól való az ismeretátadás folyamatában a természet menetének a követése; az ún. természetesség elve. Ám ezt úgy kell értenünk, mint az oktatás megrövidítésére, meggyorsítására szolgáló természetes szabályt (hézagtalanság, fokozatosság). Az érzéki megismerés, a tapasztalás nyilvánvalóan baconi hatás, melyet bizonyosan a ratichiusi és erasmusi kapocs közbeiktatásával ugyancsak beépít rendszerébe. Ezt a neveléstudomány máig is didaktikai alapelvként kezeli. Itt is szívesen hozom példaként *Fináczyt*: „A dolgok közvetlen megismerésének követelményével függ össze a nagy *súly*, melyet Comenius az érzéki észrevételre s ennél fogva a szemléltetésre vet. Ebben a részben tanításával utat tör. Mert habár a múlt századok írói közt is akadtak, kik helyell-közzel ajánlják a tárgyaknak vagy utánzataiknak a bemutatását (Erasmus), s már Ratichius didaktikájában is van nyoma az érzékeltetés megbecsülésének, mégis bizonyos, hogy Comenius ismerte föl elsőül a szemléltetést az oktatás alapelvének.”¹²

Közösen felhasznált művek: Fortius Ringelberg 1529-ben megjelent *De ratione studii* című műve (egy flamandi humanista), mely munkát Comenius ki-

⁵ Vö. *Comenius* Összes Didaktikai Műveinek előszavával.

⁶ „Cuius lectio stimulus nobis addidit nostra in lingua simile scriptum adonandi.”

⁷ Vö. *Israeľnek* kéthasábos szembeállítását Comenius és Ratichius illető helyeiről a *Monatschrift der Comenius Gesellschaft* 1892. I. évfolyam 179-195.

⁸ Comenius und Bacon. *Pädagogium*, 1885.

⁹ Lásd még: *Mészáros István*: A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15-16. században. Bp., 1984. 38-48.

¹⁰ Vö. *August Nebe*: Vives, Alstedius, Comenius in ihrem Verhältnis zu einander. *Progr. d. Gymn. zu Elberfeld*, 1891.

¹¹ *De ratione studii ac legendi interpretandique liber* 1511.

¹² *Comenius*: *Opera Didactica Omnia* II. 113-4. *Fináczy Ernő*: Az újkori nevelés története.

adta Sárospatakon, Apáczai pedig a „Tanács egy tanulásban elcsüggedt ifjúhoz” címen a Magyar Logikátska című (Ramus logikája alapján készült, magyarul 1654-ben Gyulafehérvárott kiadott) művének függelékeként párbeszédés formában írt meg, s a dialógusok két szereplője Fortius és maga Apáczai. Mindez azt mutatja – főleg, ha ide vesszük a Comenius által ugyanekkor, szinte azonos címen Sárospatakon kinyomatott erasmusi művet¹³ –, hogy mindketten tanulásmódszertani segédanyagként szánták a nem éppen korszerűnek számító munkát. Most is, mint más esetben, egymástól függetlenül tették, vagyis gondolkodás-módjuk és eljárásuk hasonlósága egyértelmű.

Mint a bevezetőben utaltam már rá, mindketten teológusok (ráadásul protestánsok), de gyakorlati pedagógiai tevékenységet folytatnak. A papi pálya megszerzéséhez vezető úton mintegy ugródeszkának tekintették akkortájt a tanári pályát. Nyilvánvalóvá teszi ezt az alábbi kivonat a sárospataki iskola szubszkribációs (anyakönyvi) könyvéből, az 1615 és 1671 közötti időből, amikor összesen 1531 diák írta be magát a teológiai-filozófiai tagozatra.

A diákok sorsa	Száma	Százaléka
Iskolarektor lett	855	55,47
Rögtön pap lett	75	4,86
Külföldi akadémiaira ment	46	2,98
Tanulmányi ideje alatt meghalt	112	7,26
Jegyző, orvos, joggyakornok, városi polgár lett	21	1,75
Diákok száma, akikről nincs bejegyzés	422	7,68

Apáczainak Gyulafehérvárott a tanítástól való eltiltása után (1655 szeptember) két jövedelmező papi állást – előbb a kézdivásárhelyi, majd a nagyenyedi parókiát – ajánlották fel. Ő azonban, miután tanítani akart, mindenképpen Sárospatakra vagy Kolozsvárra pályázott. Patakra kerülését a fejedelmi vétő akadályozta meg, s ezek után fogadta el a kolozsvári kollégium rektori állását, melyre az iskola felkérte 1656 novemberében.¹⁴ Közös vonás az is; hogy egyik szerzőnk sem választotta a papi pályát a tanítás helyett, amiből az elhivatottság nyilvánvalóvá válik.

Az egyház kiemelkedően fontos művelődéstörténeti szerepére is utalnunk kell, hiszen Comenius és Apáczai egyaránt pártfogoltjai voltak. Comeniusnak, mint korán árvaságra jutott gyermeknek, neveltetését a cseh-testvérek szektája vállalta s teljesítette is magas fokon. Apáczai szintén az egyházi mecenatúra jóvoltából kerül (mindketten szegény sorsú, kiemelkedő tehetségű ifjak voltak) Hollandiába tanulmányútra. Esetében konkrét jótevőként Geleji Katona István tudós erdélyi nyelvész, református püspököt tisztelhetjük (1645-ben jelent meg

¹³ De ratione studii ac legendi interpretandique liber, 1511.

¹⁴ Újabb székfoglalója: De summa scholarium necessitate.

Magyar Grammatikátska c. munkája). A puritanizmus, melynek hívéül Apáczai vallja magát, igen közel áll a comeniusi cseh-testvérek szektájának vallási nézeteihez. Közös elemük a katolicizmus megtisztítása, s mindketten a kálvini reformáció irányzatához állnak legközelebb.

Nem lényegi, de feltétlen megemlíthető közös pont mindkettejük életében Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszony, aki patrónusuk volt (I. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége, II. Rákóczi György fejedelem anyja). Az ő révén további közös utat. jelenthetett volna, ha sikerül neki Apáczait Patakra hozni (Sárospatak családi birtoka volt), ha fia meg nem akadályozza ebben. Természetesen Comenius és Apáczai így sem találkozhattak volna, miután ez 1655 szeptemberében történt, Comenius pedig már az előző év júniusában elhagyta a „Bodrog-parti Athén”-t.

3. Tananyag-korszerűsítés

Itt kell elmondani, hogy a pedagógus pálya a papi pályával szorosan összekapcsolódott ez idő tájt. Az anyagi elismertsége azonban a papi pályának volt nagyobb. A vizsgált két teoretikus esetében igen figyelemre méltó az is, hogy a hit- és erkölcstani ismeretek rovására jelentősen emelték tankönyveikben a természettudományos ismeretek arányát. Ez azonban már átvezet bennünket egy másik gondolategységhez: szerzőink tananyag korszerűsítési törekvéseihez. Értethető ez, ha a korabeli tudományos eredmények, s az iskolai tananyag inkongruenciáját tekintjük. A tananyag, eltekintve néhány kivételtől, iskolafokozatonként s azon belül még iskolánként is, jelentős eltérést mutatott. Az egykorú források tanúsága szerint pedig nemcsak a tananyag nem volt egységes, de még a tanév kezdete és vége sem (a szünetek rendje, a tanítandó tantárgyak köre stb.). Némi-képpen vitatható az a vélemény, melyet a Komlósi Sándor által szerkesztett tanárképző főiskolai tankönyvek sorában megjelent neveléstörténet jegyzet tolmácsol, hogy ti. az osztály-, tantárgy-, tanórarendszer megalkotójának Comeniust tekinti. Annak ellenére hogy ezt kijelentenénk; el kell ismernünk, hogy ennek a szervezeti formának a leírása Comeniusnál valóban szerepel az oktatás egyéb kellékével, mint pl.: a tanterv, tanárok (7 tanár kell), oktatási segédesszközök (tankönyv, tanszer), helyiségek (tanterem), tanrend (órarend, gyakorlat, szün-idő). Nyilvánvaló, hogy tanterve és rendtartása elkészítésében mintaként a jezsuiták tervét vette alapul (1599). Felismerte a protestáns iskolák szerkezetének legnagyobb hiányosságát, az éles tagolás hiányát, s általában a szabályozatlanságot (tehát a részlegesen megállapított tanulmányi és fegyelmi rendet). Megjegyzendő, hogy az első tantervként elfogadott *Ratio Studiorum* 1599-ben jelent meg, ez az ún. jezsuita iskolaszabályzat, de 1621-ben már a sárospataki református iskolának is van saját iskolaszabályzata, ezt pedig Comenius fejleszté tovább.

4-5. Anyanyelvi nevelés – Módszertani megújítás

A tananyag korszerűsítése szerzőink esetében implicite tartalmazza az anyanyelvi nevelés hangsúlyossá válását. Nézzük konkrétan: a kor tudományos, közéleti, hivatalos és a vallás nyelve a latin volt. Ezt tanították ezért mindenütt, s bárha kezdett egyre anakronisztikusabbnak számítani, feltétlen szükség volt rá, Egyre inkább előtérbe került ezért tanításának eredményessége, hatékony oktatási módszerek keresése. Tarthatatlanná vált a hagyományos görög–latin nyelvtanításnak már a reneszánsz óta fennálló merevsége. A verbalizmus az oktatással, a memoriterekkel együtt vert gyökeret. Egyre inkább előtérbe került – az idegennyelv-tanítással összefüggésben is – az anyanyelvi képzés szerepének növelése. Ez bár egyik szerzőnknek sem eredeti felismerése; az iskolai gyakorlatban való kiterjedtebb alkalmazása azonban mindkettőjük pedagógiai tevékenységében vezérmotívumként jelenik meg. A kor iskolarendszerétől, de Comenius és Apáczai iskolarendszerétől különösen, elválaszthatatlan volt az anyanyelvi nevelés és a latin tanítás összekapcsolása. Nézzük ennek érdekében az iskolarendszereiket.

6. Az iskolarendszer megreformálása

Comenius kétfélel is kísérletezett, s a rendszerben történő gondolkodása a gyakorlatban hozta létre az ún. pánszófikus iskolarendszerét, mely nem is lehetne más mint csupán hétfokozatú. Osztályait a jól ismert VIA tankönyvek alapján a Vestibuláris, lanuális és Atriális osztályok, melyre (mint a pataki évek során létrehozott torzóra) épült volna rá a későbbi logika; bölcelet, politika, s a teológia osztálya. A pánszófia templomába tehát az út (VIA) az előcsarnokon és az ajtón át a pitvaron keresztül vezet. Kidolgozta Comenius a részleteket is. Az első osztály képzési ideje fél év, mely a nyelv vázát (skeleton), a nyelvi alapokat adja, módszere pedig az elemző (analitikus). A második osztály egy év időtartam alatt a nyelv szerkezetével annak testét (corpus) tanítja meg, összetevő (szintetikus) módszer szerint. A harmadik osztály immáron másfél évnyi időkeretben az Atrium c. tankönyv alapján az ékes beszédet a forma, (color) színezet összehasonlító-módszer szerint (szinkretikus) tanítja meg. Mindhárom könyv materiális és alaki képzést is nyújt, továbbá a fokozatosság elvének érvényesülését is megfigyelhetjük. Az oktatás alapja a szöveg (textus), segítői a nyelvtan (grammatika) és a szógyűjtemény (lexicon). (Patakon a sorrendet felcseréli: a Januában a textus a harmadik helyre kerül.)

A fő dolog a tárgyi ismeret, melyet sem a nyelvtan, sem a szótár nem adhat meg, csakis a szöveg, az olvasmány. (A klasszikus szövegeket nehézségük miatt nem tartja a nyelv megtanulására megfelelőnek.) Nagy szerepe van az ismétléseknek (tízszeres például a Vestibulumban: 1. a könyv felolvasása és másolása, 2. az anyanyelvű és utána a latin szöveg olvasása, 3. az anyanyelvi fordítás

elolvasása, 4. ennek a fordításnak a memorizálása, 5. a tanár szövegmagyarázata, névragozás, 6. a cselekvő igeragozás, 7. a szenvedő igeragozás, 8. a latin szöveg emlékezetbe vésése, 9. vizsgálat (= examen), 10. versengés (= Concentratio).

A másik, talán épp a gyakorlati megvalósítás tapasztalatai alapján módosított iskolarendszere, melyet az Opera Didactica Omniában fejt ki 1657-ben, tehát a pataki tartózkodás után. E másik, tehát már a pataki tapasztalatok alapján serkent változat négyes tagolású. A 0–6. életév közötti korosztály számára az anyai iskola (schola materna), a 6–12. korosztálynak anyanyelvi (schola vernacula), a 12–18. korosztály számára latin iskola (schola latina), ez utóbbi azonban már tovább is tagolódik: grammatikai, fizikai, matematikai, etikai, dialektikai és retorikai osztályokra: Végül pedig a 18–24. korosztály számára az akadémia a kívánatos iskolatípus, melyet a hagyományos kari tagolással értelmez.

Apáczai az új erdélyi fejedelemhez, Barcsai Ákoshoz nyújtott be 1658 őszén egy részletes, költségvetési számításokkal ellátott tervezetet, melyben egy egyetem megszervezését javasolja (Egy akadémia felállításának módja és formája). Nála az akkor szokásos módon a bölcséleti fakultás elvégzése után léphetnek a jogi, teológiai vagy az orvosi karra a hallgatók. Természetesen lehetőség nyílna az új intézményben a tudományos fokozatok megszerzésére is. Azt is ajánlja, hogy ne csak külföldi tudósok, hanem hazaiak is kaphassanak professzori katedrát, az itt végzetteknek pedig adjon a fejedelem nemességet. Bethlen Gábor fejedelem a gyulafehérvári akadémia tagozatának vezetésére német professzort hívott meg (Johann Heinrich Alstedius), s ezt a szokását utódai is követték. A kollégium tanára volt még a külföldiek közül Martin Opitz és Heinrich Bisterfeld, illetve az a Basirius Izsák, aki I. Károly udvari papjaként akkor vezette a gyulafehérvári iskolát, mikor Apáczai is ott tanított. (Éppen az általa provokált vita következtében kellett Apáczainak puritán meggyőződése miatt elhagynia az intézményt.) Eredeti a különböző tudományok közötti összefüggés meglátása, melyet a Tanács c. műve harmadik fejezetében fejt ki. E szerint a különböző tudományok kiegészítik egymást, s ezért a jó teológusnak egyben jó etikusnak és ökonómusnak is kell lenni. Ugyanígy a jó politikus jogász is, az aritmetikus logikus, a medikus pedig pszichikus és geometrikus is legyen. Emellett megtartja iskolarendszerében az öt felsőfokú szakpárosítást is: teológia-jog, fizika-orvos, matematika-asztrológia-zene, logika-metafizika, retorika-történelem.

Összevetésül álljon itt a gyulafehérvári kollégium (másutt. akadémiaként említett iskola) struktúrája, melynek lényege a gimnáziumi és az akadémiai tagozat egymásra épülése: *GIMNÁZIUM*: 3–4 év (latin nyelvtan) grammatikai osztály; 1–2 év (latin költők) poetikai osztály; 1–2 év (latin próza) reto-

rikai osztály. *AKADÉMIA*: 2–3 év (filozófia) filozófiai osztály; 2–3 év (teológia) teológiai osztály.

7. Beköszöntő beszédek:

Azt, hogy milyenek látták a magyar nemzet műveltségbeli állapotait, beköszöntő beszédek alapján ítéelhetjük meg. A műfaj, mely Melanchton Fülöp 1518-as wittenbergi egyetemen mondott beszéde után terjedt el, Comenius és Apáczai korában különösképpen divatban volt. Comenius 1650 és 54 között egy rövid látogatás után költözött Sárospatakra. I. Rákóczi György 1645-ben hívta meg először, de csak 5 év múlva a Bisterfeld gyulafehérvári. professzortól figyelemzetett Rákóczi Zsigmond tanácsára, Lorántffy Zsuzsanna megismételt meghívásának elfogadása után a pataki kollégium újjászervezésére érkezett meg. Jól ismerte őt Tolnai Dali János az akkori rektor-professzor, akinek szintén része volt a meghívásban. A tervezet az *Illustris Schola Patakiniae* volt, melynek részletezett változata *Scholae Phansophicae classibus septem adornandae delineatio*. E két tervezetből és beköszöntő beszédből: „A lelki tehetségek kiműveléséről”, (De cultura ingeniorum) úgyszintén a Rákóczi György fejedelemnek ajánlott Felicitas gentisből megtudhatjuk, milyenek látta Comenius az ottani állapotokat. Apáczai szinte ugyanezt fejt ki „A bölcsesség tanulásáról”, illetve „Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról” című beköszöntő beszédeiben.

Gondolataik hasonlósága e tárgyban különösképp feltűnő. Kimutatják, hogy az elmaradottság legfőbb oka a műveltség hiányára vezethető vissza: nincsenek iskolák, vagy amelyek vannak, azok is csonkák, rossz hatásfokú a tanítás, mert nem anyanyelven folyik, nincsenek korszerű tankönyvek, s hiányosak az iskolai módszerek A tudatlanság pedig oka a rossz közállapotoknak is. Végső konklúzió tehát: az iskolák elhanyagolt állapotának javítása szükséges.¹⁵

¹⁵ FELHASZNÁLT IRODALOM: *Alstedius Johann Heinrich*: Cursus Philosophici Encyclopaedia, Herborn, 1620. – *Alsted*: Encyclopaedia septem tomis distincta. Herborn, 1630. – A magyar nevelés története I. Főszerk. *Horváth Márton*. Bp., 1988. – *Apáczai Csere János*: Modus fundadae Transylvanicae, 1658. – *Apáczai Csere János*: Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotok okairól. Bp., 1986. – Die paedagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts- Monumenta Germaniae Paedagogica XXVI-XXXII. k., *Analecta Comeniana*, Berlin, 1910. – *Fináczy Ernő*: Az újkori nevelés története. Bp., 1927. – *Iványi Ede*: Comenius Ámos János élete, pedagógiai és egyéb irodalmi munkássága. Bp., 1906. – *Kvácála*: Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften. Berlin-Leipzig-Wien, 1892. – *Max Lippert*: H. Sleds paedagogisch-didaktische Reifeorm-Bestrebungen und ihre Einflussn auf Johann Amos Comenius. Meisen, év nélkül. – *Szilágyi Benjámín István*: Comenius nyelvtan könyvei, Nagyvárad, 1643.

CSONGRÁDY BÉLA

Comenius és Madách

„Egész életem vándorlás volt, folyton változó éjjeli szállás, hazát soha sehol nem találtam” – vallotta viszontagságos élete összegzéséül Johan Amos Comenius, s e megrázó, az érzékeny lélek túlzásaitól sem mentes mondat valós tényeken alapszik. Azt jelzi mindenekelőtt, hogy a fehérhegyi csatavesztést követően – mint számos más hazafi – ő is bujdosni, majd 1627-ben Csehországot is elhagyni kényszerült. Mint éles elméjű, mély gondolkodású ember akaratlan szembe került a vakbuzgó, ortodox katolicizmust önérdékből kiszolgáló új hatalommal.

Az ő esetében azonban volt némi tudatosság is abban, hogy a Cseh Testvérek Egyesületének utolsó püspökeként – hívei beleegyezésével, sőt általuk küldetve is – tekintetét a távoli diaszpórákon tartsa, jeles tudósként a polgári haladás élvonalában járó nyugati országokba, tanítóként a korabeli művelődés ígéretes külföldi központjai felé igyekezzen. Ez utóbbi törekvése realizálódott a magyarországi invitáció elfogadásában is.

Magyarországon tudatosabban, szisztematikusabban kell számon tartani a külföldi Comenius-irodalom eredményeit, és fordítva: az arra érdemes magyar kutatásokat jobban meg kellene ismertetni határainkon túl is. Mindkét szempontból fontosnak és megtisztelőnek tartjuk, hogy meghívást kaptunk e tanácskozássra, amely egy kevésbé ismert és feltárt témakört – Comenius szépirodalmi tevékenységét, s konkrétan *A világ útvesztője és a szív parancsa* című művét – választotta elemzése tárgyául.¹

Kétségtelen, hogy Comenius világhírét pedagógiai munkássága alapozta meg, s a tudós mellett viszonylag háttérbe szorult az író. Pedig azóta, hogy kora ifjúságában első szépirodalmi kísérlete – egy disztichonokban írott latin nyelvű verse – megjelent, irodalmi tevékenységét is folytatott. Ebbéli munkásságának

¹ Közleményünk részlet az 1993. dec. 1-jén Csehországban, a Vysoke Mítoban rendezett nemzetközi Comenius-konferencián elhangzott előadásból. Az előadás teljes szövege megjelent a *Dimenziók* c. miskolci folyóirat 1995. évi 1. számában (16-22.) „Comenius a huszadik század végi Magyarországon” címmel.

csúcsát az 1623-ban írott *Útvesztő* jelenti, amelyet nem véletlenül tartanak számon a klasszikus cseh irodalom első remekei között. Az 1631-ben kiadott satirikus regény a maga korában a legnépszerűbb könyvek közé tartozott. A cseh menekültek elvitték magukkal távoli országokba, s a Biblia mellett volt a helyeszerény holmijukban.

Sikerének titka mindenekelőtt abban rejlik, hogy reális szükségleteket elégitett ki. Az olvasó megtalálta benne a 17. századi diszharmonikus társadalmi viszonyok kritikáját, a harmincéves háború és a vallási türelmetlenség korának tragikus realitását éppúgy, mint egy utópisztikus, jobb világ, egy szebb jövő – melyben „tökéletes rend, bőség és szabadság” uralkodik” – biztató képzetét.

Az *Útvesztő* mint satíra rokon Rabelais egy évszázaddal azelőtt írott kalandregényével, a Gargantua és Pantagruellel, a későbbi, 1726-ban született Swift-művel, a Gulliver utazásaival, mint utópia pedig a száz évvel korábban élt Morus Tamás és a kortárs Tommaso Campanella vagy Johan Valentin Andrea munkáival.

A magyar kutatók számára – egyebek mellett – érdekes irodalmi párhuzamokat, analógiákat kínál Comenius *Útvesztőjének* és Madách Imre *Az ember tragédiája* című, 19. század közepi drámájának összevetése. Azt nem tudni, hogy Madách ismerte-e Comenius művét (nincs kizárva, hiszen az *Útvesztő* magyarul először 1805-ben Pozsonyban a lengyel és a német kiadást követően jelent meg, és Madách közismerten sokat olvasott), az azonban feltűnő, hogy a két alkotás megszületésének körülményeiben, szerkezetében, tartalmában, szellemében mennyi hasonlóság található.

Comenius Fehérhegy, Madách Világos után egyaránt nemzeti tragédiák árnyékában írta meg művét. Comenius otthonából elüzetvén, bujdosás közben vetette papírra sorait. Mint írta: „Bár félreeső e hely, és kegyetlen a tétlenség, hiszen távol vagyok hivatásom gondjaitól, mégsem lehetek tétlen és nem is kívánok az lenni.” Madách hazafias érzéseit sem törte meg a börtön, a „népek tavaszához” fűzött remények meghiúsulása, a személyes dráma, s sztrgovai magányában hazája sorsán, az emberiség jövőjén töprengett.

A tragédia főhőse, Ádám – Lucifer kíséretében – egy képzeletbeli utazást tesz a történelemben. Megtapasztalja valamennyi kor igazságtalanságát, s kiábrándul a nemesnek hitt eszmékből. Nem talál vigaszt előre nézvést az utópikus falanszter monoton világában sem. Az ürbe vágyik, onnan pedig vissza a Földre, ahol elkorcsosult eszkimók tengetik csak az életüket. Álomképeiből felébredve öngyilkosságra gondol, s csak az a tény, hogy Éva gyereket vár, döbbsenti rá, hogy az embernek a kilátástalannak érzett küzdelmet is vállalnia kell. Erre utal a mű közismert, sokat idézett végszava is: „Mondottam, ember, küzdj és bízza bízzál!”

Hasonló keretben játszódik Comenius *Útvesztője* is. Nála egy tapasztalatlan ifjú a főhős, aki az emberi kíváncsiságot megtestesítő Mibenleső Fürgeláb, illetve a látszat, a szokás hatalmát szimbolizáló Bódulat kalauzolásával vándorol a nagyvilágban – melyet egy modern város képvisel –, hogy tájékozódjék, mielőtt pályát választana. Megismerkedik a társadalom különböző rendjeivel, számos foglalkozással, a termelés, a politika, a tudomány, a vallás helyzetével. Mire útját, melyhez képest a „krétai labirintus csak tréfa volt”, végigjárja, mindenütt, mindenben csalódnia kell: „nincsen más csak tévelygés és veszködés, történéis és erőlködés, csábítás és csalárdság”. Kétségbeesetten kérdezi: „Ó, végtelenül nyomorult, szerencsétlen emberiség, ez a te végső dicsőséged? Ilyen-e a befejezése annyi nagyszerű tettetnek? Ez-e a célja tudományodnak és a változatos bölcsességnek, mellyel kérkedsz? Ez-e a kívánt béke és nyugalom oly sok megszámlálhatatlan munka és fáradozás után?” Néhány pillanatra úrrá lesz rajta a kétségbeesés, de végül is megtalálja a megoldást, amely túlmutat az ember tudásán, s az Istennel való egyesülésben érhető csak tetten. A „szív paradicsoma” az igazi hívő keresztények világában, rajongó hitében valósul meg.

Annak tudatában, hogy Comenius teológiai tanulmányokat folytatott, pap volt, nem lehet meglepő e mélyen vallásos befejezés. Bonyolultabb azonban a kérdés annak figyelembevételével, hogy Comenius a német protestáns egyetemeken megismerkedett a korai felvilágosodás természettudományos eredményeivel, Kopernikusz, Galilei, Kepler tanaival, Bacon empirikus racionalista filozófiájával. Sőt éppen az ő nyomdokukban járva fordult szembe a középkori skolasztikával és „a természetes tanmód”, az enciklopédizmus elvét hirdelve lett egy valóságos pedagógiai reformmozgalom elindítója a kontinensen.

Comenius egész munkásságában – így az *Útvesztőben* is – a kettős igazság eszméje érvényesül: egyrészt a megismerés, a tapasztalás igazsága, másrészt a „kinyilatkoztatott” igazság. Ebből is fakad a kételkedés és a beteljesülés ellentmondása.

A Madách-irodalomnak is egyik máig vitatott kérdése, hogy a reformkor szabadelvű atmoszférájában eszmélő, a (mechanikus) materializmus, a pozitívizmus előretörésének időszakában alkotó író mennyire tudta e tanításokat magáévá tenni, illetve elvetni; ennek megfelelően vallásos mű-e *Az ember tragédiája*, s miféle értelme van Istennek a dráma lapjain.

Az *Útvesztő* XII. fejezete azzal foglalkozik, hogy a vándor megismerkedik az alkímiával, „ahol a legmagasabbra emelkedett az emberi lelemény”. A titkot azonban nem sikerül meglelnie, ahogy mások is hiába keresték. Hasonló a hangulata *Az ember tragédiája* nyolcadik színének is, melyben Ádám a nyugalmat Kepler, a reneszánsz csillagász alakjában reméli megtalálni. A Habsburg császár, Rudolf azonban nem a tudományért, hanem azért alkalmazza, hogy babonás alkimista szenvedélyek segítője legyen. Ádám–Kepler azonban jól tudja,

hogy a csillagjósolás babona: „Eltitkolom, mit lelkem felfogott / És hirdetem, mit jól tudok, hamis.”

Mily különös összefüggése a közép-európai nemzeti irodalmak történetének, hogy e kérdéskörhöz egy ma élő, szlovákiai magyar költő, Tözsér Árpád *Adalék a Nyolcadik színhez* című, 1982-ben kelt kötetéből, pontosabban annak címadó verséből is lehet gondolatokat kölcsönözni. Tözsér abból indul ki, hogy Szenci Molnár Albert, a polgárosodó magyar irodalom képviselője (aki Comenius kortársaként ugyancsak bejárta szinte az egész korabeli Európát) 1604-ben három hónapot töltött Prágában, Kepler házában, akihez baráti viszony fűzte. A vers párbeszéd a két jeles férfiú között. A hazáról, a hatalomról, háborúkról, az anyag és eszme viszonyáról esik szó benne. „Szülőföld és tudás: két pátria, / S a kettő között választani kell. / S szerencsés, ki úgy választhat, hogy a / Számára a kettő egybeesik: / Egyikkel a másikat is nyeri. / ...Hidd el: lehet Férfi a nemzet is. / Tudatához létet: hazát terem. / Ezért türöm néhány atyámfia / Gyalázkodását, hogy 'miért hagytam el / Hazámat', s 'mért élek mások kegyén': / Munkámmal a teremtést segítem” – mondja Szenci nagyra becsült vendéglátójának, s ezzel áttételesen igazolja Comenius sárospataki küldetését is.

Ilyen értelemben nem volt igaza Comeniusnak, amikor hazátlanságra panaszkodott. Ma pedig még inkább otthon van a művelt világ minden országában...²

² IRODALOM: *Szalatnai Rezső*: A cseh irodalom története. Bp., 1964. – Comenius Magyarországon. Összeállította: *Kovács Endre*. Bp., 1970. – *M. V. Kratochvíl*: Comenius élete. Bp., 1979. – *Bibliotheca Comeniana I-IV*. kötet. Sárospatak, 1986-1992. – A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerkesztette: *Klanciczay Tibor*. Bp., 1964. – *J. A. Comenius*: A világ útvesztője és a szív paradicsoma. *Dobossy László* és *Mayer Judit* fordításában, *Kormos Ilona* tanulmányával. Bp., 1977. – *Madách Imre*: Az ember tragédiája. Bp., 1973. – *Tözsér Árpád*: Adalékok a Nyolcadik színhez. Pozsony, 1982.

GÖNCZY ZOLTÁN

Időszerű pedagógiai gondolatok Comenius „Pampaedia” című művében

Comenius nemcsak a magyar, hanem az egyetemes pedagógiai történet kiemelkedő alakja. Szellemissége, haladó nézetei mély nyomot hagytak az elmúlt századok neveléstörténetének talaján. Pedagógiai életműve egyedülálló a 17. században, alapvető nézetei ma is helytállóak. Hogy miért érdemes a *Pampaedia* című művével megismerkedni, arra a következő idézet ad választ: „*Hiszen messzire előre csak az láthat igazán, aki a jelen talaján állva nemcsak előre, hanem vissza ki képes tekinteni a múltba, s felmérni a megtett utat, levonva az útkeresők tevékenységének tanulságait és okulva a hibáikból.*”¹

A harmincéves háború után a Habsburg abszolutizmust és az ellenreformációt követő, nehéz években a lesznói iskolarektor többször kezdeményezte a világ tudósainak, teológusainak és politikusainak egyetemes tanácskozását az emberiség bajainak orvoslására. Ekkor – és a sárospataki években – írja meg későbbi nagy műve, a „*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*” több jelentős részletét.²

A pataki évek után az otthonát feldúló háború könyvtárát és kéziratait is elpusztítja. Hamburgban és Amszterdamban igyekszik újrateremteni és befejezni az *Egyetemes tanácskozás* fejezeteit, de ebben 1670-ben bekövetkezett halála megakadályozta. Művét fia és egy Negrin nevű cseh tudós rendezték össze Comenius végakarata szerint, de a kiadására anyagi okok miatt mégsem került sor. Bár sokan tudtak a kézirat létezéséről, az csak az 1935-ös megtalálása után vált a tudomány számára hozzáférhetővé. A teljes mű latin nyelvű kiadására először 1966-ban került sor Prágában. A *Pampaediát* magyar nyelven először 1992-ben adta ki a Magyar Comenius Társaság Sárospatakon. Joggal állapítja meg Mészáros István: „Comenius fő művét, a *De rerum humanarum emen-*

¹ Földes Éva: A történelmi látásmód jelentősége a pedagógiai kutatásban és neveléspolitikában. – Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába. Szerk. Kődöböcz József. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1976.

² Comenius: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* I-II. Prága, 1966.

datione consultatio catholica, vagyis az 'Egyetemes tanácskozás' néhány rövid részletét közölte magyarul a Magyar Pedagógia, de a magyar szakirodalom sem érdemben, sem érintőlegesen nem foglalkozott Comenius e korszakos jelentőségű művével. A magyar kutatás nagy adóssága ez."³ Tehát ez a jelentős mű szinte még teljesen feldolgozatlan, jószerével csak a kutatók számára hozzáférhető. Reméljük, hogy hamarosan közkinccsé válik.

A Pampaedia az *Egyetemes tanácskozás az emberi viszonyok megjavítására* című, Comenius életművét összefoglaló utolsó nagy munkájának negyedik része. A teljes mű hét könyvből áll. Az Egyetemes tanácskozás megírásával Comenius célja egy, a tudományok, törvények és vallások által összefogott, az egész emberiségre kiterjedő társadalom alapjainak lerakása volt. Utópisztikusnak tűnő célja eléréséhez politikai és pedagógiai eszközöket rendelt. Úgy vélte, mindkét irányú törekvései számára jó talajt jelent a protestáns Rákócziak székhelye: Patak. Itteni tartózkodása alatt készült el az Egyetemes tanácskozás negyedik könyve, a Pampaedia, amely a mindenkire kiterjedő általános neveléssel foglalkozik. Comenius felvázolja nevelési-képzési rendszerét a születéstől egészen a halálig. Nézetei szerint a nevelés nemcsak az embert, hanem a társadalmat is egységessé, békéssé, harmonikusá teheti.

A könyv a következő fejezeteket tartalmazza:

Bevezetés. Comenius kijelöli célját, gondolkodásra serkenti olvasóit.

Az I. fejezet a pampaedia fogalmát tárja fel.

A mű II., III. és IV. fejezete kifejti, miért kell, mit jelent és hogyan kell mindenkit, mindenre és egészen megtanítani.

Az V., VI. és VII. fejezetek a nevelés legalapvetőbb feltételeiről szólnak (iskolák, könyvek, tanárok).

A VIII-XV. fejezetek a pansophia hét iskoláját és a halál iskoláját mutatják be.

A XVI. fejezet a mű zárszava.

A tizenhat fejezet tartalmát részletesen megismerve látható igazán, hogy a Pampaedia szerzője már a XVII. században egy egységes pedagógiai rendszert alkotott. Olyan rendszert, amelyben egységben látja a nevelés és az oktatás célját, tartalmát, folyamatát, megszervezését és módszereit. A gyakorló pedagógus számára megnyerő az elmélet és a gyakorlat következetes összekapcsolása a műben. Természetesen érződik rajta írójának klerikus mivolta, érvényesül benne a középkort meghatározó világkép, mégis nagyon sok olyan gondolat található benne, ami a harmadik évezredbe lépve is időszerű.

Pedagógiai felfogását alapvetően a demokratizmus jellemzi. Az oktatást mindenki számára fontosnak és szükségesnek tartja. „Az első, amit óhajtunk, az, hogy: annyira teljesen lehessen teljes emberségre formálni nem egyvalakit, vagy

³ Mészáros István: A Comenius-kutatás hazai helyzete és problémái. Vitaindító. = Comenius és Magyarország. Bibliotheca Comeniana III. Sp., 1990. 61.

keveseket, vagy sokakat, hanem minden embert, együtt és külön-külön, ifjakat és öregeket, gazdagokat és szegényeket, nemeseket és nem nemeseket, férfiakat és nőket, egyszóval mindenkit, aki csak embernek született, ... életkorra, társadalmi helyzetre, nemre, nemzetiségre való tekintet nélkül”.⁴

A Pampaedia hangvétele – bár Comenius tisztában van a kor rossz erkölcsi normáival – optimista. Ez az optimizmus nyilvánul meg akkor is, amikor arról ír a II. fejezetben, hogy mindenki nevelhető és képes a tanulásra is. „Mert ami a természet folytán egyetlen ember, amit birtokol, akar, tud és amire képes, ugyanaz, ugyanazt birtokolja, akarja, tudja és ugyanarra képes az összes többi ember is”.⁵ Természetesen tisztában van azzal is, hogy az értelmi képességek közt különbségek vannak. „Bármekkora befogadóképességű edényeket vetsz is a tengerbe, mind színültig megtelik vízzel, mindegyik befogadóképessége szerint”.⁶

Napjaink egyik aktuális problémája a fogyatékosok segítése, nevelése. Comenius majd’ 350 évvel ezelőtt is lényegesnek tartotta nevelésüket, képzésüket, mivel tisztában volt azzal is, hogy ezek az emberek hiányosságait kompenzálva más képességeiket képesek az átlagnál jóval magasabb szintre fejleszteni, „mert ha a természet valahol akadályozva van saját erejének kifejtésében, erejét másutt erőteljesebben fejti ki, csak támogassák ebben”.⁷

Didaktikai megállapításai ma is helytállóak. Olyan gondolatokat vetett papírra, amelyek abban az időben szokatlanok voltak, de a jövőt igazolta. Felismerte, hogy minden kornak megvan a fejlődési sajátossága és a gyerekeket csak e sajátosságok figyelembevételével lehet tanítani; „minden életkornak adjunk olyan feladatot, amelynek elvégzésére alkalmas”.⁸ És: „semmit se csináljunk (és ne is kezdjük el csinálni) csakis abban az időpontban, amikor a természet megindítja a maga szülését”.⁹

Ő volt az első, aki a tanítási-tanulási folyamatban az érzékelés, tapasztalás, a szemléltetés elsődlegességére felhívta a figyelmet. Manapság sem folyhat eredményes tanulás anélkül, hogy a magyarázatot és a gyakorlást meg ne előzze a bemutatás, a szemléltetés. Comenius a fokozatosság elvének betartására is inti kortársait és az utókort. „Fokról-fokra kell előbbre lépünk: az érzékelhetővel kezdve a szellemieken át haladunk a kinyilatkoztatás igazságai felé.”¹⁰ „Szemléltetés nélkül semmit sem lehet könnyen, szóbeli tanítás nélkül semmit sem

⁴ Comenius: Pampaedia. A „De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica ad Genus Humanum” IV. része. Fordította: *Bollók János*. Bibliotheca Comeniana IV. Sp., 1992. 13.

⁵ Uo. 18.

⁶ Uo. 19.

⁷ Uo. 20.

⁸ Uo. 38.

⁹ Uo. 59.

¹⁰ Uo. 52.

lehet értelmesen, gyakorlás nélkül pedig semmit sem lehet maradandóan megtanulni.”¹¹ Ezek a megállapítások bármelyik mai didaktikai jellegű könyvben is helytállóak lennének. A motiváció fontosságára is felhívja a figyelmet. „1. Fel kell bennük ébresztenünk a természet szerinti vágy érzékelését. 2. Meg kell nekik mutatnunk e vágy kielégítésének a módját”.¹²

Comenius kiemeli, hogy a gyermekkor fő tevékenységi formája a játék és ezt be is építi pedagógiai rendszerébe. Ezért fontos feladatként jelöli meg: „Az összes iskolának nevezett taposómalmot és műhelyt játszótérre változtatni.”¹³ Az iskolákról szóló fejezetben a következőket írja: „Az iskola élvezetességének savát-borsát azonban a tanulmányoknak teljesen gyakorlatias, teljesen szóra-koztató módszere fogja adni, mely olyan lesz, hogy általa az iskola valóban a játék helyévé, vagyis az egész élet előjátékává válhat. Ez akkor lesz valóság, ha az élet tevékenységeit gyermeknek megfelelő formába öltöztetjük”.¹⁴

A tanárokról szóló fejezetben hasznos tanácsokat ad a gyakorló pedagógusoknak annak érdekében, hogy a gyerekeknek könnyű legyen az ismeretek elsajátítása. „Mindent könnyen tanítani”¹⁵ – a nevelők feladata ma is ez.

Ma sem feledkezhetünk el a csoportos tanítás adta előnyökről, hiszen a gyerekekben erős a versengés utáni vágy, a versenyszellem. Comenius a következőket írja erről az iskolákról és a tanárokról írt fejezetekben: „Maguk a tanulók is könnyebben tanulnak mindent csoportosan, mint külön-külön, a versengés következtében.”¹⁶ „Hihetetlen, mily sokra képes az ember, ha egy másikkal a ki-válóságával kel versenyre”.¹⁷

A III. fejezetben Comenius említést tesz a környezet nevelést befolyásoló hatásáról. „Ne engedjünk meg mást, csakis jó társaságot.”¹⁸ Amikor erről elmélkedik, szinte úgy érezzük, hogy a nevelésszociológia születésének vagyunk tanúi.

Következő intelmét azóta a modern pszichológia is igazolta: „Foglaljunk el minden embert jó dolgokkal, hogy ne legyen ideje a bűn elkövetésére. Ezért van ugyanis ez a szabály: Aki kerülni akarja a bűnt, kerülje a tétlenséget.”¹⁹

Többször is foglalkozik az egészséges életmóddal és az egészséges életmódra neveléssel. A mai, média által uralt világban, a tévé és a számítógépek korában különös aktualitással bírnak gondolatai. Az iskoláról szóló fejezetben

¹¹ Uo. 53.

¹² Uo. 27.

¹³ Uo. 59.

¹⁴ Uo. 42.

¹⁵ Uo. 56.

¹⁶ Uo. 41.

¹⁷ Uo. 61.

¹⁸ Uo. 31.

¹⁹ Uo. 31.

azt írja, hogy az iskola legyen az „I. egészségháza, ahol megtanulnak élni és egészségesnek maradni; II. testgyakorlótere, ahol hozzászoknak az egész élet szempontjából hasznos fürgeség és testi erő gyakorlataihoz”.²⁰ Korunk számára is haladó gondolatokat találunk a születés iskolájáról szóló fejezetben. A szerző már a leendő szülők figyelmét felhívja a mértékletes, egészséges életmódra, a még meg sem fogant gyermekük érdekében. A fogantatástól a születésig az anya kerüljön minden ártalmat, de vigyázzon, ne lustuljon el; „kerülje az ártalmakat, nemcsak az egészségi, hanem az erkölcsi ártalmakat is. A magzat testén és lelken ugyanis nyomot hagy minden, amit az anya tesz, vagy ami őt éri.”²¹ Ezen gondolatokból is látszik, hogy Comenius tudta, hogy a méhen belüli fejlődés kihat az ember egész életére. Az utódokkal való törődést már a születés előtt el kell kezdeni és a nevelés, a tanulási folyamat ne záruljon le, hanem tartson az ember egész életén át. „Minden életkor tanulásra lett kijelölve, és az ember esetében az élet és a tanulás végső határa egybeesik.”²² Ezt olvasva az embernek óhatatlanul is a huszadik század egyik modern gondolata, az élethosszig tartó tanulás eszméje jut eszébe. Comenius az életet hét szakaszra, hét iskolára osztja fel: ezek a születés iskolája, a csecsemőkor iskolája, a gyermekkor iskolája, a serdülőkor iskolája, az ifjúkor iskolája, a férfikor iskolája és az öregkor iskolája. Minden iskolának kijelöli célját, feladatait, megszervezi osztályait, leírja tananyagukat, ajánlásokat tesz a módszerekre, eszközökre. A felnőttek figyelmét felhívja az önművelésre: „minden művelt ember saját magával folytasson párbeszédet, maga vesse fel magának és maga oldja meg az összes feladatot.”²³

Comenius nagy figyelmet szentel a nyelvtanulásnak. A nyelvek tanulására legalkalmasabb időpontnak a gyermekkort tartja. Érdekes, hogy a latin, a görög és a héber mellett megemlíti a szomszéd népek nyelveinek tanulását is. „A gyermekkor feladatai közé kell sorolnunk a szomszéd népek nyelvének tanulását is”.²⁴ A szomszéd népek nyelvének, kultúrájának megértésének, elfogadásának gondolata ma sem vesztett időszzerűségéből.

Végül lényeges felidézni azokat a gondolatokat, melyeket Comenius a tanítókról írt: „a legválogatottabb emberek legyenek, s nem kisebb bölcsességgel és gyakorlatias ügyességgel rendelkezzenek, mint az egyházak lelkipásztorai, vagy az államok előljárói... Minden szempontból méltók tehát arra, hogy legkörrültekintőbben válasszák ki, becsüljék és javadalmazzák stb. őket.”²⁵ Azt hiszem, ma sem emelhetnénk fel méltóbban szavunkat a pedagógusi hivatásért.

²⁰ Uo. 40.

²¹ Uo. 67.

²² Uo. 37.

²³ Uo. 108.

²⁴ Uo. 91.

²⁵ Uo. 51.

A Pampaediából kiemelt gondolatok azt bizonyítják, hogy Comenius pedagógiája ma is időszerű. Felidézése és alkalmazása a mi feladatunk.

HALÁSZI ALADÁR

Comenius didaktikai felfogásának érvényesülése a gyakorlatban

Hazánk mindig kimeríthetetlen forrásnak bizonyult, ha nagy gondolatok, elhatározások kellettek a megmaradáshoz vagy a haladáshoz. Ezen a talajon nőttek föl nagyjaink, akik közül sokan világraszóló, de legalább Európára kiható új utakat, irányokat fogalmaztak meg, azonban vagy nem ment velük a többi, vagy fényévnyi távolságra jutottak koruk magyar állapotától, így nem értették meg őket; esetleg kicsinyességgel, emberi gyarlósággal akadályozták a nagy gondolatok tárgyiásulását. erre mondta Ady: „Sósabbak itt a könnyek, / S a fájdalmak is mások. / Ezerszer Messiások / A magyar Messiások.”¹

Ha csak a kultúrára, tudományra értem e párhuzamot, akkor is számos Messiás tapasztalhatta meg Ady igazságát, amikor próbát tett: hányan nézték gyanakvóan Apáczai gyulafehérvári, kolozsvári tevékenységét és akadályozták iskolateremtő munkáját? Tessedik Sámuel is inkább becsapták, mintsem segítettek volna a magyar vidéket, parasztot fölemelni szándékozó, Pestalozzihoz mérhető munkaiskoláját. A Ratio Educationis pedig Európa-szerte elismert nagylegzetű alkotás, de elmaradottságunk miatt nem valósulhatott meg legszebb gondolatainak java.

Comeniusszal mintha másképp történt volna mindez: megszületett az igény Magyarországon előre lépni a nevelés-oktatás terén, és a kor leghíresebb tudós pedagógusát megnyerték ügyüknek. Olyan légkör alakult ki Patakon, hogy a fejedelemtől a legkisebb faluból jött diákig alkotásra rendezkedtek be. E miliőbe cseppenve Comenius addig nem tapasztalt munkakedvvel látott neki iskolát teremteni, hozzá tanári és tanulói közösséget, velük könyveket, módszertant kidolgozni. Az ekkora lendülettel kezdett tevékenység nem feneklik meg könnyen a gáncsoskodás zátonyán. A nagy pedagógus, mivel hazájában megmaradni sem tudott, nálunk lett próféta.

Ha ebből a kezdő energiából vezetjük tovább a pataki neveléstörténetet, akkor rájöhettünk, hogy az iskola a kisugárzásával egész Magyarországra hatva be-

¹ *Ady Endre: A magyar Messiások. = Ady Endre Összes versei. Bp., 1997. 87.*

építette a köztudatba az igényességet, a tudományos gondolkodás, az önművelés parancsát, a közért tenni kész erkölcsiséget. A mások által megcsodált, sőt irigyelt, de mindenképpen érzékelt patakiság attitűdjéhez éppen Comenius hagyatéka járult hozzá erősítőleg. Ezért az iskoláért még száműzetést vállalni is érdemesnek látták az 1654-es esztendő utáni nemzedékek.

Ahhoz, hogy a legelemibb didaktikai lépéseket megtegyük a nevelés-oktatás folyamatában, kell mindig a nagy gondolat, az alapvetés. Minden, ami történik és történhet az iskolában, a fejekben, lelkekben, arra a gondolatra mint célt meghatározó tervre tekint vissza. Ha didaktikai felfogásának érvényesülését, azaz *ars didacticájának* megvalósult részeit vizsgáljuk, nekünk is az általa meghatározott pontról kell kiindulnunk, vagyis pedagógiai, filozófiai kérdésfelvetéséből, amelytől összehasonlítottunk a gyakorlati megvalósulás tényeivel.

Comenius a cél, az alapelvek, a nevelés-oktatás tartalma, módszerei, eszközei és az iskola szervezeti egységében gondolkodott, mindig rendszerben. A mindenségre tekintett célja meghatározásakor is: „Minden embert műveljünk a bölcsesség teljességével, hogy minden ember tökéletessé váljék Krisztusban. Ehhez meg kívánjuk találni azt a módszert, melynek révén az emberi lelkek alávethetők lennének a tárgyi világnak, hogy részesedhessenek maguk az emberek is a dolgoknak ebből a világosságából, miután az összes embert rávezettük a dolgokéhoz hasonló igaz harmóniára.”²

Harmóniát, világosságot, törvényszerűséget, fényt, a Fény Testületét, a mindent tanítást, a pansophiát fogalmazza meg kulcsszavakként célrendszerében. Mindezt a Bölcsesség feladatául rendeli, amelynek egy a dolga: az ember művelése. A jövőbe kivetített álma, a Fény Testülete is minden ember üdvösségén fáradozik, és azt az üdvösséget is csak tanulással érdemli ki az ember. A társadalom is csak a nevelés, művelés révén válik gazdagabbá, boldogabbá, harmonikusabbá. Ez egyféle államelméleti felfogás, mint a Platón által megrajzolt jövőkép, ahol a tudós filozófusok vezetnek, mint Comenius elképzelése szerint is. A társadalmi boldogulás, boldogság és a nevelés-oktatás szoros összefüggését utána sokan mások is vallották: Apáczai, Tessedik, Bessenyei, Széchenyi stb. Tekinthejtjük e gondolatot is részben tőle eredőnek, amely munkált különösen a reformkorban, így a közművelődésre, iskolára megtermékenyítő hatással volt nálunk és más országokban egyaránt Európában.

Az egyetemességre törekvése a felvilágosodás enciklopédizmusa felé mutat. Száz évvel Diderot előtt a tudományok tudományát, amely a dolgok egyetemes összefüggését tartalmazza, azaz a pansophiát már megalkotta. Hatása a francia és a magyar felvilágosodásra is kimutatható, vagyis szemlélete pedagógiai tetté

² *Comenius: Pampaedia*. Sárospatak, 1992. 12.

alakult. Többnyire Rousseau-nak tulajdonítjuk a fejlődés-lélektani szempontok figyelembevételének elsőségét a gyerekek szemben támasztott követelmények meghatározása terén, de e nézetnek is Comenius az első, de mindenképpen korábbi megfogalmazója. Az életkori sajátosságok meghatározó szempontjára ő mutatott rá alapelvei sorában.

Pedagógiai axiómánk szerint nem kérhetők számon Comeniustól sem a négyszáz évvel korábbi szemléletmód mai világunkhoz mért eltérései, hézagai. A saját idejében kell tehát vizsgálnunk, azzal szembesítenünk korszerűségét. A szenzualista, empirista filozófia korlátjai között is egy működő, korszerű, teljes rendszert dolgozott ki, amelynek részrendszereiben számos mai nevelési-oktatási elemet fölfedezhetünk. Ezek közül fentebb már néhányat említettem, elsősorban a célrendszerből: a sokoldalú, harmonikus eszmény; a cél- és feladatrendszerből az enciklopédikus, panszofikus ismeretek átadása; az empirizmus alapján rendszerbe foglalt ismeretek szenzualista és pragmatikus, utilitarisztikus szerkezetének megalkotása a gyakorlatban való hasznosítását, alkalmazását célozta az ismeretekkel, az oktatás anyagával.

Az alapelvek rendszerét is megfogalmazta a tanítás folyamatára érvényesen. Kora filozófiai tanainak hatása ezekben is érvényesült, elsősorban a tapasztalatokra épülő, empirista szemléletben. A sorban a szemléletesség elve kapott legnagyobb hangsúlyt. A *Lucidarium*, az *Orbis Pictus*, a *Didactica Magna* és a többi művének is legnagyobb fontosságú alapelve. A képzetek kialakításától elvonatkoztatathatlan ez a princípium. Az elmélet és a gyakorlat ezzel kapcsolódott össze legszorosabban oktatási rendszerében. A „mindenkit mindenre megtanítani” törekvése motiválta alapelveinek megfogalmazásakor, és abban a törekvésében is, hogy könnyű, gyors, hatékony, eredményes legyen az ismeretek elsajátítása, mindamelllett örömet is okozzon a tanulás. Ha a mai diákjaink túlterheltségére gondolok, akkor e területen nem valósult meg Comenius álma. Nagy didaktikájában a gyakorlatban is alkalmazható tanítási anyagot célozta meg. A „mesterségek mestersége”, az embernevelés (Nazianzi Gergely mondása) közösségben kell folyjék, a természet rendjéhez hasonló rendezettség körülményei között. A természetességre törekvés a felvilágosodásnak egyik kulcsszava és jelszava lett: természetes erkölcs, vallás, nevelés stb.

Alapelveinek más csoportjai is beépültek és hatnak a pedagógusi gondolkodásra ma is: az életkori sajátosság figyelembe vételének és a fokozatosság betartásának elve, a nevelés és oktatás egységének elve, a nevelő vezető szerepének és a tanulói aktivitásnak együtt gondolása, a nevelés lehetőségének és szükségességének kiterjesztése minden személyre, az elmélet és a gyakorlat, a nevelés és az élet összekapcsolása, az ismeretek gyakorlati alkalmazásának elve, a tudományosság, az oktatás rendszerességének, az ismeretek tartós elsajátításá-

nak elve, az érthetőség elve mind-mind munkál mai didaktikai szemléletünkben és gyakorlatunkban. Az ő rendszerében alappillérekként tartották pedagógiai építményét.

Ebből ha az egészet nézzük, vagy ha atomjaira, nevelési-oktatási elemeire, lépéseire bontva vizsgáljuk, egyaránt látjuk a nagy tudatosságot, a részek pontos illeszkedését az egészbe, legyen szó akár az alapelveiről, akár a tananyag illusztrálásáról, a fogalmak definíciójáról. E tudatosság alapján mutatkozik rendszere hézagtalannak, ezzel kapcsolódik össze a tanítás és az élet elméletében és gyakorlatában. A klasszikus latin mondás igaza az ő körültekintő, a társadalom céljaihoz is igazodó pedagógiai törekvését is meghatározta: nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. Korában példátlanul nagy feltűnést keltve írta meg a hasznos, eredményes módszerét a nyelvtanításnak, mely munkát nyomban 12 nyelvre lefordítottak. Sajnos nem mondhatjuk róla, hogy mai nyelvtanításunkra elemi módon hatna, hiszen a grammatizáló nyelvtanítás dívik ma is, nem a Comenius által ajánlott természetes beszédhelyzetek alapján folyó. Vajha az is része lenne mai pedagógiai közgondolkodásunknak, amely szemlélettel és indíttatással Comenius törekedett az újra, hasznosra, a gyermekeknek az öröm okozására a tanulás folyamatában. Vagy éppen megfontolnánk a népoktatási törekvéssel kapcsolatban az írás-olvasástanítás bölcsőbb módszereit – amelyről Patakon írt –, mert növekszik a funkcionális analfabéták száma. Természetesen ebben nemcsak a módszertan ludas, hanem a társadalomban kialakult értékzavarok is, valamint a televíziózás időarányának növekedése a gyerekek programjában.

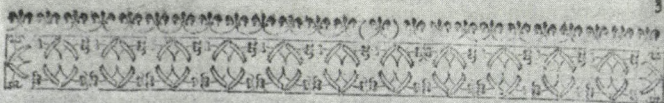
Comenius azonban bővebb forrása volt a tudománynak annál, mintsem egy-két elképzelésének be nem váltása lényegesen rontana az igen pozitív mérlegen, hiszen nemcsak megemlékezéseinkkel, előadásainkkal átéltetjük, hanem értékrendünkbe is beépítettük előre mutató elveit és gyakorlatát, amelyeket hagyományozunk is az utánunk következő pedagógus nemzedékre, amely már a szép tervek szerint néhány év múlva jobban fog élni, mint az átlag polgár. Comenius gyakran úgy fejezte be beszédét, írását, mint az imát. Erre tényleg kimondhatjuk az áment.

Összefoglalva:

Comenius pedagógiai rendszere részben és egészben nemcsak saját idejében hatott a nevelési-oktatási tevékenységre, hanem a mi korunkban is kutatható munkáságának megtermékenyítő ereje. Didaktikájának legfőbb kitételei a népoktatás, a mindenkire kiterjedő nevelés-oktatás felé terelték a közgondolkodást. A középkor végén jóformán előzmények nélkül alkotta meg rendszerét, mint a

költő, aki „semmiből teremt világokat”.³ Rendszere képzeletbeli középpontjában a gyermek áll. A fény, a világosság felé törve nemzeteket mozgatott meg iskoláiban. Az általa megírt művekben minden pedagógiai mozzanatra és a legfőbb alapvetésekre egyaránt találunk megoldásokat. Ha valamely rossz tündér kivonná Comenius elveit és gyakorlatát a tanítás folyamatából, egyből megszakadna pedagógiai múltunkkal a kapcsolatunk, elszintelenedne, jelentőségéből veszítene neveléstörténetünk, különösen amely rész Patakra vonatkozna. Tehát részben és egészben megkerülhetetlen életműve, amelynek egyes elemei mai gyakorlatunkkal is fölveszik a versenyt. A feladatunk nem is lehet más, mint továbbra is tanulmányozni, adaptálni a legújabb fogalomrendszerben, terminológiában, paradigmákban.

³ *Csokonai Vitéz Mihály: A Magánossághoz.* = Csokonai Vitéz Mihály: *Versek.* Bp., 1987. 411.

*CÆLSSIMÆ DOMINE, GRATIOSÆ
MUSARUM FAUTOR,*

QUÆ conditio homines, Rerum dominos, eadem ipsasqvoq; Res humanas, premit, utin his nihil perpetuum, aut ita firmum sit, quin lentescat, & langvescat, & labascet, & concidat tandem. Tam fixâ scilicet lege nobis Mortalitas nostra, & quæ hanc comitatur Corruptibilitas, Morbi, Interitus, adhærent; ut si perpetuare genus humanum debet, non tantum Diætæ beneficio à corruptelis præservari, sed & quando nulla tam vigil cura esse potest, quin ægritudines obveniant, Medicinæ ope à morbis liberari; tandemqve, cum prohiberi Mors in perpetuum nullâ arte possit, novos Homines subinde nasci, necesse sit. **Q**uam conditionem nostram nobiscum omnes omninò Res nostræ participant; ut & constitui primùm rectè, & constitutæ custodiri sollicitè, & prolapsæ reparari sapien-

A 2

ter,

A HÁROMOSZTÁLVÚ LATIN ISKOLA TERVÉNEK AJÁNLÁSA RÁKÓCZI ZSIGMONDHOZ
(Primitiæ Laborum Scholasticorum)

MOLNÁR LÁSZLÓ

Comenius nézetei az univerzális és a magyar nyelvről

Az „1000 éves a magyar iskola” pályázatra készített dolgozatomban Comenius nyelvelméletével, részeként az univerzális nyelv koncepciójával foglalkoztam. Többek között elmondtam: a nagy gondolkodó teóriájából modern nyelvtanítási elvek és módszerek, vizsgálatából további eredmények származhatnak.

Tudjuk, 2001-et az Európa Tanács és az Európai Unió az európai nyelvek évének nyilvánította. Az eseménysorozat fő elvként megállapítja: a nyelvi képességek a legfontosabbak az emberek kölcsönös megértése, a demokrácia megszilárdítása, a szabadság megteremtése érdekében. A rendezvénysorozat céljai közt szerepel: Európa nyelvi örökségének támogatása; Európa polgárainak ösztönzése a nyelvek, köztük a kevésbé elterjedtek tanulására; az egész életen át tartó nyelvtanulás segítése, mely Európa gazdasági, társadalmi, kulturális változásaiban jelentős szerepet játszik.

Fontos, hogy az európai nyelvek éve kortól függetlenül mindenkit érinthet.

Azért kértem szót, hogy a szerfelett időszerű témáról a legfontosabb összefüggéseket felvillantsam; kissé szokatlanul ugyan, de az egymásra épültség okán egyszerre szóljak Comeniusnak az univerzális és a magyar nyelvről vallott nézeteiről, rámutatva arra, hogy gondolatai ma is lendkerekei a felfedező kutatásnak, és hogy elméleti megfontolásai a gyakorlatba is átkerültek Végül: szándékaim szerint, az interlingvisztika keretei közt a hazai és a nemzetközi kutatási eredmények birtokában néhány olyan tanácsot adok, mely termékenyen segítheti a nyelvválasztást, és hozzájárulhat hallgatóink – és reményeink szerint a régió – idegennyelv-tudása állapotának jobbításához.

Mindennapjaink világát sok tekintetben a Comenius korabelihez hasonlóan tartom. Ez önmagában is hasznos tanulsággal szolgáló kutatásokra ösztönözhet. Ezzel együtt azonban olyan eltéréseket is látok, melyek vizsgálata a ma, de még inkább a jövő számára nyújthat megfontolandó útbaigazításokat. A nyelvi sok-

színőség ma is él. Léte természetes, mert történelmileg így alakult ki a mai állapot, és részben kellemes örökség is, mert a nyelvet általában érzékelhetjük, ha tetszik, gyönyörködhetünk másként aligha tetten érhető polifonikus világunkban. Másrészt – s ez az örökség kevésbé tetszetős oldala – tartósan jelen van az a megértésbeli nehézség, melynek pusztán a legalább háromezerre tehető nyelv megtanulhatatlansága az oka.

Comenius – felismerve az ókortól meglévő soknyelvűség okozta megértésbeli fogyatékoságokat, a XVII. századi Európában is létező nyelvi zűrzavart, ahogy ő nevezte: káoszt – az emberek boldogulását segítő munkába kezdett: egy mindenki számára könnyen és eredményesen használható ún. univerzális nyelv létrehozásán kezdett munkálkodni.

Comenius panszofikus rendszerébe a nyelvi kérdések is szervesen illeszkednek. Vallotta: a nyelvben rendnek és egységnek kell lennie, mert ez az alapja annak, hogy általa az emberek között a világban is harmónia legyen. A nagy teoretikust az a cél vezette, hogy a népek megértésben, egyetértésben éljenek egymással. Ehhez pedig egy közös, univerzális nyelv szükséges. A Panglottia, a Via lucis, a Prodromus pansophiae alább vázlatosan bemutatandó munkáiban e gondolatokkal foglalkozott.

Comeniusnak az univerzális nyelvről való elképzelése szorosan kapcsolódik pedagógiai nézeteihez. A nemzetközi nyelv ismerete, az önismeret és az anyanyelv tökéletes tudásának követelménye gondolatrendszerében egységgé ötvöződik. Munkájának komolyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Brit Királyi Akadémiának írt levelében szó van egy olyan nemzetközi tudós kollégium szervezéséről, mely hatékonyan és eredményesen megvitatná a nemzetközi megértés kérdését. Comeniusnak az univerzális nyelvvel foglalkozó munkái azokhoz a nyelvészeti elképzelésekhez tartoznak, melyek Európában évszázadok alatt jöttek létre. A korabeli filozófusok – Bacon, Leibniz, Descartes – hatására a filozófiai nyelv gondolata vált uralkodóvá. Bacon szerint a nemzetközi nyelvnek, a tudomány eszközeinek, magából a dolgok lényegéből kell létrejönnie.

A filozófusok arra is gondoltak, hogy a nemzeti nyelveket az univerzális nyelvvel helyettesítsék. Ennek az volt az oka, hogy a meglévő nyelveket nem találták kellően logikus felépítésűeknek. Leibniz például a nyelvet az ész eszközeinek tekintette, és azt vallotta: szinte matematikai pontossággal kell kifejeznie a gondolatokat, a dolgok közti viszonyokat.

Comenius a nemzetközi nyelvet a panszofikus tanok terjesztésére kívánta felhasználni. Ezt a szerepet – érthető okokból – a latin nyelvnek szánta mindaddig, amíg egy tökéletesebb nyelvet nem alkotnak meg. Gondosan ügyelt arra, hogy az univerzális nyelv ne korlátozza a nemzeti nyelvek jogait, hogy érthető és megtanulható legyen a kevésbé műveltek számára is. Vallotta, hogy a nyelv a

műveltség része, arra szolgál, hogy az ember bölccsé, tökéletesebbé váljék általa. A bölcsesség gazdagítására, terjesztésére az ember felhasználhatja mindazon törekvését, idejét, melyekkel az idegen nyelvek tanulásakor is él.

Az egyes emberek által használt anyanyelv mellett az univerzális nyelv hasznáról szóló véleményét elméletileg és gyakorlati példák bemutatásával is kifejtette a *Via lucis*, illetve a *Panglottia* címűben. Ez utóbbi, „mindenkinek mindenkivel való társalgása”, egy hétrészes mű egységes egészet alkotó fejezete. Ez a mű mindenekelőtt az emberi megértés hiánya, a soknyelvűség okozta nehézségek és megszüntetésének lehetőségei miatt érdekel minket. Három olyan módot érint, ahogyan a nyelv segítségével az egyetemes bölcsesség terjeszthető. Először: tökéletesíteni kell valamennyi nyelvet, köztük a kevésbé fejletteket, hogy az egyetemes kultúra átadásának feladatára alkalmasak legyenek. Másodszor: meg kell győzni minden nemzetet arról, hogy csak a legfejlettebb nyelvet tanulja. Harmadszor: egy teljesen új nyelvet kell létrehozni. Az új és közös nyelv oldhatja meg eredményesen a nyelvi nehézségeket. A nyelvi tökéletesség gondolata szorosan összekapcsolódik a tárgyak és viszonyaik tudatos megnevezésével és a fogalmak pontos rendszerének követelményével.

Milyennek képzelte el tehát Comenius az univerzális nyelvet? Olyannak, amelyik eleget tesz az univerzalitás (egyetemesség), a spontaneitás (önkéntesség) és a *simplicitas* (egyszerűség) követelményének. Ezen túl a közös nyelvnek rendelkeznie kell a nemzeti nyelvek valamennyi előnyével, és nélkülöznie kell a hátrányait. Comenius tehát mindenek előtt a közös nyelv előnyös tulajdonságai érdekelték. Tanulmányozta az elődök és a kortársak nyelvtervezeteit. Igyekezett meggyőzni az olvasókat az elképzelések hasznáról, ezért sok konkrét javaslatot és példát mutatott be. Ezek között több olyan van, amelyik más nyelvtervezetekben is helyet kapott, de vannak olyanok is, amelyek ma már egyszerűen nainak tűnhetnek. A példák részletes felsorolásától eltekintek, csupán jelzem, hogy a hangtántól kezdve a szóképzésen át egész a mondatig vannak példái az univerzális nyelv szerkezetére nézve.

Alaposan tanulmányozva műveit észrevehetjük, hogy esetenként ugyanazt a grammatikai problémát más-más módon dolgozta ki, ami arra mutat: komolyan foglalkoztatta a megoldandó nyelvi feladat, és újra vissza akar térni hozzá. Nyelvtani vázlataiból az látszik, hogy Comeniusnak nem volt szándékában az új típusú nyelv szisztematikus, végleges grammatikájának bemutatása, csupán olyan javaslatok, példák adása, melyek alapján a kérdés tovább vizsgálható, tanulmányozható. Minden esetre javaslatai értékes kutatási anyagul szolgálnak számunkra. Érdekes, hogy a *Panglottia* gondolatai más szerzők nyelvtervezetében is előfordulnak, olyanokéban, akik nagy valószínűséggel nem ismerték Comenius műveit. Azt a részkövetkeztetést levonhatjuk, hogy Comeniusnak az univerzális nyelvre vonatkozó javaslatai, elképzelései nem veszítettek értékük-

ből, és alátámasztják annak az igazságát, hogy egy minden nemzet számára az emberi megértés és a világbéke megteremtését szolgáló közös nyelv létrehozása mindig időszerű feladat.

S most térjünk vissza két korábbi megjegyzéshez. Az első: a latin nyelv mindaddig betöltheti az univerzális nyelv szerepét, ameddig egy tökéletesebbet nem hoznak létre. A másik: az anyanyelv lehető legtökéletesebb megtanulásáról szól.

Az első kérdéshez kapcsolódva Comenius és az utókor szempontjából egészen árnyalt válasz adható. A legfontosabb feltehetően az, hogy a több mint 900 nyelvtervezet között megtaláljuk a legsikeresebbet, a lengyel Záménhof szerkesztette nemzetközi nyelvet, az eszperantót, mely mára a nemzeti nyelvek színvonalára nőtte ki magát, ugyanarra használható, mint az ún. nagy nyelvek. Irodalma, tudománya, kultúrája napról napra gazdagodik, és minden tekintetben elegendő tesz a Comenius által elgondolt követelményeknek. Sajnos nem tudom, hogy Záménhof ismerte-e vagy sem Comenius elgondolásait. Ha igen, mindenképpen elismerés illeti azok termékeny felhasználásáért, ha nem, akkor pedig kétségtelen zsenialitását értékelhetjük nagyra.

A másik észrevétel: az anyanyelv lehető legtökéletesebb elsajátítása. Ebben egyszerűen igaza van Comeniusnak és mindazoknak, akik nyelvünk sorsáért, állapotáért, jobbá tételéért felelősséget éreznek. Nekem itt csupán egyetlen megjegyzésem van: axiómaként kellene kezelni azt a tényt, hogy bármilyen idegen nyelvet az anyanyelv lehető legtökéletesebb elsajátítása után, és nem előtte kellene megtanítani. A magyar nyelv esetében ez nemzeti önazonosságunk (identitásunk) megőrzésének az alapja. Az eszperantó szó reménykedőt jelent, olyan emberre vonatkozik, aki bizik a nemzetközi nyelv végső győzelmében. Én magam több mint 30 éve bírom a nyelvet és szolgálom a comeniusi, illetve a záménhofi gondolatokat az eszperantó nyelv tanításával. Lendületes terjedése az eszperantisták és a comeniusi elgondolások győzelmét is jelentenék a népek közötti béke, megértés és együttműködés kívánatos szellemében.

Közhely, de az utóbbi időben az Európához való csatlakozás bűvöletében élünk. Jelképesen abba a földrészbe menetelünk, melynek „megfogyva bár, de törve nem” ezer éve szövete vagyunk más népekhez hasonlóan történelemformáló akarattal, hazát teremtő tetteinkkel, ugyanakkor csak ránk jellemző magyarságtudattal, habitusunkkal, édes anyanyelvünk féltő szeretetével.

A gyakran indokolatlanul használt idegen szavak tengerében a globalizáció, az integráció előkelő helyen áll, bár pontos jelentésüket nem mindenki tudja. Azt halljuk, egységesül a világ. Nyilván lesznek előnyei és hátrányai. A csatlakozásnak mi – természetesen – az előnyeit szeretnénk élvezni, a hátrányait lehetőleg elkerülni. „A globalizmus kritikusai minduntalan felvetik, hogy a beszélő közösségeknek vigyázniuk kell arra, hogy megőrizzék az anyanyelv el-

sődlegességét, tisztaságát, öntörvényű fejlődését, mert a világban kívánatos a civilizációs pluralizmus fenntartása”¹

Vajon ki tudja megmondani: milyen sors vár a magyar nyelvre, általában az un. kis(ebb) lélekszámú közösségek, népek nyelvére és kultúrájára a kétségtelesen vezető helyen álló és újabb pozíciókra törő nyelvek – az angol, a német stb. – szomszédságában? Nyilvánvaló erre ma senki nem tud válaszolni.

Szerencsére vannak fogódzók is a bizonytalanságban. A Magyar Tudományos Akadémia 1997. június 30-án a stratégiai kutatások programja keretében „A magyar nyelv jelene és jövője” címmel nyelvművelő tanácskozást rendezett. Az Elnöki tézisek iránytűül szolgálnak mindazok számára, akik nyelvünk ügyéért felelősséget éreznek és bajainak orvoslásán fáradoznak. A polgár versenyképességéről szóló részben ezt olvassuk: „Az anyanyelv korszerűsítése és a nyelvi képzettség erősítése a polgár versenyképességének feltétele a jövő világgazdaságában és egyetemes kultúrájában. A kis nyelvi kultúrák tagjai könnyen hátrányba kerülhetnek a nagy nyelvi kultúrákba született egyénekkal és közösségekkel szemben. Ezért mindent el kell követni, hogy a kis nyelvi kultúra tagjai minden szakmában, a köznapi élet minden területén korszerű anyanyelvi érintkezési eszköz birtokában legyenek.”²

Kinek az érdeke a magyar nyelv és kultúra ápolása, másokkal való megismertetése? – vetődik fel a kérdés. Teljesen nyilvánvaló, hogy rajtunk kívül senkinek! Ami a kis nyelvi kultúrák tagjainak hátrányba kerülését illeti, talán helyesebb volna azt mondani: hátrányban volt, van és lesz az egyén mindaddig, amíg a nyelvi gyarmatosítás kevés reménnyel kecsgetető folyamata be nem fejeződik. Az interkultúra nem új jelenség. Végigkíséri történelmünket. Inkább arról van szó, hogy korunkban, az információs társadalom világában a szerepe ismét felértékelődik.

A tézisek 9. pontjából megtudhatjuk: „A kis nyelvi kultúrák elemi érdeke, hogy bekapcsolódjanak a világ szellemi, anyagi, kulturális életébe. A jövő században a nagy közvetítő nyelvek ismerete az egyéni képzés – boldogulás, a termelés fejlődésének feltétele lesz.” A fentiekkel egyet lehet érteni. Azzal is, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani az idegen nyelvek tanítására, tanulására. De csak az anyanyelv, a magyar lehető legtökéletesebb birtokbavétele után, és nem előtte és nem helyette!

Axiómaként kellene kezelni azt a manapság csupán felületesen ismert tény, hogy az idegen nyelvek megtanulásának színvonala az igényes anyanyelvi ismeretek szilárdságától függ és nem mástól. Az anyanyelvében gyengélkedő ember többszörösen, de kétszeresen mindenképpen hátrányba kerülhet egyfelől anya-

¹

² Magyar Nyelvőr, 121. évf. 1977. 4. 378.

nyelvi kommunikációs képességei, másfelől az idegen nyelvek elsajátítása szempontjából. Ezt az állítást meg lehet kerülni, figyelmen kívül lehet hagyni, ilyen-olyan nyelvtanulási varázs-trükkökkel, mutatványos hókuszpókuszokkal el lehet mismásolni, de az eredmény siralmas lesz.

Tiszta, érthető beszédre, átgondolt tervezésre, célravezető módszerek alkalmazására, következetes megvalósításra és természetesen kiváló tanár egyéniségekre van szükség ahhoz, hogy a kátyúból minél előbb kilábaljunk. Tennivalónk van bőven: a szóbeli és írásbeli kifejezés igénytelensége, a gyenge helyesírás, az olvasás iránti igény mélyzuhanása – csupán néhányat említve – mindmind a sürgősen megoldandó feladatokhoz tartozik.

A látszólagos kitérő után elérkeztünk a mába, amikor is számos kedvező fejleményről, újdonságról számolhatok be. Az eszperantó nyelvet 2000. szeptember 25-én akkreditálták, kimondva – s ezzel megszüntetve a nyelvet övező bizonytalanságot, félreértéseket –, hogy az élő nyelvek kategóriájába tartozik, és az úgynevezett nagy nyelvekhez hasonlóan alap- közép- és felsőfokú államilag elismert nyelvvizsga tehető belőle.

Valószínűleg a meglepetés erejével hat az a tény, hogy főiskoláinkon, egyetemeken több százan tanulják az eszperantót, és még nem is szóltam a legkülönbözőbb, köztük internetes, számítógéppel támogatott tanulási lehetőségekről, vagy arról, hogy a nyugati egyetemeken kreditpontokat szerezhetnek e nyelv ismeretéért. Ennek számunkra is nem kevés tanulsággal szolgáló legegyszerűbb oka feltehetően az, hogy felismerték minden más nyelvtől eltérő értékeit, előnyeit, gyakorlati hasznát, életképességét.

A cseh-morva pedagógusként megismert, de a valójában magyar származású Comenius (Szeges) tevékenysége a maga korában az Európához való kapcsolódást segítette. Manapság az eszperantó nemzetközi nyelv jelentheti és – a tanulók számának jelentős növekedése azt jelzi – jelenti is ugyanezt, sőt többet, Európán kívül az egész világhoz való tartozásunkat. Természetes, csak korrekt módon, Zámenhof elgondolásának messzemenő figyelembe vételével úgy, hogy a nemzeti nyelvek meg- és tiszteletben tartásával szorgalmazzuk az eszperantó mindenki számára a második nyelvként való használatát a nemzetközi kapcsolatokban, többek között azért is, hogy az idegen nyelvek tanulására gyakorolt, bizonyítottan kedvező hatásai – propedeutikai értékei – miatt sikerélmény nyújtásával a kívánatos idegennyelv-tudás gyorsabb és jobb minőségű elérését segítsük.

Főiskolánk nyelvoktatási rendszerében az a változás következett be, hogy a hagyományos záróvizsgát megszüntettük, és helyette a tanulmányaikat 2001 szeptemberében elkezdett hallgatóknak az oklevél megszerzéséhez alapfokú, C típusú nyelvvizsga bizonyítványt kell szereznük.

Nagy öröm számunkra és iskolatörténeti jelentőségű tény is, hogy főiskolai oktatásfejlesztési, szolgáltatási stratégiánk fontos részeként hamarosan megnyitja kapuit a többfunkciós oktatási központ intézményünk közvetlen környezetében, mely kitűnő lehetőségeket biztosít az idegen nyelvek tanulására és a vizsgák letételére is. A beérkezett jelentkezési lapok alapján jó érzéssel és mértéktartó büszkeséggel jelentem be, hogy 2002 februárjában megkezdődik az alapfokú, eszperantó nyelvvizsgára felkészítő 60 órás tanfolyam azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a résztvevőket támogassuk terveik valóra váltásában.

Úgy tűnik fel, ez a jövő útja, melyről Comenius csak álmodozott, a nemzeti nyelv (a mi esetünkben a magyar) és az univerzális nyelv – a mindenki számára a kommunikáció eszközeként másodikként javasolt nyelv – találkozása csodákra képes: összeköt a múlttal, de alapozza a jövőt is. Comenius és Zámenhof zseniális elgondolásai, illetve tettei nyomán panszófikusan, univerzálisan az emberi megértés előmozdítása valamennyiünk életének teljesebbé tétele reményében.

IRODALOM

- Bakos József*: A nyelvész Comenius. = Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII. Bp., 1981.
- Barcsay Zsuzsanna*: Az eszperantó nyelv transzfer értéke magyarok számára az indoeurópai nyelvek tanulásában, tanításában. = Az Idegen Nyelvek Tanítása, 1989. 3. sz.
- Comenius és a magyar iskola. (Szerk.: *Ködöböcz József*.) Bibliotheca Comeniana VII. Sp., 1999.
- Comenius és a sárospataki iskola (Szerk.: *Ködöböcz József*.) Bibliotheca Comeniana VI. Sp., 1997.
- Csiszár Ada*: In Memoriam de D-ro Kolománo Kalocsay. Dr. Kalocsai Kálmán Baráti Társaság, Bp., 1994.
- Enciklopedio de Esperanto. HEA, Bp., 1986.
- Magyar Nyelvőr, 121. évf. 1977. 4. 378.
- Molnár László*: Az eszperantó mindenkié. (Zámenhofról, a nagy nyelvtudósról). Sárospatak, 1995.
- Molnár László*: Karakteres magyarsággal Európába. = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 19. Sp., 2000.
- Molnár László*: Magyar irodalom eszperantóul. (Emlékezés Kalocsay Kálmán orvos, költő, műfordítóra). = Észak-Magyarország 1995.
- Molnár László*: Univerzalizáció a nyelvben és a gondolkodásban. (Gondolatok Comenius nyelvelméletéről, az univerzális nyelvről, a Comenius Tanítóképző Főiskolán folyó eszperantó nyelv oktatásáról, jövőjéről. Az 1000 éves a magyar iskola pályázatra benyújtott díjazott dolgozat). Sp., 1996.
- Művelődésünk múltjából. (Szerk.: *Ködöböcz József*.) Bibliotheca Comeniana VIII. Sp., 1999.
- Pedagógiai Szemle 1958. VIII. évf. 10. szám
- Pomogáts Béla*: Kisebbségek Európája. = Nyelvünk és Kultúránk, 1991. 81. 35.
- Tettamanti Béla – Geréb György*: Vita Comenius világnézetéről és ismeretelméleti állásfoglalásáról. Szeged, 1957.

Laborum Scholasticorum in Il-

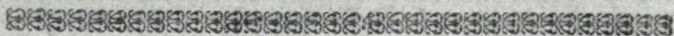
lustri Patak. Gymnasio Continuatío.

Ad verè Generosum, verèq; Consilijs & factis strenuum ac Magnificum Virum, D. D. Andream de Klobusitz,

Celsiss. Principi Transilvania à Consilijs intimis, omnium suæ Celsit.

per Hungariam Dynastiarum Præsitum supremum, Patakina

autem Schola (ex voluntate Illustrissima Suae Celsitudinis) Instauratorem primarium.

Gratiosè Domine,

Militia est Vita Hominis super Terram! exclamat in medijs doloribus patiens ille, ad impatientiam tamen abreptus, & se rursus solatijs quibuscunq; recolligens, Job (Cap. VII. v. 1.) *Que verba mea nunc facio, utiq; facias Tu quoq; Vir splendide ad Labori nates res ipsa posuit. Quare? Non unam habemus militare militiam nos quoq;, ad dextram & sinistram, Primum enim communem habemus cum omnibus pjs Christianis adversus satanam, mundum, carnem, militiam. Deinde lucta nobis est cum hostibus externis, Adversarijs apertis: subinde & cum Osoribus occultis, amici: fucatis, & falsis fratribus; quales expertus David, Paulus, alij. Habemus & militiam cum ipsis Vocationis Laboribus, qui ut Exercitus armatus oppugnant quotidie nos, quicunq; non Hominum umbra, sed homines, esse; nec Vita solum fruendo torpere, sed utendo vigere, volumus. Sed & militandum nobis est adversus ipsa Vita commoda, Cibum, Potum, Somnum, ne ab illis opprimamur, vegetemur potius. Et adversus Morbos, qui in nos identidem insurgunt, & nobis quotidie propemodum insultant. Tandem adversus Mortem ipsam, qua nos undiq; impetit, subindeq; insperatè seynit. Cujus rei habemus recens, perquam triste, luctuosum, nullisq; lacrymis satis comploratum exemplum, in immatura morte præventi-stadiiq; rerum gloriôsè gerendarum nuper exento, magno Schola hujus & nostro Macena*

M

re, Illu

AZ ISKOLAI MUNKÁK FOLYTATÁSA
(Primitiæ Laborum Scholasticorum)

DOBAY BÉLA

Tanúságtétel Comenius magyar származásáról

Több mint három és fél évtizede annak, hogy egy szenzációs hír hozta lázba a cseh és szlovák pedagógustársadalmat. A *magister gentium*, a népek tanítójának magyar származására vonatkozó felfedezés. A hírt először a prágai *Rudé Právo*, a CSKP napilapja közölte.

A felfedezés a tudós asszonynak, *Milada Blekastednek* volt köszönhető... És a szerencsének! A cseh származású norvég nő értesült ugyanis arról, hogy a szakirodalomban nyilvántartott, de 1944-ben eltűnt *Clamores Eliae* (Illés jajszava) című Comenius-napló – a szerző néhány más kéziratával együtt – előkerült. Blekasted asszony, bizonyára a *habent sua fata libelli* ígézetében, kezdte feszegetni az unikumoknak számító dokumentumok „titkát”. A korábban hosszú ideig Lesznóban, egy templom levéltári gyűjteményében őrzött dokumentumokat a második világháború vége felé Lengyelországból menekülő német katonák hurcolták el. De szívós „felderítő” munkával az elhurcolt kulturális javaknak a lengyelek a szászországi Herrnhutban nyomára akadtak. 1961-ben vissza is kapták őket...

A következő évben – egy norvég kulturális alapítvány és *Antonín Škarka*, a prágai Károly Egyetem akkori docense segítségével – a kutató elérte, hogy az addig csak címeről ismert *Clamores Eliae*t teljes terjedelmében lefényképezzék, és minden lapját tanulmányozhatóvá tegyék. Maga is hozzáfogott a rendkívül értékes anyag átböngészéséhez. Így Comeniusnak sok ötlete, gondolata, munkahipotézise, élménye és emléke került a látókörébe. De nem tudott a napló minden feljegyzésén eligazodni. Különösen a cseh nyelven papírra vetett dedikáció készítése töprengésre: „*Milé matse mé vlasti, zemi moravské, jeden z věrných synu jejich, Jan Amos Ko Segeš Nivnický, po otci nazvaný Komenský?*”.

A mondatban felbukkanó *Szegeš* név arra indította Blekasted asszonyt, hogy a prágai Károly Egyetem híres comeniológusával, Antonín Škarkával konzultáljon. Egyikükben sem maradt kétség: a kissé öreges és meg-megremegő kéztől származó írás Comeniusé.

Az említett dedikáció magyarul így hangzott: „*Drága szülőhazámnak, Morvaországnak hí fiai egyike, Jan Amos Ko* (az utolsó szóttagot azonban áthúzta, s

az élete alkonyán lévő tudós – talán a végső számvetés elérékenyülttségében – így folytatta) *nivnicei Szeges, akit atyja után Komenskýnak neveznek*”.

Több mint három és fél évtizede annak, hogy a szenzációs hír – Comenius magyar származásának kiderülése – a cseh és szlovák sajtóból a felvidéki magyar nyelvű újságokba is eljutott. Például *Érdekes felfedezés Komenskýról* címmel tudósított róla a közkedvelt országos napilap, a pozsonyi *Új Szó* 1964. december 14-i száma.

Előzőleg a budapesti *Élet és Irodalomban* Dobossy László is foglalkozott a szenzációs hírrel, de írásában az érdekes felfedezésnek nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Kijelentette: „*Comenius életművén és gondolkodói hagyatékán... mit sem változtat apjának magyar neve, vagy magyar eredete. Aki némileg is ismeri a nacionalizmus előtti korok szellemi életének körülményeit, tudja, hogy az ilyesminek akkor vajmi kevés jelentősége volt.*”

Később viszont Szalatnai Rezső, a rangos irodalomtörténésznek, Dobossy Lászlónak a Felvidékről szintén a mai Magyarországra „szakadt” kor- és pályatársa a *Magyar családból származott Comenius* című pozsonyi hetilapcikkében a Budapest és Prága közti kulturális kapcsolatok szempontjából méltatta a neveléstörténet nagy alakjának hídszerepét. (*Új Ifjúság*, 1965. július 6.)

Több mint három és fél évtizede annak, hogy az elfogulatlan vagy ideológiai fenntartásoktól mentes szakemberek körében nemzetközileg is ismertté vált Comenius magyar származásának a ténye. De a hazai tudományos élet – szomszédaink vélt vagy valódi érzékenysége miatt – legszívesebben mellőzte a felfedezés tudomásulvételét. *A magyar irodalom története* 1964-ben megjelent második, javított kiadásának első kötete csak „*a nagy cseh gondolkodó*”-ról tájékoztatott. A *Világirodalmi lexikon* 1972-ben kiadott második kötete számára is csak a „*latin és cseh nyelven alkotó cseh pedagógus*” létezett. Az 1976-ban napvilágot látott négykötetes *Pedagógiai lexikon* első kötetébe sem került más, mint a „*kiemelkedő cseh-morva pedagógus*”-ra vonatkozó szokásos ismeretanyag. 1997-ben hagyta el a nyomdát a háromkötetes *Pedagógiai lexikon*, amely még mindig csak a cseh pedagógusról ejtett szót...

Azért tartottam részleges szemlét a különböző szakkönyvek felett, mert a hiányérzetemnek, az adatfrissítés és -kiegészítés szükségességének akartam hangot adni: tudniillik bár az 1984-ben forgalomba hozott kétkötetes *Világirodalmi kisenciklopédia* a megfelelő helyen már közölte, hogy Comenius az egykori „*magyar-morva határon született, magyar szülőktől, családi neve Szeges volt*”, ahogy az előtte, úgy az utána szerkesztett kiadványok sem vették tudomásul ezt a tényt... Ugyan miért?

Meglehetősen lehangoló, hogy a kérdés egyáltalán felvetődhetett bennem. Ugyanis kedvezőtlen fényt vet a magyar szellemi életre, ha nem tud megszabadulni a régi és kényszerű beidegződésektől. Az elhallgatás gyakorlatától. A túlhaladott ismeretekhez való ragaszkodástól. Az új iránti gyanakvástól.

De még ezeknél a problémáknál is elgondolkodtatóbb, ha valaki – pl. 1968 és 1976 között az ELTE egyik sikeres tudósi pályafutás előtt álló adjunktusa – a Szeges-Komenský-Comenius ügyben nem a valóban illetékes Milada Blekastednek vagy Antonín Škarkának, hanem egy 1970-es budapesti Comenius-konferencia meghívott előadójának, *Josef Polišíenskynek* a fejtegetéseit teszi magáévá. Nyilván ezeknek a hatására tételezi fel, hogy a cseh szövegből kihámozható Szeges név esetleg téves olvasat „szüleménye”. Nyilván ezek hatására jelenti ki, hogy Comenius nem tudott magyar őseiről. Nyilván ezek hatására jutott arra a következtetésre, hogy Comenius – bár sokszor lett volna módja rá – azért nem adta jelét magyartudásának, mert nem ismerte nyelvünket.

Ugye, furcsa eszmefuttatás? Az akkori egyetemi adjunktus megkérdőjelezi a cseh származású norvég történész, Milada Blekasted és egy cseh egyetemi docens, Antonín Škarka szakértelmét; a cseh nyelvű szövegben lévő szó mai olvasata, a Szeges név ugyanis az ő révükön került a köztudatba. (Pedig nekik nem fűződött különösebb érdekük Comenius magyar eredetének a kimutatásához!) Kétségre vonja Comenius származástudatát, mert a tudományos nemzetköziség latinus világában nem deklarálta egyértelműen nemzeti hovatartozását. (Holott sokat elárulnak efféle megjegyzései: „*nálunk, magyaroknál és morváknál*”, vagy hazánkra vonatkoztatott biblikus ihletű vallomása: „*Őrök szeretettel szeretlek*”.) Ami pedig Comenius magyar nyelvtudását illeti: ha nem lett volna alapos, hogyan ismerte volna fel a magyar és a finn nyelv közös vonásait? Márpedig nemcsak felismerte, szóvá is tette! Felismeréséről így szerzett tudomást a kiváló német természetbúvár és filozófus, Leibniz (1646–1716); aztán sok más „szakmabeli”. Elmondhatjuk: Comenius találó észrevételei – komoly tudósok közvetítésével – eljutottak a későbbi finnugor összehasonlító nyelvészet kezdeményezőihez.

Az olyan nézetek Comenius magyar származásával kapcsolatban, mint amelyeneket előzőleg ismertettem, legalábbis részben túléltek a *Köznevelés* 1972. évi 3. számában publikált – *Valóban magyar ember volt Comenius?* című –, zavaró momentumoktól sem mentes cikk közvetlen visszhangjának elültét. Talán (rossz értelemben) befolyásolták is mind a szakmai, mind a társadalmi közvéleményt. Akadályozták Comenius magyar származásának tudatosulását az alkotóműhelyekben... Holott a külföld – beleértve a világ magyarságát is – idejekorán informálódott a szenzációszamba menő eseményről. Például a Münchenben megjelenő *Hadak Útján* elnevezésű újság – *Magyar Szeges vagy cseh*

Komenský? cím alatt – már 1971-ben határozott választ adott a kérdésre. 1972-ben az Ausztráliában kiadott *Magyar Élet* kétszer is – áprilisban és májusban – tájékoztatta olvasóit Comenius magyar származásáról...

Csak a belföldi „illetékesek” nehezítették a tárgyilagos információáramlást. Bizonyos „aczélos” irányvonal érvényesítői...

Miért?

Senki nem akarta kisajátítani azokat a szellemi javakat, amelyeket Comenius latin és cseh nyelven hozott létre. (Egyébként is: azok közkincsek, az emberiség maradandó értékei!) Senki nem akart tőkét kovácsolni Comenius magyar származásából. Senki nem akart Comeniusból – még a lexikonok számára sem – Szeges Jánost csinálni...

Annyi azonban természetes és elvárható, hogy a magister gentium Patakra jövésének 350. évfordulóján vegyük végre mindnyájan tudomásul Comenius magyar származását! Ez hiánypótlás. Az egykori pedagógarcháról szerzett ismereteink kiegészítése. Informális gazdagodás.

... És fogjuk fel időn és téren át érkező üzenetét: szeressük úgy Patakot – az általa Bodrog-parti Athénnek tekintett várost –, ahogy ő szerette. Ápoljuk a Mester haladó hagyományait úgy, ahogy megérdemli!¹

¹ Előadásként elhangzott a Magyar Comenius Társaság feloivasótlésén Sárospatakon, 2000 decemberében.

DEMJÉN ISTVÁN

Comenius és a Patak környéki református iskolák

Bakos József 1957-ben Sárospatakon, az *Orbis Pictus* megjelenése 300. évfordulója alkalmából elhangzott *A magyar Comenius-kutatás néhány időszzerű kérdése* című előadásában, amely a Pedagógiai Szemlében jelent meg 1958-ban, 25 pontban jelölte meg a Comenius-kutatással kapcsolatos szerinte időszzerű és legfontosabb feladatokat. Ezekkel a feladatokkal egy tisztább utat jelölt ki az új pataki iskola, kollégium, a mintaiskola megálmodója pedagógiai munkásságának feltárásához, megismeréséhez, megismertetéséhez.¹

A Bakos József által megfogalmazott feladatok között szerepel, hogy bővíteni kell a Comenius-kutatás tematikáját, újabb és újabb témákkal, alaposabban kell megvizsgálni Comenius pedagógiai és más területen végzett tevékenységét is. Előadásában hangsúlyozta: „Az új magyar Comenius-kutatás feladata annak az eredeti forrásanyagnak alaposabb feltárása, amelynek alapján pontosabb képet kapunk...” Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy Comenius munkájával kapcsolatos széles, átfogó kutatási területeket, nagy témaköröket részekre kell bontani, a bennük lévő egy-egy részterületet jobban nagyító alá kell venni, hogy a Comenius-kép élesebben rajzolódhasson ki az egész magyar oktatás-nevelés, művelődés számára.

E dolgozat témája is – bár szerényen – ehhez a törekvéshez szeretne csatlakozni azzal, hogy felvállalja és elkezd vizsgálni Comenius és a Patak környéki református iskolák 1650-54 közötti, tehát a Comenius pataki tartózkodása idejére eső kapcsolatait. Néhány kérdéssel vetítsük előre a hosszabb időt igénybe vevő munka tartalmát:

– Szükségesnek tartotta-e Comenius a pataki iskolában végzett munkájához az anyaiskola partikuláinak, a patak környéki szépszámu mezővárosi és falusi református iskolának megismerését? Mennyire ismerte az iskolákat?

– Tervezetének elkészítésében befolyásolta-e őt az iskolaközpont valósága, a mintaiskola gondolata és a környékbeli iskolák léte?

¹ *Szecső Károly*. Bakos József Comenius-kutatásai. = Bibliotheca Comeniana VIII. Sárospatak, 1999. 47.

– Szándékában volt-e a Patak környéki református iskolákkal való közvetlen kapcsolat kialakítása? Megvalósultak-e a közvetlen, személyes kapcsolatok?

– Tudta-e Comenius, hogy hol, melyik iskolában tanítottak tanítványai, s hogy használták-e tankönyveit?

– A „magas toronyból”, amit Comenius épített, odanézett-e, odalátott-e az anyaiskola „gyermekeire”, a Patak környéki kisebb-nagyobb református iskolákra?

– A Comenius által „nagyfényű”-nek álmódott pataki iskolaközpont fénye milyen erősen vetődött a Patak környéki iskolákra?

– A pataki „szószékről” milyen erősen hallatszott el a comeniusi szó a patak környéki református iskolákban tanító tanítványokhoz?

– Közvetlenül vagy csak közvetve ért-e el Comenius szíve, szeme, keze, egész pedagógiai tevékenysége pataki munkálkodása idején a Patak környéki református iskolákba?

A reformáció iskolaállítási, iskolaépítési elképzelései a 17. század közepéig jó ütemben valósultak meg. A mai Borsod–Abaúj–Zemplén megyében is a sárospataki iskolaközpont, anyaiskola körül szép számmal nyitották meg kapuikat a református mezővárosi iskolák és a falusi kisiskolák. Abban az időben az anyaiskola körül, a mai megye területén – az általam talált dokumentumok szerint – már 83 református iskola működött, amelyekben külön tanítót alkalmaztak. Ezek közül 25 mezővárosi iskola, 58 pedig falusi kisiskola volt. A róluk gyűjtött adatokat a következő oldalakon táblázatba foglalva közlöm.² A református iskolák 1565 és 1670 közötti települési szóródását a mai megyén belül az itt közölt térkép szemlélteti.³ Ezek az adatok is szükségessé teszik Comenius és a Patak környéki református iskolák Comenius-kori kapcsolatainak vizsgálatát.

Térjünk vissza az előbbi kérdésekhez és próbáljunk meg a rendelkezésünkre álló dokumentumok segítségével azokra választ adni.

Comenius kijelenti, hogy mintaiskolát kíván létrehozni. Ezzel a kijelentésével más, Patakon kívüli iskolákra is gondol, vagyis a Patakon végzett munkája nemcsak a pataki iskoláért volt, hanem az ott végzett pedagógiai munkájának eredményeként olyan iskolát kívánt kialakítani, amely iskolának a tevékenysége példa lehetett a pataki iskolaközpont partikuláris iskoláinak, a Patak környéki mezővárosi és falusi református iskolák számára, ezen túl az ország minden református iskolája számára.

Minden bizonnyal szándéka volt tehát megismerni a Patak környéki református iskolák létrehozásáért tett törekvéseket, valamint legalább a nagyobb mezővárosi iskolákat, ahol tanítványai tanítottak.

² Vö. *Demjén István*: Református népiskolák, népoktatás Borsod–Abaúj–Zemplén megye területén 1565–1670. Mezőkövesd, 2000. 6.

³ Uo. 62.

Sor- sz.:	A település neve, ahol iskola működött:	Fénnmaradt adat az iskola működésének évéből:
1	2	3
1.	Abaújszántó	1623, 1630, 1640, 1641, 1642, 1643, 1648, 1651, 1654, 1668
2.	Alsószuha	1650, 1660
3.	Alsóvadász	1640
4.	Aszaló	1603, 1618, 1623, 1627, 1630, 1638, 1640, 1641, 1647, 1648, 1665
5.	Bodrogkeresztúr	1607, 1638, 1639, 1641, 1623, 1669
6.	Bodrogkisfalud	1620, 1627, 1641, 1643
7.	Bodrogolaszi	1629, 1630, 1634, 1638, 1641, 1643
8.	Boldva	1598
9.	Bócs	1670
10.	Cigánd	-
11.	Edelény	1598, 1670
12.	Erdőbénye	1620, 1623, 1629, 1638, 1645, 1641, 1643
13.	Erdőhorváti	1610, 1621, 1622, ?, ? 1641
14.	Felsőregmec	1641
15.	Felsőzsolca	1619
16.	Felsővadász	1618, 1627, 1639, 1668
17.	Füzér	1623, 1639, 1641
18.	Füzérkajata	1620, 1623, 1639, 1641
19.	Füzérkomlós	1623
20.	Garadna	1606
21.	Gesztely	1620, ?, 1665, 1670
22.	Gönc	1623, 1625, 1627, 1630, 1631, 1639, 1643, 1644, 1647, 1648, 1649, 1655, 1660, 1661, 1663, 1667
23.	Hejce	1618, 1627, 1630, 1631, 1640, 1641, 1642, 1653, 1654, 1655, 1660, 1668, 1669
24.	Hejőbába	1665
25.	Hernádnémeti	1620, 1653, 1665
26.	Igrici	1663

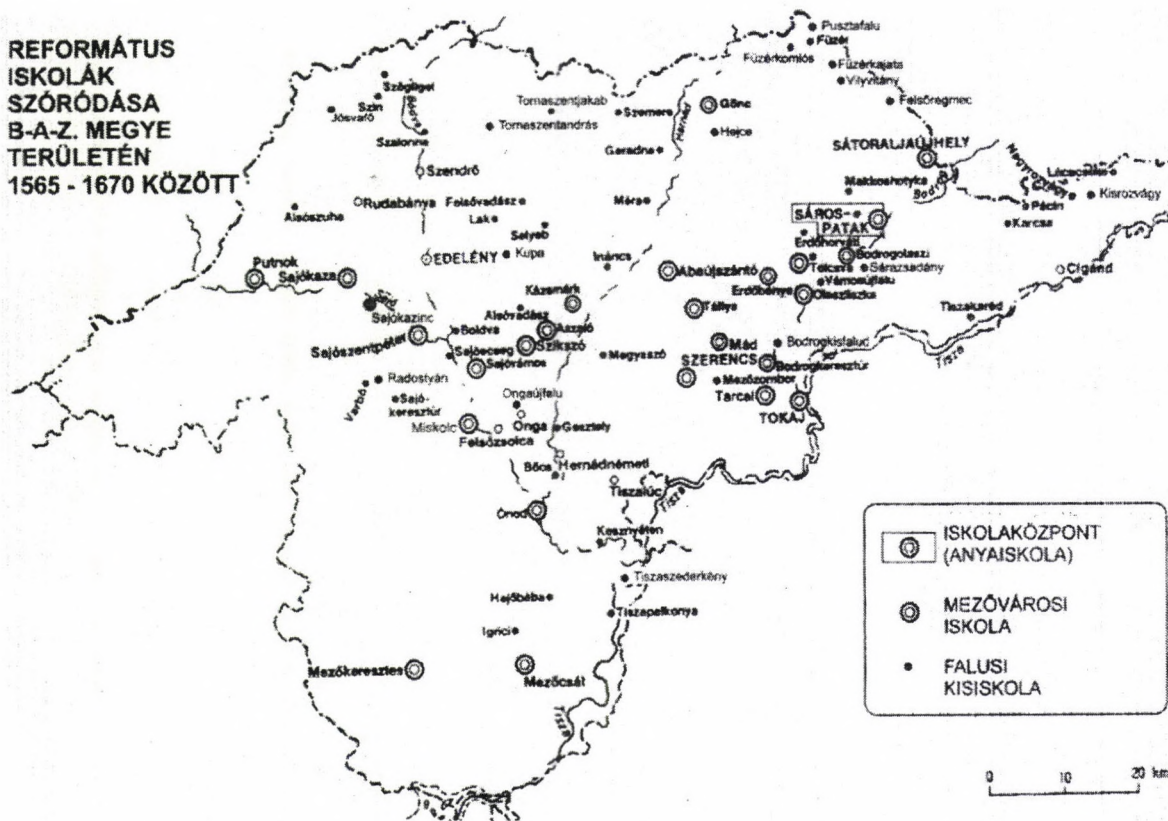
1	2	3
27.	Ináncs	1606, 1618
28.	Jósvafő	1642, 1668
29.	Karcsa	1629, 1638
30.	Kázmárk	1659
31.	Kesznyéten	1668
32.	Kisrosvág	1624
33.	Kupa	1668
34.	Lak	1639
35.	Lácacséke	1654, 1657
36.	Makkosholyka	1621, 1622, 1628, 1639, 1654
37.	Mád	1610, 1614, 1631, 1637, 1638, 1640
38.	Megyaszó	1646
39.	Méra	1662
40.	Mezőcsát	1665
41.	Mezőkeresztes	1647, 1665
42.	Mezőzombor	1623, 1629, 1631, 1634, 1640, 1641, 1644, 1646, 1651, 1654, 1656, 1658
43.	Miskolc	1613, 1621, 1630, 1637, 1638, 1640, 1641, 1642, 1648, 1650, 1653, 1655, 1659, 1661, 1662, 1663, 1665, 1668, 1669, 1670
44.	Nagyrosvág	?, 1643
45.	Onga	1670
46.	Uy falu (Ongaújfalú)	1630
47.	Olaszliszka	1605, 1611, 1617, 1620, 1623, 1625, 1628, 1630, 1632, 1638, 1639, 1640, 1641, 1646, 1649, 1650, 1654, 1659, 1660, 1661, 1663, 1667, 1668
48.	Ónod	1577, 1650, 1653, 1658, 1666, 1668
49.	Pácin	1634
50.	Pusztafalu	1623
51.	Putnok	1619
52.	Radostyán	1605
53.	Rudabánya	1619
54.	Sajóecseg	1656
55.	Sajókaza	1640
56.	Sajókazinc	?, 1665
57.	Sajókeresztúr	1656
58.	Sajóvámos	1638
59.	Sajószentpéter	1569, 1619, 1625, 1630, 1634, 1640, 1641, 1642, 1647, 1648, 1649, 1650, 1653, 1654, 1656, 1659, 1661, 1666
60.	Sárazsadány	1631, 1633, 1639, 1641
61.	Sátoraljaújhely	1623, 1624, 1631, 1632, 1638, 1639, 1640, 1641, 1644, 1646, 1647, 1648, 1650, 1653, 1654, 1660, 1666, 1667

1	2	3
62.	Selyeb	1640, 1668
63.	Szalonna	1600, 1638
64.	Szemere	1606
65.	Szendrő	1605, 1618, 1628, 1637, 1639, 1640, 1641, 1662, 1664, 1665, 1666
66.	Szerencs	1607, 1618, 1620, 1623, 1627, 1629, 1630, 1637, 1638, 1643, 1644, 1645, 1647, 1648, 1649, 1650, 1651, 1652, 1654, 1658, 1659, 1663, 1665, 1666, 1668
67.	Szin	1639, 1669
68.	Szikszó	1625, 1628, 1634, 1640, 1641, 1642, 1650, 1651, 1652, 1653, 1654, 1655, 1657, 1660, 1661, 1662, 1663, 1667
69.	Szögliget	1605
70.	Szuhafő	1660
71.	Tarcal	1607, 1628, 1629, 1639, 1641, 1648, 1649, 1650, 1651, 1654, 1655, 1656, 1658, 1659, 1661, 1663, 1667
72.	Tálya	1563, 1625, 1629, 1639, 1640, 1641, 1642, 1649, 1650, 1652, 1655, 1656, 1658, 1660, 1661, 1662, 1664, 1667
73.	Tiszaluc	?, 1665
74.	Tiszakarád	?
75.	Tiszapalkonya	1663
76.	Tiszaszederkény	1663
77.	Tokaj	1617, 1629, 1630, 1631, 1632, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1644, 1649, 1650, 1651, 1657, 1659, 1661, 1662, 1663, 1664
78.	Tolcsva	1618, 1619, 1622, 1627, 1629, 1638, 1639, 1640, 1641, 1643, 1647, 1649, 1650, 1651, 1660, 1661, 1663, 1666, 1668
79.	Tornaszentandrás	1607
80.	Tornaszentjakab	1606
81.	Varbó	1600
82.	Vámosújfalú	1617, (1629), 1623, 1651, 1669
83.	Vilyvitány	1639, 1641, ?

Elképzelhető, hogy e szándéka már Tokajban megvalósult. Comenius 1650 májusában Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonnyal és kíséretével Tokajba utazott, ahol hasznos megbeszéléseket folytatott a pataki iskola megújításával kapcsolatban. Ott-tartózkodása ideje alatt megtekinthette a tokaji mezővárosi református iskolát, ahol választ kapott az őt érdeklő, az iskolával kapcsolatos pedagógiai és más kérdésekre, amit nyilván figyelembe vett és felhasznált a pataki iskolában a munkatervezet elkészítése során.⁴

⁴ Hörcsik Richárd: Comenius és Sárospatak. Bibliotheca Comeniana V. Sárospatak, 1994. 34.

**REFORMÁTUS
ISKOLÁK
SZÓRÓDÁSA
B-A-Z. MEGYE
TERÜLETÉN
1565 - 1670 KÖZÖTT**

Comenius jól ismerte a korabeli iskolák nevelését, tanítását, de ahhoz, hogy egyik iskolának, a pataki iskolának a munkáját fejleszteni, korszerűsíteni tudja, ennek működését, gyakorlati munkáját közelebbről meg kellett ismernie. Ezzel együtt gondolhatott annak megfigyelésére is, hogy az innen kikerültek hogyan végzik a kinti iskolában a munkájukat, azaz mi valósul meg a pataki képzésből, felkészítésből az iskolai gyakorlatban.

Kijelenthetjük, hogy Comeniusnak szüksége és szándéka volt, hogy közvetlen, személyes kapcsolatokat is kiépítsen a Patak környéki iskolákkal. Hogy a személyes, közvetlen kapcsolatok – a tokaji iskolán kívül – hol, mely iskolákkal jöttek létre, annak bizonyítása a jövőbeni feladatok közé tartozik, még további kutatómunkát igényel.

Comeniusnak a Patak környéki református iskolákkal való közvetett kapcsolata már legalább két szálon bizonyítható. Az egyik, hogy a patak környéki református iskolákban Comenius-tanítványok vállaltak rektori állást. A másik, hogy legalább azokban az iskolákban, ahol Comenius-tanítványok rektoroskodtak, tanítottak, biztos, hogy Comenius-könyveket is használtak.

Comenius meg volt győződve arról, hogy a pataki kollégium, a mintaiskola vonzó példájára, az igazi iskolai munka eredményes megszervezésének hatására „a dolgok jobb és igazibb tudása minden más iskolában is gyorsan elterjed”. E meggyőződésének reális alapja volt, és a gyakorlat is igazolta. Jó lehetőséget biztosított ehhez az, hogy a Sárospatakon tanulók, a tanulmányaikat abbahagyó diákok, Comenius-tanítványok közül többen is tanítói munkát végeztek a Patak-környéki iskolákban, s a Patakról kikerültek ott a pataki iskolában látott, tapasztalt, átélt minta szerint szervezték, végezték munkájukat.

A Comenius magyarországi tartózkodása idején tanítói munkát végző pataki tanítványok a környékbeli református iskolákban:⁵

Sátoraljaújhely	1653 1654	Sylo Kereszturi Bálint Hosdati György
Tokaj	1651	N. Laki Márton
Vámosújfalú	1651	Czernátony Ferenc
Hernádnémeti	1653	Sz. Szőlkedei Izsák
Mezőzombor	1651 1654	D. Tölczéki András Jászberényi Mátyás
Hejce	1653 1654	P. Buzinkai György Kolbasai István

⁵ Kiemelve az idézett munkám 47-52. oldalán lévő táblázatból.

Mád	1651	Gidófalvi János
Bodrogkeresztúr	1651	Etsédi János
Ónod	1653	Diószegi Pál
Tolcsva	1650 1651	Gönczi P. János Benei András
Olaszliszka	1654 1654	P. Dobrai Mihály P. Tolnai János
Szerencs	1651 1652 1654	Kelecsényi István Kóta Kaposi János Surki István
Abaujszántó	1651 1654	Sz. Mándoki János P. Tölczéki István
Szikszó	1651 1652 1652 1653 1654	R. Szombati András Kisfalui P. István P. Pathonyi István S. Iholnai István A. Rimaszombati Márton
Erdőbénye	1651 1654 1654	Hejcei Ferenc Simig Ferenc Rozgonyi György
Sajószentpéter	1653 1654	Cz. Kaposi János R. Szombati János
Miskolc	1653	T. Terjenyi András
Tállya	1650 1652	Szánthai Mátyás K. Szepesi Gáspár
Tarcal	1654	N. Szepsi János

Tehát Comenius idejében (négy év alatt) tanítványai közül – a talált dokumentumok szerint – 19 helyen, 15 mezővárosi és 4 falusi iskolában harminc-négyen rektoroskodtak, tanítottak. Ezzel olyan kapcsolatot jött létre a sárospataki mintaiskolát építő Comenius és a felsorolt Patak környéki iskolák között, mely által érvényesülhetett a mintaiskola szerepe.

A Comenius idejében Sárospatakon tanuló diákok, akik rektori állást vállaltak valamelyik partikuláris iskolában, egy újfajta pedagógusi felkészültséggel, magatartással érkeztek az új munkahelyükre, és egy újfajta oktatási-nevelési módszercsoporttal, a munkájukat segítő jegyzetekkel, tankönyvvel, tankönyvekkel birtokukban végezték tanítói munkájukat, amelynek eredményeképpen változás jött létre a tanítás tartalmában, a patak környékén működő református, főleg mezővárosi, de egy bizonyos fokig a falusi református iskolákban is.

Nézzük a másik szálát, a Comenius-könyvek jelenlétét a Patak környéki református iskolákban! Az 1648-as sárospataki zsinat az iskolák közötti négy fokozat felállításával akart véget vetni annak, hogy bárhol mindenfélét tanítsanak⁶ A zsinati szabályzat az első rendbe azokat a falusi és kisebb mezővárosi iskolákat sorolta, amelyekben csupán néhány helybeli növendéket készítenek fel a nagyobb iskolákba. Az ezekben az iskolákban tanító rektoroknak a grammatikán kívül semmit sem szabad tanítaniuk. A kézikönyvek mellett gyakorlás céljából rendeli Comenius Vestibulumát és Januáját is, például Aszaló, Sajókaza, Kázmárk, Bodrogolaszi, Mezőcsát, Mezőkeresztes, Ónod, Putnok, Sajóvamos, Hejce, Hernádnémeti. (Ebben a csoportban a zsinati szabályzat nem sorolja fel az iskolákat. Úgy gondolom, a felsorolt kis mezővárosi iskolákra, valamint a Hejce és Hernádnémeti falusi iskolákon kívül a többi kisiskolára is gondoltak a rendelettel!)

A második csoportba kerültek a kisebb városi latin iskolák, amelyekben már néhány vidéki ifjú is tartható volt. Fordításra és gyakorlásra itt is használhatták Comenius könyveit: Tolcsva, Mád, Sajószentpéter, Szendrő, Erdőbénye, Szerencs.

A harmadik csoportba a nagyobb mezővárosokat, Miskolcot, Szikszót, Tállyát, Abaújszántót sorolja a szabályzat.

A negyedik csoportban a legnagyobb helyeket olvashatjuk: Gönc, Tarcal, Tokaj, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Sátoraljaújhely.

Tehát négy csoportban működhetek volna az iskolák, ha a szabályzat megvalósult volna. A legtöbb mezővárosi és falusi partikuláris iskolában azonban a tanulók zöme az elemi ismereteket tanulta meg. Tehát Comenius könyvei bármelyik iskolában használatosak voltak. A könyveket legalább 19 iskolába a 34 Patakról alkalmazott tanító vitte magával! A Sárospatak környéki mezővárosi és falusi református iskolákban használt Comenius-könyvek – ha csak közvetetten is – erősítették Comenius és a környékbeli iskolák közötti kapcsolatot.

⁶ Dr. Papp Lajos: Hazai partikuláris iskolarendszertünk a szikszói iskola tükrében. Kézirat. Felső-
vadász, 1980. 85. (Az első csoporthoz kiemelve tölem.)

Methodi Veræ Encomia

Ex Fabula de Labyrintho Dadaleo, filioq;
Ariadnes.

Patakini habita sub tempus erigendæ Classis Latinæ primæ,
quæ VESTIBULARIS est. Anno,
1651. Febr. 13.

Generosissime Patrone, Nobiliff. Rev. Clariff. Viri, totaq; Studiofo-
rum cohors, Convenimus in sancto Dei nomine ad initium faciendum exse-
quutionis consiliorum nostrorum. de redigenda meliorem in ordinem studiosa pu-
be nostra, præficiendoq; illis literaria militia duce, & inchoandis feliciter primi
Tirocinij Velitationibus. Maluissim sanè rem differi adhuc, donec arma militiæ
huius omnia haberentur parata: Libelli putate huc destinati omnes Typis exseri-
pti, qui ob Typographorum absentiam necdum inchoati sunt. Meruo enim (ut ne
quid dissimulem) difficultates; necubi hæreamus, aut progrediamur impeditus,
Verumenimverò quia rem diutius prorogari Vobis non placuit, parebo voluntati
Vestrae potius, quam consilio meo. Non adeò fortè peccabimus, si hic etiam fieri
permittamus, quod aliis communiter accidit, ut quicquid incipit rude fir-
Modò non culpa tribuatur mihi, aut Methodo, si non ab initio statim tanti appa-
reant, quantos optamus, profectus; dabit enim Deus, ut nihilominus tamen
dedie in diem melius se disponant omnia.

In quam spem ut Vos erigam, constitui præsentii hodierno actui præmittere
dissertatiunculam, de Methodi vera Laudibus & Usu.

De quo me aliquid dicentem ut audiatis svavius, constitui (supremi Magi-
stri exemplo) in parabolis aperire os meum. Vobisq; Labyrinthos antiquis de-
cantatos errores, cum feliciter post reperto iisdem erroribus sese extricandi Ari-
adnes filo, explicare. Audite me faventissimi Auditores! dabo operam ut audire,
non tæ deat, audisse non pœateat. Erit enim ludus ingenii, appositè res fictas ap-

M 3

plicans

AZ IGAZI MÓDSZER DICSÉRETE
(Primitiæ Laborum Scholasticorum)

VIERA ŽBIRKOVÁ

J. A. Komenský és a taneszközök a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben

A tanulmány célja, hogy J. A. Komenský¹ halálának 330. évfordulója alkalmából – az 1997-ben, a sárospataki² Comenius Tanítóképző Főiskolán (a nyitrai Konstantin Egyetem Pedagógiai Karának hallgatóival együtt) eltöltött egyhetes tanulmányút gazdag tanulságának és élményeinek alapján – megemlékezzünk és felelevenítsük J. A. Komenský néhány aktuális gondolatát a Református Kollégium taneszközeivel kapcsolatban, ahogy azok a Sárospataki Református Kollégium Iskolatörténeti Múzeumában máig megmaradtak.

A taneszközök a pedagógiai terminológiában J. A. Komenský idejéig rendszertelenül és véletlenszerűen szerepeltek. A pedagógia történetéből tudjuk, hogy a középkori iskolákban nem folyt szemléltető oktatás, a diákok éveket ültek a latin nyelvtan fölött. Haszontalanul tanulták a szavakat, vesződtek a nyelvtani szabályokkal, s a dolgok megismerése és azok hasznosságának kifejezése az utolsó helyen állt. J. A. Komenský szerette volna megszerezni ezt a területet, még ha nem is ez volt a fő célja. Hazai (cseh, csehesített) és idegen nyelvű fogalmakat használt (idézett formákat is).

¹ 1997. március 22-én, J. A. Komenský születésének 405. évfordulója alkalmából a cseh J. A. Komenský Társaság (Unia Comenius), a Komenský Alapítvány (Nadácia Komenského), a Česká župa Kostnickej jednoty stb. társaságok szervezésében a prágai Óváros téren emlékgyűlésre került sor. A Komenský legnagyobb művének (Obecná porada o nápravě věci lidských) tanításáról szóló bevezetőt Prof. PhDr. Dagmar Čapková, DrSc. adta elő.

² Sárospatak Magyarországnak iskoláiról, szőlőtermesztéséről és hegyaljai boráról híres városa. Az 1386-ban Sáros-Nagy-Pataktól különvált Sáros-Kis-Patak 1883-ban egyesült Sárospatak néven. A „sáros” jelzőnek több magyarázata is lehetséges: a város környéke volt vízenyős, ill. e terület neve volt Sáros. Városi-plébániái iskolájának működésére már a 15. század második felétől vannak adataink. Itt készült a Szalkai-kódex 1489/90-ben. A város a Rákócziak tulajdonát képezte. Mikor J. A. Komenský Sárospatakra jött, mintegy 200 morva származású ember élt a környéken. Főleg Hernádkakon, Miskolcon és Tiszakeszin alkottak nagyobb közösségeket. Sárospatakon habánok is éltek. Lásd még: *Ködböcz, József*: Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, 1991, 20.

A taneszköz³ fogalmát Komenský a latin nyelvben a következőképp jelölte meg: *apparatum* (segédeszköz), *instrument, instrumentum* (segédeszköz), *instrumentum scholasticum* (tanítási segédeszköz), *subsidia memoriae* (mnemotechnikai segédeszköz). Az említett terminológiát a komeniológiai irodalomban 1988-ban Ján Diblík dolgozta fel J. A. Komenský írásai alapján, melynek során J. Hubáček, a Cseh Tudományos Akadémia prágai munkatársának eredményeire is támaszkodott.⁴ Munkáik alapján J. A. Komenský terminológiáját a taneszközökről a következőképp lehet felosztani:

1. metodikai jellegű szöveges segédeszközök,
2. demonstrációs segédeszközök.

A szakkifejezéseket a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek könyvtárából⁵ vettük.

A metodikai jellegű szöveges segédeszközökkel a következő munkákban találkozhatunk: *Didactica* ill. *Didaktika*, *Pampaedia* (pedagógiai tankönyv), *Informatórium školy materskej* (Óvodai informatórium – pedagógiai kézikönyv), *Brána jazykov otvorená* (A nyelvek kitért arany kapuja), *Janua, Orbis Pictus* (A világ képekben), *Knihy hlavný nástroj vzdelávania* (A könyvek, mint a művelődés fő eszközei), *Obecná porada o nápravě věci lidských* (Egyetemes tanácskozás az emberi állapotok megjavításáról).

A demonstrációs segédeszközök fogalmát Komenský a latin, a görög és a cseh nyelvben használta. A cseh terminológiát a

- taneszközök általános megjelölésére: glóbusz, tábla (sima deszkalap), táblázatok (sémák a könyvben), figura, embléma (kép), forma (példa, minta);
- szöveges segédeszközökre (biblia, könyv, könyvecske, táblázat, vers stb.)
- szöveges metodikai segédeszközökre: didaktikácska (kicsinyített formák), eszközök elnevezései (magyarázat, hír, iskolamester – iskolaszolga stb.);
- demonstrációs szöveges segédeszközökre (kép, ábra), konverzió, emlék (mint írásos dokumentum), írás, leírás;
- segédeszközök bemutatására és a grafikus ábrázolásra (festés, írás, felírás, bemutatás, kifestés, magyarázat, ábrázolás) alkalmazta.

J. A. Komenský élete (1592–1670) során pedagógusként működött két városi egyházi iskolában (Přerovban és Fulnek városában), valamint a lešnai, az elb-

³ Diblík, J.: Terminologie pomůcek v některých českých spisech J. A. Komenského. In: K dějinám didaktických pomůcek na českých školách. Přerov, Oddělení dějin českého školství Okresního vlastivědného muzea J. A. Komenského, 1988. 9. o.

⁴ Ugyanott. Lásd: Hubáček, J.: Česká pedagogická terminologie Jana Amose Komenského. Rozpravy ČSAV, 96, 3. szám, Praha, Academia 1986.

⁵ Diblík, J. az alábbi művek fogalmait, meghatározásait vette alapul: Komenský, J. A.: *Didaktika*. Praha, SPN 1973.; Komenský, J. A.: *Informatórium*. Praha, SPN 1973.; Komenský, J. A.: *Theatrum universalis rerum*. Praha, SPN 1969.; Komenský, J. A.: *Dveře jazyků otevřená*. Praha, SPN 1973.

lagi és a sárospataki gimnáziumokban. Az 1650 és 1654 között Magyarországon töltött négy év számunkra még ma is a pedagógia virágkorának számít, bár az iskolában való alkalmazását néhány kollégája ellenérzéssel fogadta.

Ma már semmi nyoma nincs mindennek. A Sárospataki Református Kollégium munkatársai, a Comenius Tanítóképző Főiskola közössége, de különösen a Magyar Comenius Társaság⁶ tagjai büszkén vallják Comenius eszméit. A társaság tevékenysége Szlovákiában nem nagyon ismert. 1986. június 21-én alapították Sárospatakon. Megismerteti a pedagógusokat, a diákokat, a széles közönséget Komenský szellemi, filozófiai és pedagógiai hagyatékával. Terjeszti Komenský eszméit, megnyeri számukra a pedagógusokat, ösztönzi őket a mindig aktuális pánszofista gondolatok keresésére, felhasználására, az iskolai gyakorlat módszereinek fejlesztésére. A Társaság ülései Sárospatakon és Budapesten zajlanak, melyek keretében a tagok megismerkednek a folyó kutatások, tudományos tevékenységek eredményeivel. Pl.: A Comenius-kutatás helyzete Magyarországon és fő feladatai (1988), Comenius és a magyar művelődés (1992).

J. A. Komenský születésének 400. évfordulója alkalmából a Társaság 1992. szeptember 21. és 23. között Sárospatakon a Magyar Tudományos Akadémiával és a Művelődési és Közoktatási Minisztériummal együtt, a Magyar UNESCO Bizottság, a Magyar Pedagógia Társaság, a Sárospataki Református Kollégium, a Comenius Tanítóképző Főiskola, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma és Sárospatak Város önkormányzata bevonásával nemzetközi tudományos konferenciát szervezett. A tizenkét hazai és hat külföldi tudós szakember előadása mellett kiállítást szerveztek az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, a Sárospataki Református Kollégium és a Comenius Tanítóképző Főiskola tudományos anyagából, A városi művelődési házban *Mladonyicky Béla* Comenius az éremművészetben, a várban *Otto Spalinger* (svájci grafikus) Ember az emberért – Változatok Comeniusra címmel nyílt tárlat, a Magyar Posta pedig

⁶ *A Magyar Comenius Társaság nyolc kötetet jelentetett meg:* 1) *Comenius: Orbis Pictus* (három nyelvű kiadás). Bibliotheca Comeniana I., Sárospatak, 1986. 168 o. 2) Comenius sárospataki beköszöntő beszéde s más anyagok. Bibliotheca Comeniana II., Sárospatak, 1988. 81 o. 3) Comenius és Magyarország. Bibliotheca Comeniana III., Sárospatak, 1990. 206 o. 4) *Comenius: Pampaedia*. Bibliotheca Comeniana IV., Sárospatak, 1992. 135 o. 5) Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V., Sárospatak, 1994. 190 o. 6) Comenius és a sárospataki iskola. Bibliotheca Comeniana VI. Sárospatak, 1997. 302 o. 7) Comenius és a magyar iskola. Bibliotheca Comeniana VII. Sárospatak, 1999. 298 o. 8) Művelődésünk múltjából. Comenius., I. Rákóczi György és más tanulmányok. Bibliotheca Comeniana VIII. Sárospatak, 1999. 218 o. A Magyar Comenius Társaság ismertetésének kialakításában a nyitrai Konstantin Egyetem Pedagógiai kara mellett működő Komenský-kör tagjai (A. Melišek, L. Fenyvesiová, K. Daňová, L. Daňová, E. Bujnová) is közreműködtek. Figyelmükbe ajánljuk az alábbi gyűjteményeket is: A 400 éves Comenius. Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 15. szám, 1993.; Stumpfne O. E.: Comenius-irodalom a sárospataki közgyűjteményekben. Bibliográfia. Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 13. szám, 1992.

emlékbélyeget adott ki. A Társaság könyvkiadással is foglalkozik, magyar és latin nyelven közzéteszi Komenský Sárospatakon írott műveit, illetve a kutatások eredményeit. A társaság kapcsolatban áll külföldi Comenius-kutató szervezetekkel, támogatja a Komenskýról szóló, illetve vele kapcsolatos kiadványok cseréjét.

A Magyar Comenius Társaság elnöke 1994 óta Kődöböcz József.⁷

Az általunk vizsgált probléma szempontjából J. A. Komenský sárospataki tartózkodásával kapcsolatosak az alábbiak:

- kézzel festett iskolai képek megjelenése,
- az iskolai térképek történelmi fejlődésének kezdete,
- korabeli iskolai bútorok, didaktikus segédeszközök használata az osztályban,
- az iskolai audiovizuális technika fejlődésének kezdete,
- az oktatásban használt számítástechnika történetének kezdete (abakusz),
- nyomda használata,
- iskolai rendtartás kialakítása,
- illusztrált tankönyvek (*Orbis sensualium pictus* – *Lucidarium*) kidolgozása,
- a *Janua linguarum* című szöveg dramatizálása, megelevenítése, a színjáték alapjává vált.

⁷ *Kődöböcz József*: Sárospatak a magyar művelődés történetében című műve (Sárospatak, 1991. 230 o.) elsősorban azoknak az olvasóknak ajánlott, akik többet is szeretnének megtudni Sárospatak történelméről, értékeiről, de mai helyzetéről is. A mű magas színvonalon íródott, nemcsak a város életét, előnyeit tárgyalja, de részletesen leírja a város, az iskolák és a társadalmi élet fejlődését is. A város híres iskolái (elsősorban a kollégium), s később a tanítóképző nevelésművelődésben betöltött szerepének köszönhetően került be az emberek tudatába. Számos kutató vizsgálódott ebben az irányban, de egy átfogó mű, mely leírná a városnak a nemzet életében betöltött szerepét, még nem készült el. Kődöböcz József könyvének kellene ezt a hiányt bizonyos mértékig pótolnia. A szerző írja: „Az a célom, hogy realisan megrajzoljam ennek a nagy múlttal bíró kis városnak azt a szerepét, amelyet a magyar művelődés történetében évszázadokon át vállalt és betöltött. Arra törekedtem, hogy a valóságnak s jelentőségének megfelelően bemutassam elsősorban művelődéstörténeti kincseit és tevékenységét, vázoljam a város sokrétű, következetes szolgálatának fontosabb eseményeit, jelentősebb eredményeit.” Kődöböcz József műve két részből áll: az első szövegszerűen írja le a város történelmét és jelenét, a második részt képmelléklet képezi. Többek között a nevezetes épületek, írásos dokumentumok fotóit láthatjuk itt, de olyan személyeket is, akik fontos szerepet játszottak Sárospatak történelmében. A további fejezetekben az épületek, szobrok, emléktáblák, képzőművészeti gyűjtemények, muzeális értékek, irodalmi és levéltári anyagok bemutatására kerül sor, melyek magukban hordozzák a Bodrog-parti történelmi város szellemét. A szerző említést tesz a cseh és szlovák származású növendékekről is: „1799-1832 között 69 cseh-morva diák tanult a sárospataki református kollégiumban. A felső-magyarországi szlovák nyelvű reformátusok számára 1813-ban két szlovák nyelvű katekizmust is kiadtak.” Kődöböcz József Sárospatak a magyar művelődés történetében című. művét a szerző vezetésével tanulmányoztuk sárospataki tanulmányutunk idején (1997. február 3-7.). Szeretnénk ezt a jelentős munkát a Comenius-kutatók, a pedagógia-szakos főiskolai hallgatók, de minden más érdeklődő figyelmebe is ajánlani. Úgy gondoljuk, nemcsak a mai, de a következő generációknak is sokat tud majd nyújtani. A könyv értékelését a nyitrai Konstantin Egyetem Pedagógiai Karának hallgatói, L. Fenyvesiová és A. Melišek készítették el.

Különösen az 1653-54-es években készített Komenský gimnáziumi kollégával együtt saját kezűleg számos taneszközt, s azokat az *Orbis sensualium pictus* című munkájával együtt le is írta. A taneszközök funkcióját megnevezték, osztályozták és rendszereztek. Ezek alapján kidolgozták a fali képes segédeszközök rendszerét, melyeket a sárospataki tanárok tanácsai és módszerei segítségével a gyakorlatba is átültettek. J. A. Komenský ugyanis sárospataki tartózkodása során nem tanított, irányította az iskola korszerűsítését, módszereivel segítette a gimnázium munkáját, tanácsokkal látta el a pedagógusokat, hogyan lehet saját kezűleg taneszközöket készíteni.

A Sárospataki Református Kollégium múzeumában rendezett, Comeniusnak szentelt tárlat nagyon sikeres. Hitelesen örökíti meg Komenský egész sárospataki tartózkodását. Az oktatási módszerek viszont közvetlen forrásokból kell kiegészíteni.⁸ Jan Amos Komenský azt tanácsolta – nekünk, mai pedagógusoknak és szülőknél is –, hogy az iskolában nem hiányozhatnak a tanítás segédeszközei. Különleges figyelmet szentelt az osztályterem díszítésének, s annak is, milyen képeknek és taneszközöknek kell lenniük az osztályban. Mivel azokat a 17. századi pedagógusok Comenius vezetésével maguk készítették, életpaszttalok alapján születtek. Komenský a tengeren és a szárazon járva, a városok, falvak és a természet életét figyelve, pl. a tengerparti Elblag városában képeket készített, amelyeket a pedagógusok kifestettek. A múzeumban megcsodáltuk pl. az építmények, hidak, utak szemléltető ábráit.

J. A. Komenský az oktatást lényegében a pedagógusok és tanulók közös munkájának tekintette. Az iskola az életért, az alkotó kommunikációért a világban olyan hitvallás, melyre ma mi is törekszünk.

Comenius a vizsgált időszakban hangsúlyozta az igényt, hogy „megnyerjük a tanulók figyelmét”, oktassunk erőszak nélkül úgy, hogy a tanulóknak biztosítva legyenek a szükséges taneszközök és tankönyvek. Comenius szerint:

⁸ Lásd: Komenský, J. A.: Zákony dobre usporiadanej školy. In: Výber z potockých spisov a reči Jana Amosa Komenského. Bratislava, UK 1992, 205., 208-209. o. *A tanítás helyszínéről Komenský a következőket írta:* 1) Ahány osztály, annyi tanterem legyen, hogy minden csoport elválasztva, senki által nem zavarva végezhesse munkáját. 2) Minden tanteremnek legyen saját katedrája, elég-séges számú széke, mégpedig úgy elrendezve, hogy a pedagógus mindig maga előtt lássa az összes tanulót. 3) A katedra ne az ablaknál vagy az ablakok között álljon, hanem azokkal szemben, hogy a tanulók háta mögül érkező fény a pedagógust a tanulók számára mindig láthatóvá tegye (ha a táblára ír). 4) A tanteremben tisztaság és lehetőleg rend uralkodjon, hogy a tanulók mindenütt hozzászokjanak a tisztaság szeretetéhez, és saját tulajdonukat is így kezeljék. 5) Hasznos dolog, ha minden osztály feladatait kifüggesztjük a falakon, az ablakokon és a tanterem oszlopain (jelszavakban, képekben vagy ábrák formájában), hogy így rendszeresen serkentsük a tanulók értelmét, gondolkodását és emlékezőtehetségét. 6) Nyilvános rendezvényekre (színházi előadásra vagy ünnepekre) legyen az iskolának külön terme (képek nélkül), amely be tudja fogadni az iskola egész közösségét. Ide ugyanis csak különleges alkalmak esetén járnak, a figyelem tehát összpontosuljon az adott előadásra, ne vonják el azt más tárgyak.

- a tanulás a műveletleneknek a tudáshoz való elvezetését jelentette;
- az iskolában való tanítás a tanulókkal való olyan csoportmunkát jelentette, melynek során minden osztály fel volt szerelve a szükséges taneszközökkel;
- Komenský a tanulókat kollégáinak tekintette, tehát magára és rájuk is egyforma követelményeket rótt, az iskolában és az iskolán kívüli életben egyaránt;
- Előtérbe helyezte valamennyi tanuló kollektív művelődését (az átlagos képességűekét is);
- a pedagógusokat elvezette az esztétikailag is értékes taneszközök készítéséhez, illetve az átlagon felüli képességű diákoknak szóló feladatok kidolgozásához;
- hangsúlyt fektetett az oktatás modernizációjára, a tanulók rendszeres nevelésére, főleg az olyan feladatokra, melyek a jövőben vártak rájuk;
- a tanulókat együvé tartozásra és kölcsönös segítségnyújtásra nevelte.

Comenius számunkra kihívás, hogy együtt vegyünk részt a vizsgált terület kutatásában, készítsük fel diákjainkat az életben való okos tájékozódásra, saját maguk tökéletesítésére, bolygónk életének megóvására.

Sárospataki tanulmányutunk elérte célját.⁹ A könyvtárban, a levéltárban bővítettük ismereteinket, a múzeumban betekintést nyertünk a korabeli osztályba, a 18. századi iskola szellemébe, képet kaptunk az oktatásban – a természetrajz, a fizika (*Laterna Magica*), a földrajz (térképek), a történelem, az ásványtan, a latin és a magyar nyelv tanítása során – használt taneszközökről.¹⁰ Komenský taneszközei újdonságot jelentettek a pedagógiában való alkalmazásban. A Comenius-féle Morvaország-térkép is bizonyítéka annak, hogy ha Jan Amos Komenský létrehozott egy taneszközt, ahhoz először ismernie kellett a környezetet, le kellett írnia, és csak aztán dolgozhatta fel és alkalmazhatta.

⁹ A sárospataki tanulmányútról Andrej Melišek, a nyitrai Konstantin Egyetem Pedagógiai Karának I. éves hallgatója készített videofelvételt.

¹⁰ J. A. Komenský Sárospatakon kidolgozta a hétosztályos pánszofista iskola tervezetét. Azonban csak a három osztályos változat valósult meg. Az egyén és a nemzet művelődésének szükségességéről sokat írt (*De cultura ingeniorum*, *De libris*, *Gentis felicitas* stb.). Az iskolát iskolai rendtartással – *Leges scholae bene ordinatae-Törvények* a jól szervezett iskola számára – is ellátta. A „*Vestibulum*” és a „*Janua linguarum*” c. tankönyveket az „*Atrium*” c. könyvvel egészítette ki. Az oktatás megkönnyítésének céljából dolgozta ki az „*Orbis sensualium pictus*” (Az érzékelhető világ képekben) c. illusztrált tankönyvet, először „*Lucidarium*” címen. Nürnbergben jelent meg, de a mintapéldányt a sárospataki diákok már 1653-ban használhatták. A tanulók tanulmányi aktivitásának növelésére és erkölcsi nevelésére írta „*Fortius redivivus*” (Fortius újra él, avagy hogyan üzzük ki a lustaságot az iskolából) c. művét. A tanulmányok iránti érdeklődést a „*Schola ludus*” (Az iskola mint játékszin) c. iskolai színelőadással erősítette. Alapul a „*Janua linguarum*” c. tankönyv szövege szolgált, ezt dramatizálta és egészítette ki.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Comenius pataki munkásságának hatóköre¹

Comenius először a hazájukból elüldözött és a felső-magyarországi Rákóczi-birtokokon menedéket talált hitsorsosainak püspöki látogatása alkalmával 1650 májusában érkezett Sárospatakra. Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond kérésére ekkor készítette el „A nagyfényű pataki iskola eszméje” című iskolakorszerűsítési javaslatát, melyben vázolta, összefoglalta, hogyan lehetne a pataki iskolát a pánszófia törvényei szerint továbbfejleszteni. Elgondolása, javaslata megtetszett az iskola tevékenységét magasabb szintre emelni akaró fejedelmi családnak, s ezért felkérték, meghívták, hogy telepedjék le Sárospatakon, és a tervét a gyakorlatban valósítsa meg.

Miután Comenius kikötésének megfelelően a sárospataki jöveteléhez felelőseitől Lorántffy Zsuzsanna az engedélyt levelezéssel megszerezte, Comenius 1650 októberében másodszor jött Sárospatakra. Ezúttal azért érkezett, hogy a pataki iskolát „nagyfényűvé” fejlessze, olyanná, amely „belül fényel teljes, kívül pedig a fényt messze szóró, és ezért olyan, mely sugaraival az elmékről – a szomszéd nemzeteket is ideszámítva – az államban és az egyházban a homályt elűzni képes”. Patakra jövelekor Comenius már 58 éves volt. Kiemelkedő elméleti pedagógiai képzettséggel s gazdag gyakorlati pedagógiai tapasztalattal rendelkezett. Nevét Európa-szerte ismerték, s több országban szívesen látták volna pedagógiai munkásságát. Patakon nem az volt a feladata, hogy folyamatosan tanítson, tanítási órákat tartson, hanem az, hogy az iskola korszerűsítését irányítsa, szervezze: megfelelő iskola szervezetet alakítson ki, tantervet és tankönyveket írjon, a tanításra a tanítókat készítse fel, azaz hogy az iskola nevelőmunkáját emelje magasabb szintre.

Comenius pataki élete szorgos munkálkodásban telt el. Mindenekelőtt tájékozódott a magyarországi helyzetről. Igyekezett közelebről megismerni a pataki viszonyokat, az iskola munkáját, annak tanárait, tanítóit, tanulóit, s a szerzett tapasztalatok felhasználásával dolgozta ki a vállalt feladat sikeres megoldásának teendőit. Az eredmény érdekében fontosnak tartotta, hogy a pataki illetékesek is vegyenek részt a terv kialakításában és megvalósításában. A kialakított iskola-

¹ A Magyar Comenius Társaság 2000. dec. 1-jén tartott felolvasóülésének megnyitó beszédéből.

fejlesztési tervét ezért megismertette az iskola felügyelőivel, vezetőivel, s ezek véleményének ismeretében fogott hozzá a terv megvalósításához, a konkrét tennivalók szervezéséhez. S mindez kellő magyarázatul szolgál ahhoz, hogy iskolai beköszöntő beszédét nem közvetlenül megérkezése után, hanem csak november 24-én tartotta.

Comenius pataki munkájának eredményességét nagy mértékben segítette az, hogy támaszkodott a patakiak véleményére, javaslataira, s velük egyetértésben, közösen igyekezett megoldani a feladatokat. Munkájához a Rákóczi családtól minden segítséget megkapott. Biztosították számára a nyugodt életkörülményeket és a megfelelő, jó szándékú, segítőkész emberek támogatását, együttműködését. Több embert (három tanácsost, két nemes, két egyházi embert, többi hat iskolai gondnokot) azzal bíztak meg, hogy Comeniust támogassák a feladatok megoldásában, s ezenkívül segítették munkáját, így pl. a tankönyveinek átdolgozását az iskola nevelői is.

Comeniust a fejedelmi család Patakra, a pataki iskolába hívta meg. Ennek megfelelően Sárospatakra érkezése elsősorban Sárospatak ünnepe, hiszen személyében egy nagy tudós ember, pedagógiai reformátor kezdte meg itt négyéves működését, aki ezalatt idejét, alkotó erejét a pataki iskola felvirágoztatására fordította. Munkájával közvetlenül a pataki iskola fényét emelte, hiszen Sárospatakot hazánk egyik fontos művelődési középpontjává tette.

Úgy gondoljuk, hogy az anyagi nehézségek mellett Comeniusnak ez az erősen Patakhöz kapcsolása is szerepet játszhat abban, hogy az érdekelt országos neveléstörténeti szervezetek most nem éltek a rendezvény szervezésében való számukra is felkínált lehetőséggel. S ezt sajnáljuk! Sajnáljuk, mert Comenius sárospataki munkásságával nemcsak Pataknak akart segíteni, használni, hanem az egész országnak. Comenius Patakon mintaiskolát akart kialakítani, ahonnan sok más iskola viszi a tanítóit, akik majd iskolájukban a pataki mintát követve eredményes nevelő-oktató munkát végeznek. Ezzel együtt az általa készített tankönyvek is fontos eszközei, segítői a magasabb szintű iskolai nevelőmunkának. Tankönyveiben ugyanis a latin nyelv tanítása már nem célként szerepel, hanem az ismeretek, a tudás elsajátításának eszközeként. S mivel tankönyve a mindennapi életben használatos realismereteket is újította, és a tanítás a szemléltetés alkalmazásával, a szajkóztatás helyett a dolgok értelmes belátására épült, nagymértékben segítette a tanulók életre nevelését. Comenius tehát Patakra jött, itt működött, de pedagógiai elméleti és gyakorlati munkássága és tankönyvei révén az ország nevelője lett, a magyar nemzet művelődését szolgálta.

Comenius pataki munkásságának hatása azonban ennél szélesebb körű, az ország határain kívülre is kiterjed. Pataki iskolaszervező munkája és irodalmi tevékenysége – pedagógiai tanulmányai, tankönyvei, különösen az *Orbis Pictus* – révén került fel Sárospatak és hazánk neve a világ művelődési térképére.

KÖDÖBÖ CZ JÓZSEF

Sárospataki tiszteletadás Comeniusnak¹

A 2000. év többféle jubileumi évforduló ünneplésére kínál lehetőséget. Minket, patakiakat különös tiszteletadásra ösztönöz pataki történelmünk két nagy alakja. Ebben az évben már ünnepeltük Patak nagyasszonya, Lorántffy Zsuzsanna születésének 400. évfordulóját, s emlékeztünk 340 évvel ezelőtt történt halálára. Most – Patakra jövetelének 350. évfordulóján – emlékezünk arra a Comeniusra, akit Lorántffy Zsuzsanna hívott Sárospatakra, s akit magas javadalmazással, három tanár bérént is meghaladó fizetéssel alkalmazott a kollégiumban. Azt a Comeniust nyerte meg az iskolai nevelő-oktató munka korszerűsítésének irányítására, továbbfejlesztésének szervezésére, akit a művelt világ az emberi haladás nagy alakjaként, az újkori nevelés fāradhatatlan munkásaként, a pedagógia fejlődésének évszázadokra meghatározó géniuszaként tisztel.

Comenius 1650 és 1654 között működött Sárospatakon. Élete itt szorgos munkálkodásban telt el. Megismerkedett a pataki iskola munkájával, a magyarországi viszonyokkal, s a már kidolgozott pedagógiai elveit, elgondolásait az itt szerzett tapasztalatok figyelembevételével igyekezett a pataki munkatársak segítségével a gyakorlatban megvalósítani, s azzal az iskola nevelő munkájának eredményességét fokozni. Kidolgozta a továbbfejlesztés tervét, s megismertette az iskola felügyelőivel, vezetőivel, a feladatmegoldásokra őket megnyerte, a tanítókat, tanulókat pedig felkészítette. Az eredmény szempontjából fontosnak tartotta a közös tevékenységet, a tanítók és tanulók aktív munkáját. Szerinte „az embernevelés a mennyépítés és a földszépítés művészete”, melytől függ az egyház és az állam üdve. Elkészítette az indított osztályok tankönyveit. A tanítással kapcsolatos módszeres útmutatásai tudatosításával segítette a pedagógusok munkáját, a nevelés eredményességét. Arra törekedett, hogy a pataki iskolát mintaiskolává fejlessze, ahonnan más iskolák a tanítóikat viszik. „Nagyfényű iskolát” akart, amely „belül fényteljes, kívül pedig a fényt messze szóró, s

¹ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei könyvtárában a „Sárospatak tiszteletadása Comeniusnak” c. kiállítás megnyitása alkalmával 2000. nov. 24-én mondott beszéd.

ezért sugaraival az elmékről – a szomszéd nemzeteket is ideszámítva – az ál-
lamban és egyházban a homályt elűzni képes”.

Az iskolai neveléssel, oktatással kapcsolatos írásain túl jelentős a politikai
vonatkozású munkája is, melyben kellő ismeret és tájékozottság alapján kritiku-
san szól a magyarországi közviszonyokról. Patakon húsznál több könyve és na-
gyobb írása jelent meg. Ezek a művek azt bizonyítják, hogy az itt töltött négy
esztendő Comenius életének eredményekben leggazdagabb korszaka volt.
Ugyanakkor Patak és hazánk is sokat köszönhet Comenius pataki munkásságá-
nak: Sárospatakot kora Magyarországnak szellemi központjává tette. Pataki
működésének hatása azonban ennél is szélesebb körű: az ország határain túlra
terjedő. Itteni munkássága következtében, tankönyvei, különösen az *Orbis Pic-
tus* révén került fel Sárospatak és hazánk neve a világ művelődési térképére.

Comenius pataki munkásságát sok magyar kutató vizsgálta, s elemzésének
eredményeit tanulmányokban, könyvben is közzélte. Comenius eszméinek, pa-
takai működésének kutatásával, hatásának értékelésével, eszméinek terjesztésével
számos pataki tanár foglalkozott, s a hazai kutatásban a patakiak munkássága
nagy hatású. Comenius pataki munkásságán túl minket ezért ez a pataki hagyó-
mány is ösztönöz arra, hogy méltóan tisztelgünk Comenius emléke előtt.

A ma is folyó Comenius kutatás nagymértékben épít a következő pataki elő-
deink munkásságára, eredményeire. *Dezső Lajos* tanítóképzős igazgató hazánk-
ban elsőként irányította 1880-tól a figyelmet Comeniusra. Megírta „Comenius
Magyarországon” című munkáját, lefordította, megjelentette sok írását, többek
között „A nagy oktatástan” (*Didactica magna*) című könyvét is. Munkásságát a
korabeli tudományos közvélemény is elismerte. Bizonyítja ezt az is, hogy Co-
menius születésének 300. évfordulóján, 1892-ben őt kérték fel, hogy a Magyar
Tudományos Akadémia által szervezett országos központi rendezvényen tartsa
meg az ünnepi beszédet. Sokat foglalkozott Comeniuszal *Rácz Lajos* kollégiumi
tanár is, aki 1931-ben megjelentette „Comenius Sárospatakon” című munkáját.
A pataki kollégium történetét kutatva több munkában foglalkozott Comenius-
szal *Szinyei Gerzson* főiskolai tanár. *Gulyás József* gimnáziumi tanár Comenius-
nak számos Patakon írt munkáját fordította le és adta ki. *Bakos József* teljességre
törekvően összeállította Comenius és a vele foglalkozó hazai irodalom bibli-
ográfiáját, s több filológiai és módszertani szempontú tanulmányt írt vele ka-
pcsolatban. Rajtuk kívül a ma élők közül is többen írtak az elmúlt évtizedekben
Comeniusról. Ezenkívül 1949/50-ben a Kollégium, melynek akkor a tanítókép-
ző is tagintézete volt, 1953/54-ben pedig az állami tanítóképző Comenius-tanév
szervezésével adózott a nagy pedagógiai reformátor emlékének.

Ilyen előzmények után alakult meg 1986-ban Patakon, pataki székhellyel,
országos hatókörrel a magyar Comenius Társaság azzal a célkitűzéssel, hogy
Comenius pataki munkásságának, ma is korszerű eszméinek, elveinek s ezzel

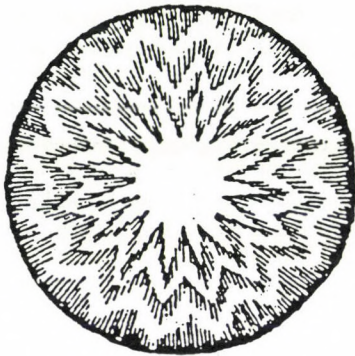
együtt a magyar iskola-, nevelés-, művelődéstörténetnek kutatására, s a feltárt eredmények tudatosítására ösztönözzön, s segítse vele a magyar pedagógiai gyakorlat egyenesvonalúbb fejlődését. Ezért nagy gondot fordít a kutatási eredmények publikálására, terjesztésére. E célból a Társaság egyrészt évente tudományos konferenciát szervez, másrészt a tanulmányokat könyvsorozatában, a *Bibliotheca Comeniana*ban megjelenteti. A sorozatnak eddig nyolc kötete látott napvilágot. E kötetek Comeniusnak több olyan Patakon írt munkáját is közölték, amelyek eddig hazánkban még nem jelentek meg.

A kiállítás Sárospatak tiszteletadása egykori nagy nevelőjének, Comeniusnak. Ennek megfelelően elsősorban Comenius gazdag sárospataki munkásságát mutatja be, s a vele foglalkozó patakiak alkotásaira hívja fel a figyelmet. A kiállítás azonban nem lenne méltó Comeniushoz, ha nem mutatna be külföldön megjelent Comenius-műveket és vele foglalkozó hazai munkákat, hiszen Comenius az újkor egész művelt világának pedagógusa volt, s pataki munkásságával az egész magyar művelődésre igyekezett hatni.

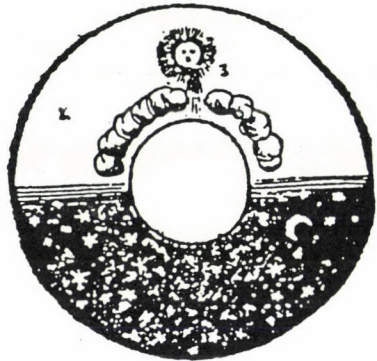
Jubileumi kiállításunk Comenius műveiből s a vele kapcsolatos hatalmas irodalmi anyagból mutat be fontosabb alkotásokat.

E gondolatok előrebocsátásával a kiállítást megnyitom. Kérem, tekintsek meg!

I. De-us.

III. Cœ-lum.

II. Mun-dus.

IV. Ig-nis.

AZ ORBIS PICTUS FATAKI KIADÁSÚ TÖREDÉKÉNEK KÉT LAPJA
(1653)

III.

Művelődésünk századaiból

Eruditionis Scholasticæ
Pars III.

ATRIUM.

*Rerum & Linguarum Orna-
menta exhibens.*

In usum Scholæ Patavinæ editum,
& in Chalcographia Cellisæ
Prin: exscriptum.

Anno M. DC. LII

AZ ATRIUM, COMENIUS TANKÖNYVSOROZATÁNAK BEFEJEZŐ RÉSZE

Asztronómia a XV. század második felében

A *Szalkai-kódex* – művelődéstörténetünknek ez a fontos dokumentuma – elég részletesen foglalkozik többek között csillagászati, naptárszámítási kérdésekkel.¹ Érdekes ez a tudománytörténet szempontjából főként azért, mert a XV. század második felével, tehát éppen azokkal az évtizedekkel, amelyekre ez az írásmű jellemző lehet, lezárul egy korszak. Ami közvetlenül ezután jön, az már az újkori, a ma is aktuális tudomány hajnala. Az új nyitás jellemzésére elég, ha emlékeztetünk három olyan történeti adatra, amely elválaszthatatlan az asztronómia fejlettségi fokától.

Az első adat: 1492, alig három évvel a Szalkai-kódex keletkezése után. Egy „örült spanyol” (vagy inkább: *olasz*) elindul hajóival nyugat felé, mert Japánt és Kínát keresi. Úgy látszik, elhitte azt, amit 18 évvel korábban (1484-ben) egy orvos-csillagásztól, *Paolo Toscanelli del Pozzotól* hallott: a Föld egy óriási gömb. Ha ez igaz, akkor el lehet jutni Nyugat felé hajózva akár Indiába is. Ezt az asztronómiai gondolatot akarta kipróbálni *Kolumbusz Kristóf*, és ennek köszönhetjük Amerika felfedezését.

A másik adat a naptár kérdése, amely már a XV. század második felében erősen nyugtalanította az egyház embereit. Érezték, valami nincs rendjén. Nem tudták, hogy az esztendő melyik napjaira kell is voltaképpen tenni a nagy ünnepeket. Ezért bírta meg *IX. Sixtus pápa* már 1474-ben a csillagászt, *Regiomontanust*, hozza valahogy rendbe a naptárt. Erre azonban akkor nem kerülhetett még sor Regiomontanus hirtelen halála miatt. Csak 1516-ban küldött ki bizottságot a lateráni zsinat a naptár megreformálására, és csak 1582-ben rendelhetette el *XIII. Gergely pápa*, hogy abban az egyetlen esztendőben kivételesen október 4. után másnap mindjárt október 15-öt írjanak. A hithű katolikusok azóta (1582) a Gergely-naptár szerint számítják az évet. De nem volt olyan könnyű elfogadtatni ezt az időszámítást a nem-katolikusokkal. Anglia pl. csak 1752-ben, Japán 1873-ban, a Szovjetunió 1918-ban, majd újra 1923-ban, végül pedig Törökország 1927-ben tette magáévá a Gergely-naptárt.

¹ Vö.: *Mészáros István* tanulmánya e kötetünkben.

A harmadik adat megemlíthető lenne akár az 1516-i lateráni zsinattal kapcsolatban is. A naptár rendezésére kiküldött bizottságba meghívták ti. a lengyel *Kopernikusz*t is, bár ő ebben a munkában nem vett részt. Ő ennél fontosabbnak tartotta heliocentrikus elméletét, amelyen nem kevesebb, mint 36 éven át dolgozott. Igaz, Kopernikusz csak halálos ágyán láthatta művét kinyomtatva, de mégis fontos, hogy ne feledkezzünk meg róla: Szalkai László kortársa volt Kopernikusznak, aki 1473–1543 között élt.

Közismert, hogy mennyire forradalminak tartották a maga korában Kopernikusz elméletét. Ő maga állítólag azért nem merte volna nyilvánosságra hozni elgondolását, mert tartott különösen az egyház ellenállásától, helytelenítésétől. Kortársa, a protestáns *Osiander*, aki a munka kinyomtatását gondozta, önhatalmúlag előszót csatolt a könyvhöz, amelyben – ellentétben Kopernikus félreérthetetlen nézeteivel – a heliocentrikus magyarázatot előre pusztán hipotézisnek minősítette. Osiandernek mint protestáns teológusnak tekintettel kellett lennie Melanchtonra és Lutherre, akik egyértelműen elutasították Kopernikusz tanait. Luther egyenesen bolondnak minősítette a frauenburgi kanonokot, aki arról beszélt, hogy a Föld keringene a Nap körül, hiszen meg van írva a Bibliában, hogy Józsué a napot állította meg az égen, és nem a Földet.

Még kíméletlenebb volt a katolikus inkvizíció azzal a *Galileivel* szemben, aki több mint száz évvel Kopernikus halála után született (élt 1564 és 1642 között). Pedig Galilei csak tárgyilagosan ismertette a két nagy csillagászati rendszert, az ókori ptolemelioszit és a kopernikuszit. És neki mégis már esküvel kellett megtagadnia világnézetét, hogy azután haláláig, még további kilenc éven át az inkvizíció foglya maradjon. Az egyház 1616-ban megtiltotta híveinek Kopernikus nagy munkája olvasását, és nem is törölték ezt az indexre tett művek listájáról csak 1757-ben.

De igazában nagy volt az ellenállás nemcsak Kopernikusz elméletével, hanem a másik két asztronómiai eredetű elgondolással szemben is. Kolumbusznak azért volt olyan nehéz engedélyt, illetőleg anyagi támogatást nyernie Nyugat felé tervezett útjához, mert a Föld gömbalakjáról szóló tanítást egyszerűen örültségnek tartották. Hiszen ebben az is következne – gondolták –, hogy a Föld túlsó, alsó negyedén élhetnének emberek, akik a fejükkel lefelé lógnának, mintha mi magunk talpunkkal a mennyezeten akarnánk sétálni. (Ez volt az „ellenlábások”, az antipodes problémája.)

Ami viszont a naptárral kapcsolatos, a XV., XVI. században lassan már elkerülhetetlenné váló újítást illeti, ez Angliában még a XVIII. század közepén is majdnem népfölkelésre vezetett. Paraszti tömegek tiltakoztak az ellen, hogy életükből napokat vegyenek el. Így értették az esztendő Gergelyhez igazodó megrövidítését.

Az eddigiek alapján könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy az említett három tudományos fölismerés, illetőleg kísérlet, ami jellemző a Szalkai-kódex keletkezését követő évtizedekre, csakugyan forradalmi újítás volt. Éppen ezért telt volna olyan hosszú időbe általános elismerésük. (Ami persze Amerika felfedezését, illetőleg a Távolság-Kelet nyugatról való megközelítését illeti, ebbe bele lehetett törődni pragmatikusan, elméleti magyarázat, azaz a Föld gömbalakjának elfogadása nélkül is.) Csakugyan a tudománytörténet azt, amiről eddig szó volt, általában forradalminak tartja. Hozzá tartozik mindez az újkori, a ma is aktuális tudomány megalapozásához.

A meglepő csak az, hogy ezek az újkor elején forradalminak számító gondolatok igazában már akkor sem voltak újak, amikor kezdtek megint komolyan venni őket. Tekintsük itt át röviden mind a három újkori gondolatnak ókori előzményét!

A Föld gömbalakjának felismerését maga a szemlélet készítette elő. Sík területen, vagy inkább a nyílt tengeren a szemlélő mindig egy hatalmas kört lát maga körül. Innen a latin *orbis terrarum* elképzelés. A Földet tehát kezdetben hatalmas korongnak tartják, amit a végtelen óceán vesz körül. De csakhamar fölmerül a kérdés: hová lesz a Nap, az égitest éjszakára, meg nappalra a csillagok? Csakugyan az óceánba hullának este, reggel meg onnan emelkednének föl újra az égre? Ennek máris ellentmond az a megfigyelés, hogy reggel, napfölkeltkor nagyon sok csillag nyilván fennmarad az égen, csak nem látható a napfénytől. A Föld tehát inkább henger lehet, és nem egyszerű korong. Az ég félgömbjének pedig felettünk folytatása lehet alattunk is, mint egy másik nem látható félgömb. A Nap és a csillagok tehát éjszaka talán az égnek alsó, általunk nem látható félgömbjét járják be.

Ha viszont az ég félgömbjét felettünk egy másik, nem látható félgömb egészíti ki alattunk, hol lehet akkor a Föld maga, amelyen élünk? Nagy merészség kellett ahhoz, hogy megpróbáljon válaszolni valaki erre a kérdésre a Krisztus előtti VI. században. A válasz pedig, amelyet erre *Anaximandros* adott, bár téves volt, egyszersmind zseniálisnak is bizonyult. Zseniálisnak nevezhetjük a téves választ, mert – mint majd meglátjuk – ebből indult ki két olyan termékeny tudomány, mint a naptárszámítás és a matematikai vagy más néven csillagászati földrajz.

Anaximandros ugyanis azt tanította, hogy a henger alakú Föld, amelynek óriási kör alakú fedőlapján élünk, szilárdan mozdulatlanul áll a világegyetem, a hatalmas gömb alakú égboltozat középpontjában. Mozdulatlan a Föld, nem is támasztja alulról semmi mozdulatlanságában. Mert hiszen egyenlő távolságra van az ég minden pontjától, lenn és fenn, előre és hátra, jobbra és balra. Ezért nem is volna értelme annak, hogy elmozduljon bármelyik irányba.

Attól a gondolattól, hogy a Föld mozdulatlan henger a világegyetem közép-pontjában, már csak egy lépésre volt a másik elképzelés, hogy ti. nem henger, hanem inkább ugyanúgy gömb a Föld, mint az ég felettünk és alattunk. Meg is tették a görögök ezt a lépést már a Krisztus előtti VI. században. Ez, persze, nem azt jelenti, mintha a Föld gömb alakjáról szóló tanítás közismert, általánosan elfogadott tétel lett volna az ókori görögség körében. Az átlagember az ókorban erről éppen olyan keveset tudott, mint ahogy ma sem sokan vannak, akik számot tudnának adni a relativitáselméletről vagy a kvantummechanikáról.

Elválaszthatatlan volt az ókorban a geocentrikus elmélet attól a szimbolikus világképtől, amelyet árnyékmegfigyeléssel fejlesztettek ki, és amely egyszerre volt naptár s a matematikai földrajz kiindulópontja. A vízszintes síkban függőlegesen álló bot napi legrövidebb árnyéka a déli árnyék. Hamar rájöttek arra is, hogy az évi legrövidebb déli árnyékot június 21-én, nyári napfordulókor mérhetik, az évi leghosszabb déli árnyék dátuma viszont december 21. E két dátum közé esik az őszi, illetőleg a tavaszi napéjgyenlőség szeptember 23 és március 21. Ha elég nagy az „árnyékmérő bot”, beosztható déli árnyéka akár az év minden napjára is. Ezért lett Augustus császár naptára egy Egyiptomból Rómába szállított kb. 30 méteres obeliszk. De ugyanakkor az árnyékmérő bottal rajzolt kör a világegyetem, az ég szimbolikus képe is. A Föld pedig – ugyancsak szimbolikusan – nem több, mint egy pont a bot felső végén. (Ebből a világképből indult ki a matematikai földrajz.)

Árnyékmegfigyeléssel állapították meg azt is, hogy a négy évszaknak – tavasz, nyár, őszi, tél – négy különböző időtartam felel meg. Azt viszont, hogy a napév – az az időtartam, amely két egymást követő tavaszi napéjgyenlőség közé esik – nem 365 nap, hanem több ennél, nagyjából 6 órával, tudta már a matematikus *Eudoxos* is az i. e. IV. században. Ezért iktattak be a 365 naphoz álló naptárba minden negyedik esztendőben egy 366. szökőnapot: Így akarták elérni, hogy többé-kevésbé összhangban maradjon a naptár a valóságos évszakokkal. De kiszámította a nagy görög csillagász, *Hipparchos* már az i. e. II. században azt is, hogy a szökőnap közbeiktatása minden negyedik évben igazában *túl sok*. Mert az esztendő nem teljes 6 órával több a 365 napnál; a 6 órából el kellene hagynunk annyi időt, amennyi megfelel kb. egy nap és egy éjszaka *egy háromszázad részének*. Ha tehát minden negyedik évben szökőnapot iktatunk a naptárba, akkor ezzel hosszabbnak vesszük az évet, mint amilyen hosszú ez a valóságban. Ennek pedig csak az lehet a következménye, hogy valamikor később naptárunk elmarad a valóságos idő mögött. Ez más szóval azt jelenti, hogy a görög *Hipparchos* már a Krisztus előtti II. században előre látta: egyszer később elkerülhetetlen lesz majd egy olyan naptárreform, amilyent több mint 1700 évvel később, 1582-ben XIII. Gergely pápa rendelt el.

Igazában tehát a Föld gömb alakja és a naptárreform elkerülhetetlensége – a XV. század végén, a XVI. elején – olyan fölismerések voltak, amelyekről világos fogalmak voltak már a régi görög asztronómiának is.

De ugyanez érvényes Kopernikusz heliocentrikus elméletére is. Hiszen Kopernikusz maga is hangsúlyozza, hogy elmélete csak felújítja az antik asztronómus, *Arisztarchosz* tanítását. Szükszavú ókori híradások elmondják ugyanis, hogy a szamoszi Arisztarchosz – aki nagyjából Krisztus előtt 320-250 között élt – azt tanította, a gömb alakú Föld nemcsak megfordul 24 óra alatt saját tengelye körül (ez az oka a nappal és az éjszaka változásának), hanem megkerüli a napot is egy év alatt az ekliptika ferde pályáján; ez az utóbbi mozgás vezet az évszakok váltakozására. A Nap pedig egyike a számtalan állócsillagnak.

A modern tudománytörténet megpróbálta ugyan azt a benyomást kelteni, mintha Arisztarchosz elmélete távolról sem lehetett volna annyira jól átgondolt és kidolgozott, mint a Kopernikuszé, és mintha Ptolemaiosz geocentrizmusa jobban megfelelt volna az antik tudomány fejlettségi fokának, mint Arisztarchosz, bár zseniális, de mégiscsak kidolgozatlan ötlete. Ezzel szemben határozottan le kell szögeznünk: egyáltalán nem tudjuk, mennyire dolgozta ki Arisztarchosz az elméletét, mert a szüksésvú antik híradásokon kívül semmi sem maradt fenn belőle. De tény az, hogy Arisztarchosz nem spekulatív filozófus, hanem matematikai módszerekkel dolgozó asztronómus volt.

Mindent összevéve megállapíthatjuk, hogy az újkori tudománynak az a szakasza, amelyre ez a rövid előadás föl akarta hívni a figyelmet, csak annyiban volt forradalmi és új, hogy Arisztotelész és a későbbi antikvitás helyett megpróbált visszakapcsolódni a régebbi ókor fejlettebb tudományához. A XV. század második felében pedig – Szalkai korában – ez az ébredés már kétségtelenül folyamatban volt.

DE CULTURA INGENIO-
RUM

ORATIO.

habita

In Scholæ Patavinae Auditorio majori 24. Nov.

Anno 1650,

A JOHANNE AMOSO COMENIO,

Hunno Brodenſi Moravo.

NOVUM in Theatro Vestrò videtis hominem, ó Vos mihi
quod; novum theatrum! Novum enim videri, ostendit in-
usitatus, tanquam ad rem novam, non tantum Reverendorum,
Clarissimorum, Doctissimorumq; sed & Generosorum,
Nobilissimorum, Spectabiliumq; Virorum, hujus loci & è vicini-
a, Concurſus. Miramini credo præsentiam hominis, quem
sperare non venerat in mentè: miror eandem ipsemet, quia nec
venerat mihi. Quid igitur accidisse dicemus utrinq;? An illud
Poëtæ Comici: *Dy nos homines ut pilas habent, jaciunt quò volunt?*
An potiùs hoc Prophetæ, *Scio Domine, non esse penes Hominem viam
illius, nec penes Virum ambularem dirigere gressus suos?* (Jer. 10. 23.)
Meæ certè cogitationes, & aliorum de me consilia, aliorum fue-
runt aliquot jam ab annis directa: ecce autè aliter disposuit gres-
sus nostros Ille, qui disponit omnia! Prohibensq; nos ab Oc-
casu & Septentrione, ad vos Orientales ire jussit. Quum nimi-
rum Celsissima Transilvaniæ Princeps, partiumq; Hungariæ
Domina, D. S V S A N N A L O R A N T F I, pro heroico in provchendam
gloriam

A BEKÖSZÖNTŐ BESZÉD CÍMOLDALA
(Primitiæ Laborum Scholasticorum)

MÉSZÁROS ISTVÁN

A Szalkai-kódex a magyar művelődéstörténetben

Amit Képes Géza oly megragadó költőiséggel, ódai szárnyalással fejezett ki Valami indul című költeményében, azt szeretném most szürke prózában folytatni, emlékezve egy ötszáz évvel ezelőtt itt élt diákra, az első név szerint ismert pataki diákra és kódexére.¹

Ki volt ez a Szalkai László? Egy mátészalkai csizmadiamester fia, aki Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben, 1489-ben és 1490-ben itt, a sárospataki hatalmas gótikus plébániatemplom melletti iskolában tanult. Azután iskola-rektor lett valahol a környéken, lehet, hogy éppen Patakon. Majd a vidék földesurának, Perényi Lászlónak ajánlólevelével elindult szerencsét próbálni, 1494. február 24-én ezt írták be a budai királyi udvar számadáskönyvébe: Perényi László famulusa, László diák ura nevében felajánlott egy lovat a királynak, aki jelképesen „a kantár megváltásaként” egy forintot utaltatott ki számára. Ettől kezdve a budai királyi udvar tisztviselője, s egyre meredekebb ívben emelkedett karrierje. Sokáig még világi ember: 1511-ben kancelláriai titkár, 1516-ban kincstárnok, 1521-ben kancellár. majd pappá szentelték, s 1524-ben esztergomi érsek és főkancellár. az ország legfőbb méltóságainak birtokában volt, s a gyengekező II. Lajos király mellett uralkodóként kormányozott.

Igazi *reneszánsz főúr*: határozott, célratörő; tudatosan küzd a hatalomért; ugyanakkor tudósokból, művészekből, frókból humanista kört tart maga körül. Környezete versekkel dicsőíti, politikai ellenfelei gúnyosan „varga-érsek”-nek, „a varga László kancellár”-nak csúfolják alacsony származása miatt.

¹ 1989-ben előadott tanulmányom utalásainak, idézeteinek forrásai, valamint a rávonatkozó szakirodalom fellelhető *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola* (Bp., 1972) című könyvben. A kódexet bemutatták az 1996. évi győri „ezeréves” országos iskolatörténeti kiállításon, valamint a Vatikánban *A magyar kereszténység ezer éve* kiállításon 2001-2002-ben. A kódexre vonatkozó újabb szakirodalom megtalálható a kiállítások katalógusaiban: *A magyar iskola első évszázadai (996-1526)*. Szerk. G. Szende Katalin. Győr, 1996.; *A magyar kereszténység ezer éve*. Szerk. Cséfalvy Pál és Maria Antonietta De Angelis. Bp., 2001. (Olaszul és angolul is.)

1526 nyarán a többi zászlósúrral együtt Szalkai is a török ellen vonult esztergomi bandériuma élén, s ott lelte halálát a mohácsi csataterén. Személyi javai, könyvei az esztergomi káptalan birtokába kerültek, s így maradt reánk a sárospataki plébániai iskolában 1489-ben és 1490-ben írt füzetkötége: a *Szalkai-kódex*.

Mielőtt ebbe belelapoznánk, be kell pillantanunk a Szalkai-kori sárospataki *plébániai iskola* ablakán.

Nyugat-Európában a 15. század elejétől kezdve kristályosodott ki az a korszerű iskolatípus, amelyet ma *városi-plébániai* iskolának nevezünk. Ilyen volt a pataki iskola is. A tanulók *első* csoportja az olvasás-frástanulással, a *második* a latin nyelvtannal, a *harmadik* pedig különféle latin nyelvű művekkel foglalkozott. A legelső csoport volt a legnépesebb: akik néhány év alatt itt végeztek, azok főképp a céhekbe igyekeztek; a középső csoportból főként a városi tisztviselők, jobbféle kereskedők kerültek ki; a legfelső csoportba már csupán néhány nagydiák maradt, akik magasabb szellemi foglalkozások felé igyekeztek. E nagydiákok oktatták az alsó- és középszint tanulóit.

Ilyen volt a pataki városi-plébániai iskola is. Az *iskolarektor*, a Kisvárdáról származó *Kisvárdai János* a krakkói egyetemen szerzett bakkalaureus fokozatot.

Szalkai László a harmadik tagozat nagydiákja volt 1489-ben és 1490-ben, tehát 15-16-18 éves lehetett, amikor a kor szokása szerint a rektor által adott *mintaszövegekről* leírta magának a tananyagot, amit azután az iskolai foglalkozás során a rektor részletesen megmagyarázott. Ennek alapján a diák kiegészítette a törzsszöveget a margón és a sorok között. Hat vaskos füzet telt így meg sűrűn teleírva *hat különféle tananyaggal*. Azt a szerepet töltötték be tehát Szalkai füzetei, mint ma a *tankönyv és az iskolásfüzet* együttvéve.

Egy apró, de jellemző vonás Szalkai humanista személyiségéhez: *szerette* ezeket a tankönyveit-jegyzeteit, s általuk a tudományt, a tudást. A budai királyi udvarba kerülve hat sárospataki tankönyvét díszes bőrkötésbe köttette, könyvtárában elhelyezve használta és élete végéig megőrizte.

Föltehető a sematikus kérdés: vajon *hasznos* tananyagot tanult-e Szalkai Patakon? A válasz attól függ, mit nevezünk hasznosnak. Az viszont kétségtelen, hogy Szalkai igencsak hasznát vette az itt tanultaknak, hiszen nem végzett ő sem – akárcsak Vitéz János – külföldi egyetemet; tudását, műveltségét *ittthon* alapozta meg: egyrészt a sárospataki iskolában, másrészt a budai királyi udvarban végzett „gyakorlati” tevékenységek elsajátítása útján. A könyvtárában lévő pataki tankönyvekből készített kódexben hasznos ismereteket találhatott élete későbbi évtizedeiben is.

Lapozunk hát bele ebbe a terjedelmes, sűrűn teleírt, összesen *258 lapos*, vagyis *516 oldalas* kötetbe! *Csillagászati-naptárszámitási-egészségügyi ismeret*

reték alkotják az első tankönyvet, majd két hosszú költemény következik poétikai–etikai kommentárokkal, telve mitológiai történetekkel; azután a *családjogi jegyzet*; ezt követi a *fogalmazás–írásműkészítés* tudománya, a retorikát részletesen kifejítő tankönyv; végül pedig a *zeneelmélet*, rengeteg kottapéldával.

Az egyes tankönyvek szövege *latin nyelvű*, de a magyar szóbejegyzések sokasága jelzi, hogy a tananyag feldolgozása során a magyar nyelvet is igénybe vették.

Mi hát e kódex jelentősége a magyar művelődéstörténetben? Itt most csupán három vonatkozását emeljük ki ennek az érdekes témának.

A Szalkai-kódex a legjelentősebb ma ismert középkori tankönyv-család hazánkban; anyaga lényegében korszerű, vagyis megfelelt a tudományok akkori állásának; másrészt magas szintű: az itt kifejtett tananyag – mai kifejezésekkel – nem elemi-alapozó tananyag, nem is az általános középszint tananyaga, hanem az iskolázás európai középszintjének felső tagozatába tartozó, az egyetemek arsfakultásaival érintkező.

1972-ben történt meg a Szalkai-kódex neveléstudományi-neveléstörténeti feltárása; ezután szakemberek részletesen feldolgozták irodalmi-retorikai, matematikai és főként zenei anyagát, de nyelvészeti, néprajzi, könyvtörténeti, művészettörténeti vonatkozásaival is foglalkoztak. Elmondhatjuk: bár még sok teendő lenne körülötte, de az kétségtelen: bekerült a magyar tudományos vérkeringésbe, elfoglalta helyét a magyar művelődés történetében.

A Szalkai-kódex másképpen is jelen van a magyar művelődéstörténetben. A geológia használja a „tanúhegy” fogalmát: olyan hegy ez, amely tanúsítja lepusztult környezetének egykori magasságát; a többi hely elpusztult, de a tanúhegy tanúsítja, hogy egykor azok is ilyen magas hegyek voltak.

A Szalkai-kódex is ilyen tanú: létezése alapján feltételezhető, hogy hasonló tananyag oktatása folyhatott a többi korabeli, ekkor Sárospataknál jelentősebb királyi városunkban. Adataink vannak arra, hogy a 15. század második felében, illetőleg a 16. század első felében városi-plébániai iskolák működtek következő nagyobb városainkban: Buda, Pest, Sopron, Miskolc, Szeged, Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya, Zólyom, Igló, Késmárk, Lőcse, Trencsén, Eperjes, Bártfa, Kassa, Beszterce, Medgyes, Szászsebes, Szászváros, Nagyszében, Brassó, Máramarosziget, Nagybánya, Kolozsvár, Marosvásárhely.

Ezek legtöbbször ugyancsak külföldi egyetemet végzett rektor vezette, s tanulóik zömét később is helyben maradó városi polgárfiú alkotta. A Szalkai-kódex közvetve azt is bizonyítja, hogy városaink plébániai iskolái igen fontos szerepet tölthettek be a városi polgárság műveltségének megalapozásában, illetőleg szétterítésében. Az pedig egészen világos, hogy a városi polgári írásbeliség elsajátításának műhelyei ezek a 15. századi városi-plébániai iskolák voltak.

A Szalkai-kódexben terjedelmes könyv található a fogalmazásról, ez sok-sok szabályt, sok-sok példát hoz a különféle írásművek készítésére. A nyugat-európai és hazai polgárság számára ez a *gyakorlati írástudás* igen jól használható, praktikus tananyag volt. S ez a tananyag, amelyet az előző századokban csak szűk szakmai körben tanulmányoztak, a 15. század második felében a városok és mezővárosok iskoláiban is helyet kapott, fokozva a városi, mezővárosi praktikus írásbeliség iránti érdeklődést, a gondolatok esztétikusan megformált kifejezésének igényét szélesebb körökben is elterjesztve. Ezzel kapcsolatban nem kerülheti el a figyelmet: Szalkai László apja varga, csizmadiamester, Kisvárdai János apja pedig szücsmester volt.

S még egy újdonság: a 15. században terjedtek el Nyugat-Európában az *arab számok*. A Szalkai-kódexben ezeket már magától értetődő természetességgel használták.

A sors „szeszélye” folytán egészen véletlenül ránk maradt Szalkai-kódex létéből következtethetünk tehát arra, hogy többi – Mohács előtti – városi-plébániai iskolánk belső világa lényegében olyan lehetett, mint amilyent a Szalkai-kódex tükröz, reprezentál. Ezek a városi-plébániai iskolák kerültek azután *protestáns vezetés alá* a 16. század középső évtizedeiben, s indultak új felvirágzás felé. Így történt – mint tudjuk – Patakon is.

Végül még egy vonatkozás a Szalkai-kódex művelődéstörténeti jelentőségével kapcsolatban. Nem is kell tüzetes alaposítással áttanulmányozni a kódexet, hogy világosan láthassuk: *európaiság és magyarság* szerves ötvözete ez a tananyag.

Ezekben az években Európa nyilván a krakkói egyetemen keresztül, Kisvárdai János rektoron keresztül áradt a pataki iskolába, aki a mintaszövegeket a diák Szalkai kezébe adta. S az iskolarektor *széleskörű európai műveltséggel* rendelkezett. Jól ismerte a szent könyveket, valamint a klasszikus szerzőket, gyakran idézi őket. De tanulóit elé idézte *Petrarca* nevét is: rá hivatkozott, amikor arról beszélt, hogy nem mindegy, milyen könyveket olvas az ifjú; hogy nem mindegy, milyen szépen beszél a környezetet.

Jól ismerte a szorosabban vett *tudományos szakirodalmat* is; azokat a szakmunkákat, tankönyveket, amelyeket a nyugati országok városi-plébániai iskoláiban, illetőleg az egyetemek ars-fakultásain oktattak. A csillagászati részekben *Regiomontanus*, *Johannes Glogoviensis*, *Ptolemaiosz* műveit idézte; ugyanitt a reneszánsz két nagy felfedeztjének, az arab *Ali ben Ragel* és *Albumasar* szövegeit többször említi; a jogi füzet a jeles bolognai jogtudós, *Giovanni d'Andrea* traktátusa; a retorikai, levélfogalmazási tananyag a drezdai szász *Tibinus* műve, aki a cseh királyi udvarban működött; a zenei fejezet pedig német, osztrák, francia és angol szerzők műveiből való kompiláció. Sárospatak Mátyás király kori

plébániai iskolájában tehát – Kisvárdai János jóvoltából – szinte egész Európa iskolás tudományossága képviselve volt.

De Szalkai László tanárának kezében már ott volt a 15. század európai kultúráját forradalmasító taneszköz: a *nyomatott könyv* is. A neves német humanista, *Johann Reuchlin* akkoriban megjelent modern szómagyarázó könyvéből diktált le diákjainak számos fontos tudni- és tanulnivalót. Rektorunk birtokában e kötet kölni kiadása volt, s ebben egy hangtani, filológiai tanulmány is helyett kapott. Ennek szerzője jól ismert a humanizmus-kori magyar művelődéstörténetből: *Guarino da Verona*. A híres ferrarai humanista, Janus Pannonius mestere is jelen volt tehát – művén keresztül – Patakon.

Kisvárdai János oktatás közben bőven élt a *szemléltetés* lehetőségével: táblai vázlatok ott vannak a Szalkai-kódex lapjain. S ezt *elvszerűen* tette, hiszen ezt a szöveget is lediktálta diákjainak, Giovanni d’Andrea bolognai egyetemi tanárt idézve: „A felületes ismeretből a *vizuális szemléltetés* útján mélyebb, teljesebb ismeret válik. Bizonyos tények a szemléltető bemutatás következtében jobban, könnyebben megérthetők, mint a szóbeli magyarázat alapján.” (Jó másfél évszázad múlva majd Comenius fog hasonló témáról meditatálni, ugyancsak a pataki iskola falai között.)

Európa levegője járta át tehát a pataki iskolát ezekben az évtizedekben. Ahogy Nyugat-Európa hasonló iskoláiban, természetesen itt is, a *Föld gömb alakúságát* oktatta a rektor, szemléltető ábrával bizonyítva a tanulói tapasztalati ellenvéleménnyel szemben, hogy hát a Földet síknak látjuk, nem gömbölyűnek. Nem, a Föld igenis gömbölyű – tanulták fél évezreddel ezelőtt a pataki diákok.

S itt is tanították a *salernói orvosok* egészségügyi szabályait, például azt, hogy igen ajánlatos a reggeli torna és a friss vízben való mosdás, a gyakori testmozgás; s hogy jó hatású a tejtívás s a bor mértékletes élvezése, a kellő időben beiktatott pihenés, a gyakori fürdés; hogy kellemsé teszik az ember életét a természet szépségei.

Azután a *Theodolus eklogája* című terjedelmes költeményben a pataki diákok is megismerkedhettek szinte a teljes *mitológiával*. Részletes leírást kaptak a szaturnuszi aranykorról, Páris almájáról, a Tempe völgyéről, Léthe vizéről, Hé-raklészről, Ganimédeszről, Vulkanuszról, a küklpszokról, Daedalus és Icarus, Orpheus és Euridice történetéről, a pegazusról, az olimpiai játékokról, Minosról, Medeáról, a szép Helénáról és sok minden másról.

Azt oktatták tehát itt, Európa e kis zugában, amit a békésebb nyugati országok városi-plébániai iskoláiban, a 15. század második felében.

De ez a kódex, ez a tankönyvcsalád csakis *itt* keletkezhetett, itt magyar földön, itt Patakon.

Elsősorban nem az egyik legszembetűnőbb árulkodó jelre utalunk. Arra, hogy Szalkai a családjogi részben szükséges családfa-rajzokat sajátos módon kiegészítette: vastag, kérges fatörzset, leveles ágakat rajzolt; az egyik helyen madarat, másutt egy kutyát örökített meg. „A népművészet határán álló” ez a rajz a művészettörténész megállapítása szerint. De ha jobban megnézzük a rajzot, kiderül, hogy azon nem is fa látható, hiszen rajta *szőlőfürtök* és *szőlőlevelek* nőnek. A retorikai szövegrész egyik iniciáléjába ugyancsak egy szép szőlőlevél került. Alighanem ez az első – ma ismert – szőlőábrázolás a Hegyaljáról. S a díszes kezdőbetűk mellett már ott láthatjuk a magyar népművészet két gyakori főmotívumát: a *tulipánt* és a *pávaszemét*.

A csillagászati részben a *négy évszakot* részletesen megtárgyalták, sorra került leírásuk is. Szalkai László például így írta le (persze latinul) az azóta minden iskolás gyermek által megírt dolgozattémát, a *tavaszt*:

„A legfelső egekig ragyogó az idő, szikrázik a levegő, szelek fújdognak, a hó elolvad, futnak a patakok, csörgedeznek a források. A hegyek között már csak a csúcsokon marad meg a hó.

A fák koronái, az ágak rügyei sarjadni kezdenek, növekszik a vetés, zöldülnek a rétek, szépülnek és színesednek a virágok. Levelekbe öltöznek a fák, a föld fűtől lesz díszes, a legelők új takarmányt növelnek. Minden visszanyeri erejét. Énekelnek a madarak, zeng a fülemile.

Az egész föld ismét virulni kezd, szépséggel ékesül s olyan lesz, mint a legszebb menyasszony, aki tarka színű ruhába öltözik, hogy lakodalmanak napján gyönyörködhesseken benne az emberek.”

Ezzel a hatásos képpel zárul a Mátyás-kori dolgozat. A természet szépségeit élvezni tudó ember fogalmazása ez. S mivel a latin szöveg számos kifejezése szembevető hungarizmus, ezért lehetséges, hogy a *Bodrog-parti tavasz* első leírását, a *hegyaljai lakodalom* színpompás ruhájú menyasszonyának képét hagyta ránk Szalkai László keze vonása.

Érdekes a több tucat *magyar szóbejegyzés* is. Ezeket szülőföldjének, a Felső-Tisza-vidéknek í-ző nyelvjárásában írta le Szalkai. Például nemcsak nyelvészeti, de pedagógiai szempontból sem érdektelen, hogy keze írásában olvashatjuk először ezt a két magyar szót: „*munkás ember*” és „*játék*” (pontosabban: *játik*). Itt található e két szó írásban való legkorábbi megjelenése.

De számos érdekes *tájnyelvi szó* is felfedezhető Szalkai magyar szavai között. Az argosi királyleányról, *Ioról* például így kezdték a történetet: a féltékeny *bestye* Juno üldözi, *bogározta* a tehénné változtatott Iót. A Magyar Tájszótár szerint a „bestye” észak-magyarországi jelentése: kutya. Ugyancsak a Magyar Tájszótár sátoraljaújhelyi és bodrogtői példákkal a következő jelentéseket közli a „bogároz” kifejezéshez: „szökdecsel a tehén, bögyölyöktől üzve”. Látható: Szalkai fordítása hangulatilag is tökéletes.

De ezek a mitológiai történetek másról is árulkodnak. Részletesen feldolgozták például az iskolai órán a *trák Thereus* történetét. Ez egyébként szabályos szerelmi háromszög története, egy kisgyermek halálával feldúsítva. A befejezés: „Az istenek parancsára Thereus hirtelen tölgyfává változott, Philomena fülemile madárrá, Thereus felesége pedig fecskévé. Az a kis piros folt, amely ott van manapság is a fecske torka alatt – mint mondják – nem más, mint megölt fiának vércseppje” – olvassuk Szalkai kódexében. Milyen ismerős az ilyenfajta végki-fejlet népmeséinkben, népballadáinkban!

És még egy példa a mitológiai részből. Beszéltek a híres ókori történetről: *Európa elrablásáról* is, ennek főszereplője a tyrusi királyleány, őt hívták Európának. Az iskolai szövegfeldolgozás korabeli módszerét ismerve, magától értetődő volt szólni az iskolai órán Európáról, a *kontinensről* is. Nem maradt el, ott olvasható a 106. oldal margóján: „Una pars mundi vocatur Europa”, (vagyis az egyik világrész neve Európa), alatta pedig sematikus rajzban az akkor ismert három világrészt – Európát, Ázsiát és Afrikát – ábrázolta a diák, nyilván a rektor táblai vázlata alapján. Alighanem ez az első földrajzi vázlat magyar iskolás füzetben, amelyet ma ismerünk.

De e vázlat két további megjegyzése is figyelmet érdemel. A kör alakú vázlat sarkában rövidítve ez a két szó is olvasható: *boreas* és *auster*. Ezek a tengeri szelek nevei: a hajósok ellenfelei, illetőleg segítői. Csak nem a tengereken túli ismeretlen földekről beszélgettek a pataki iskolában? 1490-ben vagyunk, Kolumbusz – mint tudjuk – már készülődött ekkoriban.

Túl azonban ezen a fantáziajátékon sajátos fényt vet pataki rektorunkra a Föld-sémához fűzött második megjegyzése. Ázsiát említve nem állhatta meg, hogy szóvá ne tegye az ország fenyegető nagy gondját, amelyet Szalkai is megjegyzett: „*Ázsiában laknak a törökök és már az egészet elfoglalták.*” Valóban: egy erős ozmán birodalom hadserege állt – Nándorfehérvár után újjászerveződve – fenyegetően, támadásra készen hazánk déli határain. Iskolarektorunk tehát – a tyrusi királyleány Európáról szólva – alkalmat talált arra, hogy egy fontos (talán a legfontosabb) *aktuális hazai politikai problémára* hívja fel diákjai figyelmét, hogy a *korabeli Magyarországot és a korabeli Európát egyaránt fenyegető török veszélyt* is érzékeltesse tanítványaival.

Magyarságunk és európaiságunk ötvöződött eggyé a Szalkai-kódex lapjain s a sárospataki iskolában ötszáz évvel ezelőtt.

Záradékol egy apróság, de benne sűrűsödik európaiság és magyarság, múlt és jelen, tudomány és művészet, magas kultúra és népiség.

A fogalmazási rész szerint a levélbeli jókívánságot megfogalmazhatjuk hexameteres sorokban vagy pedig *rimes-verses formában* is. Ez utóbbi megoldásnak egyik példája a következő versecske:

*Salve rosa,
Praeformosa,
Quot sunt caeli sidera,
Tot salutis genera!*

Nyilván hölgynek írt levél élére való ez a rigmus, jelzi első két rövid sora: „*Salve rosa – praeformosa*”, vagyis „*köszöntelek, te csodálatosan szép rózsaszál*”. Ismerős ez a formula a középkori diákdalokból, a *Carmina Burana*-ból is hasonlókból.

De máshonnan is. Nemrégiben pompás kötetben adta közre *Barsi Ernő* a 18. századi sárospataki diákdalokat.² Meglepődjünk-e, hogy hasonlókat olvashatunk ott is? Az egyik dalban ilyen strófakezdetet találunk: „*Virgo formosa – veluti rosa...*” (magyarul: „Mint a rózsza, olyan szép leány”). De túl ezen (amelyet a Kulcsár-melodáriumban jegyeztek le 1775 és 1785 között), nyilván *ma is élő népdalaink gyakori megszólítása* – rózsám, szép rózsaszálam – került leírásra Mátyás király idején a Szalkai-kódexben Patakon. Vagy az iskolás retorika-poétika hatott a népdalszöveg alakulására? Ki tudja? A kölcsönhatás azonban joggal feltételezhető.

Nézzük tovább a Szalkai-kódex verses köszöntőjét! A harmadik sor – „*Quot sunt saeli sidera*” – szinte szó szerinti magyar fordításban ismerős a népdalokból, nótákból: „*Ahány csillag van az égen*”. S a folytatás: „*Tot salutis genera*”, „*annyi jókívánságot*”!

Sárospatak – tudjuk – sok-sok színnel írta be magát a magyar művelődés történetébe. Ennek egyik legelső dokumentuma a fél évezreddel ezelőtt itt készült Szalkai-kódex.

² *Barsi Ernő*: „Bodrog partján nevededett tulipán...” Sárospataki diákdalok a XVIII. századból. A Kazinczy Ferenc Társaság kiadása, Sárospatak, 1988.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Kettős magyar művelődéstörténeti évforduló 2001-ben Sárospatakon¹

350 évvel ezelőtt, 1651-ben jelent meg Sárospatakon, a pataki kollégium nyomdájában egy könyv, Comenius könyve. Számunkra, sárospatakiak számára, valamint Társaságunk, a Magyar Comenius Társaság számára különösen értékes, a magyar művelődés történetében is nagy hatású, két szempontból is jelentős örökség ez. A könyv ugyanis a Rákóczi család áldozatvállalásával létrehozott pataki kollégiumi nyomda első terméke. Nagy esemény ez, hiszen a nagyobb központoktól távoli kis vidéki városban megfelelő felszereltséggel nyomda működött, könyvet jelenetett meg.

A feljegyzések szerint I. Rákóczi György már 1634-ben elhatározta a nyomda felállítását. Megbízásából a pataki uradalom prefektusa, Debreczeni Tamás a nyomda számára kereste a megfelelő könyvnyomtató mestert, préseket és betűket vásárolt. 1639-ben I. Rákóczi György Sárospatakon betűöntő műhelyt rendezett be. A munkába állított betűöntő mester azonban 1640-ben meghalt, s így a nyomda munkájának megindítására akkor nem került sor. Amikor I. Rákóczi György fejedelem halála után felesége, Lorántffy Zsuzsanna és fia, Zsigmond visszaköltöztek Sárospatakra, Medgyesi Pál, a fejedelmi család udvari papja és Tolnai Dali János, az iskola rektora – fontosnak tartva a nyomda működését – egyre jobban sürgették a nyomda munkájának megindítását. Ez azután rövid idő múlva meg is történt! Comenius ugyanis a Patakra hívása elfogadásának, azaz idejövételének egyik feltételeként jelölte meg a jól felszerelt nyomda működését. A fejedelmi család kérésére, megbízásából nyomdászt is szerzett. Így került Patakra ősszel 1650-ben Rénius György, aki nyomdászként a Rákóczi családtól a várbeli másodkapitány fizetésével megegyező bért kapott. Így indult meg a pataki kollégiumi nyomda működése 1650 utolsó heteiben, s jelent meg az első könyv benne 1651 elején.

¹ Részlet a Magyar Comenius Társaság szervezésével 2001. november 16-án Sárospatakon, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karán tartott konferencia megnyitó beszédéből.

Az évforduló jelentőségét nagymértékben fokozza az a tény, hogy ez az első kiadott könyv Comeniusnak Patakon addig készített azokat az írásait tartalmazza, melyekben a korszerűsítő pedagógiai törekvéseit, gondolatait, kiforrott elveit, azok gyakorlati megvalósításának lehetőségeit, módjait, eljárásait fogalmazza meg, s ezzel más iskolák számára is példát ad a korszerű pedagógiai elvek gyakorlati megvalósításához. Annak a Comeniusnak a pataki munkájáról van itt szó, akit az akkori művelt világ már jól ismert, magasra értékelt, akit más országok is szívesen alkalmaztak volna a nevelésük, oktatásuk fejlesztésének munkálására, szervezésére, s akinek az eszméi, törekvései nagyrészt ma is korszerűek és hatnak. A magyar művelődés történetének jelentős eseménye e könyv megjelenése azért is, mert ezzel kezdődik el az a folyamat, melyben a gyakorlatban is kipróbálta, megvalósította már kiforrott pedagógiai eszméit, s mellyel Rácz Lajos megállapítása szerint a pataki iskolát, Sárospatakot azzá a szószékké tette, melyről az egész Magyarország, sőt az egész művelt világ számára hirdette, terjesztette haladó pedagógiai eszméit s azok megvalósításának teendőit, a nevelés-tanítás hatékonyságát nagymértékben fokozó eljárásait. Így, ezáltal lehetett s lett ismertté Sárospatak és vele együtt Magyarország neve az egész művelt világ előtt.

Iskolakorszerűsítő tervében Comenius fontos szerepet szán több szempontból is a nyomdának. Az iskola továbbfejlesztését Comenius a patakiakkal együtt, azok közreműködésével kívánta megoldani. Miután megismerte a pataki iskola körülményeit, alakította ki az iskola továbbfejlesztésének tervét. A terv széleskörű ismertetésében, a patakiaknak a terv megvalósítására való mozgósításában a szóbeli tájékoztatás mellett fontosnak tartotta a nyomda segítségével az írásos tájékoztatást is. Ragaszkodott a nyomda létesítéséhez azért is, hogy az iskolai tankönyvek, fontos írások, tervek helyben kinyomtathatók legyenek.

Az 1651-ben megjelent első könyv címe: *Primitiae Laborum Scholasticorum in Illustri Patakino Gimnasio* (Az iskolai munkák kezdetei a nagy hírű pataki gimnáziumban). A könyvben a Rákóczi Zsigmondhoz írt Ajánlása mellett a következő írásai olvashatók:

– *De Cultura Ingeniorum Oratio* (A lelki tehetségek kiműveléséről): az 1650. november 24-én mondott beköszöntő beszéde.

– *De Primario Ingenia Colendi Instrumento Solerter Versando Libris Oratio* (A könyvekről, az értelmi képzés fő eszközeiről): az 1650. november 28-án tartott beszéde.

– *Schola Latina Tribus Classibus Divisa Delineatio* (A három osztályú latin iskola tervezete) című munkája.

1651-ben később megjelent még Comeniusnak két másik munkája is a nyomdában: *Schola Pansophica Classibus Septem Adornandae Delinatio* (A hét osztályos panszofikus iskola tervezete) és a *Vestibulum* (Előcsarnok) tankönyve.

Pataki működése idején Comenius 15 könyvet jelentetett meg.

Bármennyire áldásos is ez a nyomda az iskola és a szélesebb társadalom számára, nem volt hosszú életű. Amikor az iskolának 1671-ben el kellett menekülnie Patakról, a nyomdát, melyben addig 126 könyv jelent meg, a menekülők magukkal vitték Debrecenbe, majd amikor onnan Erdélybe távoztak, és ott telepedtek le, a nyomdát Debrecenben hagyták egy raktárban, ahol a kuruc-labanc háború idején, 1705-ben elpusztult. S Patakon a nyomda munkája újra 1807-ben indult meg.

S ma, a 350. évforduló alkalmával hálásan emlékezünk azokra a nagy elődökre, akiknek részük, szerepük volt a pataki nyomda munkájának megindításában. Abban ugyanis, hogy Sárospatak művelődési tevékenysége tovább erősödött, fokozódott, sokrétűbb lett, s hatása szélesebb körűvé nőtt, abban nagyon fontos szerepe volt a nyomda meglétének, működésének. Rendkívül jó, hatékony eszköze volt a kultúra, a műveltség, a tudomány fejlesztésének, terjesztésének. A nyomdai lehetőség ösztönzően hatott a tanárookra, arra serkentette őket, hogy irodalommal is foglalkozzanak. Ez is hozzájárult Sárospatakon ahhoz, hogy itt nemcsak az volt a tanárok feladata – amint azt Horvát Cyrill is megállapította –, hogy az iskolában tanítsanak, hanem az is, hogy kultúrált környezetül szolgáljanak, kultúrát teremtsenek és terjesszenek. S a nyomda nagyon fontos feltétele volt, ösztönzője lett annak, hogy a pataki tanárok ezt a hivatásukat, küldetésüket, közösségi szolgálatukat nagyobb mértékben teljesíthessék. Lehetővé tette, hogy a Patakról kikerült tanítványok gyakorlati munkája mellett a pataki művelődési hatás az írás, az újságok, folyóiratok, tankönyvek és egyéb könyvek segítségével szélesebb körben, jobban érvényesülhessen, hatékonyabb legyen. Így vált lehetővé, hogy a pataki iskola nagyobb felelősséget vállaljon, jelentősebb szerepet játsszon, sokoldalúbban hasson a magyar művelődés történetében.

Az évforduló alkalmával felolvasóülésünkön tisztelettel, hálával emlékezünk a nyomda munkáját elindító és annak működtetésében résztvevő elődökre. Köszönjük áldozatos munkájukat, mellyel segítették városunk művelődési hatóságának erősítését, hozzájárultak a pataki művelődés hatékonyságának fokozásához.

DE CULTURA INGEN:

42
 hoc Velle etiam posse? ut quantilicunq; sumus nos, laus tamen Tua perficiatur ex ore infantium & lactantium. Lux Tua Domine, Veritas Tua, benedictio Tua, impleat Scholam hanc, & reliquas per Regnum hoc, omnemq; per uniuersum Christianum Orbem! Conserva Tibi in his Regnorum tumultibus, & inter has Gentium ruinas, Ecclesiam Tuam! Imò sub ipsa cruce auge eam luce, & per purga ad omne beneplacitum Tuum, tum alibi tum in hoc Regno! Excita illi pios nutricos & vindices, Scholarum autem reparatores gloriosos, Moses, Davides, Salomones, Josaphatas, Josias, Constantinos &c. nec non fidos illis adstites, Arones, Nathanes, Jojadas, Elias & Elizeos; omnes Viros secundum cor Tuum. Quos autem jam excitasti, atq; in his Celsissimos Principes nos, ros, aliosq; in hoc Regno Ecclesia Evangelica Proceres & Patronos, illis omnibus Vitam, Valetudinem, Vires, animunq; servandi Tibi corde puro, conserva, Virtutemq; de Cælo Tuâ roborâ, & in majas auge! Exaudi nos Domine propter sacrosancti nominis Tui gloriam! Sit timentibus Te propinqua salus Tua! gloria Tua habitet nobiscum in Terra nostra! Benignitas & fides occurrant inter se! Justitia & Pax osculentur se (Psal. 85. 10, 11.) Perspicuum sit erga servos Tuos opus Tuum! sit deniq; splendor Jehova Dei nostri super nos! & opera manuum nostrarum ipsa dirige! (Psal. 90. 18, 19.) Amen, per & propter Christum Amen.

Vos autem Mæcenates, Patroni, Fautores, Pastores, Senatores, Cives & hospites, salvete, prosperè agite, prosperitatemq; Scholæ huic, & qui in illa luce collustranda operam ponent, cælitis optate!

DIXI

II. DE

DIENES DÉNES

A sárospataki kollégium az elüldözés előtti évtizedben

„Idvözült Urammal ifjúságomtól fogva istenesen élvén, de sem annak, sem édes kedves fiamnak Rákóczi Zsigmondnak halálán annyit nem sírtam, keseregtem, mint az ifjúságnak ez rajtam tett méltatlan cselekedetin. Te látod Istenem! mint az édes anya magzatit, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de sok dajkálkodásimat im mivel fizetik.”¹

Ezzel a ma, négy évszázaddal később is megható vallomással zárult le a közfelfogás szerint a pataki kollégium több, mint száz esztendeig tartó fényes korszaka. Tagadhatatlan, hogy ennek csúcsa Comenius itteni munkálkodásában (1650–1654) szemléltető, mint ahogy az is elvitathatatlan, hogy az „öreg, bibliás fejedelem”, I. Rákóczi György pártoló tevékenysége nélkül a kollégium elszüllyedt volna a középszerűség mocsarában. Minden tekintetben méltó hitvestársának, Lorántffy Zsuzsannának az ajkáról származtak az idézett szavak, s noha tiszta igazságot tartalmaztak, nem a megalégedés, hanem a keserűség ihlette azokat. A fejedelemasszony rendelkezésére ugyanis, amely lehetővé tette, hogy a tanárok a javadalomként kapott bort a kollégium korcsmájában kimérhessék, az ifjúság lázadással válaszolt. Úgy látta a deákság, hogy a coetus privilégiuma sérül a határozat nyomán, hiszen addig csak annak borát lehetett a korcsmában árulni. A kortársak szerint az ifjúság magatartása hozzájárult a nagyasszony halálához (1660. április 18.), amint Tarczali esperes feljegyezte: „Kinek [ti. Lorántffy Zsuzsannának] meghidegedett részit, midőn a koporsóban betöttek, fedelet a koporsóra maga kezeivel szegezett idvözült Zákány András urunk, sűrű könyhullatási orcáján és vén szakállán alá folyván, keserves zoko-

¹ *Dienes Dénes*: „Minthogy immár schola mestert tartanak...” Református iskolák Felső-Magyarországon 1596-1672. Sárospatak, 2000. Acta Patakina IV. 198. (Továbbiakban: Ref. iskolák). Az itt előadottak főként azokra a forrásokra támaszkodnak, amelyek e kötetben a 192-207. lapokon olvashatók. Ezt külön ezután nem jegyezteljük.

gással, a környül állóknak hallatokra, ezt mondotta: »Ah átkozott deákok! ti öltétek ezt meg, ti fosztátok meg az szegény magyar nemzetet ez drága kincstül.«¹

Nem valószínű, hogy az ifjúság rádöbbsent volna felelősségének súlyára, s az sem, hogy megsejtette volna, miszerint ezek után a korábbiakhoz képest egészen más következik. Pedig néhány hónappal később már voltak intő jelek, hiszen a Rákóczi-uradalom kezelését átvevő Báthory Zsófia rekatolizált, majd azonnal megvonta a református lelkészeknek és iskoláknak addig rendszeresen juttatott támogatást.² A kollégium jogainak védelmét s egyben annak patrónusi igazgatását Bocskai István zempléni főispán és a megye református nemessége igyekezett kézbe venni. A történet végét jól ismerjük: 1671. október 20-án ágyúk és katonaság felvonultatásával, az ifjúság lefegyverzése után, a kollégiumot elfoglalták. Báthory Zsófia az épületeket a jezsuitáknak adományozta. A tanárok és a diákok Erdélybe menekültek. Általában ez a gyászos esemény határozza meg az utolsó évtizedről alkotott elképzelésünket, s ebből, valamint a már említett Rákóczi-korszakbeli virágzásból kiindulva, a száműzetést megelőző évtizedet a hanyatlás idejének tekintjük. Pedig valójában nem volt az.

Az első, amit megvizsgálunk, a diákok számának alakulása. Az idők viharai között, mint tüzből kikapott üszkös fadarab, a tógátusok anyakönyve ránk maradt. Ez lényegében nem más, mint a törvényeknek aláírt nagydiákok lajstroma.³ Ez a forrás ugyan bizonyos hullámvásról tanúskodik, amennyiben például az 1667-es évben mindössze 17 diák nevét olvashatjuk, 1665-ben viszont 73 subscribens mutatkozik. Ilyen azonban a korábbi évtizedekben is előfordul. Végül is 1661 és 1671 között összesen 435 fő írt alá az iskola törvényeinek. Ennek az adatnak a jelentőségét kiemeli, hogy Várad eleste után, az onnan elmenekült iskolával összeolvadt debreceni kollégium subscribens diáksága, ugyanebben az időben nem érte el a 400 főt. Kocsi Csergő Bálint úgy tudta, hogy 1671-ben a tanuló ifjúság összlétszáma mintegy 100 fő volt Patakon. A gályarab hitvalló Kocsi Csergő pontos információkat szerezhetett, hiszen 1664-től debreceni diák volt, 1670-ben pedig munkácsi rektor. Egyháztörténeti művéből kiténik, hogy név szerint ismerte a pataki iskola világi vezetőit. Megbízhatóságát mutatja, amikor így ír: „Az iskola jövedelméből most állandóan 100, sőt több, lelkeszi pályára készülő ifjat tartanak, akik közül azonban csak 40 a tápintezeti növendék.”⁴ Itt most a mondat második fele a hangsúlyos, mert pontosan így határozta el az 1648. évi pataki zsinat: „Hogy a tanulók között az értékes jótéményt ne haszontalanul, főleg ne a herékre és henyékre pazarolják el, egy-néhány jótéményben részesülő, azaz ösztöndíjas, méghozzá 40 fő kijelölését

² A Sárospataki Református Kollégium története. Bp., 1981. 84.

³ Legújában közölte *Höröcsik Richard*: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777. Sárospatak, 1998.

⁴ *Miklós Dezső*: Az első rendszeres református egyháztörténet. Bp., 1993. 123.

határozta el az egyház, mint ami igen helyes, méltányos, sőt szükséges”.⁵ Kétség nélkül elfogadhatjuk Kocsi Csergő azon közlését is, hogy un. neutralisták is tanultak Patakon, „akik a saját költségükön éltek, és az iskolai törvényeknek való kötelezettségektől mentesen, szorgalmasan tanultak”. Tehát a törvényeknek nem írtak alá, így hiába is keresnénk a nevüket az anyakönyvben. A dolog sumája az, hogy a 100 fős tanulólétszám egy esztendőben egyáltalán nem túlzó adat. A bujdosás előtti utolsó évtizedben Patak az ország legnépesebb iskoláinak egyike volt, ha nem a legnépesebb.

Vizsgálódásunk másik területe a tanárok személye, felkészültsége és munkássága. Elsőként arra kell felhívni a figyelmet, hogy éppen ezekben az években alakul ki az „örökös mesterség” Patakon, azaz a rendszeresen, többnyire háromévenként változó teológiai tanárság helyébe az élethivatásszerűen gyakorolt tanárság lép. Az iskola vezetése egyértelműen ennek megszilárdítására törekedett. A szokásban lévő marasztás idején készségesen teljesítette a tanárok feltételeit, csak maradjanak. Amikor pedig Póсахázit Szepsi mezőváros jövedelmező parókiájára hívták, az iskola érdekeire apellálva maradásra bírta az esperes. Így azután Buzinkai Mihály 1656-tól haláláig (1683), Póсахázi János 1657-től szintén élete fogytáig (1686) a kollégium tanára volt, kitarva mindvégig a bujdosásban is.

*Póсахázi János*⁶ gyökereiben is pataki volt, lévén itt született, apja itteni lelkipásztor volt. A törvényeknek 1650-ben írt alá, tanulmányi ideje a felsőbb tanfolyamon egybeesett Comenius pataki működésével. Jeles tanulmányi-előmenetelét és az ifjúság közötti tekintélyét egyaránt mutatja, hogy 1653-ban seniornak választották. Még ez év őszén Hollandiába ment egyetemi tanulmányokra (Utrecht, Franeker). Az előbbi helyen filozófiai doktorságot (mások szerint magiszteri fokozatot) szerzett. Valószínűleg Angliában is megfordult. Patakon a filozófia tanára lett. Igen termékeny írónak bizonyult. Munkái Bacon és Comenius követőjének mutatják. Apáczai mellett a modern természettudomány művelésének hazai úttörője. Kopernikusz csillagászati rendszerét – Apáczai után másodikkul – cáfolhatatlannak ítéli. A hőnek az anyagi részecskék mozgásából való magyarázata Newtont előlegezi. Hitvitázónak is kiemelkedő. A XVII. század második felének legjelentősebb hazai teológusa. Igaz, antipuritánus és Coccejus ellenes, bizonyos türelmetlenséget is hordoz, különösen a reformáció bal szárnyán elhelyezkedő felekezetekkel szemben, hiszen Póсахázi a tiszta kálvini teológia engesztelhetetlen harcosa.

⁵ *Dienes Dénes*: Ref. iskolák. 190.

⁶ Életrajza *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977. Ref. Sajtóosztály, 483-484. Munkásságának legújabb értékelése *Budavári Gábor*: Póсахázi János legjelentősebb filozófusunk a XVII. században. = Protestáns Szemle, 1996. 91-106.

*Buzinkai Mihály*⁷ 1648-ban írt alá a pataki törvényeknek, seniorsága (1651–1652) Comenius pataki munkálkodásának idejére esett. Utrechtben tanult 1652-től 1654-ig, majd Nagybányán rektor s azután Patakon tanár. Előbb bölcsészetet, majd teológiát tanított. Bölcsészeti – főleg a retorika és a dialektika elméletével foglalkozó – tankönyvei kedveltek voltak, még halála után is több kiadást megértek.

Az utolsó évtizedre esik *Köpeczi Bálint*⁸ tanársága is. Patakon 1656-ban lépett a tógátusok közé, majd 1662-ben indult külföldre, ahol először Angliában, majd Hollandiában (Leiden, Groningen, Franeker) tanult, Leidenben teológiai doktorságot szerzett. Patakon 1665 és 1668 között működött, Kocsi Csörgő Bálint szerint hébert és görögöt tanított. Köpeczi – valószínűleg 1668-ban – eltávozott, ekkor *Séllyei András*t, az egyik pataki lelkészt „paedagogiarchaságra” megválasztották, mint kiderül a szövegből, a nemes diákok felügyeletét jelentette ez a tisztség Patakon. Nem jelentéktelen az az információ, hogy a tisztség betöltéséhez feltételül szabták, miszerint ne legyen részes „a Chartesiana philisophia szerént való opinióban”. Summázhatjuk tehát, hogy Patakon a református ortodoxia szellemében munkálkodtak a tanárok, felkészültségük, tudományos munkásságuk egyáltalán nem maradt el a kor színvonalától, sőt annak legkiválóbb képviselői voltak.

A másik szempont, ami a hanyatlás idejének láttatja a száműzetés előtti tiszteletet, a diákság erkölcsi állapota.⁹ Maga Báthory Zsófia is erre hivatkozott, amikor a protestáns rendek képviselői megpróbálták az iskola védelmére kelni. Valóban, úgy is be lehetett állítani a tapasztalt kihágásokat, mint amelyek a felbomlott fegyelem következményei. Hiszen maguk a patrónusok is megállapították ezeket a fegyelmezetlenségeket: „...ítélje meg Isten és e világ, minemű rettenetes dolgok következnek. Amiképpen csak az elmúlt napokban megújítottak, fegyveres kézzel némely nemes ember földre reá mentenek és hatalmasul marháját elhozták. A szőlőpásztorokra is ugyan fegyveres kézzel reá mentek. A lelkeződés,¹⁰ részegeskedés, hamis esküvés, rossz gyanús személyekhez való szabados járás, azokon való verekedés úgy lábra kapott köztök, hogy immár megtetszik, sem politicus, sem ecclesiasticus magistratust¹¹ nem ismernek, hanem undok independentismusra¹² vetemedtek, amely independentismusnak minemű veszedelmes ártalmas consequentiái¹³ lehetnek, tanuljanak a főrendek az

⁷ Zoványi i. m. 107.

⁸ Zoványi i. m. 345–346.

⁹ *Szinyei Gerzson*: Sárospataki diáklázadások a XVII. században. Sárospataki Füzetek, 1904, 39–46.

¹⁰ A „lélek keresztelte” mondásra utal, amely rüt káromlásnak számított.

¹¹ sem világi, sem egyházi felsőbbtség

¹² függetlenségre

¹³ következményei

„Angliai király példáján” – panszolta keserűen Tarczali Pál zempléni esperes 1667-ben. S hasonló megállapításokra jutottak az egyházlátogatók máskor is: „A schola igazgatásáról és disciplinálásáról¹⁴ kezdettek beszélgetni, és nemes Baxa uram ökegyelme panasszal jelenté, minémü insolentiák¹⁵ vagynak a scholában, és a disciplina teljességgel a földön hever. Ez insolentiákról értekezvén esperes uram, Tooth István bizonyosságot tött, hogy a scholában szerelem éneket énekeltek, kiáltoznak, szitkozódznak, etc. Bényén a szüretkor rút tékozlást töttek, hét fő bort ittanak meg, azon kívül gyakorta ott részegeskednek. [...] A mesterek panaszkodnak, hogy a deákok kinn hálnak, kiváltképpen a mostani praebitor,¹⁶ Berendi, az ünnepben kinn hált, és a korcsma árutatást a szolgájára bízta. Az exitusokban sok excessusok¹⁷ lesznek. Az exitust tollálni kellene. A scholában a deákok céhet tartanak, és ez alkalmatossággal sokat dorbézolnak. A praeceptorok a gyermektanításért nagy fizetést kívánnak, a szüléket sarcoltatják. [...] Panaszolkodnak a városbeliek, hogy mind a deákok s mind a külső emberek a scholában éjszaka a korcsmában dorbézolnak.” Csak hogy ilyen események máskor is előfordultak Patakon, sőt más mezővárosi iskolák diákjairól hasonló csínyeket jegyeztek fel a vizitációk alkalmával. Az iskolai törvények – a pataki is – telve vannak olyan utalásokkal, amelyekből kiviláglik, hogy a diákság hajlamos volt az itt emlegetett kihágásokra, amit éppen ezért szigorúan tiltottak – többnyire azok, akik maguk is beleeshettek ilyenfélékbe diákkorukban. Nem akarjuk azonban elkendőzni azt a tényt, hogy Lorántffy Zsuzsanna és II. Rákóczi György halála után nem állt szembe a kihágásokra hajlamos ifjúsággal olyan abszolút tekintély, aki önmagában is fegyelmező erővel hatott. Míg ők – s különösen is öreg Rákóczi György – éltek, ha voltak is feszültségek, amelyek ki-kirobbantak olykor-olykor, az ebből adódó problémák nem állandósultak. Mégis, vizsgált korszakunkban, a diáksággal szemben megfogalmazott panaszok közül kihámozhatók azok a jellemzők, amelyek – bár a kortárs elöljárókat irritálták – az ifjúság öntudatosodását, sajátos demokratizmusát, erős testületi szellemét mutatják. Különösen is szembetűnő ez Tarczali Pál, egyébiránt elmarasztaló feljegyzésében, amelyet az 1667. évi diáklázadás alkalmával szerkesztett, amelyből csak röviden idéztünk.

Vegyük röviden sorra ezeket a jellemzőket. Talán meglepő, ha felhívjuk a figyelmet a diákság öltözködésére. Az előljárárság már 1655-ben kifogásolta, hogy bizonyos változás állt be ezen a téren: „A deákok öltözetüket megváltoztatták, nagyobb részére selyem övet viselnek és róka bélést, azonban a felsőruha

¹⁴ fegyelmezéséről

¹⁵ szokatlan dolgok, oda nem illő dolgok

¹⁶ gazdasági ügyintéző

¹⁷ a kijárásokban sok kihágások

eszekben sem jut. Némelyek papucsban a városban nagy szemtelenül sétálnak.”¹⁸ Az emlegetett Tarczali Pál tizenkét évvel később pedig általánosan így írja le az ifjúság öltözködését: „...ezüst kapcsokkal megfűzött dolmányokat, tizhúszalléros pár nyusztokkal ékesített süvegeket viselnek.” A XVI–XVII. században az öltözködés sokkal többet jelentett, mint napjainkban. A viselet kifejezte a társadalmi hovatartozást. Ezért a zsinatok részletesen foglalkoztak a lelkészek és a diákok öltözködésével. A Tiszán inneni egyházvidéken érvényes kánonok rendelkezése szerint az iskolában a „kegyességhez, példás szerénységhez” illő ruházatot kell viselni. Általában a fényűzéstől mentes, szerény, de tisztességes öltözetet emlegetnek a kánonok.¹⁹ A nagydiákok a tógát kötelezően viselték, s ők rövid mentét nem vehettek fel. Az a néhány, de bizonyára pontos megjegyzés, amit a pataki diákok öltözködési szokásaira tettek a kortársak, arra mutat, hogy az ifjúság a nemesi szokások felé fordult, amikor megválogatta ruhadarabjait. Mi volt ez, ha nem öntudatának sajátos kinyilvánítása? Az 1667. évi diáklázadás során – ami szintén a borárlutatás privilégiumának sérelme miatt robbant ki – a nemesi patrónusokkal szemben éppúgy, mint az egyházi előljárókkal egyenrangú félként viselkedett, ha amazok ezt szemtelenségnek is vették.

A professzorokat kivéve a diákközösség tisztviselőit az ifjúság választotta, vagy legalább kinevezésükbe döntő beleszólása volt.²⁰ Az így választott felelősök a coetus ügyeit szabadon, teljes felelősséggel intézték. Ezt a helyzetet hosszú évtizedek alatt megszokták, méltán érezték fontosnak, hogy privilégiumaikat meg is őrzik az utódok számára. Nem tételezzük fel a rosszindulatot a világi és egyházi patrónusok, gondnokok részéről, amikor az immár második lázadást kiváltó intézkedésüket tekintjük – ti. a korcsmáltatás jogának a tanárookra való kiterjesztését. De talán nem gondolták meg eléggé azt az igazságot, hogy aki a törvénynek egy betűjét megrontja, az az egész törvényt megrontja.²¹ Az ifjúság joggal érezte, hogy ha ebben enged, más előjogai is veszélybe kerülnek. S igazolva is láthatta feltételezését, mert az előljáróság az engedetlen primari-usok egyszerű félre tételével akart úrrá lenni a helyzeten. A terv az volt, hogy új preceptorokat állítanak és az alsóbb osztályok, valamint a nemesek tanításával folytatják a munkát, kirekesztve az iskolai életből a zendülésben leginkább érintett alumnus diákokat. A zsinat határozatát végrehajtani igyekvő tanárok azonban a szilárd testületi szellemet felmutató diáksággal találták magukat szembe: „A mi scholánkban bizony nem teszték [ti. preceptorokat], tanítjuk mi a nemeseket. Mi nekünk nem vagytok mestereink, a mi scholánkba ne jöjjetek

¹⁸ *Dienes Dénes*: Ref. iskolák 191.

¹⁹ *Kiss Áron*: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1881, 716, 727.

²⁰ *Szentimrei Mihály*: A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1720-as törvényei. Sárospatak, 1996. passim.

²¹ *Jakab* 2,10.

praescribálni, mert ha mi rajtatok esik, el nem veszi rólatok se zsinat, se zsinat másíkja. A scholából ha ki kell mennünk, olyat cselekszünk, hogy Magyarországnak a füle megcsendül bele.” A diákság nem tanárai ellen lázadt fel, a helyzet sajátossága eredményezte, hogy előjogainak védelme a tanárok érdekeivel ellentétes volt. A demokratikus hagyományok védelmében megnyilvánuló szilárd testületi szellem olyan „pataki öntudattá” érett, ami nélkül a számkivetés három évtizedében nem őrizhette volna meg a bujdosó kollégium azt a sziklaszilárd reménységet, hogy előbb vagy utóbb, de egyszer visszatérhet „ősi fészkére”. Ebben az öntudatban nevezte mindvégig magát „patakinak” Erdélyben, Göncön és Kassán is.

Az 1667. évi diákzsendülés illetén beállítással nem kívánjuk azt sugalmazni, hogy a másik fél, a világi és nemesi gondnokok testülete a „reakciót” képviselte. Ők ugyanis azon fáradoztak, hogy az „örökös tanárság” üdvös intézményét megszilárdítsák, ezért igyekeztek javítani a professzorok anyagi helyzetén. A természetben kapott javadalom – tanároké és a coetusé – készpénzre váltásának problémáját azonban nem tudták megoldani. Bocskai István és a zempléni vezető nemesség részvétele az ügyben inkább más következtetések levonására sarkall. A feltételek 1660 után döntő módon megváltoztak a kollégium körül. Az addig biztos támaszt jelentő patrónusi háttér megingott. Az iskola mégsem lett azonban teljesen kiszolgáltatott, jelentkezett ugyanis a református nemesi középosztály, hogy a körülmények adta lehetőségeken belül átvegye a patrónusi tiszteletet. Most – s majd a XVIII. század próbás évtizedeiben – tűnt ki igazán, hogy milyen előrelátó is volt I. Rákóczi Györgynek a nemesek kollégiumi neveltetésével kapcsolatos koncepciója. A protestáns nemesség intézményes nevelése Rákóczi szerint „sok s nagy okok” között egyházpolitikai megfontolásokból sem közömbös. Hiszen, *„ha az Ecclesiának patrónusi nem lesznek az nemes embernek gyermekiből, mit várhatunk”* – írta pataki papjának a fejedelem – ezért nem szabad engedni, hogy *„az nemes embernek gyermeki az scholából kifogyjanak”*.²² S mert nem fogytak ki a nemesek „az scholából”, közvetve lehetővé vált, hogy a schola fennmaradjon, többek között azért is, hogy az alávett néposztályok fiai az itt tanult tudományok által felemelkedhessenek s öntudatos, hitvalló polgáraivá legyenek hazának és anyaszentegyháznak.

²² Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1875. 1386.

L O R A N T F I
S U S A N N A N A K,

Erdély Országának méltóságos-
FEJEDELEM ASZSZONYANAK;
és az Isten Anyaszentegyházának ke-
gyes dajkájának;

A Jésus Christustól kegyelem és békeség.

KE G Y E L M E S A S Z S Z O N Y O M,
mivel ez Dávid Királynak idvef-
leggel tellyes Soltárát, Nagyfá-
god méltóságos tekinteti előtt
kezdettem és végeztem vala el; itilém illen-
dőnek, ha a mit N A G Y S A G O D kegyes fű-
lekkel buzgófogossan halgatott, kegyelmes
fzemeivel nézvén buzgófogos kegyelség-
gel olvasgathatna is. Im hol azért, K E G Y E L -

M E S

KERESZTÚRI BÍRÓ PÁL „EGYENES ÖSVÉNY” CÍMŰ KÖNYVÉNEK AJÁNLÁSA

Kant és Fichte a XIX. század eleji népiskolában (Egy pedagógiai szakkönyv sárospataki recenziója 1809-ből)

Referátumomban egy kecskeméti tanítóképzős pedagógiai tervezet sárospataki bírálataról kívánok szólni, amely a XIX. század elején, 1809-ben keletkezett.

A Dunáninneni Református Egyházkerület vezetői elhatározták 1809-ben, hogy Kecskeméten „*Paedagogicum Seminarium*”-ot szerveznek „az iskola mestereknek hivataluknak alkalmasabban lehető lefolytatása s magok nevelői kötelességeikben leendő tökéletesítésük végett”.¹ Ennek egyik lépéseként egy dokumentumot készítettek e címmel: „A falusi és triviális iskolabéli gyermekek jobb móddal lehető nevelésükről és tanításukról”, amelyet bírálatra, illetve tanácskérés céljából megküldtek a Tiszáninneni Református Egyházkerület előljáróinak. A Miskolcon 1809. augusztus 25-én tartott konzisztórium tárgyalta róla, s a határozatok 151. pontja értelmében bírálat céljából eljuttatták azt a sárospataki református kollégium vezetőségének. Ők azután Rozgonyi József filozófia tanárnak, valamint Komjáthy Ábrahám esperesnek adták ki azt véleményezésre.²

A konzisztórium jegyzőkönyvének említett 151. pontjában szerepel ez a mondat is: az egyházkerületi előljárók „az e tárgybeli planumnak (= tervezetnek) kidolgozását Ketskeméti professzor úrra bízta légyen, aki is ezen munkát el készítvén azt meg vizsgálás végett hozzánk is küldi.” Lehetséges, hogy az itt említett „Ketskeméti Professzor” Ketskeméti Dániel. Róla Szinnyei József azt írja, hogy 1780-ban a Fejér megyei Polgárdiban született, apját szintén így hívták, ő volt a helyi református lelkész. Hazai tanulmányai után 1802 márciusától a jénai, majd a göttingeni egyetemen tanult, s utazást tett Belgiumban, Franciaországban, Svájcban, Olaszországban. 1804-től Polgárdiban apja mellett segéd-

¹ A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1809. augusztus 25-én tartott konzisztóriumának jegyzőkönyvében 151. pont. A jegyzőkönyv megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában a Borsodi Egyházmegye iskolaügyi iratai között, jelzet nélkül.

² Mind Rozgonyi József, mind Komjáthy Ábrahám bírálati megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában a Borsodi Egyházmegye iskolaügyi iratai között, jelzet nélkül.

lelkész.³ Csupán egyházi beszédeinek közléséről tudunk. Szinnyei több adatot nem közöl róla.

Az sem kizárt, hogy Császári Lócsi Pál volt e plánum szerzője. Ő 1798-ban a jénai egyetemre járt, majd 1802-től 1811-ig a kecskeméti református kollégium tanára volt. Népiskolai vonatkozású írásairól nincs tudomásunk, de néhány középszintű iskolai latin nyelvtankönyvet megjelentetett nyomtatásban. Életrajzában Héjas Pál megemlíttette, hogy műveinek 1811-ben készült jegyzékében szerepel ez a tétel is: „Paedagogia. Sárospatakon kézírásban”.⁴ Talán ez az említett plánum? A sárospataki kollégiumi levéltárban pillanatnyilag nem tudnak róla. Az alapmű szövegét jelenleg nem ismerjük. Nem találtuk a budapesti Ráday Levéltár anyagában sem, de a két sárospataki kritikus véleménye így is nagyon érdekes: a hazai nevelési elméletek történetének egyik érdekes színpontját képezi.⁵ A két bírálat szövege a Sárospataki Református Kollégium levéltárában található meg.

Részletesebben sárospataki filozófia tanárunk véleményével szeretnék foglalkozni. *Rozgonyi József* recenziójában először a nevelés fogalmát tárgyalja. Első mondata: „A nevelés principiuma az auktornál igen nemes, de nem helyes.”

Két mondatot idéz a kritizált műből: „Nevelni annyit tészem, mint erkölcsi tökéletességet szerezni valakinek.” „Az erkölcsi jóság egyedül az a fő cél, amelyre minden egyéb tehetségek eszközül szolgálnak; ez az a középpont, amely körül minden emberi munkák forogni tartoznak.” Ezek szerint „az embernek fő és utolsó célja a virtus, vagyis az erkölcsi tökéletesedés” – olvasható az eredeti műben. *Rozgonyi* megjegyzése: „Jóllehet az emberi élet fő célját sokan sokáig keresték, de mégse találták fel; és a tudósoknak e tárgyra nézve minden okoskodások bizonytalanok.” Ezért a szerzőnek *jobb lett volna az erkölcsi tökéletesedést nem legfőbb célnak tenni*. *Rozgonyi* szerint ugyanis „az ember célja az ő minden tehetségének s erejének a lehető legnagyobb mértékben való kifejtése és tökéletesítése.” Azt állítja a pataki tanár, hogy a tudomány nem eszik a virtusra, mert a tudomány nem mindenkor szerez erkölcsi tökéletességet, hanem a tudomány a virtussal együtt a két fő cél. A kecskeméti szerző téved, amikor szűkíti a nevelés fogalmát, mivel abban „az elmebeli és akaratbeli tehetségek pallérozásán kívül az ember minden egyéb erejének, s a tehetségének tökéletesítése is benne foglaltatik.”

³ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1900. 1312.

⁴ *Héjas Pál*: Császár Lócsi Pál csurgói első professzor élet- és jellemrajza. Csurgó, 1899. 20-21.

⁵ Kant és Fichte pedagógiájáról tartalmas összefoglalás található az Új pedagógiai lexikon *Kant* és *Fichte* szócikkeiben. Itt a rájuk vonatkozó szakirodalom is megtalálható. Új pedagógiai lexikon. Főszerkesztő: *Báthory Zoltán* és *Falus Iván*. Bp., 1997. II. k. 166-267., I. k. 499.

A kritikus figyelmezteti a szerzőt: „Midőn mi másokat a jóra indítani és a rossztól elvonni akarunk, nem kell a cselekedeteknek rossz következményeit elhallgatni.” Ez az eljárás Kantot juttatta a recenzens eszébe: „Elválasztották ugyan kötelességbeli indító okot a cselekedet jó vagy a rossz következményeitől a Kant követői, akik közé láttatik tartozni az auktor, de az én ítéletem szerint helytelenül: mert eszerént midőn nekik a véges, nem eléggé tökéletes, okos, de egyszersmind érzékenységgel felruházott valóságnak, az embernek kell vala etikát írni, akkor a csupán lelki, okos, de nem érzékeny s az embernél sokkal tökéletesebb valamely valóságnak, valami anyalformának készítettek etikát s erkölcsi jóra indító okot eredeti idézet a tisztá értelemből származott kötelesség konceptusáról” – írta Rozgonyi Jozsef, majd így folytatta: „Micsoda jusson kívánjuk a gyerektől, hogy bennünket értsen, ha annak csak valamely gyenge esméreteit előbb vele nem konstruáltattuk, vagyis egyes részeit korábban nem ismertettük, amelyet az új ismeret megszerzése során a gyermek összerak, konstruál.” Ennek kritikája Rozgonyitól: „Ugyan micsoda jusson kívánhatja az auktor is, hogy midőn parancsolja a szegény falusi paraszt gyermeknek: konstruáld ezt a konceptust, hogy ezt meg is értse; holott ezt még maguk a Kantianerek sem igen értik”, de más filozófusok is vagy nem értik, vagy pedig hibás vélekedésnek tartják, mert „azt teszi fel, hogy mi magunk állítjuk elő vagy rakjuk össze az egész természetet, mivel Kant és Fichte szerint egy a természet és annak reprezentációja vagy ideája.”

A sárospataki professzor módszeresen pontokba szedte recenzióját. Rozgonyi szerint: „a józanul gondolkodó közönséges emberi ész azt hiszi, hogy az elmének a természetet, amely már megvan, nem kell konstruálni, csak látni és azt az észbe lerajzolni.” A következő pontban az eredeti szövegnek ezt a mondatát veszi kritika alá Rozgonyi professzor: „Ámbár az értelem a külső dolgok esméretének megszerzése körül az érzékenységektől (= érzékszervi tapasztalattól) függ, mindazonáltal az esméretnek produkciója s konceptusba való fogása is csakugyan az ő szabad mozgásokkal élnek.” Rozgonyi itt a szabadságot kifogásolja: Kant, s kivált Fichte a legkeményebb fatalisták, s ezeknek követője lévén, nem tudom, miért beszél itt az auktor a szabadságról, hanem ha hibásan a szabadsággal a spontaneitást öszve zavarja, ami attól ugyan különbözik.” A recenzens nyelvileg kijavítja a szerző e kifejezését: „A figyelmetességet meg szegezni”; szerinte helyesebb így: „A figyelmetességet sokáig dologra függeszteni.”

Részletesen szól Rozgonyi professzor az eredeti szöveg vallási és erkölcsi fejezeteiben található „kanti” hatásokról. Ebből csupán egyetlen vonatkozást emelek ki: Rozgonyi határozottan leszögezi: „Az auktor nem akarja, hogy a gyermek az Istent a természetnek és az egész világnak szemléléséből esmérje meg, hanem itt is Kantot akarná követni, de azt nem cselekedte hűségesen.”

Kant ugyanis azt tartja – állítja Rozgonyi –, hogy „a physico-theologicum argumentummal, azaz a világ szemléléséből nem lehet az Isten létét megmutatni, hanem azt egyedül csak a Kanttól gondoltatott morale argumentummal mutatgatjuk meg.” Rozgonyi – akárcsak a megkritizált szerző – alaposan ismeri Kant filozófiáját. Szerinte a Kant által elképzelt morale argumentum az erény – vagyis „virtus” – felfogásán alapszik. Tehát Rozgonyi szövegezésében ez Kant álláspontja: „Van virtus, mibennünk is van. Akiben virtus van, az remélhet azon virtushoz alkalmaztatott jutalmat. Aki ilyen jutalmat remél, szükségképpen gondolkodik a jutalmazó igaz bíróról. Úgyde az ilyen bírónak mindentudónak kell lennie, hogy tudhassa a szívnek titkos indulatait s az elme belső gondolatait. Ezen kívül mindenhatónak is kell lennie, hogy a természeti világot a lelki és erkölcsi világ érdemeihez alkalmaztathassa. De az illy tulajdonságokkal bíró valóóság Isten; és így van Isten”.

Sárospataki tanárunk szerint azonban Kantnak ez az erkölcsi istenérve vitatható. Egyrészt ez az érv „hacsak magában áll, s mástól nem segítettik,” akkor szembeütnő a gyengesége, másrészt „az Istennek morális tökéletességeiről az ő theoretica (= elvont) tulajdonságaira, s megfordítva ezekről amazokra concludálni (= következtetni) nehéz dolog; és könnyű általlátni, hogy a Kant morale argumentumával, hogy az erős légyen, az Istennek két rendbéli theoretica és practica tulajdonságait megmutassa a physico-theologicum argumentumot össze kell kötni.” S megrovóan írja Rozgonyi professzor, hogy ha a szerző Kantnak „igaz követője”, akkor Kantot pontosan kellett volna követnie. Ő azonban „a Kant morale argumentumot úgy adja elő, hogy ez az auktor pennája alatt physico-theologicum argumentummá válik.” Erre Rozgonyi a „planum” e szövegrészéből következtet: az eredeti mű szerzője szerint „a gyermekben először erkölcsi, nevezetesen háládatosságbeli érzést kell gerjeszteni az Isten iránt; ezután kell vele elhíttetni, hogy az erkölcsi törvényt az Isten alkotta szívébe, s ezzel kell szívét a mennyei jóltevő eránt háládatosságra felindítani.” Igen ám – teszi hozzá a recenzens – de „ha én jótételből, nevezetesen az erkölcsi törvénynek szívembe lett beoltásából húzom ki az Isten lételét, akkor *ab effectu ad causam* (= a következményből az okra) okoskodom, mely okoskodás egy része a *physicotheologicum argumentum*nak.”

S egy következő gyakorlati példa, amely Rozgonyi szerint ugyancsak Kant morális érvének gyengeségét mutatja: „Hogyan taníthatom én arra a gyermeket, hogy a mennyei jóltevő nyomta az ő szívébe az erkölcsi törvényt és így iránta legyen háládatos, ha még vele nem esmértem meg a mennyei jóltevőt, s ennek lételét vele el nem hitettem.”

Egy újabb téma: a meggyőzés (persuasio); ez lehet objektív és szubjektív. Azt javasolja a megkritizált szerző, hogy „Az Isten Ítéletére nézve az objektív persuasioval ne gondoljunk, hanem csak a subjectívával. Ez a Kánt vélekedése.”

Rozgonyi professzor véleménye ezzel szemben az, hogy „több kell az okos keresztény embernek a subjectiva persuasionál”. Ugyanis az embernek „az Isten létele felől olly argumentumokkal kell magát meggyőzni, amelyekkel más emberek is meg győzettenek. Ha el nézhetnénk is a tudatlanokban a csupán subjectiva vagy individualis persuasiot, de az értelmesebbektől többet kívánhatunk.” Rozgonyi nagy hangsúllyal zárja ezt a gondolatsort: „Tudománybeli meggyőződés kell ide, nemcsak hit!”

Nem maradhatott el a híres kanti fogalom, a categoricus imperativus megemlítése sem, természetesen elutasító kritikával. Határozottan írja Rozgonyi: „Nem categoricus imperativus ez: légyen jó szived, szeresd az Istent és felebarátodat?” Szerinte ugyanis két „kútfeje s indító oka” van az erénynek, vagyis a „virtus”-nak; mégpedig „a közelebbi az erkölcsi törvény, távolabb lévő s első indító ok és kútfő embernek nemes, okos, s maga igaz boldogságátszerető természete.” Fölényesen írja a sárospataki kritikus: „categoricus imperativussal a 'virtus' gyakorlására nézve nem sokra megyünk azzal, aki nem angyal-forma tiszta lélek, s aki az okosságon kívül érzékenységgel s maga szeretetével felruházott; nem egészen tökéletes, hanem véges valóság, mint az ember”.

Terjedelmes „berekesztéssel” zárja a bírálatát Rozgonyi professzor. Ennek lényege: a kanti hatás teljes elutasítása. A következőket írja: „Az auktor Kantot és Fichtét akarja követni, s alattomban az oskolákban a Kant s Fichte vélekedéseit be akarja csúsztatni, melyl igyekezete előttem ugyan nem differens (= kö-zömbös).” A következő pontokba szedte összefoglalását:

1. „Kant és Fichte philosophiája csupa bizonytalanság s igen gyenge fundamentumon, hibás dialectián áll.”

2. „A benne lévő mélységes s a közönséges józan emberi észnek ellenébe szegezett gondolatok éppen nem falura valók. Mít mondana a szegény paraszt gyermek arra, midőn Kant és Fichte után ezt hallaná: nincs kapa, nincs kasza, hanem csak kapa, kasza representatio vagy idea, vagyis fogalom, s mi kapa, s kasza ideával kapálunk s kaszálunk. Mít mondana arra, ha a Fichte philosophiájából (Über die Bestimmung des Menschen) ezeket hallaná: minthogy az egész világ csak representatio és a representatiot én magam teremtem, tehát az egész világot én teremtem, és nincs más Isten, aki teremtette volna.”

3. Rozgonyi szerint a két német gondolkodó filozófiájából természetes módon „három veszedelmes conclusio következik” az Isten létére, a szabad akaratra és a lélek halhatatlanságára vonatkozóan. „Az illy veszedelmes következtetésű princípiumokat a gyenge elmékbe benyomni s ezeknek még gyenge idejükbe boldogtalanságukat eszközölni helyben nem hagyható cselekedet.”

4. „A nyomorult emberi nemzetnek számára igen vigasztaló ideák ezek: van Jóisten, van szabad akarat, a törvény teljesítésére lesz örökké tartó boldog élet. Miért irigylenénk a gyerekektől ezen vigasztaló gondolatokat?”

5. Az említett három alapigazság azonban nemcsak a vallásnak az alapja, hanem „a polgári igazgatásra is nagyon szükségesek. Félek tőle, hogy a polgári igazgatás is az ilyenforma gondolatoknak kevés idő múlva kedvetlen akadályokat ne tegyen.”

S a hosszú zárómondat: „Ezen okokra nézve, ámbár ezen írásnak néhány részeit, ha nem éppen falusi iskolákban is, használni lehetne: mindazáltal arra a kárra, amit ennek sok része tehetne, s arra, hogy ez a munka kívánt céltől igen messze esett, tekintvén: én ennek inkább félre tételét, mint bevételét javasolni bátorodom. Vagynak más, különbnél különb paedagogiák, mégpedig igen nagy számmal, mellyek szerint nagy haszonnal, s minden kár nélkül taníthatjuk, nevelhetjük a gyermekeket.”

Immanuel Kant a königsbergi egyetemen 1770-től haláláig, 1804-ig tanította a filozófiáját, adta ki műveit. Tehát egy évtized sem telt el halála után, s 1809-ben Kecskeméten és Sárospatakon alaposan ismerik bölcséletét, s ennek alapján kritizálják, sőt kellő érveléssel azt elutasítják. A sárospataki kollégium történetét feldolgozó legújabb kötetben említi Koncz Sándor sárospataki teológia tanár: Rozgonyi József, aki 1798 és 1823 között volt a sárospataki kollégium filozófia tanára; „filozófiáját a legpontosabban Kant-ellenességből közelíthetjük meg. Mint a legképzettebb magyar antikantiánus 1792-ben elindította a magyar Kant-ellenes irodalmat, amit ... kitartóan, erjesztő vitákat támasztva folytatott.”⁶

A másik cenzor, Komjáthy Ábrahám esperes recenziójának nagyobb részét a „plánum” tartalmának ismertetésére fordítja. Így megtudjuk – többek között –, hogy abban a Pestalozzi által kezdeményezett „Beszéd- és értelemgyakorlat” is szerepel (Pestalozzi neve nélkül). „Megkívántatik a tanítóbna a pszichológiának esmérete. S így a külső érzékenységeken, amit a gyermek lát, hall, tapasztal, ti. a házon, mellyben lakik, a fán, a tűzön, a vízen, a háziállatokon mellyek velünk egy házban laknak, a kutyán, marhán, csirkén, bolhán, a tetűn, legyen, egeren és pókon kell kezdeni... mindezek után kimentvén az udvarra, úgy kell apródonként véle a világnak részeit meg esmértenni.”⁷

⁶ Dr. Koncz Sándor: A filozófia és teológia oktatása 1703–1749 között. = A Sárospataki Református Kollégium története. Bp., 1981. 135-138.

⁷ Érdemes utalni arra a vitára, amely a Tudományos Gyűjtemény 1807-es évfolyamában zajlott le. A II. kötet 115-121. oldalán lévő tanulmányra (*Schedius*: A Pestalozzianus ellen való észre vételekről) *Folnesics Lajos* válaszolt (az V. kötet 44-90. oldalain „Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi” címmel). Ld. továbbá *Pucz Antal* tanulmányát: „Kant filozófiájának fő resultatumai”. = Tudományos Gyűjtemény, 1818. XI. kötet, 31-51.

E másik bíráló alapvető kritikája: a falusi iskolákban ez a pedagógia, amelyet a szerző munkájában leír, nem alkalmazható, talán a nagyobb városokban meg lehet próbálkozni vele. De Komjáthy esperes nem olyan szigorú, mint Rozgonyi professzor, mert ez a végső javaslata: „A becses munkát a ki nyomtatásra méltónak ítélem, mert lesznek, akik hasznot meríthetnek belőle.”

Elolvassa a két sárospataki lektori véleményt még inkább kíváncsiak vagyunk az eredeti műre, az 1809-ből való „A falusi és triviális iskolabéli gyermekek jobb móddal lehető nevelésükről és tanításukról” című kéziratos kecskeméti „planum”-ra. Nemcsak a korabeli magyar népoktatásra, a XIX. század eleji hazai oktatás- és nevelélméletről tudhatnánk meg belőle többet, de Kant és Fichte gondolatainak e tájon való hatásairól is.

K Ö S Z Ö N T Ó
V E R S E K,
mellyeket
T E K I N T E T E S
VATAY KRISTINA
ASZSZONYNAK
NEVE' NAPJÁRA
ILLENDŐ TISZTELETTEL
ajánlott
MAJER PÉTER,
1808-dik Eszendoben.

Műzsám! ne késsél lantodnak hangjait egygyeztetni,
Tiszteletére egy nemes Asszonyiságnak pengetni.
Mond, hogy Kristina napja van, érjen ollyakat sokat,
'S kívánj még több tiszta szívből származó áidásokat:
Oszoljon tőle a' bú, gond, — meglegedésére
Órmeit szaporítsák Szerelmese, és Vére.
Éljen, mint élt, a' Virtusnak szép gyarapításában,
Szűkülts embertársainak felgyámoltásában.
Érzékeny szívét ne érje az irigységnek tüze,
Azt jóltevősége' belső érzésével elűzze. —
Végre ha az életerő — nem győzvén feltartását
Már porhanyós lakhelyének — elvégezi futását;
'S majd, az utolsó álomtól elomlott tetemei —
Megújulván — boldogítsák a' Virtus' érdemei. —

BENKE GYÖRGY

Diákélet Sárospatakon a XIX. század végén egy diák leveleinek a tükrében

Családi levéltárunkban őrzünk 53 db olyan levelet, illetve levelezőlapot, amelyeket nagyapám, *Benke István* volt hernádszentandrás református lelkipásztor sárospataki diákkorában írt szüleinek. A leveleket édesapjának, Benke György migléczi lévita-tanítónak címzi. Időrendi sorrendben az első levél 1878. szeptember 7-én kelt, miután első gimnazistaként Sárospatakra került, az utolsó 1890. május 10-én, negyedéves teológiai hallgató korában. Fennmaradt diákkori levelei közül gimnazistaként 25-öt, teológusként 28-at írt.

A leveleket tintával és tollal, vagy ahogyan még mi is mondtuk elemi iskolás korunkban: pennával írta. Kisdiák korában írt levelei különböző méretű és minőségű papíron és rendetlen írással készültek. A felsős diák és teológus diák már formájára, külalakjára is szép leveleket küldött haza.

Legtöbb levélének megvan a borítékja is. Kisdiák korában éppen olyan kedves és tisztelettudó módon címezte leveleit édesapjának, mint nagydiák, végzős teológus korában. Így: „*Benke György úrnak tisztelettel és gyermeki szeretettel (Migléczen. Up. Abaújszina. (Kassán át))*”. Vagy: „*Benke György édes atyámnak fiúi tisztelettel és szeretettel*”. A levél aláírása is ugyanezt a lelkeséget tükrözi: „*sírig tisztelő fiók Pista*” (vagy: „*kézcsoóoló fiók*”). Ugyanígy fejezte be első levelét 1878-ban, mint az utolsót 1890-ben. A különbség csak annyi, hogy az első (és az alsós korában írtakon) egyszerűen *Pistát* ír alá, a felsős korától írt leveleken, így az utolsón is már a teljes nevét írja: *Benke István*.

Volt pataki diákok és tanárok ismerjük iskolánk történetét, és tudunk arról, hogy hogyan éltek és tanultak a diákok a múlt századokban. E levelekben mégis nagyon kedvesen, személyesen és szívhez szólóan tükröződik az akkori diákélet. Hadd dokumentálja ezt Benke Istvánnak a valószínűleg legelőször írt levele, amikor 10 éves korában a pataki gimnázium első osztályába került. A levél kelt Sárospatakon, szept. 7. 1878.

Tisztelt szüleim

Azon ne tessenek búsulni, hogy beteg vagyok, mert hál' Istennek egészséges vagyok. Eledelem elég van. Még eddig nem kezdődött meg a tanulás, majd csak hét-főn fog megkezdődni, ezért arról nem írok semmit. A szoba igen jó, mert csak magunk lakunk együtt. Még csak annyit kötöttem [költöttem] el, amennyi a levélre. Már a sütemény mind elfogyott.

Én nem az ágyamon alszom, mert az nem fér be a szobába, mert van ott egy kaszni.

Kívánom, hogy jó egészségben tessenek lenni, míg én ismét haza megyek 6 hét múlva.

Ezzel maradok síríg tisztelő fiók Pista.

Ismeretes, hogy a diákok magánházaknál, tanároknál és polgárcsaládoknál laktak. Gárdáknak hívták ezeket a diákszállásokat. Leveleiből megismerjük két szállásadónak a nevét is. Szüleinek írja 1888 szeptemberében, hogy írják rá leveleire, hogy „*Korláth Árpád úrnál*” mert így hamarabb megkapja azokat. 1889 szeptemberében pedig „*Schultz József úrnál*” találta meg őt a postája.

A diákszálláson, a gárdákban megvolt az elfogadott házirend. A nagydiáknak feltétlen tekintélye volt, de kötelessége és feladata is a kisdiaók minden napjainak és tanulásának a felügyeletében. Gyakran említi leveleiben a kisdiaák Benke István „*Kerekes ura*”, aki szobafőnöke volt. Egyik levelében ezt írja:

Kerekes úr helyén pedig nem szeretnék lenni, mert Géza kilencz sort kilencz óráig tanul, még sem tudja, ha csak a szájába nem rágják vagy hatszor.

Felső diák korában maga is tanítványokkal bajlódott, ami azonban bevételt is jelentett neki. Teológus diák korában pedig már nemcsak a szobatárs kisdiaákokat segítette a tanulásban, hanem más tanítványokat is vállalt. Erről így számol be szüleinek 1888. szept. 15-i levelében:

Van 7, azaz hét tanítványom, 6 harmadik osztálybeli, egy pedig elemi. 4 az udvarban lakik, három ide jár; ezek közül 2 idevaló, 1 zsidó és 1 katolikus, 3 zempléni, 4 ungi. Ezzel elmondtam róluk mindent, amit lehet. A tanulásukkal meg vagyok elégedve, e tekintetben nincs ellenök még eddig panaszsom. De máskülönben igen pajosak, úgy, hogy bortal kell a nyomukban lenni mindig. Különösen a velem lakók elevenek, ami még jó, legalább mindig szemmel tarthatom őket. Egyébiránt valamennyi szófogadó, engedelmes Bennök van a régi pataki mendikáns szellem. A fizetés a következő: háromtól kapok 100 forintot egész évre. Ebből már kaptam annyit, hogy kifizettem a konviklust, lakkért 5 frt-ot, a napi 3 koszt árát; csináltattam egy nadrágot, mert amint tetszenek is tudni, szükségem volt rá; meg egy kis asztalt 2 frt 50 krajczárért. Erre is szükségem volt, mert ha a tanítványaim dolgoznak az asztal mellett, nekem ott nem jut hely; aztán meg a fiókjába eltehetem az írományomat, amit így vagy csukatlanul, vagy a ládában kell tartani, s így az papírnak nem jó hely. Ezért kellett asztalt csináltatni.

A diákszállást maguk fűtötték a diákok. A közösen összeadott pénzből vettek fát, vagy olykor az ügyesebbek másmódon is tudtak fához jutni. A fávételről így számol be egyik levelében:

Fát még a diligentia elején vettünk, egy fél öl a felvágással együtt 3 forint 90 kr-ba került. Még eddig ugyan nem igen volt fűtésre szükségünk, mert meleg idők jártak, csak este fűtöttünk egy kicsit, csak mostanában kezdünk reggel is fűteni... Egyéb iránt még nem tapasztaltam, hogy hideg lett volna a szobánk, sőt nagyon is meleg, mert mihelyt egy kis tűz ég a kályhában, rögtön csaknem tűrhetetlen meleg lesz. S így van kilátásunk, hogy nem sok fánk fog fogyni. (1886. nov. 20.)

A fűtés a kisdíákok dolga volt. Leveleiben arról is beszámol, amikor ő a soros a fűtésben.

Itt nincs semmi újság, ha csak az nem volna az, hogy Nov. 30-án bíró választás volt; aztán meg az, hogy ezen a héten én vagyok a 'peczkás', ami annyit tesz, hogy nekem kell fűteni. (1883. dec. 2.)

Ugyancsak a fűtés fontos kérdéséről így ír már nagydiák korában:

Szerencsésen ideértem. Sokan jöttünk együtt, vígan voltunk az úton. Legenye-Mihályiban találkoztunk Radácsi úrral, ő is akkor jött Szepsiből. Tréfált velünk: nem cserélnék-e vele, mert őt meleg szobával várják, minket meg nem. Persze hogy cseréltünk volna, de nem lehetett. Megmaradt továbbra is az a keserves reménységünk, hogy fűtetlen szobában kell lefeküdnünk. Milyen édesen csalódtam azonban, midőn ideérve jó melegre be volt fűtve a szoba. A tanítványaim még délután jöttek be, s kerítették fát, – hogy hol, az az ő dolguk.

Az utazás, hazautazás kérdése is fontos témája a diákkori leveleknek. Kisdíákkori leveleiben inkább szekerekről van szó, nagyobb diák korában már vonaton utazik. Elsős korában, az első hazautazásáról így ír egy levelezőlapon:

Csak röviden írom meg, hogy mikor megyünk haza. Kérdeztem tanár úrtól, azt mondta, hogy 18-dikán már haza mehetünk, és így 17-dikén a szekér itt legyen, hogy 18-dikán reggel jókor elindulhassunk. (1878. okt. 6.)

Több esetben, tudjuk meg leveleiből, nagyobb diák korában Kassáig vonattal ment, és oda kérte a szekeret. De az egy irányba lakók többen is utaztak haza vagy vissza Patakra egy szekéren.

A diáknak mindig fontos kérdése a „mit együnk” kérdés. A konviktusi koszt mellett mindig elkelt a hazai. Leveleiben gyakran olvassuk, hogy megköszöni az otthonról jött „pakk”-ot, a csomagot. Mindig esemény volt az a diák életében. Egyik levelében így ír erről:

A küldeményt a rendes időben megkaptam. Nagyon köszönöm. Még nem is vártam, mert a ruhámat nem néztem át, nem tudtam, hogy már nincs tiszta ruhám. Csak amikor a pakk megjött, akkor vettem észre, hogy éppen a legjobbkor érkezett. De máskülönben is a legjobbkor jött, mert a brugóm éppen az nap reggel fogyott el, s csak másnap kaptam volna. Megörültem hát a pakknak, s jól laktam belőle úgy,

*hogy vacsora sem kellett. Különben is majd rá untam már ebben a hosszú diligen-
tiában a konviktusi kosztra. Csak az vigasztal, hogy nem sokáig tart már a diligen-
tia. (1889. ápr. 2.)*

Egy másik levelében így ír a mindig jókor jött pakkról:

*Kedzem először is a pakkon. Igen köszönöm, nagyon jól esett. Olyan hatalmas
traktát csaptunk belőle, hogy no! Mert hát éppen akkor kaptam, amikor nekem trak-
tálózni kellett. Akkor lett nyilvánossá téve, hogy az önképző körben egy pályadíjat az
én munkám nyerte meg. (Könnyű volt ott versenyezni, ahol nem volt versenytárs.)
Meg kellett hát ünnepelni az aranyos napot. Bizony megettük mi az egész pakkot,
csak a zacskója maradt meg. Mióta aranyom van (20 frank = 8 frt ázsiv nélkül), az-
óta mindig nézem a lapokban az arany értékét, mint valami spekuláns, s gyönyör-
ködöm benne, hogy emelkedik az ára.*

A nagyobb diáknak, kinek már tanítványai vannak, ismeretsége van, része
van különféle meghívásokban, ahol terített asztal, étel-ital deríti fel diákéletét.
Részletes beszámolót találunk egy ilyen diákörömről egyik teológuskori levelé-
ben:

*Én csendességben élek. Nincs senki ellen semmi panaszom. A napjaim mind
egyformán telnek, de mégis van szórakozásom. Gondoskodnak róla a tanítványaim.
Szombaton bent volt egyik tanítványomnak a bátyja. Éppen akkor jött, amikor a hét-
fői leckével kínoztam a gyermekeket. Nem adom sokért, hogy éppen munka közben
talált. Alig hogy elvégeztem velük a dolgom, az egyik idevaló tanítványom előmbbe
áll, hogy „tiszteli apa meg mama nevelő urat, holnap szívesen látják ebédre!” Per-
se én örömmel fogadtam, jobb lesz, mint a konviktusi perecz. Alighogy elmennek a
gyerekek, s én hozzá fogok – éhesen – gondolkozni a másnapi nagy ebédre, beállít
egy iskolaszolga azzal a mondókával, hogy „Nagytiszteletű Bálint Dezső úr tiszteli
Benke urat” – no gondolom: ebből már papolás lesz, – holnap úrvacsora osztás
lesz, hát tessék papolni. De nem az lett belőle, mert így folytatta tovább a küldöncz,
hogy „holnap szívesen látja ebédre, de mindenestre tessék elenni!” Hát most mit
csináljak? Egyik helyre előbb megígértem, a másik helyre el kell menni. Csak leg-
alább a nagy ebéddel is úgy lehetne tenni, mint a nagy bankóval: fel lehetne több,
apróra váltani, akkor egész hétre jó ebédem lenne. De nekem csak egy helyre lehet
elmenni. Nagyon természetes, hogy a paphoz mentem. Oda hárman voltunk meghíva,
papolásért. Jó ebédünk volt, s áldtuk azt a buzgó egyháztagot, aki anyyi bort adott
az úrasztalára, hogy nekünk 4 óráig tartott meginni, mert meg volt mondvá, hogy
addig el nem jöhetünk onnan, míg azt meg nem isszuk. Kellt is nekünk sok marasz-
talás! Úgy sem jöttünk volna el előbb! Mikor haza jöttem, már itt várt a Vadászról
küldött csizmám szállító levele, mert bár egy levelében nov. 28-ára ígérte, de csak
most küldte el Károly bátyám. A csizmát azonban csak ma hozathattam ki a postá-
ról. Mikor kibontottam a csomagot, akkor láttam, hogy mégis csak okos ember az az
én Károly bátyám, hogy a csizma szára össze ne törjön, kisámfázva küldte el. De a
sámfa krumpli lángosból volt benne. Igaz ugyan, hogy azt Danyinak küldte az édes
anyja, de azért én is ettem belőle, mégpedig előbb, mint Danyi. (1888. dec. 3.)*

Teológus diák korában több tisztséget viselt (önképzőköri titkár, a gyorsíró körben jegyző és könyvtáros, a teológiai segélyegyletben szintén jegyző, lásd 1888. szept. 15-i levele). Mint ilyen jeles diákot, Bálint Dezső helybeli lelkipásztor időnként megkérte igehirdetések végzésére. Beszámol egy ilyen felkérésről és az igehirdetésre készüléséről szüleinek 1888. nov. 10-i levelében:

Mikor így már mindent elvégeztem... s éppen a gyerekeket kínoztam szerdán délután, ... beállít egy iskolaszolga az általunk oly félve ismert hosszú, keskeny könyvecskével. Még egy szót sem szólt, már tudtam, minek jött. De hogy annál jobban tudjam, szóval is mondta, hogy „tessék vasárnap délelőtt papolni”. No még csak ez volt hátra. Tessék mármost nekem a gyerekekkel elvégezni a dolgom. Vargának 5 ívet leírni, naponként 8–12-ig és 2–5-ig órán ülni, hozzá még prédikáció és imát is tanulni (mert azt is könyv nélkül kell mondani). Ez sok egy embertől! Én is egyet gondoltam, és elhatároztam, hogy azt a prédikációt fogom elmondani, amelyiket a múlt vasárnap odahaza elmondtam. Ahhoz legalább imát is tudok. Igen ám, csakhogy ezen elhatározásom óta mindig ijesztget az idő. Mert irtózatossá hideg van, borong, még a hó is szállong, már pedig addig nem szabad télnek lenni, míg én a prédikációt el nem mondom, mert az őszi. Hanem megjárnám, vagyis jobban mondva megjárná velem a pap, ha reggelre arra ébrednének fel, hogy esik a hó, mert akkor beállítanék hozzá, hogy én nem végzek, tessék neki papolni. De reményelem, hogy nem, csál meg az idő.

A kisdíákra hárult a ruházkodás gondja is, illetve a ruhának rendbetartása. Észre kellett vennie, ha csizmája, ruhája kifeslett, elszakadt. És persze a szülőknek írta meg ebbeli gondjait. Pl. így:

A ruha is jó még, a csizma tovább kibírja, mint a ruha, mert még nincs rajta juk (!) (1878. szept. 2.).

Egy másik levelében így ír:

A ruhám el van szakadva, a csizmám is. Bácsika pedig azt mondta, hogy nincs pénze talpat venni. (1879. febr. 8).

De mégiscsak megtörtént a csizmajavítás:

Hubay úr is meg varrta már a csizmám, megkértem, hogy varrja meg. Előbb nem akarta megvarrni, de később megvarrta. Mondtam neki, hogy ha be tetszik jönni, meg tetszik fizetni neki. (1879. ápr. 16).

Annak a nadrágnak, melyet karácsonyra tetszett varrni, kilyukadt a térde, de egyéb ruhám még mind jó”. (1880. febr. 16.)

Egy március 16-án kelt levelében (1879) szó van a március 15-i ünnepélyről is. Így ír róla az elsős kisdíák:

Március 15-én nagyszerű ünnepély volt. A szabadságharcz 31 éves megünneplése.”

Egy másik, 1889. január 30-án kelt levelében pedig ezt a friss politikai hírt írta haza szüleinek:

Ma reggel kaptuk a hírt, hogy Magyarország leendő királya, Rudolf trónörökös meghalt. Tiroiban vadászott, s egy szikla alatt összezúzva találták. Az is meglehet, hogy valaki agyon lötte. ... B. I.

A levelek mellett megmaradt néhány olyan tudósítás, amit a gimnázium küldött ki a szülőknél fiúk iskolai félévi vagy év végi érdemjegyeiről. A tantárgyak felsorolását a tanulónak ez a három tulajdonságáról szóló tudósítás és értékelés vezeti be: *Erkölcsei viselet, Figyelem és Szorgalom*. A Figyelemre ilyen megállapítások olvashatók Benke Istvánról: *éber, feszült*. A szorgalomra: *kitartó, folytonos, ernyedetlen*.

A teológus diákkori leveleiben olvashatunk a szupplikációról, legációról, a mindig ünnepi eseményszámba menő electióról. Az utolsó levelekben már a nem gondtalan, de vidám diákélettől való elválás szomorúsága érződik; hanem az a gond és váradalom, hogy vajon hol találhat magának az iskolát elhagyva jó nevelői állást vagy káplánságot. Ez már egy következő fejezet Benke István nagyapám életrajzában.

VARGA GÁBOR

A Református Tanítók Lapja 1901-ben

1.

Hajdúböszörmény szerepe nemcsak a megye, de – a kisvárosokat tekintve – az ország sajtótörténetében is kiemelkedő.¹ A város, mint ismeretes, 1876-ig, Hajdú megye megszületéséig, a Hajdú terület székhelye volt. Fejlődésének lendülete ez időtől lassult le. A visszafejlődés szerencsére a kulturális szférában nem mutatható ki. Ennek ékes bizonyossága, hogy az első lapot 1883-ban *Hajdúböszörményi Hírlap* címmel indították, s másfél évig életképesnek is bizonyult. Az 1891-ben megalapított *Hajdúböszörmény és Vidéke* már 1944-ig funkcionált. 1908 és 1916 között létezett egy másik hetilapja is a városnak. A két világháború között hosszabb, rövidebb ideig ugyancsak két sajtótermékkel bírtak (*Bocskai Népe* 1935-36, *Szabadhajdú* 1932-33).

Az 1890-ben megindított *Protestáns Tanítók Lapja* viszont regionális pedagógiai szaklapként szolgált a hajdúvidéki és az alsó-szabolcsi református tanítóság körében. Első szerkesztője *Sólyom Antal* (1843-1900) böszörményi tanító, aki a Hajdú Megyei Tanítóegyesület elnöke is volt. Több országos szaklap munkatársaként ismerték kortársai.

1896-tól őt *Dobó Sándor* (1864-1931) követte. Dobó méltatlanul elfelejtett egyénisége neveléstörténetünknek. Nevét az elmúlt fél évszázad lexikonjaiban hiába keressük. Országos ismertségére, népszerűségére jellemző, hogy nem kevesebb mint 40 tanítóegyesület választotta tiszteletbeli elnökévé. Sokáig elnöke volt az Országos Református Tanítók Egyletének. Mint a 48-as párt lelkes híve, tagja volt a Kossuth temetésére utazó delegációnak. Tisztségeiből adódóan bátor szószólója volt a tanítóságnak, nem is eredménytelenül. Hiszen neki köszönhető a református tanítók pihenését szolgáló üdülőházak megnyitása Balatonalmádi-ban és Hajdúszoboszlón. (Az országos egylet hálából névadójaként Dobó Sándort jelölte.) Dobó Sándor emlékéét Hajdúböszörményben utcanév és a városi önkormányzat egyik legnagyobb kitüntetése, a Dobó Sándor-díj őrzi.

¹ *Nyakas Miklós*: Hajdúböszörmény sajtótörténete. = Hajdúsági Múzeum Közleményei 10. Hajdúböszörmény, 1982. 5.

Iskola névadójaként eddig sajnos nem szerepel.²

2.

A Hajdúböszörményben kiadott és szerkesztett pedagógiai szaklap *száz éve*, 1901-től lett az Országos Református Tanító Egylet hivatalos szakközlönye. Dobó Sándor szerkesztő legfontosabb munkatársai a következők voltak: Köszeghy István, Lázár István, Simon Károly, Sinka Lajos, Tassy Miklós. Mindannyian ismert alakjai a református tanítóságnak, akik szakírói múlttal is bírtak. Szerzőként azonban a tanítóság is igen jelentős számban szerepelt. Hetenként jelent meg A/5-ös formátumban, egy ívnyi terjedelemben, folyamatos lapszámozással. Szép tipográfiája a helybeli Szabó Ferenc nyomdáját dicséri.

A *református tanítók érdekeinek képviselőjét* leginkább a vezércikkek tükrözik. Nincs új a nap alatt, mondhatjuk, mert az anyagi helyzet javításáért akkor is küzdeni kellett: „Követeljük az államtól, fizetésünket emelje olyan fokra, hogy abból tisztességesen megélhessünk, s így a fiatalok is szívesen válasszák élethivatásukul.” A tanítóhiány alapvető okaként az alulfizetettséget hangsúlyozták. Az országgyűlésen is megvitatott kérdéshez kapcsolódóan ezt írták: „A fizetésünket kellene 300-ról 600 Ft-ra emelni, akkor megszűnne a tanítóhiány”. Az akkori kormány ugyanis új tanítóképzők nyitásával kívánta a tanítók számát növelni.

A tanítói jövedelmek csekély voltán háborogva másutt megállapították: „Nyolc évi tanulás után a köztisztviselők kétszer annyi fizetést kapnak. Háromszáz forintból családostanító tisztességesen meg nem élhet.” A nagy idegi megterhelés és a magas osztálylétszámok (80-100 fő!) miatt szorgalmazták, hogy 30 év szolgálat után nyugalomba vonulhassanak. Statisztikai érveik megdöbbentők: a református tanítók fele 40 éves kora előtt meghal! A többiek 7 %-a sajnos nem éri el az 50. évét. Felháborítónak tartják, hogy a 30 év utáni nyugdíj lehetőségét már az 1777. évi Ratio Educationis is megfogalmazta. Vagyis „125 évig nem történt e téren semmi előrelépés!” Tarthatatlannak ítélték azt a joggyakorlatot, hogy a tíz évnél kevesebb szolgálat után meghalt kartársunk felesége „koldusbotra jut”, mert semmi özvegyi segély nem illeti.

A tanítóság közhangulatának javításáért a nyári szünidőre ingyenes utazási jegyet követeltek. A nevelőnek ugyanis nemcsak pihennie kell, de „ismernie kell az országot, hogy többet adhasson tanítványainak”. Nemhogy csökkenne a túlterhelés, de újabb és újabb ingyenes teendők ellátását írják elő. Így például, amikor a miniszter elsősegélynyújtó tanfolyamot szervezett, ezt írták: „Istenem! Mi minden nem leszünk még – fizetés nélkül!”

² A város hat általános és három középiskolájának már más a névadója. Legutóbb a Debreceni Egyetem itteni főiskolai karát *Wargha István*ról nevezték el, aki egyáltalán nem kötődik Böszörményhez, s vele kapcsolatosan az országgyűlésben is kifogást emeltek 2001 nyarán.

REFORMÁTUS
TANÍTÓK LAPJA.

NEVELES ÉS OKTATÁSÜGYI HETILAP.

A magyar ev. ref. Tanítók orsz. egyesületének hivatalos közlönye.

Felelős szerkesztő és lapfőigazgató: id. SÓLYOM ANTAL. Társzerkesztő: DOBÓ SÁNDOR.

Munkatársak: Sinka Lajos, Simon Károly, Almássy Kálmán, Csúrka István, Kiss Illés, Köszeghy István, Lázár István, Mózes Imre, Nagy Lajos, Lévay Imre, H. Fekete Péter, Tassy Miklós, P. Tóth János, Tóth István, Jambor Lajos, Jamborné Székely Lilla, Vidonyi Jenő.

Előfizetési ára: Egész évre 8 kor., félévre 4 kor., negyedévre 2 kor. — Előfizetések mindennemű megkeresések Solyom Antalhoz H.-Böszörménybe küldendők.

Iskolai év kezdetén.

*Ősz van, megnyílt a szorgalomnak éve.
 Öröm sugára játszik lelkeinkkel.
 A nyugalom párnája félretéve,
 Vigság helyéről a tisztes munka int el.
 Jövő elé bátrabban néz szemünk,
 Mert hisszük, hogy a jó Isten velünk.
 Jertek tehát, kik megpihentetek,
 S a munkából részt híven vegyetek.*

*A szív s a lélek immár újra fárad;
 Amaz hevíül, ezt nyugtalanság üzi.
 Sok ezrek vívnak magas fellegetvárát,
 S győző cseréjét koszoruba fűzi.
 Egy-egy bukik, más áll a várfokon,
 Vagy tumbol a megszerzett birtokon.*

Dr. FARKAS GYULÁNÉ

----- felsőbb leánynevelő intézete és internátusa -----
 * * * * * Budapest. IV., Ferencz József-rakpart 7. szám. * * * * *

Magasabb tanfolyam a polg. vagy felsőbb leányiskola tananyagát már elvégzett leányok részére. Magyar, német, francia, angol irodalom, aesthetika, műtörténet, neveléstan, történelem, természet-tudományok stb. stb. Kiváló tanerők, előkelő színvonal. Kezdeté szeptember 5 én.

Felvételnak: Bentrakók, félbentrakók és bejárók.

Teljes ellátást, ismétlőórákat, zene és nyelvtanítást oly leányok is nyerhetnek, kik más tanintézetet látogatnak, valamint magántanulók is.

Beiratás naponta d. u. 3-4-ig.

☞ Felvilágosítással levélileg is szívesen szolgálunk. ☞

Szabó F. könyvnyomdájában

H BÖSZÖRMÉNYBEN, (főiskola-épület)

☞ megjelent és kapható: ☞

Lévay I. Magyar nyelvtana. Népisk. III., IV., V. és VI. oszt. számára	60 fill.
Lévay I. Földrajz. Népisk. IV. oszt. számára	30 fill.
Koncz L. Mértani és Csillagászati földrajz elemei. Népisk. VI. oszt. számára	40 fill.
Imre J. Földrajz. Népisk. III. oszt. számára	24 fill.
Imre J. Földrajz. Népisk. IV. oszt. számára	24 fill.
Imre J. Természetrájz. Népisk. III. oszt. számára	24 fill.
Imre J. Természetrájz. Népisk. IV. oszt. számára	24 fill.
Imre J. Kis szavaló. Ára	30 fill.
Bibliai történet. Népiskola II. oszt. számára	20 fill.
V i z s g a l a p o k, finom fehér papíron, kerettel, 100. db.	80 fill.

Megrendelésnél a fenti tankönyvekből 25% kedvezményt számíltok.

h. Bőszörmény 1901. Nyomatott Szabó F. könyvnyomdájában.

Helytelenítették azt a ma is ismerős gyakorlatot, hogy Halmos János budapesti főpolgármester idős, jól képzett tanítókat elbocsátott, helyettük fele fizetésért fiatalokat alkalmazott. Határozott tiltakozásukat így fogalmazták meg: „Takarékoskodni a népnevelésen annyi, mint meglopni a jövő nemzedék lelki kincseit. Ezzel veszedelmes példát adnak a vidéknek is!” Követelték, hogy a tanítók is továbbtanulhassanak az egyetemen, főként pedagógiát, lélektant. Belőlük legyenek a tanítóképző intézetek kvalifikált tanárai. Fontos szerintük, hogy ott olyanok tanítsanak, akik népiskolában is kiváló bemutató órákat tudnak tartani.

Vezércikkben üdvözölték a fővárosi bíróság ítéletét, mely érvényt szerzett a tanító „hatósági mivoltának”. Ugyanis egy magáról megfélelmező közhivatalnok szülő egy tanítót az osztály előtt arcul ütött. Három hónapi börtönrre ítélték.

A lap az *önképzést, továbbképzést* folyamatosan segítette. Az akkoriban sokféle és vitatható kvalitású *tantervek* helyett az *egységes*, gondosan kimunkált tanterv bevezetését szorgalmazták. Dobó Sándor és Zeke Dániel új *tanterv-tervezetét* folytatásokban közölték, kérve a kartársaik észrevételeit, javaslatait. Elképzelésükben fontosnak tartották az „élethez igazítás” követelményét, a változatosabb módszerek, eszközök alkalmazását. Nem egy korukat megelőző javaslatot is megfogalmaztak. Így például az olvasástanításhoz hasonlóan kívánták volna az énekekben a hangjegy-olvasás elsajátíttatását. Érvelésük szerint így könnyebben szervezhet *népdalköröket* a tanító. Szakmetodikai cikksorozatokat közöltek az olvasás-, a helyesírás-, a vers tanításáról, az érzelmi, az erkölcsi, a technikai nevelésről.

Francia és angol példa nyomán a szülői értekezletek „rendszeresítését” javasolták, mert „beteg a család, a társadalom”. Hangsúlyozták, hogy ennek fontosságát a szülők is be fogják látni, hiszen az első budapesti szülői értekezleten négyszázan jelentek meg. Nyugat-európai pedagógiai „újdomságok” sorával ismertették meg az olvasóikat. Így a német reformpedagógiai törekvésekkel, a francia iskolákban bevezetett fogorvosi ellenőrzések jótékony hatásaival, a svéd munkaoktatási rendszerrel.

Értekeztek a tanító és a lelkész viszonyának problémáiról, a nőnevelés, a női egyenjogúság kérdéseiről. Az önképzést különösen jól szolgálták azzal, hogy minden számban olvashatók könyvbemutatók, könyvbírálatok.

A szakközlöny „megtalálta a hangot” az olvasóival. Ezt bizonyítják az olvasói levelek, reflexiók az ország minden tájáról. A szerkesztő mindezekre lelki ismeretesen válaszolt, buzdított, lelkesített, tanácsokat adott. Az olvasók megbecsülését azzal is kifejezték, hogy az új előfizetők nevét folyamatosan közölték.

Sok-sok írásban hívták fel kollégáik figyelmét a *nevelés fontosságára*, elsődlegességére. Különösen az erkölcsi nevelés fogyatékoságait emelték ki drámaian: „Emésztő férge korunknak az erkölcsi stüllyedés. Mindenfelé a pénz, és a

vagyonszerzés ördöge szállta meg a lelkeket. Szegény és gazdag csak a pénzt hajszojja... A templomok üresen állnak, a kocsmá, a börtön telve... Nem régi tanítványaink kalapot nem emelnek, tizenéves csitrik füstöt fújnak az utcán a kékpünkbe... Bennünk is a hiba, mert másodlagossá tettük a nevelést”³.

3.

1) A Hajdúböszörményben megjelenő *országos szakközlöny* a szakmai szeretet és az érdekképviselet tükörképe volt. Folyamatosan szolgálta a *továbbképzést, az önképzést*. A nevelés és oktatás terén új eredményekkel ismertette meg az olvasóit. Különösen hasznosak voltak gyakorlatias módszertani tanácsai. Kitekintést adott Nyugat-Európa felé. Hangsúlyozván: másoktól nem szégyen, sőt kötelesség a tanulás. Rendszeres könyvismertetései a szakirodalom megismerésére készíthették a tanítószágot.

2) A Református Tanítók Lapja következetesen és radikálisan *képviselete* a felekezeti *tanítói kar alapvető érdekeit*. Különösen kiemelten foglalkoztak az anyagi helyzettel, a pszichikai túlterheléssel, a nyugdíjügy rendezetlenségével, a személyiségjogokkal, a nyári szünidő pihenés érdemlegességével.

3) A lap *elismertségét, népszerűségét* mindenekelőtt mutatja, hogy 1944-ig fennmaradt, hogy 55 évfolyamot megélt. Ez mindenképpen tiszteletet ébreszt bennünk. Levelezési rovatának színessége, gazdagsága, terjedelme, problémafelvetései megerősítik, hogy a száz évvel ezelőtti tanítótársaink sajátjuknak érezték, ragaszkodtak hozzá.

4) A Református Tanítók Lapja szerkesztői elsőként bizonyították azt, hogy vidéken is lehet országos hatókörű sajtóorgánumot szerkeszteni, kiadni.

³ *Megyeri Károly*: Mit tehet a tanító a vallásérkölcsi süllyedés csökkentéséért? = Református Tanítók Lapja, XII. évf. 16. sz., 1901. május 18. 242-243.

PAP JÁNOS

Nevelési módszerek, nevelői egyéniségek a mezőkövesdi Szent László Gimnáziumban

*„Mert lehet egy nemzetet szegénnyé, koldussá tenni,
de ha a nemzetben lakozó szellemi és erkölcsi erőket
megtartani és gyarapítani képesek vagyunk,
akkor a nemzet nincs elveszve.”*

Gr. Klebelsberg Kunó

A mezőkövesdi gimnázium, közel évszázados fennállása óta – 1911-ben kezdték építeni – nemcsak Dél-Borsodban, de szerénytelenség nélkül mondhatjuk, hogy hazánkban is ismertséget és elismerést vívott ki magának. Ez köszönhető természetesen elsősorban a gimnázium tanári karának, de nem elhanyagolható az sem, hogy impozáns megjelenése, a jó működési feltételek is tekintélyt parancsolóak. Most nincs alkalom arra, hogy az iskola történelmét, az eredményes és küzdelmes évtizedeket felidézzük, de az a célkitűzés talán elérhető, hogy három kiemelkedő nevelői egyéniség munkájába betekintve fontos következtetésekre jussunk.

Én is azok közé a tanulók közé tartoztam, akik már csak a négy évfolyamos intézménybe járhattak az általános iskola elvégzése után, 1950-1954 között. Így megtapasztalhattam saját élményeim alapján, hogy mit jelentett a történelmi korszakváltás, a különösen viszontagságos néhány első év nevelésügyünkben.

Egy korábbi célkitűzésem részbeni megvalósulása teszi lehetővé, hogy előadásomat megtarthatom. Mezőkövesd jelentős személyiségeivel, alkotó egyéniségeivel kezdtem el úgynevezett mélyinterjúkat készíteni egy későbbi megjelentetés tervével. Így születtek meg az eléggé részletes beszélgetések sorrendben *dr. Lukács Gáspár* magyar-német-francia-orosz szakos tanárral (1907-1986), *dr. Sándor István* magyar-német szakos tanárral (1907-1993) és *Benkóczy György* magyar-francia-orosz szakos tanárral (1911–). Dr. Sándor István már nem, de dr. Lukács Gáspár és Benkóczy György engem is tanított, így személyes élményeim is vannak róluk.

A három pedagógus munkásságát felidézve úgy érzem, hogy az 1989-es rendszerváltozás után tíz évvel ma különösen időszerű azt az ellentmondásos, különös helyzetet is megvizsgálni, hogy egy kialakult és jól működő polgári demokratikus rendszerből a külső körülmények kényszerű, de nem kevésbé durva és erőszakos hatására, a szocialista demokratikus rendszernek nevezett társadalmi formációba átlépve, kialakult és elfogadott, gyökeresen más nevelési eszmerendszerrel felvértezett pedagógus személyiségek hogyan találták meg helyüket a nevelő-oktató munka folyamatában, a mindennapi életben.

E témakör vizsgálatához röviden próbálom felidézni, hogy a XX. sz. első felében milyen pedagógiai, erkölcsi, világnézeti elvek alapozták meg Magyarországon az iskolai nevelő-oktató munkát. Felhasználtam ehhez elsősorban Németh László és Mészáros István írásait, tanulmányait, de nem kis érdeklődéssel tanulmányoztam át éppen a szóban lévő dr. Lukács Gáspár 1939-es dolgozatát, majd dr. Papp Zoltánnak egy 1941-ben megjelent fejtegetését, melyeket azután meg kellett tagadniuk, és később Ortutay Gyula, Révai József, Aczél György ideológiai irányításával – ma már úgy látom – éppen az ellenkezőjét kellett vállalniuk, tanítaniuk. Újra belelapoztam Nagy Sándor didaktikájába, melyet én is tanultam az egyetemen, továbbá az OPI „szakember-gárdájának” néhány tanulmányába. Csupán néhány jellemző példát szeretnék a szemléletesség kedvéért felidézni a következőkben mindkét nézet – ha úgy tetszik: nevelési alapelv – bemutatására.

Ismerjük Németh László eszmerendszerének a korára meghatározó jelentőségét, mely írói, filozófusi, pedagógiai munkásságából, alkotói teljesítményéből fakadt. A „Megmentett gondolatok” vagy a „Kiadatlan tanulmányok” kötetekben találhatjuk meg a sokáig eltitkolt, eltiltott, de a mának is szóló és hasznos gondolatait, útmutatásait. Nem a ma világához, napjaink dilemmáihoz ad-e megszívlelendő útmutatást? „A nevelőnek tulajdonképp nincs is nagyobb feladata, minthogy magában építse fel a példát, amellyel a fiatal lélek tájékozódó (s részben utánzó) kedvét az igazi nagyság felé fordítja, hogy ott a családban, osztályban jöjjön létre az az atmoszféra (mert hisz igazán nevelni csak atmoszférával lehet), amelyben az érvényesülési ösztön erkölcsi ösztönné alakul.”¹ Igen: érvényesülés és erkölcs! Hogyan tudja a ma pedagógusa ezt a jelenlévő és veszedelmessé válható ellentmondást a tanterem falai között feloldani? De nem nekünk szól-e Németh László következő intelme? „A művészet, túl a műélvezet zónáin, igenis, az ember ’vallásos’ érzéséhez szól, zülleszt vagy emel, ébreszt vagy kábít, s én nem hiszek az olyan reformnak, amely a szórakozásokat szemmel láthatóan meg nem nemesíti s az élvezetben föl nem idézi az áhítatot”.² De

¹ Németh László: Kiadatlan tanulmányok. Bp., 1968. II. kötet, 353.

² Németh L. i. m. I. kötet, 445.

nem hagyhatom ki még Németh Lászlónak a következő megállapítását sem „A művelődés reformja” című írásából, mert mindig eszembe jut, ha bekapcsolom a rádiót vagy a televíziót: „Aljas zenével itatni egy országot nagyobb egészségügyi csapás, mint tífuszos vízzel. Márpedig a zene nem könnyű és nehéz, hanem *aljas* és *nemes* ...”³ Itt is meg kell jegyeznem, amelyre még a későbbiekben visszautalok, hogy dr. Lukács Gáspár is ezt vallotta, amikor minden energiáját a négy tanári szakon kívül arra fordította, hogy igazi nagy kórusműveket (Kodály és Bárdos műveit) diákjaival előadhasson, megtaníthasson és meg is szerettesen.

Mészáros István „Iskolatörténeti kaleidoszkóp” című munkájának (1989) forradalmi jelentőségűnek kellene lennie minden ma is működő pedagógus számára. Belőle megtudhatjuk, hogy mi történt az elmúlt negyven évben, és mit is kellett volna újrakezdnetünk 1989 után. Megtudhatjuk, hogy az elmúlt negyven évben a neveléstudomány szakemberei kikről nem vettek tudomást, amit Mészáros István csupán „eléggé furcsá”-nak tart, de mi mondhatjuk, hogy megdöbbentő és elfogadhatatlan: Szilasy János egyetemi tanár, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Sík Sándor tanár, pap-költő, Marcell Mihály tanár. Az okot ma tudjuk: ők mindannyian a katolikus iskolák szellemi irányítói, pedagógiai-nevelési szakemberei, szakírói voltak. Ezért tiltották és ezért hallgatták, hallgatták el őket. Azért feltehetjük ma is a kérdést, hogy a pedagógia, a neveléstudomány e tudós szakemberei milyen helyet foglalnak el a ma iskolájában. A katolikus iskolákban és az állami iskolákban. Vagy pontosabban: a mai állami iskolák tankönyvei, közép- és felsőfokon egyaránt, milyen szerepet biztosítanak nekik?

Mészáros István szerint a 20. századi modern magyar katolikus pedagógiát Prohászka „Iránytű” című tanulmánykötete alapozta meg. Célkitűzései között szerepelt többek között: a közösségi pedagógia, az itt és most pedagógiája, a munka pedagógiája, a tett lendületének pedagógiája, a szenvedély pedagógia, a küzdelem pedagógia. Marcell Mihály nevelésdefiniója is figyelemreméltó: „A nevelés voltaképpen fejlesztő művel: az egyéniségek készségeinek kifejlesztése abból a célból, hogy mind az egyedet (egyedi cél), mind a társadalmat (társadalmi cél) boldogítsa.”⁴

Itt újból felhívom a figyelmet arra, hogy az említett mezőkövesdi gimnáziumi tanárok ezt a szellemiséget sajátították el a pedagógushivatásra való felkészülésükkor, ezt képviselték pályájuk első szakaszában a nevelő-oktató munka gyakorlatában. Mészáros István szavaival a katolikus iskolák speciális nevelési célja volt, illetve a specifikum nyilvánvaló: „a tudatos és nyílt katolikus elköte-

³ Németh L. i. m. I. kötet, 444.

⁴ Mészáros István: Iskolatörténeti kaleidoszkóp. Bp., 1989. 133.

lezettség, amely az őszinte, mély katolikus vallásos hitet, s az ebből fakadó szilárd egyházhűséget, valamint a hazáért, társadalomért, egyházért való – egyéni tehetséghez, adott lehetőséghez mért – maximális komoly munkát jelentette.”⁵ Ma újraolvasva Mészáros István fejtegetéseit, szomorú megdöbbenés tölt el: 1948. február 5-én, az Országos Köznevelési Tanács ülésén Keresztury Dezső utóda, Ortutay Gyula kultuszminiszter felszólalt, súlyos kifogásokat említett, sűrűn idézte Rákosi Máttyás és Révai József beszédeit, hibáztatta, hogy az új általános iskolai tankönyvek nincsenek eléggé átpolitizálva, tehát rövidesen ki kell majd cserélni őket, mert: „Nem elég pozitív módon terelik a figyelmet a népi demokrácia berendezései, új formái felé.”⁶ Tudjuk, mi következett ezután a magyar oktatástügyben.

Egy rövid kitekintés még az 1950-es évek utáni pedagógiai szakirodalomra, amely korszak egy része már a tárgyalandó mezőkövesdi gimnáziumi tanárok működési idejére is esik. Mindenekelőtt Nagy Sándor „Didaktiká”-ját idézem fel, amely évtizedeken keresztül volt a pedagógusnak készülő egyetemisták tankönyve, vizsgaanyaga. Érzésem szerint a „száraz szakmai” jellegű, de jó tankönyv, egyetemi jegyzet fejezeteibe beiktatva mesterkéltek a kor szellemiségének, ideológiai követelményeinek megfelelő kitételek. Például egy pedagógia-történeti utalás így hangzik: „Az iskolai munka laboratóriumi szervezési formáját az 1920-as években a Szovjetunióban is kipróbálták. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága azonban 1931. szeptember 5-i határozatában elvetette ezt a szisztémát, mivel ez a forma az iskola elhalására, az iskola, a pedagógus, a nevelés vezető szerepének megszüntetésére irányuló antileninista tézisnek volt a realizálása.”⁷ Nagy Sándor 1969-ben megjelent *Didaktika* c. egyetemi tankönyvében mai szemmel talán túlzottan is bátor megállapításnak tűnik a következő: „bár a szovjet didaktika igen részletesen kidogozta a tanítási óra elméletét, részben ennek az elméletnek bizonyos fogyatékosai, részben pedig a gyakorlat egy részének bizonyos sablonokhoz való ragaszkodása az elmúlt években ismételten napirendre tűzte a tanítási óra továbbfejlesztésének szükségességét”.⁸ Én most úgy gondolom, hogy Nagy Sándor ezzel a kitételével azt is ki akarta mondani, hogy a magyar pedagógusoknak nem minden esetben kell szolgai módon másolni a szovjet pedagógia elveit, módszereit, gyakorlatát. A tankönyvben hivatkozik Nagy Sándor, Buzás László, J. Piaget, Kiss Árpád, Kelemen László, Takács Etel, Fináczy Ernő, Lénárd Ferenc, Szokolyszky István pedagógiai munkáira. Itt újra kell egy megjegyzést tennem: Buzás László a differenciált csoportmunkáról kiváló előadásokat tartott az egyetemen, de csak a

⁵ Mészáros i. m. 137.

⁶ Mészáros i. m. 168.

⁷ Nagy Sándor: *Didaktika*. Bp., 1969. 148.

⁸ Nagy i. m. 149.

Sándor Istvánnal készült interjúból derült ki számomra, hogy ezt a módszert Sándor István a mezőkövesdi gimnáziumban már az 1930-as évek elején sikerrel alkalmazta egy Vörösmarty vers feldolgozásakor.

Ide tartozik még a kor szellemiségének, pedagógiai gyakorlatának vizsgálatakor az 1982-ben (!) megjelent „Korszerű nevelési módszerek az iskolában” című OPI kiadvány, tanulmánykötet, tudva azt, hogy ebben az időben a gyakorló pedagógusok mindennapi kézikönyvei az OPI-kiadványok voltak. Gál Erzsébet és Majzik Lászlóné dr. szerkesztésében jelent meg. Egy jellemző megállapítás: „a szülők a felszabadulás óta eltelt évtizedekben mind szorosabban zárták fel a pedagógusok mellé..., részt vettek abban a nem egyszer éles politikai küzdelmekkel kísért folyamatban, amely véghezvitte az iskolák demokratisztizálását, államosítását. ... a kettős nevelés meghaladása, a szocialista iskola lépésről lépésre történő létrehozása” volt a fő célkitűzés.⁹ A mai értékelés, az én megítélésem szerint, már elfogadhatatlannak tartja, még talán a liberális élet-szemlélet szerint is a múlt teljes tagadását, amit ebben a „kézikönyvben” így fogalmaztak meg: „A felszabadulás után a szülő és a pedagógus harmonikus kapcsolatának létrejöttét azonban olyan ellentmondások terhelték, amelyek gyökei visszanyúlnak az iskolai és a családi nevelés múltjába, hagyományaiba.”¹⁰

Ezt az idézetsort, elmúlt évtizedeink felidézését szükségesnek tartottam elmondani, hogy tanáraink életútjának ellentmondásait feltárhassuk, a társadalmi változásokra legérzékenyebb értelmiségi réteg, a pedagógusok útkeresését megérthessük a magyar történelem sorsfordulóinak különös viszonyaiban, az oktatás, a személyiségformálás gyakorlatában.

Íme, a három pedagógus!

Dr. Sándor István

A Mezőkövesdi Királyi Katolikus Szent László Gimnáziumnak magyar-német szakos tanára volt 1930-tól 1936-ig. Személyisége azért fontos a mezőkövesdieknek, mert az eredményes tanári munkásságán kívül később néprajztudósként a matyóóság egyik legjobb ismerője lett, ő szerkesztette a Mezőkövesd monográfia néprajzi fejezetét, és számtalan cikket, tanulmányt írt a matyókról néprajzi szakfolyóiratokban és a mezőkövesdi Matyóföldben is. Ha a sors el is távolította kedves városától, később is önrzetiesen vallotta, hogy „én nem mentem el innen”, Mezőkövesdről. Családja Trencsénből menekült 1918-ban. Egyetemi tanulmányait 1930-ban fejezte be, 23 évesen került a mezőkövesdi gimnáziumba, első munkahelyére. Bevallotta, hogy Bayer István iskolatársa, a későbbi Kossuth-díjas tudós segítségére volt az elhelyezkedésben.

⁹ Gál Erzsébet–Majzik Lászlóné (szerk.): Korszerű nevelési módszerek az iskolában. Bp., 1982. 295.

¹⁰ Gál–Majzik i. m. 196.

1987-ben, már az idős, nyugdíjas tanár mondta magnetofonszalagra emlékeit,¹¹ egy igazi alkotói életút tapasztalataival a háta mögött. Vizsgálódásunk szempontjából sem közömbös, hogy elbeszélése az életbölcesség birtokában született. Félt a vidéktől, de a figyelmes, szeretetteljes fogadtatás egy életre meghatározta munkásságát. Kocsit küldött az igazgató az állomásra elébe. A gimnázium impozáns épületével, virágos, parkosított környezetével szinte mesebeli kastély érzetét keltette. És a tanári kar, a nagy tudású, tekintélyes, színes egyéniségek szinte elvarázsoolták. És az első tanítási nap. „Reggel nyolc óra. Bemegyek az első osztályba. 72 diák fogad! Mind matyók – mondja. – Itt embernek kell lennem. Egymást is meg kell tanulnunk.” Egy óra csak azzal ment el, hogy mindenkiel kezét fogott, bemutatkoztak egymásnak. Fontosnak tartotta megjegyezni a tanár úr, hogy mindezt, a kezdeti lépéseket Matyóföldön európai formában kellett megtennie.

Milyen volt Sándor István pedagógusnak? Kísérletező pedagógus volt. Erre még felettesei is biztatták. „Ne tartsd magad nagyon az előírásokhoz” – súgta egy alkalommal felügyelője. Nem véletlenül. Ekkor mondta el a differenciált csoportmunka módszerét, pontosan emlékezve Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című versének elemzésére. Tanítása során nem volt fegyelmezés, csak munka. Meg vidámság. Ez is tudatos volt nála. Kövesd bírója, Barczy bíró ekkor még bőgatyában járt, ez jelentette a tekintélyt. Kérdezte tanítványaitól, hogy kell ezt németül mondani. Most már tudja, hogy az eredményes pedagógiai munkához sok segítséget kapott sokgyermekes családjától, a gyakorló gimnáziumból: a tanár tegye el a noteszt, nem azért tanít, hogy osztályozzon, hanem hogy a tudását megossza a diákjaival; a tanár hagyja el a katedrát; az egész osztályt foglalkoztassa a tanár. Az egyik tanítványát családlátogatáskor a lovak mellett találta az istállóban, amikor a francia szavakat tanulta. Ehhez a megható élményhez azt a történetet kapcsolta, hogy a gödöllői cserkész világtalálkozón a kövesdi gimnazista diákok tolmácsoltak franciából. Ő már Adyt is tanította, felismerte, hogy életművét hogyan lehet a magyarság és az emberiség és nem kevésbé az etosz javára kamatoztatni. Akkor még volt olyan gimnázium, ahol nem lehetett Ady nevét kiejteni, nem tanították. De ő tanította Áprilyt, Reményiket, Mécs Lászlót, Koós Károlyt és Tamási Áront is, az elszakított területek íróit.

Az akkori tanári kar, az iskolavezetés nevelési, pedagógiai eszmeiségével azonosult. A tanári kar aktívan részt vett a Földműves Kör, a Népfőiskola munkájában. Vallotta: „A környezetünkben jelentkező modern problémák mintegy kijelölték a társadalmi-kulturális feladatokat.” A széthullott értelmiségi társaságot igyekeztek összetartani. Megismert sok kiváló képességű, de iskolázatlan

¹¹ Dr. Sándor Istvánnal Budapesten 1987-ben készült magnetofon-felvétel. Kérdező: Pap János. A felvétel Pap János tulajdonában van.

matyó embert, fiatal és sajátos, de korszerű véleménye alakult ki az értelmiség, az értelmesség, a diplomások összefüggéséről. Nem is véletlenül lett tagja az úgynevezett „agytröszt”-nek, amelynek egyik ténykedése volt egy *memorandum* megfogalmazása a megyei főispánnak a szegény matyóság sorsának javítására. Ő úgy látta, hogy a környezetében élő pedagógusok, tanártársai hivatásuknak éltek, jobban, mint bármely más hivatalnokok a járásbíróaságról vagy a főszolgabírói hivatal köreiből. Erős szociális érzékkel élte át a kövesdi szegényparasztság sorsát, a summásvilágot. Nagy kérdésként tette fel önmagának, hogy maradt-e még valami érték az emberekben szegénységük ellenére, ami büszkévé tehetette őket, és hogy otthonukhoz érdemes tapadni, és ezért még áldozatot is érdemes hozni. Talált azért egy biztató jelet, hogy tanítványaiiban nem kis büszkeség élt, ami művészi készségük valamiféle öntudata volt, ami végül is a matyó népművészetben realizálódott, a színpompás viseletben, hímezésekben, népzében, a folklórban. E felismerés felidézése után kissé rezignáltan jegyezte meg, hogy ez már mind sajnos a múlté.

Így kezdte hát pedagógusi életpályáját Sándor István, azután egy sikeres felé felé ívelő szakasz után, „kiemelték” főiskolai tanárnak, majd végleg el kellett hagynia szeretett hivatását, a pedagógus pályát, mert éppen az új társadalmi rend, a szocialista diktatúra kezdődő szakasza nem tűrhette a polgári, keresztény-nemzeti ideológián nevelkedett és azt valló pedagógus következetes munkálkodását. Pályát változtatott, néprajztudós lett, melyhez az indíttatást éppen a szeretett kövesdi matyó mesevilágtól kapta.

Dr. Lukács Gáspár (1907-1986)

Dr. Lukács Gáspár 1933-tól 1969-ig, nyugalomba vonulásáig tanított a mezőkövesdi gimnáziumban. Sokoldalúságát, tehetségét jelzi a négy tanári szak – magyar-német-francia-orosz –, de ha szükség volt rá, matematikát is eredményesen tanított. Ő volt az első tanár, aki a tehetséges matyó gyermekek közül küzdötte fel magát a nagytekintélyű gimnáziumi tanári karba. Vallomásában erre többször is történt utalás, tudatosult benne a szülővárosa iránti kötelezettség, a személyes példamutatás igénye.

1984-ben mondta el pedagógus pályájának leszűrődött tapasztalatait,¹² már jóval nyugdíjba vonulása után. Ebből a beszélgetésből emelek ki néhány gondolatot, amely jellemző Lukács Gáspár tanári személyiségére, nevelői felkészültségére, hivatástudatára, nevelési céljaira, gyakorlatára. Hangsúlyozta, hogy a jó tanári munka záloga a sokoldalú érdeklődés, a jó értelemben vett polihisztorság. Minden ember színes egyéniség, hát még a jó pedagógus! Szaktárgyait –

¹² Dr. Lukács Gáspárral Mezőkövesden 1984-ben készült magnetofon-felvétel. Kérdező: Pap János. A hangfelvétel Pap János tulajdonában van.

különösen a magyar irodalmat – elmélyült hivatástudattal tanította. Vallotta, hogy az irodalom tanítása művészi tevékenység, az emberi lélek ráhangolása a magyar irodalomra, de azt is tudta, hogy ő ezt meg is tudja valósítani. Az idegen nyelvek tanításánál a nyelvtani alapok lerakását és a gyakorlati beszélgetéseket egyaránt fontosnak tartotta. Amikor a logika szigorú szabályai szerint tanítjuk a nyelvtani alapot, ugyanakkor az akaratot is neveli a tanár, vallotta. Figyelemre-méltó megállapítása volt, hogy ő ugyan híve a pedagógiai optimizmusnak, de ennek negatív elhajlását tapasztalta saját gyakorlatában is. „Én valamit jól tudok, képzett tanárként el is magyarázom, akkor ezt a tanulónak fel kell fognia. De sokszor nem így volt és ekkor jött a szigorúság, aminek nem mindig volt jó vége.” A sok-sok megpróbáltatás, amely a tanári pályán érte, arra a meggyőződésre juttatta, hogy a pedagógusnak is olyannak kell lennie, mint Anteus volt, minél erősebben vágják hozzá az anyaföldhöz, annál erősebben pattan vissza. A pedagógus akaratereje, jelleme legyen anteusi. Fontos a tanulók aktivizálása, de ez legyen önkéntelen, észre se vegye a tanuló, hogy már benne is van a tanár vonzáskörében.

Világnézeti kérdéseket a beszélgetés során nyíltan én sem tettem fel, ő is csak távoli célzásokat tett rá. Pedig már 1984-et írtunk, mondhatnánk ma. De azt is tudnunk kell, hogy az öt év múlva bekövetkezett rendszerváltozásra sem gondolt akkor senki, esetleg a távoli jövőben derenghetett fel, amelyet ez a korosztály biztosan nem élhet meg. Szerencsére ez nem így történt. Egyetlen példát emelek csak ki kritikai megjegyzéséből, ugyanis azt mondta, hogy a négyosztályos gimnáziumok létrehozása az iskolademokratizálás negatív irányú változtatása volt. Már súlyosabb mondanivalót takart megállapítása a mezőkövesdi gimnázium fő célkitűzéséről, amely megalapításától jellemző volt: a középosztályt – ma úgy mondanánk, hogy a polgárságot – az „alacsonyabb néprétegek” krémjével kell feltölteni és frissíteni. Kitűnő anyag volt a mélyben, csak utána kellett nyúlni. Ezt Bayer Róbert (az első negyedszázados igazgató) meg is tette, Papp Zoltán is, már csak hiúságból is, aki folytatta és tartani tudta a Bayer által megalapozott magas színvonalat.

Itt most – kis kitérőként – szeretnék röviden utalni Papp Zoltán egyik pedagógiai esszéjére, előadásom fő mondanivalójának alátámasztására. Csupán egy idézetet emelek ki Papp Zoltánnak „A népi elv és a középiskola” című tanulmányából, amely a gimnázium 1941-ben megjelent évkönyvéből való: „A népi elv sohasem ütközhetik össze a nemzetivel. A népek felett álló sajátos magyar nemzeti eszme, a keresztény univerzalizmus és a magyar szellemiség különös ötvözete időtálló alkotás, amelyet nem tehet érvénytelenné semmiféle koreszme: a haza fogalma egy pillanatig sem szorulhat háttérbe a népi elvvel mint európai

koreszmével szemben”.¹³ De mi már azt is tudjuk, hogy néhány évvel később, 1948-cal kezdődően bizony gyökerestől tépte ki a társadalomból, a neveléstudományból a fenti nézetet a marxizmus-leninizmus világnézete az osztályszemléletnek, a proletár internacionalizmusnak első helyre való helyezésével. És mi Mezőkövesden élő, dolgozó pedagógusok, értelmiségiek személyesen tapasztalhattuk meg a konfliktusokkal terhelt, lelki traumákat okozó küzdelmes pedagógusi pályákat, mint amilyen éppen a gimnáziumigazgató Papp Zoltáné is volt.

Visszatérve Lukács Gáspár tanári életútjának elemzésére a fenti elgondolásból szeretném bemutatni Lukács Gáspár igen mélyreható neveléstudományi, filozofikus fejtegetését, amely az 1939-es évkönyvben jelent meg „Nemzeti öntudat a nevelésben” címmel. Maga a téma a korszellemet tükrözi, a trianoni Magyarország történelmének változásait s természetesen Lukács Gáspár nevelési alapelveit, világszemléletét.

Ebben az időben – írja a szerző – minden értelmiségi összejövetelen, a nem hivatalosokon is, az „összetákoltt békemű” kiváltotta a már szólamként hangoztatott mondatot, Nagy-Magyarország feltámadását. Ekkorra már realitássá vált, hogy „a történelem vasekéje kiszántotta a népek dudváját”, valami történt a magyarság tragédiájának orvoslására, amikor a „nagy eseményre nem voltunk felkészülve, sem a műveletlen nép, sem a középosztály”, csak az idegesség, a kapkodás volt a jellemző. Mi magyarok nem akarjuk észrevenni, ami ugyan környezetünkben már bebizonyosodott, hogy egy nemzetnek egy emberként való kiállása csodákat művelhet.

A nemzeti öntudat erősítése, méltó elsajátíttatása az emberek fejében a középiskolára hárul. Pontosán „jobb, maibb, igazabb, őszintébb, használhatóbb nemzeti öntudat kialakítása” a középiskolai nevelés feladata, amelyet képes is elvégezni. Ma már úgy látjuk, hogy szinte megjósolta, hogy a nemzeti öntudat kialakításának melyek az akadályai. Franciaországban a széthúzó erők gátolták, Csehszlovákiában ennek alapja soha nem volt meg, Szovjet-Oroszországban pedig az idegen, törvénytelen érdekek jelentik a fő akadályt. Fontosnak tartotta, hogy a cselekvő középosztály testéből ki kell kapcsolni a szélső jobb- és szélső baloldalt, a történelmi anakronizmust hirdetőket, másrészt a magyar érdekektől idegen nézeteket, a magyar érdekeket tagadókat. Úgy látja, hogy „az iskola az élet főpróbája, a nemzeti élet begyakorlásának színtere és a nemzeti öntudat megteremtésének műhelye.” Felhívja a figyelmet a nevelő-oktató munkában jelenlévő helytelen gyakorlatra: Vörösmarty vízióját visszásan értelmezhetjük, Berzsenyi, Kölcsey, Madách pesszimista történelemszemléletet sugallhat, ha engedjük „belekéjelegnünk” magunkat a fájdalomba. *Reális magyar történelemszemlélet kell* – hangsúlyozza. Amit Lukács Gáspár napi pedagógiai gyakorlatá-

¹³ A Szent László Királyi Katolikus Főgimnázium Évkönyve. Mezőkövesd, 1941.

ban meg is valósított, így fogalmazta meg: „Az iskola az élet főpróbája, a nemzeti élet begyakorlásának színtere és a nemzeti öntudat megeremtésének műhelye”. A ma tanárainak is szólnak ezek a mondatok: reális magyar történelem-szemlélet kell. Csöndes országepítés, szívós, lassú munkával. Fel kell ismernünk: keleti származásunk, nyugati rendeltetésünk tényét.

Én nagyon mainak érzem következő gondolatát is, amelyet hatvan évvel ezelőtt fogalmazott meg: „A liberális szellem képes volt meghamisítani történetírásunk szellemét, s mai nagy történetíróinknak hősi küzdelmet kellett vívniuk saját történetírásunkért.” Eszmeifuttatásából még csupán egy fontos tételt emelek ki, amelyet életpályáját ismerve ötödik tanári szakként jól kamatoztatott és meg is valósított: a magyar dal a lélek sokkal nagyobb mélységeiből sodródik fel és idegen hatásoknak még jobban ellenállt, mint a nyelv. És végül összefoglalóan állapítja meg, hogy a tanár nemzeti öntudata legyen biztos. A tanári példa erejét pedig az jelenti, hogy állandóan a növendék előtt áll és él. A tanár lelki magatartása dönt el minden fontos kérdést.

Benkóczy György (1911-)

A 2001-ben kilencvenedik évébe lépő Benkóczy György magyar-francia-orosz szakos tanár 1937-től 1975-ig tanított a mezőkövesdi gimnáziumban, közben 1960-tól a magyar nyelv és irodalom megyei szakfelügyelője. 1996-ban (kérdéseimre leírt) önéletrészletének, életpályája összefoglalójának „Az életet már megjártam...” címet adta, melynek folytatása: „többnyire csak gyalog jártam” írásából szépen kirajzolódik.¹⁴ (Itt csupán azokat a mozzanatokat emelem ki életútjából, amelyek az előadás mondanivalójához kapcsolódnak. Vajon Benkóczy György esetében mit jelentett a nagy cezúra, a külső kényszerek által diktált, elvárt pedagógusi életfelfogásban, pedagógiai gyakorlatban?

Bevallja, tanár és író akart lenni. Ma már tudjuk, ezt sikerült is megvalósítania. 1940-ben érte el, hogy „rendes tanári” kinevezést kaphatott. Mezőkövesd – amely végül is otthona lett – a „barokk város” (Eger) és „paraszti város” (Mezőkövesd) ellentétpárjának egyik oldala. Családi neveltetése és iskolai tanulmányai is arra predesztinálták, hogy a vallásos nevelést fontosnak tartsa, kezdő tanári éveiben aktívan részt vett az Actio Catholica és a Mária Kongregáció mozgalmában. Már az idős tanár mondja ki visszaemlékezve: „Szép, a vallásos nevelést elősegítő szokás volt az első pénteki szentáldozás” iskolájában, a gimnáziumban. Hogy komolyan vette eredeti célkitűzését, a pedagógusi és az írói pályát, annak bizonyítéka, hogy 1946-ban, még a „fordulat éve” előtt az országos tankönyvpályázaton az V. osztályos nyelv- és irodalom tankönyvével 5. helye-

¹⁴ Benkóczy György: „Az életet már megjártam...” önéletrészlet Pap János kérdései nyomán. 1996. A kézirat példányai Benkóczy György és Pap János tulajdonában vannak.

zést ért el. Majd 1947-ben megírta a *Tetejetlen fa* című verses mesedramáját, melyet a bemutatás előtt, már 1947-ben a pártbizottságon be kellett mutatnia. Itt jegyzi meg azt is, hogy ekkor született meg az illyési mondás, hogy „inog az íróasztal lába”. Talán ez azt jelenti, hogy megkezdődött az alkotói munkát gúzbakötő kíméletlen cenzúra. Mint lelkes nyelvtanár, elmondja, hogy 1948-ban sajnos megszüntették a latin és a nyugati idegen nyelvek tanítását. Ő is „beiratkozott” az orosz tanári tanuló körbe, hiszen ez „kenyérkérdés” volt. Lukács Gáspár, a már némi orosz nyelvtudással rendelkező tanártárs vezette a tanfolyamot. Jeles eredménnyel végzett. Kesernyés ízzel említi, hogy a pártállam semmilyen anyagi támogatást nem adott az általános iskolai orosz tanári oklevél megszerzéséhez.

Az 1961-es évkönyvben írja Dala József, már a kor szellemiségét tükröző „dicsekvéssel”, hogy a falu kulturális felemelkedését szolgálta a Benkóczy rendezte diákszínházi bemutatók sora. Gogol: *Revizor*, Szigligeti: *Liliomfi*, Molière: *Fösvény*, *Kényeskedők*, Jókai: *Az aranyember*, *A köszívű ember fiai*, a Hatvani diákjai daljáték. De amikor felléptette a híres kövesdi karnagy-kántor, tanár operaénekes fiát, ifj. Gaál Istvánt, a párttitkár figyelmeztetésben részesítette.

Benkóczy György tanári tevékenységéről nagyon keveset beszélt, írt, pedig mi, diákjai jól tudjuk, hogy különösen a magyartanítása igen eredményes volt, részletezte viszont szakfelügyelői munkásságát. Nem értett egyet azzal a vélekedéssel, hogy a szakfelügyelő ostor vagy mankó. Kijelentette: „Nem akarom megbántani a szaktanári érzékenységet, hanem értékelni mindazt, ami jó, s megértő tanácsokkal kiküszöbölni bármilyen fogyatkozást”. Persze, volt, amikor feljelentették, mert az egyik jó hírű gimnázium magyartanításáról megjegyezte, hogy az nem áll a múltjához méltó magas színvonalon. Azoknak a miskolci tanároknak a munkáját sem tudta elfogadni, akiknek óráján a 45 perc nagy része a tanári asztalhoz kihívott gyerekek feleléseivel telt el, az új anyag magyarázatára nem jutott idő, vagy elhanyagolták a nyelvtanórákat. Az ő idejében jött divatba az iskolák „komplex felmérése”, amelynek hasznosságát megkérdőjelezte. Nem kis feladatot adott a megyei felügyelőnek az akkor alakult új gimnáziumok látogatása: Kazincbarcika, Mezőcsát, Leninváros, Encs, Edelény, Szikszó, Putnok. Csak visszafogottan kritizálta, hogy a Göncön, Ormosbányán, Tolcsván, Cigándon létrehozott gimnáziumi osztályokban kellő eredményt nem tudtak felmutatni, mert a pedagógusok járatlanok voltak a középiskolai módszerekben és követelményekben. Még ma is fájlalja, hogy amikor a hatvanas években felvetette egy magyar nyelv-művelő, nyelvhelyességi, nyelvhasználati versenynek a létrehozását, csak Szikszó vállalkozott a megrendezésére. Ezzel a kezdeménnyel Győr sem akart osztozkodni és végül Sátoraljaújhely vállalta az országossá váló kiterjesztésnek a kezdeményezését. A Kováts Dániel által megfo-

galmazott felhívással 1974-ben indult el ez a mozgalom és vált az évek során sikeressé.

Benkóczy György tanári szemléletének, világgképének jellemzésére pontosan utalnak a következő megállapításai: „1945 után a Kisgazdapárt oldalán állt a testület többsége, marxista szemléletű csupán egy akadt. 1948 táján megszűnt a hitoktatás, ami főként a tanulók erkölcsi nevelését érintette hátrányosan. A tanárok amúgy sem voltak bigottan vallásosak, világnézetiük azonban az európai keresztény humanitás volt”. A korra, de egyben Benkóczy életfelfogására is jellemző a következő visszaemlékezése: „Azt, hogy a megyei művelődésügyi osztály a helyi pártbizottsággal egyetértve iskolánk világnézeti jellegére gyanakodva tekintett, élénken bizonyítja, hogy amikor húsvét hétfőjét munkanappá nyilvánították, Miskolcra váratlanul egy egész brigád szállt ki ellenőrzésre. Órákat látogattak, így például nálam is. De rendben folyt minden, szabályos tanítási nap lett ez a hétfő, s nem találhattak kifogást.”

Talán egy pedagógusi életút tapasztalatát sűrítette néhány mondatba Benkóczy György tanárról, szülőről, diákról: „Mi a titka az eredményes pedagógusi munkának? Elsősorban a hivatástudat, munkáját ne tekintse foglalkozásnak, s legyen mindig gondja önmaga továbbképzésére, a megújulásra, az olvasottságra. Mit tehet a szülő? Bármily rendű-rangú is, bármilyen fáradt, beszéljessen minél többet gyermekével, érdeklődjön eredményei, nehézségei felől, barátai iránt, ne engedje leragadni a televízió elé, ösztönözze olvasásra, de szoktassa rá a ház körüli munkára is... Mit tehet a diák? (A fentiekén kívül) törekedjen képességei, hajlamai kifejlesztésére s főleg nagyon válogassa meg szórakozása lehetőségeit”.

Benkóczy Györgynek megadatott, hogy nyugalomba vonulása után sok mindent bepótoljon, amire éppen a megterhelő szakfelügyelői években nem jutott idő és erő. Írt helytörténeti, nyelvészeti tanulmányokat, cikkeket. 1996-ban két könyve is megjelent, a mezőkövesdi *Szent László templom monográfiája* és a *Rejtelmes anyanyelvünk* című nyelvtörténete, melyben mintegy 2500 magyar szó történeti-etimológiai elemzését végzi el. Elkészült egy ifjúsági történelmi regény kézírata is, a magyar honfoglalás korát idéző *Rónán járó röpke rárók* című munka, amely kiadásra vár.

Hogyan is összegezhetném Sándor István, Lukács Gáspár és Benkóczy György mezőkövesdi gimnáziumi tanárok gazdag pedagógusi pályáját? Az őszinte sorsfeltárulkozás és a háttérrel adó XX. századi magyar történelem egységét nézve milyen fontos következtetéseket lehet és kell levonnunk a magunk és az utánunk következő nemzedékek, de elsősorban a pedagógusok számára?

Úgy érzem, hogy csupán szerény, szubjektív gondolatokra szorítkozhatom, hiszen a három alkotó pedagógusi életmű önmagában hordja értékeit, ahogyan

dr. Lukács Gáspár is megfogalmazta. Elemzésük önálló tudományos munkát igényel. Teljes megjelentetésük lehet egy első lépés hasznosításukra, amely a jövő feladata. Én most fontosnak tartom, hogy amint az előzőekből is következik, állapítsuk meg, hogy a személyes emberi sorsok, így a pedagógusoké is milyen szinte lektüzdhetetlen feladatok megoldását igénylik, ha a történelem, a társadalmi viszonyok gyors és lényeges változásai úgy követik egymást, mint a mi elmúlt évszázadunkban megtörtént.

Az egyik diák, aki 1952-ben érettségizett Mezőkövesden, úgy emlékezik vissza, hogy az 1945 utáni években a tanulók mit sem sejtettek arról, hogy mi készülődik a nevelő-oktató munkát is gyökeresen megváltoztatni kívánó új hatalmi műhelyekben, hiszen tanáraik ugyan úgy tanítottak, mint azelőtt. A radikálisabb változást akkor kezdték érezni, amikor különféle politikai akciókra az utcákra vezényelték a diákságot és különösen a diplomások előtt voltak a legfeltűnőbb programok, újszövegű dalok éneklése, jelszavak, szólamok hangoztatása. Az aktivizálódott diákcsoportok, „diákkorradalmárok” el tudták érni, hogy a gimnázium diákjainak többsége nyíltan megszavazott olyan döntéseket, hogy a hittanoktatás legyen fakultatív, a hittanár költözzön ki a gimnázium épületéből, a diákok járjanak házról házra a tojásbegyűjtés szorgalmazására. Ezeket a párt irányította kommunista ifjúsági megmozdulásokon természetesen a tanárok közül senki sem lehetett jelen. Hogyan érték ezt el itt, Mezőkövesden? A gimnázium II. emeletén volt a kollégium, amelynek tanulói közé nagyszámmal telepítettek a megye munkásvárosáiból, Miskolcra, Ózdra és más kisebb településekről is felsőbb osztályokba járó diákokat, akik már akkor valamilyen módszerrel átítatott marxista, materialista, ateista felszínes propaganda-elmélettel, de főleg hangzatos szólamokkal voltak „felvértezve”, és úgy tűnt, nekik mindent lehetett. A mezőkövesdi diákság erre képtelen lett volna. Akik ösztönösen, naivan ellent mertek állni, azokat már akkor meg tudták félemlíteni. Én magam is 1950 és 1954 között jártam ebbe a gimnáziumba, és úgy tapasztaltam, hogy a tanári kar tehetetlen volt, nem tudott beavatkozni. Az ő megfélemlítésük módszerei már komolyabbak voltak, mint a diákoké.

Így indult tehát a diákok és a tanárok „átnevelése”, egész társadalmunk átnevelése.

És mit tett ekkor Sándor István, Lukács Gáspár és Benkóczy György?

Sándor István a tanári, főiskolai oktatói állását elhagyta, pályát változtatott, néprajztudóssá képezte magát, a Néprajzi Múzeum munkatársa lett.

Lukács Gáspár esete bonyolultabb. A keresztény-nemzeti eszmerendszerrel, a katolikus szellemű nevelés alapjait elsajátítva és vallva, pedagógiai, nevelés-elméleti, irodalmi tanulmányokat, esszéket írt 1947-ig országos folyóiratokba, helyi kiadványokba (pl. az évkönyvekbe). Ezután hosszú évekig nem publikált, a későbbi években is csak helyi kiadványban (Matyófüld) jelentek meg kisebb

helytörténeti írásai, politikai, ideológiai nézetektől távol. A nyelveket, a magyar irodalmat lelkesen, eredményesen taníttotta, diákjai szerették. Tudós tanári munkája ellenére előmeneteli lehetősége nem volt, a hivatalos politikai hatalom mindig fenntartással fogadta, kitüntetést is már csak nyugdíjba vonulása után kapott, nem pedagógiai munkásságáért, hanem a Matyó Múzeumban végzett tevékenységéért.

Benkóczy György a politikai, ideológiai kompromisszumokkal a számára elfogadható határig ment el, a keresztény-nemzeti eszmeiséghez, erkölcsökhöz hű tudott maradni, felülemelkedett a rá kényszerített szocialista nevelőiskola elméletének formalitásain, a magyar nyelvért végzett fáradhatatlan küzdelme nyújtott számára elégtételt. Megélhette, hogy 1993-ban könyv alakban is megjelenhetett első irodalmi alkotása a *Tetejetlen fa* és a már fentebb említett monográfiája és nyelvtörténeti könyve, mely országos elismerést is szerzett számára. Megélhette az 1989-es újabb rendszerváltozást, amely igaz kicsit későn, de városa elismerését is meghozta számára, a Pro Urbe, majd a Város Díszpolgára (2000-ben) kitüntetésekét.

Talán az is motiválta fejtegetésemet, a fentiekben elmondott gondolatokat, hogy hiányát érzem ma, 2000-ben annak, hogy a megjelenő írásokban sem fedjük fel múltunk igaz történetét. Városunk születésének 25. évfordulóján megjelent *Tanulmányok Mezőkövesdről*, az 1976-os nagy városi monográfia kiegészítője, a gimnáziumunk történetét összefoglaló írásában a rendszerváltozásról tudomást sem véve száraz adathalmazt tartalmaz. Egy mondatban pl. annyi jelzést tesz arról, hogy a nevelő-oktató munka területén is valami történt, történetet, hogy az ifjúsági mozgalmi élet a gimnáziumban lehanyaglott. De tudjuk, hogy ez a fél mondat mit takar. Legalább is én csak arra következtethetek, hogy sajnos a KISZ is megszűnt, és nincs helyette más, vagyis a kommunista ifjúsági nevelésnek a rendszerváltozás megszüntette az alapjait...

Van tehát tennivalónk elég, mert a múlt, a mi iskolánk múltjának igaz bemutatása lehet csak jövőnk újraterejtésének kezdete.

KONCZ ENDRE

A Kecskeméti Állami Parasztfőiskola története 1946–1949

A földreform utáni Magyarországon szükségképpen megváltoztak a mezőgazdasági termelési viszonyok. Ez az új helyzet új feladatok elé állította a mezőgazdasági oktatást is.

A földosztó kommunista Nagy Imre földművelésügyi miniszter mellett a mezőgazdasági oktatásért felelős államtitkár a parasztpárti S. Szabó Ferenc volt. Ő az oktatási ügyeket jól ismerte, mivel korábban mint szaktanár és a tanáregyesület főtitkára e területen áttekintést szerzett, cikkeket jelentetett meg. Ő a magyar népi mozgalom, a népfőiskolai gyakorlat, valamint a dán és finn példák által ihletett szellemben kezdeményezte a korábbi oktatási keretek átalakítását. A mezőgazdasági szakiskolai hálózatot a földművelésügyi minisztérium hatáskörében egyesítette, és életre hívta a nagy jövőjű Magyar Agráregyetemet. Ennek megteremtése mellett háromszorosára emelték a mezőgazdasági középiskolák számát, és az alsó fokú oktatást is átformálták, úgyhogy több mint százötven gazdaképző és gazdasszonyképző iskola szolgálta a szakmai elmélyülés ügyét. Elérték, hogy 1946–47. folyamán több parasztot juttattak ezüstkalászos bizonyítványhoz, mint az elmúlt rendszer tizenkét év alatt.

De még mindig hiányzott egy olyan népfőiskolai jellegű, jelentősebb intézmény, mely képes legyen magából a parasztságból kinevelni a falu termelésének irányítóit, szövetkezeti vezetőit. Ennek a feladatnak adottságainál fogva kiválóan megfelelt a Kecskeméten korábban működő Gazdasági Szaktanítóképző, melynek funkciójára az új szakoktatási rendszerben nem volt tovább szükség. Ezért ennek épületeit és jól felszerelt gazdaságát az államtitkár egy kétéves, bentlakásos Állami Parasztfőiskola létesítésére rendelte felhasználni. Miután ezt a célkitűzést a Nemzeti Parasztpárt országos vezetősége is támogatta, 1946 novemberében megjelent a sajtóban és a párt-, valamint ifjúsági szervezetekben a jelentkezési felhívás. Ennek értelmében a parasztfőiskolának hallgatói lehetnek 18 és 30 év közötti paraszt származású, arany- és ezüstkalászos gazdák és gazda

ifjak, valamint mindazok, akik legalább az elemi iskola hat osztályát vagy azzal egyenlő értékű más iskolát jó eredménnyel elvégezték.

A Kecskeméti Állami Parasztfőiskola 1946. december közepén nyílt meg. Feladata a Földművelésügyi Minisztérium rendelete értelmében az volt, hogy „hallgatóit öntudatos magyarokká és művelt parasztokká nevelje, további korszerű gyakorlati gazdává képezze” egyrészt *általános* és *nemzeti* műveltség, másrészt olyan *gazdasági* szaktudás és szakképzettség nyújtásával, melynek birtokában a falu életének vezetői, a termelő és értékesítő szövetkezetek szervezői lehessenek. Az intézet bentlakásos, ingyenes, és minden év október 15-től május 31-ig tart.

A Parasztfőiskola óra- és tanításterve

A célkitűzésnek megfelelően a Parasztfőiskola a) általános és nemzeti műveltségi ismereteket; b) mezőgazdasági szakismereteket; c) társadalmi, közgazdasági és szövetkezeti ismereteket nyújtott hallgatóinak, és az elméleti tantárgyakat d) mezőgazdasági gyakorlatokkal egészítette ki.

Az óraterv a szaktárgyakon kívül tartalmazott: hit- és erkölcsant (később ez valószínűleg elmaradt), magyar nyelvtant és irodalmat, gazdaság- és néptörténetet, néprajzi ismereteket, egészségtant, éneket, kisgazdasági számtartást, szociológiát. Az óraterv a szakismeretekkel együtt heti negyven óra tantermi foglalkozást jelentett, melyhez heti 2 óra önképző gazdakör és mezőgazdasági gyakorlatok járultak.

A *magyar nyelv és irodalom* tantárgy az I. évfolyamban nagy vonásokban a következőket ölelte fel: helyesírás; népköltészet; nyelvi jelenségek megfigyelése; fogalmazás gyakorlása; a magyar irodalom legfőbb alkotásai a reformkorig; szemelvények a világirodalomból: Kalevala, Homérosz ... Dosztojevszkij; házi olvasmányok: Toldi, Jókai: Sárga rózsa, Móricz: A boldog ember, Tamási: Ábel a rengetegben, Veres Péter: Szűk esztendő, Katona: Bánk bán. A II. évfolyamban: szemelvények a reformkortól napjainkig; Széchenyi ... Szabó Dezső, József Attila, Erdei Ferenc, Illyés Gyula; Reymont, Solohov, Gorkij, Steinbeck: Érik a gyümölcs; házi olvasmányok: Jókai: Egy magyar nábob, ... Kassák: Egy ember élete, Veres Péter: Számadás, Illyés: Puszták népe, Nagy István: A szomszédság nevében. – E néhány jelzésszerű fejezetcímből és névből is kiténik, mennyivel szélesebb látókört, teljesebb eszmevilágot villantott fel e két évre sűrített tananyag, mint az 1949. utáni középiskolai és egyéb tantervek.

Az *egészségtanban* szó volt az emberi test felépítéséről, a betegségekről, átöröklésről és párválasztásról, egykéről stb. Az *énekekben* a főcél dallambeli anyanyelvünk elsajátítása volt. A *szövetkezeti ismeretek* fő fejezetei: a polgári, a szocialista és a szövetkezeti szocialista irányok; kereskedelmi társulások; kalkuláció.

Aki a II. évfolyamot sikeresen elvégezte, záróvizsgálatot tehetett, melyet június 15-30 között tartottak; ez írásbeli, szóbeli és gyakorlati részből állott. A Parasztfőiskola II. évfolyamát kitűnő, jeles vagy legalább jó minősítéssel végzettek ingyenes, bentlakásos, *mezőgazdasági középiskolai* kiegészítő tanfolyamon vehettek részt, s ennek eredményes elvégzői *érettségire* jelentkezhettek.

A Parasztfőiskola megszűnése

A fennmaradt levéltári dokumentumokból kikövetkeztethetően a Parasztfőiskola fennállása alatt három tanulócsoportot iskoláztak be, a három tanévben egyet-egyet. Az 1948-49-es évfolyamot megkezdők már csak az I. osztályt végezhettk el. Ugyanis a „fordulat éve” után erősödni kezdtek az iskolát érő támadások. A Mezőgazdasági Értesítő nevű hivatalos kiadvány 1949. június 25-i számának 9. oldalán a kulákság intézményei között említette a parasztfőiskolát is. Végül a megváltozott összetételű Földművelésügyi Minisztérium szakoktatási főosztálya 1949. december 2-án bejelentette, hogy az iskolát megszünteti. De már 1949 őszén beiskolázás nem történt, és a parasztfőiskolát átszervezték „Mezőgazdasásképző Iskolá”-vá, melynek feladata termelészövetkezeti csoportok részére vezetők képzése lett.

Néhány megjegyzés az egyes hallgatócsoportokról

Az első hallgatócsoport II. évfolyamát az 1947-48. tanévben 38 hallgató fejezte be. Az osztály szociális összetétele a következő volt: 1 hallgató szegődmenyes, birtoktalan; 4 hallgató két kh-n aluli; többsége tíz kh-n aluli; kb. 6 hallgató pedig húsz-huszonöt kh-as szülőktől származott. Pártállás: Független Kisgazdapárt 1, Magyar Dolgozók Pártja 9, Nemzeti parasztpárt 28 tag.

Az érettségi vizsgát a harmadik tanévben 17 jelölt tette le. Az érettségi elnök jelentése szerint a jelöltek értelmi színvonala és készültsége megfelelt az általános érettségi színvonalnak, csak helyesírásuk volt gyöngye, gyakorlati ügyességük kiemelkedő, a gazdasági munkák szeretete megmutatkozott.

A parasztfőiskola fennállásának második tanévében beiskolázott hallgatócsoport II. évfolyamát az 1948-49. tanévben 33 hallgató fejezte be. Ezeknek már nem engedélyezték a kiegészítő tanfolyamra és érettségire való jelentkezést... Közülük, valamint a csak I. évfolyamot 1948. október 1. és 1949. június 18. között végzettek közül több volt parasztfőiskolást felvettek az akkor már megnyílt szakérettségi tanfolyamra, majd az Agráregyetemre is.

Utószó

A legelső tanulócsoport 26 volt hallgatójának ismertté vált későbbi foglalkozása egy 1971-ben készült körkérdés alapján, akkor ez a következőképp oszlott meg: főagronómus és agronómus 10, téesz-elnök 2, egyéni gazda 1, vállalati

igazgató 2, főosztályvezető 2, felvásárló 1, iskolaigazgató 2, alezredes 1, gépko-
csivezető 1, főtiszt 3, a Hazafias Népfrent megyei munkatársa 1, újságíró 1.

Az 1946 és 1949 között fennállott Kecskeméti Állami Parasztfőiskola és az
ugyancsak a Nemzeti Parasztpárt által támogatott s Budán 1947 és 1948 között
működő Munkásfőiskola – hallgatóik egy részének az Agrártudományi Egye-
temre való előkészítésével – két, illetve egy évvel megelőzve a szakérettségis
tanfolyam létrehozását – hozzájárultak az új magyar agrárértelmiség kialakulá-
sához.¹

¹ A Parasztfőiskola irattárát nem sikerült megtalálnom. Az Új Magyar Központi Levéltár FM. Szakoktatási Főosztály XIX-K-1-mm 1560/1949. 156. és 965. sz. doboza tartalmaz több idevágó adatot. A *Kecskemét*, az *Új Magyar Föld* és a *Kecskeméti Lapok* néhány cikke is tudósított a parasztfőiskoláról. A Budán létesített Munkásfőiskoláról Varró József írt beszámolót a *Tudomány és Mezőgazdaság* 1980. 4. számában.

GÁLL JÓZSEF

Adalékok a sárospataki szakképzés történetéhez

Sárospatak iskolatörténetében – a patinás Kollégium és a méltán neves Tanítóképző Főiskola mellett – szerényen húzódik meg a „Szakképző” a maga múltjával, történetével. Szégyenkeznie nincs miért, hiszen gyakran egy életre szóló kenyeret adott a városban és a körzetében élő, boldoguló emberek számára. A türelmetlen 20. század forradalmakat, világégéseket, ideológiai csodavárásokat szült, rendszerváltások sorát hozta, s tette próbára az időt és az embert. Oktatási rendszerünk – mint sok minden más – ezt a folyamatot a szüntelen vajúadás állapotában élte át, s ez az állapot napjainkig tart. Ez különösen vonatkozik a szakképzésre, hiszen alapvetően egy ország műszaki-technikai színvonalától, lehetőségeitől függ a pillanatnyi állapota, avagy jövője. Ez az állapot pedig általában az adott ország társadalmi-gazdasági, politikai helyzetének függvénye, tükre.

A honfoglalás 1100. évfordulójával egyidejűleg ünnepelhetjük a magyar iskolázás millenniumát, melynek alapjául a pannonhalmi bencés iskola ezredik évfordulója szolgált. Vajon milyen dátumhoz kapcsolhatjuk szakképzésünket, valójában iparfejlődésünk folyamatát? Indulhatunk népünk őstörténetére vonatkozó régészeti emlékekből, amelyek fejlett kézművességről, ötvösművészetről vallanak. Legenda irodalmunkból töredéknyi gazdaságtörténeti adalék is levonható. Az államalapítást követően határozottabb formát ölt, a keresztény hittérítők, majd a XI. századtól a Benedek-rendieket követő szerzetesrendek missziója. A népet nemcsak vallásra, erkölcsre nevelték, hanem mezőgazdasági, kézműves tevékenységre is.

Az írásbeliség fejlődése, a városi árutermelés kialakulása, nálunk is ígéretes gazdasági fellendülést és azt megalapozó kézművesipart feltételez. Az Anjouk tudatos és eredményes gazdaságpolitikája közismert. A korabeli magyar arany-pénz tekintélyében, konvertibilitásában megfelelt a mai amerikai dollárnak. Gazdasági fejlődésünk és a céhes keretekben szervezett háttérpar Mátyás államáig ígéretes, majd megtorpanás, a nyugat-európai fejlődéstől való „elkanyarodás” hosszú, a mai napig „be nem hozott” folyamata következik. Ennek okait a

magyar történettudomány feldolgozta. Hazánk több évszázadra a Habsburg Birodalom része lett, sajátos gazdasági mozgástérrel.

A reformkori nemzedék célul tűzte ki a gazdasági, társadalmi, politikai felzárkóztatást, de csak a kiegyezést követő néhány évtizedben értünk el olyan eredményeket, amelyeket Magyarország azóta sem produkált. Nyilvánvaló, hogy ebben a felfélésben szerepe volt az akkor kibontakozó, fejlődő, intézményesülő hazai szakképzésnek is. A hazai polgári fejlődés lassú, ellentmondásos jellegét tükrözi az is, hogy az iparos oktatásunk struktúrája a középkor kézműves iparától a XIX. századig, a kapitalista gyáriparig alig változott. A szakképzés intézményei tehát csak a XIX. század második felétől alakulhattak ki Magyarországon.

A sárospataki szakképzés gyökereiről csak adalékok állnak rendelkezésre.

A betelepülő habánok emlékét őrzi a sárospataki kerámiaipar. Tradicionális foglalkozás volt a malomkőfaragás, melynek emlékét talán a legidősebb korosztály és néhány szakdolgozat őrzi. Sárospatak oppidum életében és a kollégium kiszolgálásában a céheknek fontos szerepük volt, illetve lehetett.

A kiegyezést követő gazdasági fellendülés Zemplén térségére is ösztönzően hatott. A szervezett szakmai képzés Sárospatakon a XIX. század második felében kezdődött. Az 1872. évi VIII., majd az 1884. évi XVII. ipartörvény a tanonciskolák megszervezését és fenntartását a helyi – városi és községi – önkormányzatok köteleességévé tette.

A Sárospataki Általános Ipartestület 1877-ben alakult meg 67 iparos taggal. 1926-ban már 415 helybéli és 108 vidéki tagot számlált. Az inas- vagy tanulóképzés ezen testület feladata volt. A közvetlen felügyeletet, a nyilvántartást a városi közgyám végezte. Az elméleti képzésre egy tanítót fogadtak, fizetését a szegődtetési és a szabadítási költségekből fedezték. Az alábbi szakmákat sajátíthatták el az inasok: lakatos, asztalos, bodnár, fazekas, suszter, kőműves, szíjgyártó, pék, borbély, kereskedő, bádogos, kovács, könyvkötő, kéményseprő. A tanulólétszám 50-és 80 fő között változott. Vallási hovatartozásuk aránya általában:

református:	45 %
római katolikus:	25 %
görög katolikus:	18 %
evangélikus:	10%
izraelita:	2%, 1893-ban már 11 %

1913-tól a tanoncképzés az állami iskolai rendszerben kapott helyett, nevezetesen a kispataki iskolában. Igazgatója: Rozsondai István volt, tanerők: Hanuszik József, Kéri Ferenc, Gyulai János és Palumbo Béla. A tanulólétszám 162 fő volt. Valószínű, hogy az elméleti ismeretek megszerzésében továbbra is fon-

tos szerepet játszott a mester gondolkodásmódja, igényessége, a tudás iránti vonzalma, embersége.

A két világháború közötti képzésben jelentős előrelépést eredményezett, hogy a tanonciskola felvételi követelménye lett az elemi iskola 6. osztályának elvégzése. Az elméleti oktatásra heti 9 óra állt rendelkezésre. Az oktatott tantárgyak: hittan, magyar, földrajz, történelem, számtan, vegytan, polgári és közgazdasági ismeretek, ipari szakrajz és technológia. A tanulói viszony időtartama változó volt, egy és négy év között. Valamennyi közismereti tárgyat évfolyamonként könyvbe sűríttették.

A II. világháború során sok kisiparos életét veszítette, az újrakezdés a szakképzés terén sem volt könnyű. Az 1945 után kialakított új iskolarendszerben megváltozott a szakiskolák helye és szerepe. Törvénybe iktatták a 8 osztályos általános iskolát, tankötelezettséget írtak elő 6-tól 14 éves korig. Tehát egységes műveltségű alagra építhetők a középiskola és a szakképzés is. A Magyar Kommunista Párt hároméves tervjavaslata szerint, a feladat: a dolgozók szakképzettségének növelése és a szakképzett munkások és műszaki értelmiség arányának növelése. 1948-ig a magánkisiparban foglalkoztatott tanulók aránya még 85 % volt. Hiány volt tankönyvekből, tantervekből, képzett tanárokból.

Az 1950-es évektől a szakképzés követte a politikai rendszer alakulásából eredő gazdasági szerkezetátalakítás igényét itt, Zemplénben is. Gépállomás települt Sárospatakra, később a Csepel gyáregysége erre épült. A Bodrogi Állami Gazdaság, a Ruházati Szövetkezet, a térség mezőgazdasági és ipari szövetkezetei igényelték a szakképzett munkaerőt.

A tanulóképzést kezdetben a Munkatügyi Tartalékok Hivatala látta el. A pataki iskola a 119. sorszámot kapta, megyei közös igazgatás alá került. Az oktatást óraadó tanárok végezték, a tanítás bérelt termekben történt, délutánonként 13 órától 19 óra 15-ig. Előfordult, hogy kis létszám mellett (120-130 fő) 28 szakmát oktattak. Az első igazgató Zombori Emil volt.

Jelentős előrelépés kezdődött a pataki szakképzésben a '60-as évektől. A térség fejlődő vállalatai, üzemei egyre több fiatal szakembert igényeltek, üzemi tanműhelyeket építettek. A tanulólétszám 1960-ban 237 fő, tíz évvel később 541 fő volt. Iskolánk 1969-től önállóvá vált, saját iskolaépület nélkül.

Az 1969. évi szakmunkásképzésről szóló törvény szerint: „A szakmunkásképzés célja korszerű szakmai és általános műveltséggel, szocialista világnézettel, erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező szakmunkások nevelése”. A szakmunkásképző iskola középfokú oktatási intézmény. A törvény a tagozatok indításáról is rendelkezett (emelt szintű oktatás).

Az 1972-es oktatáspolitikai határozat alapján a szakképző iskolák tanácsi irányítás alá kerültek. Az 1974-75-ös tanévben az iskola saját, új épületet kapott. Megszűnt a korábbi évek délutáni tanítása. De az épület már akkor szűknek

bizonyult, (270 főre tervezték), mivel egy emelettel kevesebbet építettek meg. 1976 őszén tornatermet kapott az intézmény.

A '80-as évekre összeállt egy negyven fős, megfelelő végzettségű tantestület, saját szakoktatói gárdával. A tanuló létszám átlagosan 600 fő volt. 14-16 szakmát tanítottunk. Tanulóink a tanulmányi és szakmai versenyeken eredményesen szerepeltek, és többségük az életben is megállta a helyét. Jelentősebb változás, hogy tetőtér-beépítéssel, szárnybővítéssel gyarapodtunk, sajnos egyéb növekedési, bővítési lehetőségünk nincs, holott 670 körüli most a tanulólétszámunk.

A rendszerváltást követően szakközépiskolai képzést indítottunk az épületgépész-technikus és autószerelő szakmákban. Vonzáskörzetünk 15 településéről fogadjuk kötelező feladatként a középiskolába nem jelentkező tanulókat, nyolc szakmát oktattunk. Megszabadultunk a személytelen számjelöléstől, iskolánk névadója Vay Miklós (1756-1824) lett. A középiskolában végzett tanulóink munkába állhatnak, újabb szakmát szerezhetnek, továbbtanulhatnak főiskolán, illetve egyetemen (műszaki, de akár bölcsész szakon is). A szakmunkástanulóink idegen nyelvet, informatikát, vállalkozási ismeretet is tanulnak, az érettségéhez hasonló alapképzési vizsga bevezetésre került!. Újabb szakmát tanulhatnak, munkába állhatnak. El kell fogadtatnunk a gyerekekkel az egy életen át tartó tanulás elvét és gyakorlatát.

Képzési szerkezetünket igyekszünk a térség gazdasági igényeihez igazítani, annak megfelelően változtatni. Szakmai együttműködési megállapodást kötöttünk a Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolai Intézetével a szakközépiskolai képzésünk fejlesztése céljából. Megfelelők a kapcsolataink a társintézményekkel, a művelődési és társadalmi szervezetekkel. Franciaországi kapcsolatunk (Elzászban) – egy hasonló iskolatípussal – a kezdeti, ismerkedési szakaszban van.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához

Több mint tíz éve foglalkozom a sárospataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásával. Az elmúlt évek során számos levéltári dokumentumot feldolgoztam, kiadványokat néztem át, anyagot gyűjtöttem. A tárgykörből több publikációt megjelentettem. Kutatómunkám végső célja a sárospataki öregdiák-mozgalom 20. századi történeti kronológiájának elkészítése és közreadása. A most felvázolt szempontok e folyamatban levő kutatás néhány eddigi tapasztalatát foglalják össze.

Bevezető megjegyzések

Az öregdiák-mozgalom az iskola társadalmi hatásmechanizmusának egyfajta fokmérője. Az oktatás és nevelés terén elért eredmények egy tanintézet számára ugyanis nemcsak a végzett tanulók egyéni sorsának jobb vagy rosszabb alakulásában tükröződnek. Fontos mutató, s egyben visszacsatolást jelentő kapocs az egykori növendékek összetartó erejét bizonyító önszerveződés, az egymást váltó nemzedékek évtizedes távlatokban fennmaradó barátság. Az erős öregdiák-bázis az anyaintézmény társadalmi elfogadottságát, rangját is befolyásolja, hírnevét erősíti. Az öregdiák-mozgalom nem csupán komoly kulturális értékmentő és -teremtő missziót teljesít, de jelentősen hozzájárul a civil társadalom alapértékeinek képviseléséhez is.

A mai értelemben vett öregdiák-mozgalomról Magyarországon csupán a 19. század végétől beszélhetünk. Ahhoz ugyanis, hogy a végzetek az iskolájukkal fenntartott egyéni kapcsolatok helyett felismerjék a közös fellépésben rejlő előnyöket, több olyan tényező együttes fennállására volt szükség, amelyek csak a polgári fejlődés meghatározott fokának elérésével jelentek meg:

Az iskolában tanulók létszáma. Számtottevő öregdiák-bázis addig nem képzelhető el, amíg a kibocsátott növendékek létszáma a nem iskolázott népességhez képest elenyésző.

Az iskolarendszer fejlődése. Az öregdiákok magukat másoktól megkülönböztető attitűdje nem értelmezhető olyan iskolarendszerben, amelyben csak néhány jelentős intézmény működik, mert ekkor az azonos eredet természetes.

A viszonylagos polgári jólét. Az öregdiák-mozgalom önálló megjelenése önálló gazdasági alapokat feltételez, ezek pedig csak a végzett tanulók adományaiból tevődhetnek össze.

A politikai intézményrendszer meghatározott fejlettségi foka. Az egy iskolából kikerült diákok, azonos szellemi gyökereik és társadalmi eszményképek okán, hamar felismerik az egyéni és közös érdekérvényesítés, a lobbizás lehetőségeit.

A civil szervezetek elfogadottsága. Az öregdiák-mozgalom akkor válik önálló tényezővé, ha kötődése legalább ugyanolyan erős, vagy erősebb a civil társadalom más szereplőjéhez, mint magához az anyaintézményhez.

Periodizáció

A sárospataki öregdiák-mozgalom történeti periodizációja a 20. században hat szakaszra osztható.

Az első szakasz a századfordulótól az I. világháború végéig terjedő időszak, az öregdiák kezdeményezések kora. 1916-ban egy volt pataki diák és tanár, Finkey Ferenc, nyomtatott füzetben tette közzé vitairatát, amelyben tudósított a Sárospataki Oltalmazó Liga létrejöttéről, és javasolta ezen belül a Pataki Diákok Szövetsége megalakítását. Tervéhez mások is csatlakoztak, de a világháború miatt az ügy lekerült a napirendről.

A második szakaszt a Pataki Diákok Szövetsége (PDSZ) 1921-ben történt megalakulása jelentette, Budapesten. A társaság alapszabály nélkül, tehát baráti kör jelleggel működött. Évente több alkalommal társasvacsorát rendeztek, amelyeken mindig elhangzott valamilyen pataki vonatkozású előadás is. Tekintettel arra, hogy a társaság elnöke Panka Károly országgyűlési könyvtárigazgató volt, a szövetség székhelyét az Országház szolgált.

A harmadik szakasz a Pataki Diákok Országos Szövetsége (PDOSZ) működésének időszakát jelenti, ez volt a mozgalom addigi legmagasabb szintű szerveződési formája. A szövetség alapszabállyal rendelkező kulturális és érdekképviseleti fórumként 1928-ban jött létre Sárospatakon. Működését ténylegesen 1943-ig folytatta, formális feloszlását 1948-ban a belügyminiszter rendelte el. A PDOSZ-hoz fűződik a vidéki fiókegyesületek kiépítése is. A budapesti PDSZ 1929-ben alakult át az országos szövetség tagszervezetévé, ezt követték az újonnan létrejövő debreceni, miskolci és nyíregyházi fiókegyesületek. A szövetség és tagegyesületei komoly anyagi erőforrás-gyűjtő munkát végeztek, amelyből a két világháború között Sárospatakon, illetve a Kollégiumban szobrok, emléktáblák létesültek, kiadványok jelentek meg, ösztöndíjas diákok tanulhat-

tak. Különösen eredményes volt a gyűjtés a Kollégium fennállásának 400 éves évfordulójára szervezett ünnepekre, 1931-ben.

A *negyedik szakasz* a lappangás periódusa, 1945-től az ötvenes évek végéig. A második világháború, de különösen a „fordulat éve” után az öregdiák-mozgalom szervezése politikai okokból lehetetlenné vált. A Sárospataki Református Kollégium tanintézetét több lépcsőben megszüntették vagy államosították; utolsóként, 1952-ben, a gimnáziumot. Ez – legalábbis átmenetileg – megtörte az öregdiákok lendületét. (Kivételesen ez alól a miskolci csoport, amelynek tagjai, asztaltársaságnak álcázva, már 1952-ben összejöttek.)

Az *ötödik szakasz*, a mozgalom kibontakozásának periódusa, a 60-as évek elejétől a 80-as évek közepéig terjed. 1960-ban Budapesten, pár év múlva Debrecenben szerveződött újjá a baráti kör. 1976-tól szervezetteren találkozott az egykori népfőiskolás öregdiákok, a 70-es évektől sor került az országos szövetség újjászervezését szorgalmazó kezdeményezésre Sárospatakon.

A *hatodik szakasz* a 80-as évek közepe óta tart, ez a funkcionális alapú szervezeti differenciálódás és a közös érdekeken nyugvó szövetkezés időszaka. Ennek legfontosabb eseményei a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Körének megalakítása 1983-ban, a népfőiskola újraindulása 1987-ben és egyesületté szerveződése 1991-ben, a nyíregyházi és az ózdi baráti körök megalakulása a 80-as évek végén, a Kollégium visszaálltásáért küzdő Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozása és a generációs alapú Sárospataki Diákegylet megalakulása, 1989-ben. A folyamatot 1996-ban a Pataki Diákok Szövetségének, mint a mozgalom egységes csúcsszervejének újjáalakulása zárta le, illetve fordította minőségileg új fejlődési irányba.

Források

A pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához többféle forrás áll rendelkezésre.

.1. *Levéltári források.* A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára őrzi a Pataki Diákok Szövetsége (1921-28), valamint a Pataki Diákok Országos Szövetsége (1928-1943) iratanyagát. Az előbbi Panka Károly hagyatéka révén, az utóbbi hivatalból került a gyűjteménybe, hiszen a szövetség irodája a Kollégiumban működött. Az anyagban hivatalos dokumentumok és magánlevelek egyaránt előfordulnak. A Tudományos Gyűjtemények Adattárában található a népfőiskolai találkozó (1976-) iratai Újszászy Kálmán, valamint a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Körének (1983-) iratai Kőddöböz József jóvoltából. A budapesti Pataki Diákok Szövetsége, illetve a PDOSZ Budapesti Egyesülete hatósági levelezése a Fővárosi Levéltárban sajnos nem lelhető fel, csupán az iktatókönyv tartalmazza a megszűnésre vonatkozó 1948-as közigazgatási határozatot. A fiókegyesületek 1928 utáni létrehozásával

és működésével kapcsolatban a helyzet változó: a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltárban a PDOSZ megyei fiókegyesületének iratai nincsenek meg, ellenben a debreceni, valamint a nyíregyházi fiókegyesület hatósági iratai megtalálhatók a Hajdú–Bihar Megyei, illetve a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltárban. Tekintettel a két világháború közötti közigazgatás többszintű engedélyezési gyakorlatára, további feladat a Belügyminisztérium iratanyagának megvizsgálása.

2. *Nyomatott források.* Mindenekelőtt a kollégiumi értesítők tartoznak ide, amelyekben rendszeresen helyet kaptak az öregdiák-mozgalommal kapcsolatos hírek. A PDOSZ megalakulásáról önálló Emlékkönyv látott napvilágot, a szövetség több nyomtatott körlevelet, értesítést, kiadványt is megjelentetett, ezek szintén komoly forrásértékkel bírnak. Egyedülálló a budapesti baráti kör 1921–31 közötti működéséről szóló emlékkönyv, amelyet Panka Károly szerkesztett. Mindezeket túl a helyi sajtó is többször hírt adott akciókról, rendezvényekről, nemcsak Sárospatakon.

3. *Visszaemlékezések.* Az öregdiák-mozgalom 1956 utáni fejlődésének főszereplői, szemtanúi közül még sokan közöttünk vannak. A történettudomány már régóta ismeri és alkalmazza az ún. oral history módszert, a szisztematikusan készített interjúk ugyanis – megfelelő forráskritikával – történeti értékűek. Mindezek írásbeli rögzítése fontos feladat.

Kutatási szempontok, tanulságok

Az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül, néhány olyan szempontot ajánlok az olvasó figyelmébe, amelyek elengedhetetlenek a pataki öregdiák-mozgalom 20. századi fejlődésének és eredményeinek megértéséhez.

A történelmi fordulópontok szerepe. Az öregdiák-mozgalom eseményei közvetlen összefüggésben álltak a magyar történelem fordulópontjaival. A PDOSZ 1928-as létrehozása egyértelműen a Kollégium fennállásának 400. évfordulójához (1931) kívánt segítséget adni. Ugyanakkor a harmincas évek elejére a mozgalom forrásgyűjtő funkciója kifulladás, szoros összefüggésben a gazdasági válsággal. Komolyan megviseelte a vidéki fiókegyesületeket a zsidótörvények által előírt igazolási eljárás: dédszülőikig visszamenően kellett bizonyítani a törvény hatálya alá eső személyek hiányát az egyesületek választmányaiban. Az első bécsi döntés után új tagok jelentkeztek a PDOSZ tagjainak sorába a Felvidékről, ugyanakkor a háborús helyzet éleződésével egyre több hazai illetőségű tag jelentette be kilépését, félve a tagnyilvántartás ki tudja milyen következményekkel járó veszélyétől. Az ötvenes évek első felének kényszerű passzivitásáról már volt szó. Ugyanakkor az öregdiák-mozgalom fontos, a politikai rendszerváltozást előkészítő szerepet játszott a 80-as évek közepétől. Az 1989-es év tehát csupán megnyitotta a zsilipet a már előkészületi stádiumban levő új

szerveződési formák előtt, s nem oka, hanem eszköze volt az öregdiák-mozgalom fellendülésének.

A szociológiai háttér. Az öregdiák-mozgalom szociológiai jellemzőit alapvetően meghatározta a pataki iskolából kibocsátott diákok összetétele. A két világháború között a jogászok és a teológusok domináltak, a 60-as, 70-es évektől a gimnazisták és a tanítóképzősök vették át a vezető szerepet. Az iskola regionális kisugárzása egyértelműen megmutatkozott a vidéki baráti körök tagsági összetételében is. Az 1929-ben alakult debreceni fiókegyesületben például alapító tag volt a helyi postaigazgató, a dohánygyár igazgatója, a törvényszéki elnök és több bíró, egyetemi professzorok, egyházi vezetők, azaz a város értelmiségi elitje. Hasonló volt a helyzet Miskolcon és Nyíregyházán, ahol pl. a pataki egyesületek elnökei a főispánok – mint pataki öregdiákok – lettek.

Az öregdiákok politikai befolyásának érdekérvényesítő képessége. Az iskolához való ragaszkodás történetileg más-más időpontokban más-más eredményeket hozott, közös vonás valamennyiben a hatékonyság. A 30-as években a Kollégium és a fenntartó Tiszáninneri Református Egyházkertület vezetőivel közösen végrehajtott kormányzati lobbizások eredményezték a Kollégium fellendülését (új Angol Internátus, építkezések stb.), amelyet sok tekintetben a fővárosban komoly funkciókat betöltő pataki öregdiákok segítettek elő. A budapesti baráti kör a 60-as években számos esetben érvényesíteni tudta befolyását a Sárospatakat érintő országos döntéseknél. Ilyen volt pl. a gimnázium országos beiskolázású angol tagozatának újraindítása, az UNESCO-asszociált iskola státuszának megszerzése, vagy Sárospatak városi rangjának visszaszerzése. Pataki öregdiák kapcsolatok felhasználásával létesült Sárospatakon új művelődési ház, és jöttek létre más beruházások.

A személyiségek szerepe. Az öregdiák-mozgalomban a szervezők személyes elhivatottsága alapvető jelentőségű kérdés. A PDSZ, majd a budapesti egyesület működése elválaszthatatlan Panka Károly személyétől, aki 1921-től 1940-ig vezette a társaságot. Az országos szervezésben Kazinczy Gábor, a PDOSZ elnöke játszott vitathatatlan szerepet, ő magánvagyonából is jelentősen támogatta a célok megvalósítását. A debreceni fiókegyesületet Harsányi Gusztáv vezette. A 60-as évektől valamennyi kezdeményezés egy-egy személy köré szerveződött, így a budapesti baráti kört Harsányi István, a debrecenit Horkay László, a miskolcít Palumby Gyula tartotta életben. A népfőiskolai találkozók szervezésében Patakon elsősorban Újszászy Kálmán vállalt irányító szerepet, a népfőiskolai tanfolyamok újjászervezésében meghatározó Kováts Dániel közreműködése. Az országos szövetség kezdeményezése, majd a sárospataki baráti kör létrehozása Kődböcz József nevéhez fűződik. Az 1935-ben megalakult Pataki Diákok Amerikai Szövetségének legutóbbi négy évtizedes tevékenysége elválaszthatatlan Bertalan Imre munkásságától. A Sárospataki Református Kollégium Alapít-

vány anyagi alapjait sok tekintetben Béres Ferenc kuratóriumi elnök előadókör-
újtjai teremtették meg. Természetesen nagyon sokan vannak, akik komoly erőfe-
szítéseket tettek az öregdiák-mozgalom eredményes működése érdekében, a
fenti névsorral csupán az általános tendenciát kívántam jelezni.

Az öregdiák-mozgalom mai funkciói. A sárospataki öregdiák-mozgalom mai
helyzetének legjellemzőbb vonása az egyes funkciók világos szervezeti elkülö-
nülése. A *közösségépítő* funkció az öregdiák baráti egyesületek többé-kevésbé
rendszeres klubtalálkozóiban csúcsosodik ki Budapesten, Debrecenben, Miskolc-
on, Nyíregyházán és Ózdon. A mozgalom *forrásgyűjtő* funkciója elsősorban a
Sárospataki Református Kollégium Alapítványban testesül meg, amelyet öreg-
diákok hoztak létre azzal a céllal, hogy anyagi erőforrásokat gyűjtsön a Sárosp-
ataki Református Kollégium visszaállításához. Minthogy ez a cél már 1990-
ben megvalósult, az alapítvány a továbbiakban az intézmény működését támog-
tatja, és egyúttal bázisa olyan, korábban a baráti körök által végzett tevékenysé-
geknek is, mint a könyvkiadás, az ösztöndíjak és pályadíjak felajánlása, a sza-
badidős és sportprogramok támogatása. Mindezen túl ma már több helyi alapít-
vány is működik Sárospatakon a gimnázium, a teológia, a tanítóképző munkájá-
nak támogatására. Az öregdiákok által végzett *közművelődési-ismeretterjesztő*
funkció fő letéteményese ma a népfőiskola, amely a volt népfőiskolások éven-
kénti találkozóijából alakult ki. A Comenius Tanítóképző Főiskola intézményi
bázisán újjáéledt szerveződés négy év múltán jelentős támogatáshoz jutott a Sáro-
spataki Diákegylet által elnyert pályázati pénzzel. Ennek nyomán a mind profes-
zionálisabbá váló közművelődési mozgalom aktivistái – túlnyomórészt pata-
ki öregdiákok és tanárok – megalakították a Sárospataki Népfőiskolai Egye-
sületet, amely mára a város civil társadalmi életének domináns résztvevője, és
nemcsak a pataki népfőiskolai hagyományok továbbvivője, hanem a kurrens
szakképzési piacon is előkelő helyen áll. Regionális módszertani bázisa a Ma-
gyar Népfőiskolai Társaságnak, és egyik szellemi központja a határon túli ma-
gyarsággal fenntartott népfőiskolai kapcsolatoknak (Erdély, Felvidék, Kárpá-
talja, Partium). A *koordinációs és érdekképviseleti* funkciót 1996 óta az újjáala-
kult Pataki Diákok Szövetsége (PADISZ) tölti be. Eltérően a Pataki Diákok Or-
szágos Szövetségétől, a PADISZ-t nem magánszemélyek, hanem 14 szervezet
alapította: a budapesti, a debreceni, a miskolci, a nyíregyházi és az ózdi öreg-
diák egyesület, a Sárospatakon működő öregdiák baráti kör, a Sárospataki Re-
formátus Kollégium Alapítvány, az 1941. I/A. Osztály Alapítvány, a Sárospa-
takai Népfőiskolai Egyesület, továbbá a Sárospataki Református Kollégium mint
anyaintézmény és három tagintézménye (a Gimnázium, a Sárospataki Refor-
mátus Teológiai Akadémia és a Tudományos Gyűjtemények), valamint a Come-
nius Tanítóképző Főiskola.

Irodalom

A szerző pataki öregdiák-mozgalommal kapcsolatos eddig megjelent fontosabb publikációi:

- Az ifjúsági mozgalom múltja, jelene és jövője a pataki gimnáziumban = Sárospatak, 1990. 6. sz.
- A pataki diákvilág anekdotakincse, III. kötet (társszerző és társszerkesztő), Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, 1996.
- A Sárospataki Diákegylet és a Nemzedéki Népfőiskola. = Trencsényi Imre (szerk.): Az újrászületés krónikája. Tíz év a magyar népfőiskolai mozgalom történetéből, Magyar Népfőiskolai Társaság, Bp., 1998.
- A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve 1989-1998 (társszerző és szerkesztő), Sárospatak, 1999
- Habsburg Ottó Sárospatakon. = Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999.
- A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány Kuratóriumának beszámolója 1999 (társszerző és szerkesztő), Sárospatak, 2000.
- Az Alma Mater szolgálatában. A pataki diákmozgalom száz éve = Reformátusok Lapja, I. rész: 2000. 34. szám, II. rész: 2000. 35. szám
- A pataki diákvilág anekdotakincse, IV. kötet (társszerző és társszerkesztő), Pataki Diákok Szövetsége, 2001.

A
PATAKI DIÁKVILÁG
ANEKDOTAKINCSE

KOMÁROMI JÁNOS
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE:

DR PANKA KÁROLY
ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁRIGAZGATÓ, A PATAKI DIÁKOK ORSZÁGOS
SZÖVETSEGE BUDAPESTI EGYSÜLETÉNEK ELNÖKE

II. KÖTET

KIADJA
A PATAKI DIÁKOK ORSZÁGOS SZÖVETSEGÉNEK
BUDAPESTI EGYSÜLETE.
BUDAPEST, 1930.

A PATAKI DIÁKOK EGYIK NÉPSZERŰ KIADVÁNYA

KOVÁTS DÁNIEL

Értékek és gondok napjaink nyelvi kommunikációjában

1.

A Magyar Comenius Társaság fórumán a művelődéstörténeti témák mellett időről időre a jelen időszerű kérdései is megjelennek. Ma, amikor itt a főiskolai karon a magyar tudomány napját is ünnepeljük, különösen indokolt lehet a kor egyik kérdésével, nyelvhasználatunk értékeivel és gondoljaival szembenézni. Pedagógusképző intézményben, a művelődés és a nevelés kérdéseivel foglalkozó közönség előtt pedig bizonyára megkülönböztetett figyelemre számíthat a téma.¹

A kommunikáció kérdésköre – azon belül pedig a *nyelvi* kommunikációé – számos szakma figyelmét fölkeltheti. Amióta az ember mint társas lény lét-fenntartásában együttműködésre kényszerül, nélkülözhetetlen a gondolatcserének valamilyen eszköze, tehát olyan jelrendszer kialakítása és működtetése, amely az információkat közvetíteni tudja. A kommunikációnak van egy tágabb jelentése is, amely nemcsak az emberek közötti információcserét foglalja magába, hanem kitágítja azt minden élőlényre, sőt az ember alkotta technikai berendezésekre is. Én most a szűkebb értelmezés mellett maradok, amikor kommunikáción a különböző jelrendszerekkel a társadalomban végbemenő információáramlást értjük. Az emberi kommunikáció sajátos vonása – az élővilág más egyedeinek információközvetítésével szemben –, hogy eszközeivel át tudja ívelni a térbeli távolságot, valamint a múlt időt, tehát minimálisra zsugorodnak a korlátok; a nemzetek és a nemzedékek módot találnak kulturális örökségük átadására-átvételére. Egykor a szájhagyomány, később az írás, legújabbban az elektronikus ismerethordozók szolgálták, szolgálják a közvetítést.

A történelem során fokozatosan alakult ki a tudás, a műveltség iránti általános igény, s ebben a folyamatban társaságunk és főiskolánk névadójának megkülönböztetett szerepe van. Illő, hogy itt most erről említést tegyek. Comenius

¹ Előadásaként hangzott el a Magyar Comenius Társaság 2001. november 16-án tartott sárospataki felolvasótülésén.

fejtette ki ugyanis a *pampaedia* fogalmát,² amely „az egész emberi nem egyetemes műveltsége”, s úgy érhető el, ha mindenkit, mindenre, egészen megtanítunk. Az ő idejében még eszmény lehetett a teljes tudás, amely teológiai jellegű volt ugyan, mégis az emberi méltóság megszerzését kívánta elérni. Hadd emeljem ki Comeniusnak azt a célját, hogy a műveltség által a *boldogsághoz* vezesse el az embert. A hozzá segítő három fő eszköznek az *iskolát*, „a dolgok nyelvi formába öntött leírásait”, vagyis a *könyveket*, valamint a *tanítókat* tekintette. Nézete szerint a könyvek a természethez, a Szentíráshoz és saját gondolkodásunk műhelyéhez szolgáló kulcsok, bevezetések. A gondolatrögzítés lehetőségét Comenius csodálatra méltónak tartotta,³ mert a papírra írt szavaink által szólhatunk a távol levőkhez és az utókorhoz. Nagyra tartotta az ékesszólás tudományát is, amely az ő idejében (s utána is sokáig) a lexikát, a grammatikát, a retorikát, a szónoklattant, a poétikát és a muzsikát foglalta magába.⁴ Tudjuk, hogy Comenius az európai kultúra és tudomány akkori nyelvén, tehát latinul közvetítette a tudást, az anyanyelvnek a műveltség alapozásában mégis nagy jelentőséget tulajdonított. Mint rámutatott: „az én egyetemes módszerem nemcsak a mind közönségesen kedvelt latin nyelvet óhajtja elérni, hanem minden nemzet anyanyelvének tanulására nyit utat”.⁵

Azért is idéztem a 17. század nagyírú pedagógusának alakját, hogy általa szemléltessem: a szellem mestereinek gondolatrendszerében fontos téma volt a szóbeli és írásbeli gondolatközlés minősége. A nyelvet elsősorban az egyetemes kultúra hordozójaként értékelték, s csak később – nálunk a 18-19. század fordulóján – egészült ki értékelése a nemzeti szemponttal. Ahogyan Kazinczy Ferenc írta: „*A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb díszje a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője.*”⁶ S bár Comenius a tudás megszerzésének, Kazinczy a költészetnek eszközét látta a nyelvben, magam azt szeretném igazolni megnyilatkozásaikkal, hogy a gondolatcserének (a nyelvhasználatnak) van morális, etikai jellege, szerepet kap benne a nemzeti azonosságtudat, emellett vele kapcsolatban esztétikai igény is támasztható.

Talán messziről indultam el, de úgy gondolom, ez a visszapillantás szükséges a mai állapotok megítéléséhez. Akkor is, ha a kommunikáció fogalomkö-

² Vö. *Comenius*: *Pampaedia*. A „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum” IV. része. Fordította Bollók János. Sárospatak, 1992.

³ Vö.: *Comenius*: *Tirocinium*. Az írás és olvasás alapelemei. Bollók János fordítása. = *Comenius és a magyar iskola*. Bibliotheca Comeniana VII. 55-57.

⁴ Vö.: *Comenius*: *Schola Ludus*. A Janua színi változatának V. része. Bollók János fordítása. = *Comenius és a magyar iskola*. Bibliotheca Comeniana VII. 239-245.

⁵ Vö.: *Comenius*: *Nagy oktatástana*, XXIX. fejezet. Dezső Lajos fordítása.

⁶ *Kazinczy Ferenc*: *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*. = *Kazinczy Ferenc*: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Bp., 1979. 816.

rébe ma nem csupán a nyelvi, hanem az egyéb jelrendszerek útján történő információközlés is beletartozik. Az a tény, hogy az ismerethordozók és a jelrendszerek tárháza jelentősen bővült, feltétlenül figyelembe veendő a helyzetértékelésben, a Comenius vagy Kazinczy képviselte alapértékek azonban továbbra is csorbitatlanul érvényesek.

2.

A kommunikáció tényezőinek, menetének áttekintésével mutathatjuk be, hogy milyen okok befolyásolják az információcsere sikerét. Az alapképlet az, amikor valaki valamiről valamilyen kód használatával valakinek egy adott helyzetben az éppen kínálkozó közegen át üzen. A kommunikáció akkor járhat sikerrel, ha a két szereplőnek – tehát a feladónak és a címzettnek – a témáról megvan a szükséges közös előismerete, s mindketten bírják az alkalmazott kódot (nyelvet). Zajos (s ennek következtében félreértéshez vezethet) a kommunikáció, ha a közvetítő közeg (a csatorna) hibás, továbbá ha a kódolás, illetve a dekódolás művelését valamilyen külső tényező megzavarja.

Megfigyelésem szerint a sikertelen gondolatcseréért a legtöbb esetben a *szereplők* valamelyike a felelős. Tudjuk, hogy a kudarcban szerepet játszhatnak lélektani tényezők is. A pszicholingvisztika figyelemreméltó eredményeket ért el a beszédtevékenység (a beszédértés és a beszédprodukciónak) vizsgálata során. A baj sokszor a beszédmagatartás problémáira vezethető vissza.

Az üzenet hibás értelmezését másodsorban a *kód* alkalmazásának hibái okozzák, amikor valamelyik szereplő nem a megfelelő nyelvi formát választja. A magatartás formálása mellett a nyelvi eszközkészlet és műveleti rend alaposabb, árnyaltabb elsajátíttatásával segíthetjük elő a sikeres kommunikációt. Néhány mondattal ki kell térnünk erre a két jelenségre.

Hazai viszonylatban a beszédmagatartás gyöngéiben látom ma a legtöbb veszélyt. Miközben a társadalom látványosan demokratizálódik, negatív tendenciák is hatnak. Bizonyos mértékig megbomlottak a hagyományos közösségek (a családtól a falusi lakóközösségeken és a városi munkahelyi csoportokon át a nemzeti közösségekig), amelyek pedig a korábbi időszakokban a hagyományok alapján az egyének érintkezésében harmóniára neveltek. Feszültebbé váltak az érdekviszonyok, ezáltal gyakoribb a konfliktushelyzet az egyének viszonyában, továbbá ebből következik, hogy a párt- vagy csoportérdekekből fakadó átpolitikáltság – túlzó módon – a szakmai ügyek síkján is megjelenik. Mindez mind a magánélet, mind a közélet kommunikációs kapcsolatait megzavarja. Jól nyomon követhető ez a sajtóközlemények hangnemének elemzésével.

Az egyoldalúan képviselt liberalizáció, a „nyílt társadalom” leszűkített értelmezése gyorsította azt a folyamatot, amelynek során visszaszorulnak az ember és ember közötti tiszteletadás hagyományos formái. A trágárság azokra a

kommunikációs színterekre is betör, ahol az eddig ismeretlen volt. A „kereskedelmi”-nek nevezett tömegmédiá – a közvetlenség őrütygén – a kifejezésbeli igénytelenség és a magatartásbeli nyegleség megnyilatkozásait erősíti fel, terjeszti tovább. Az akciófilmek az erőszakos cselekmények mellett a nyelvi durvaságot viszik a nézők otthonába, s ezáltal veszélyes motívumokat ültetnek a fiatalok szocializálódásának folyamatába. Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a sikeres kommunikáció, a nyelvhasználat ügye társadalmi kérdés is.

A kommunikációs formák társadalmi megalapozottságát, a társadalmi tényezőktől függő nyelvhasználati különbségeket a szociolingvisztika vizsgálja.⁷

3.

A civilizációs fejlődés új kihívásokat teremt a nyelvhasználat terén is. Ezek közül említke meg néhányat a következőkben.

a) Valamely *idegen nyelv* és a nemzeti nyelv egymás mellett élése nem új fejlemény. Hazai történelmünkben évszázadokon át használták egyes társadalmi rétegek anyanyelvükön kívül a latint. Az államnyelv és a családi, települési közösségek nyelvhasználata ugyancsak jellemző kettősséget képviselt, s színezte a kommunikációs viszonylatokat a különböző etnikai csoportok egymás mellett élése. A felsőbb iskolafokokban, a gimnáziumokban is, igen nagy hagyományai vannak az idegen nyelvek – különösen a latin és a német – tanításának. A történelmi tapasztalat szerint több nyelv elsajátítása nem nyomja el az anyanyelvet – esetleg még gazdagítja is azt – ha a nyelvsajátítás megfelelő módon történik, természetes kommunikációs helyzetekhez kötődik, s figyelünk az interferenciának (az eltérő nyelvtények káros egymásra hatásának) elkerülésére.

b) Korunkban az angolszász nyelvi hatások a legerősebbek a magyarországi nyelvhasználatban. A *globalizáció* nyelvi következményeivel szembe kell néznünk. A multinacionális cégeknek a kialakult életvitelt átalakító szerepét a piaci szereplővé vált egyén sokszor észre sem veszi; a divat nemcsak életmódunkat, öltözködésünket, hanem kommunikációs szokásainkat is uniformizálja. Összefügg ezzel az amerikai nyelvi kultúra behatolása; hatására háttérbe szorulhatnak a nagy hagyományú hazai érintkezési (köszönési, megszólítási, társalgási, ünneplési) formák. A reklámok által sugalmazott kommunikációs magatartás átvételének nehéz ellenállni. Sok igazság van abban, hogy a korjelenségek terjedése elé nem lehet gátat emelni. Személyes hatásunkkal mégis elérhetjük azt, hogy a változás üteme ne okozzon kommunikációs zavart az emberi, társadalmi együttműködésben.

c) A technikai fejlődés új nyelvi változatokat hoz létre a gyorsan terjedő új elektronikus *üzenethordozók* hatására is. Gondoljunk a korábbi írásbeli közlés-

⁷ Lengyel Zsolt: Az anyanyelvi nevelés pszicho- és szociolingvisztikai vonatkozásai. Bp., 1987. 51.

mód erőteljes fellazulására az internetes stílusban, vagy az SMS-üzenetek tömörítő, rövidítő eljárásaira! Megfigyelésem szerint az ifjúság nyelvhasználatának jellemzői jelennek meg bennük, tehát – találegonyságukkal, játékoságukkal – pozitív elemeket hoznak. A közvetlenség félreértése vagy hajszolása azonban a beszédtárs érzékenységét sértő megnyilatkozásokhoz vezethet, a lazaság emellett a pontos, világos gondolatkövetítést akadályozhatja.

d) A közélet, a *tömegkommunikáció* nyelvének hatását sem szabad alábecsülnünk. Vannak olyan felmérések, amelyeknek adatai szerint a gyermekek egy csoportja szókincsének, kifejezőmódjának, nyelvi magatartásának mintáit nagyobb részben kapja a televízióból, mint a könyvekből vagy a családi közösség nyelvhasználatából. Ez a jelenség azonban nem sorsszerű!

e) A 21. század egyik vívmánya, hogy a *médiatechnika* bevonul az ismeretszerzés folyamatába, mégpedig nemcsak a felnőttek munkatevékenysége során, hanem akár az egyének otthonában, akár az iskolában is. A technika ugyan olykor akadály lehet két ember kapcsolattartásában, hiszen a számítógép csorbítja a közvetlenség varázsát, esetenként személytelenné teszi a kapcsolatot, mégis sajátos előnyökkel jár, hiszen olyan interaktív módszerek alkalmazására nyit lehetőséget az ismeretszerzésben, az ismeretek alkalmazásában, a problémamegoldásban, amelyek hatékonyabbá teszik az individuális tanulást. Ehhez (legalább alapfokon) el kell sajátítani az informatika nyelvét, ami nem marad hatás nélkül a kommunikáció általánosabb formáira sem.

4.

Az értékek és a gondok reális számbavétele nem tölthet el borúlátással bennünket. A korjelenségeket azért kell tanulmányoznunk, hogy megkönnyítsük a válaszadást a felmerülő kérdésekre. A szembenézés elkerülhetetlen az iskola, a nevelés, a művelődés szempontjai miatt is, hiszen a fejlesztő célok és programok meghatározása csak a valóság tényeinek és folyamatainak elemzése alapján történhet.

Lehet-e, szabad-e beavatkozni a társadalmi, gazdasági, kulturális fejlődés által gerjesztett mozgásokba? A nézetek megoszlanak. Ismerünk olyan irányzatot, amely szerint szabad folyást kell engednünk a történéseknek, hiszen az ún. nyelv művelés tehetetlen a társadalom nyelvhasználatában terjedő változásokkal szemben, esélye sincs a folyamatok irányítására. Mások (s magamat is ebbe a csoportba sorolom) úgy gondolják, hogy amint a gazdasági élet működését, a társadalom mozgásait is lehet bizonyos mértékig korrigálni a gazdasági és társadalmi élet szereplőinek együttműködésével, úgy a nyelvhasználatban is érvényesíthetők bizonyos közmegegyezésen alapuló normák.

Vagyis – nézetem szerint – feladatunk megőrizni a harmóniát a közös műveltségben, a nemzeti kultúrában, s ezen belül megővni a nyelvi eszközkészletet, a

beszédmagatartás hagyományos értékeit, miközben időt és teret hagyunk arra, hogy a kommunikáció új elemei szervesen beépüljenek a társadalmi gyakorlatba. Ez a felfogás pedagógiai meggyőződésen alapul, tehát hisz az emberi belátásban, az egyén jóra törekvésében.

Van esélyünk a kor kommunikációs ellentmondásainak feloldására?

Van, ha nem feledjük, hanem széles körben tudatosítjuk, hogy a nyelvi kommunikáció nem csupán alkalmi információcsere, hanem része közös kultúránknak. A bevezető gondolatokban idézett Comenius és Kazinczy – s természetesen az egyetemes emberi és a magyar nemzeti műveltség sok más jeles személyisége – üzenetét kell követnünk. Meggyőződésem szerint az üzenet lényege két tételben foglalható össze.

Az egyik az, hogy a nyelviség embervoltunk jellemzője, a nyelv használatában tehát a humánus a legfőbb értékelési szempont. Ahol a beszédpartnerek személyiségét sérti a kiválasztott eszköz, ott hibás, kártékony a kommunikáció. Szükséges tehát a morális, az etikai igényesség a kommunikációs formák megítélésében.

A másik pedig az, hogy anyanyelvünk nemcsak az egyik eszközkészlet a sok egyéb közül, nemcsak lehetőség a nemzettársainkkal való érintkezésre, a harmonikus társadalmi együttműködésre, hanem egyúttal közös ősi kulturális örökségünk hordozója is. Nem élhetünk vele úgy, hogy közben feledjük az ebből fakadó együttes felelősségünket.

Van esélyünk korunk kommunikációs gondjainak megoldására? – természetesen fel újra a kérdést.

A magyar nyelv eddigi évszázadai bizakodással tölthetnek el bennünket.

RÉPÁSZKY ZOLTÁN

A Mezőkövesdi Iskolatörténeti Gyűjtemény múltja, jelene, jövője

Mezőkövesden öt állandó és ideiglenes múzeum, kiállítás mutatja be városunk múltját és jelenét. Ezek egyike az *Iskolatörténeti Gyűjtemény*, melyet ezúton szeretnék bemutatni. A Gyűjtemény első, ideiglenes bemutatása még 1991-ben volt, erről a korabeli Mezőkövesdi Újság is hírt adott. Végleges helyén 1993 óta van a Városi Galériában. Itt rendeztük be mai formájukban a kiállításainkat. Itt láthatja a közönség a mezőkövesdi iskolák XX. századi emlékeit, az iskolai élet változásának dokumentumait, az iskolák fejlődésének útját. Mert az aztán volt a századunk egész ideje alatt bőven!

Elsősorban a városi iskolahálózatról van szó a kiállításunkon. Így az alsó fokú elemi és általános iskolák, az ezekhez kapcsolódó ismétlő- és gazdasági iskolák, valamint a summásiskola emlékei vannak az egyik teremben. De kiállítottuk a polgári iskola, a téli gazdasági iskola, a tanonciskola és a gimnázium életének emlékeit is. A város földrajzi, közigazgatási, kereskedelmi, egészségügyi és természetesen oktatási központja a dél-borsodi területnek. Ezért aztán az egykori járás iskoláiból is helyt kaptak az iskolák emlékei. Más jelleggel, de hasonló céllal van még egy kis iskolatörténeti kiállítás Sályban az egykor Gárdonyi Géza által is látogatott régi iskolában, melyet a falu szülötte – dr. Barsi Ernő nyugalmazott főiskolai tanár – állított össze rendkívül nagy gondossággal.

Kezdetben az *Iskolamúzeum* nevet adtunk a gyűjteménynek (1991), 1993-ban azonban az új helyen történt megnyitása előtt dr. Fügedi Márta, a Herman Ottó Múzeum néprajztudósa javasolta az *Iskolatörténeti Gyűjtemény* nevet, mivel a múzeum név más jogi kategóriát jelent, mint a mi kiállításunk.

Hogyan segíti az Iskolatörténeti Gyűjtemény a város és a környék pedagógiai munkáját és az iskolatörténeti kutatást?

Egy ilyen gyűjtemény lehet a tárgyak egyszerű bemutatója, illetve hatékony segítője az iskolai oktató és nevelői munkának, a pedagógia társadalmi elfogadatója, népszerűsítője. Evidens a második megállapítás, ezt tüztük ki célul, ami-

kor meghatároztuk a célját, szerepét a kiállításnak. Néhány példán keresztül szeretném bemutatni, hogyan sikerült már eddig is ezt a célt követni?

Az *elemi iskolai terem* igen jól megjeleníti a régi iskola hangulatát. Az ide látogató alsós osztályok – a tanterv ütemezése szerint – szembesülnek a régi iskola szemléltető eszközeivel, iskolaszereivel, tankönyveivel, bútorzatával, fűzeteivel. Tágra nyílt szemmel tekintenek például a nádpálcára, tintatartóra, palatáblára, azokra a tárgyakra, amelyeket a nagyszülei használtak. Igen sok esetben a nevelőjük helyesen ösztönzi a tanulóit arra, hogy járjanak utána, hogyan emlékeznek mindezekre nagyszüleiük. Így válik eggyé a látogatásra való felkészülés, az élményszerzés és a tapasztalatszerzés, illetve az ezt követő fogalmazás írása.

Csak emlékeztetőül emelek ki néhány irodalmi anyagot, melyekhez kapcsolható e terem anyaga:

1. osztály:

Első olvasókönyvem

Móra Ferenc: Hogyan tanultam meg olvasni?

László Gyula: Régi történet

2. osztály:

Gárdonyi Géza: Az iskolában

A mindentudó kalap

3. osztály:

Gárdonyi Géza: Az iskola

Kosztolányi Dezső: Az iskolában hatvanan vagyunk

Móra Ferenc: Szeptemberi emlék

Fekete István: A bizonyítvány

Idekapcsolnám azt a lehetőséget is, hogy összeállítottuk egy *vándorkiállítás* anyagát, melyet oda adunk ki, ahol erre igény van, például iskolanévadó ünnepség alkalmával. Különösen a távolibb községek iskolái kérik ezt az anyagot, melyhez minden esetben a helyi emlékeket is odahelyezik. Így válik a kiállítás tardívá, cserépfaluivá vagy például a református egyháztörténeti kiállítás esetén református elemi iskolává.

Két alkalommal szerveztünk kapcsolódó kiállítást. Az elsőt az *1000 éves a magyar iskola* emlékeztetőre állítottuk össze. Ezen sikerült igen gazdag anyaggal bemutatnunk a város iskoláinak százéves történetét az itt tanító pedagógusok munkájával együtt

Mikor és hogyan kezdődött el a gyűjtés?

A négy évtized aktív gyűjtését két szakaszra oszthatom. 1951-ben kerültem tanítani Szentistvánra mint földrajz-biológia szakos tanár. Abban az időben is elég gyakran cserélődtek a tankönyvek, az iskolai eszközök. Sokat változott az oktatás célja és eszköze. Mint pályakezdő pedagógus édesapámtól is

örököltem sok-sok földrajz és természettudományi tankönyvet, útmutatókat stb. Édesapám a kövesdi gimnázium tanára volt. A sok változás következtében kiselejtett könyvekből, tantervekből, kézikönyvekből mindig eltettem egy-egy példányt. Nem előrelátásból, nem tudatosan, csupán érdeklődésből tettem emlékek az örökölt gimnáziumi könyvek mellé.

Később igazgató, majd szakfelügyelő lettem 27 éven keresztül. Igen sok iskolában megfordultam. Sok helyen láttam, hogy ott porosodnak az elmúlt idők könyvei, rendtartásai stb. Jó néhány esetben elkértem egyet-egyét magamnak, mintegy ösztönösen egy későbbi célért. Ezért nevezem én ezt „ösztönös szakaszknak”.

Az 1980-as évek közepén aztán megfordult a gyűjtési ösztön, és tudatosan kezdem gyűjteni a kiselejtett régi iskolai anyagot. Egy alkalommal Borsodszentgyörgyön jártam és láttam, hogy az udvaron vannak kilökve a régi iskolapadok. „Jó lesz ez gyűjtősnak” – mondotta az igazgatónő. Ekkor döbbsentem rá, ha ezek csak alagyűjtősnak lesznek jók, akkor bizony hatalmas értékek pusztulnak el a múltból. A járásiak segítségével azonnal elhoztuk onnan a régi padokat, dobogot, nevelői asztalt, számológépet, háromlábú táblát stb. Ez lett azután a már korábban is összegyűjtött dokumentumokkal együtt az Iskolatörténeti Gyűjtemény alapja. Elhatároztam, hogy ha ilyeneket látok az iskolákban, nem engedem velük a MÉH hulladékgyűjtési akcióit gazdagítani. Gyűjtőmunkámnak „tudatos szakasza” ekkor kezdődött.

A gyűjtés ma is folytatódik. Ma azonban már nemcsak a régit gyűjtöm, hanem a ma dokumentumait is, már amit meg tudok szerezni. Ezek holnap már a múlt emlékei lesznek, és így összegyűjtésük talán könnyebbé válik. Azt is le kell szögezmem, hogy a nem iskoláktól, nevelőktől kapott anyag gyűjtését igencsak megnehezíti a lakosság anyagiasodása. „Mit tetszik érte fizetni?” – kérdezik. „Jó szót és köszönetet a jövő század nevében.” – válaszolom nagy türelemmel. Hát ezért vált nehezebbé a gyűjtés. De nem reménytelen a helyzet.

Mi volt és mi ma a gyűjtés célja és tárgya?

A cél minden olyan szellemi és tárgyi érték megmentése volt, és ma is az, amely egy-egy korszakhoz, iskolatípushoz tartozik. Ezek segítségével tudjuk megismertetni az új generációkkal a régi iskolák életét, a benne folyt nevelést, oktatást, az ott tanító pedagógusok munkáját és a diákok tanulását. Egyben ezekkel tudunk segítséget adni a régi iskolák történetével foglalkozó kutatóknak, diákoknak. Tehát egyrészt a szülők, nagyszülők iskolájának megismertetését lehet segíteni a kiállítással, másrészt pedig forrást szolgáltató kutatók munkájához. Ezt fejezi ki az Iskolatörténeti Gyűjtemény elnevezés is. A múlt történetét mutatjuk be például a század elejétől használt értesítőkön, füzeteken, tankönyveken, íróeszközökön keresztül, általában a XX. század első felének vé-

gég, de a későbbi korok anyagát is megtaláljuk. Néhány esetben újabb iskolai eszközöket is kiállítottunk, hogy a mai gyerekek is lássák meg például a számológépük „ősét” a fagolyós nagy számológépet. Szükség is van ezekre, hiszen honnan ismernék meg a mai füzetek őseként használt palatáblában a dédszülők igen fontos és egyetlen „füzetét”, a tollszárat, tollhegyet, a fából készült tolltartót stb. Így tudják kipróbálni a régi iskolák nagy fegyelmező eszközét a nádpálcát, a palavesszőt, a tintatartót.

Eddig szinte egyes szám első személyben beszéltem. Amikor azonban a kiállítás berendezése elkezdődött, kezdett kialakulni a válasz a *mit* és a *miért* kérdéseire, a cél konkrétabb megfogalmazására, egyre többen kezdték támogatni a tervet. Mások önzetlen bekapcsolódása nélkül nem lehetett volna a szép elképzelést megvalósítani.

Kik támogattak? Elsősorban a nyugdíjas pedagógusok és a már elhunytak családtagjai. Ebben nagy szerepet vállalt a Pedagógus Szakszervezet városi és megyei vezetősége, a városi pedagógus nyugdíjas klub tagsága. Megszámlálhatatlan mennyiségű könyvet, iskolai eszközt, régi tanítói, tanári kézikönyvet stb. kaptam tőlük. Nem kisebb segítséget kaptam az Öregdiákok Baráti Körének tagjaitól, akik számos iskolai eseményről, a gimnáziumi életéről adtak át dokumentumot és írtak le tudományos elemzést. De nagyon sok, ma már nyugdíjas pedagógus adta át féltve őrzött régi iskolai emlékeit megőrzésre. Ugyancsak a város igen sok intézménye segítette a kiállítás technikai részét. Iskolák már selejtezésre várt szemléltető anyaggal, szakkönyvvel, térképpel gazdagították az anyagot.

Hát ezért használom már a többes szám első személyt, hiszen most már „mi” fejlesztjük a gyűjteményt. Néhány számot leírok ennek alátámasztására. Eddig (2000 novemberéig) kilencvenöten adtak át a múltat idéző emléket, vagy segítették a kiállítás megrendezését, fejlesztését. 25 városi intézmény, iskola, önkormányzat ad folyamatosan támogatást. Ez kifejezi a város egészének közreműködését. A szellemi értékek mellett technikai segítséget nyújtanak. Anyagi támogatást az egykori városi tanács, majd az önkormányzat húszezer forintja jelent évenként, emellett 1996/97-ben a magyar iskolák ezeréves ünnepekor központi segítségként kaptam ötvenezer forintot a szellemi értékek feltárására.

Tehát ma is önzetlen segítségre vagyunk utalva. Meddig? Az rejtély. Szerecsére sokan vagyunk az ügyért szívesen dolgozók, akik nem pénzért segítenek.

Hogyan sikerült célunknak megfelelően a kiállítást elkészíteni?

A Városi Galériában három helyiséget kaptunk az önkormányzattól, melynek fenntartója a Közösségi Ház. Igaz, a helyiségek nem egy valódi tantermet

biztosítottak nekünk, de „a szükség törvényt bont” jelszóval alkalmazkodtunk ehhez a helyzethez.

Az egyik nagyobb szobában rendeztük be a háború előtti évtizedekre jellemző felekezeti iskolai tantermet. Egy elemi iskolai teremben a 20-as évekből származó tantermi berendezés van padokkal, dobogóval, nevelői asztallal, háromlábú táblával együtt. Az ilyen teremhez tartozó fagolyós számológép, több falitábla, térkép, földgömb, sok-sok fénykép teszi változatossá a falakat, a nevelői asztal környékét. A kiállított eszközök (palatáblák, pennák, tollhegyek, régi tolltartók, tintatartók, kalamáris, iskolatáska, nádpálca stb.) nagyon jól segítik a korabeli hangulatot megteremteni. Ezekhez járul még a XX. század első feléből kiállított értesítők, tanulói füzetek, régi tankönyvek, eredeti fényképek a tanulók és tanítók életéből. Így együttesen sikerült életet lehelni a régi tárgyak kiállításával.

A másik teremben több kiváló és eredményesen dolgozó egykori mezőkövesdi pedagógus munkásságát bemutató tárlat látható, amely büszkesége a kiállításunknak. Itt kaptak helyet a század első felében kiadott kézikönyvek, útmutatók, tantervek, rendtartások, szakmai folyóiratok. Néhány szemléltető eszköz bizonyítja, hogy milyen egyszerű módon is lehetett bizonyítani fizikai, földrajzi fogalmakat, jelenségeket. Tankönyvtörténeti kiállítás keretében a földrajz és biológia (természetrajz) könyvein és munkafüzetein át kísérelhetik végig annak e századi változását. Nagyon sok dokumentum, fénykép emlékeztet a gimnázium 50 évére. Sok öregdiák szembesül diákkorának emlékeivel. Így pl. sikerült a gimnázium életében használt három egyensapkát megszerezni és megfelelő magyarázattal kiállítani. Hisz e diáksapkák kifejezték azt, hogy melyik tagozatra járt a diák, milyen tanuló volt a sapka viselője. De több tanári noteszben lapozva láthatják akkor titkosan kezelt évközi jegyeiket, így pl. a negyvenes évek végén alkalmazott hétjegyű osztályzatot is. A hetes osztályzat már kuriózum számukra, de sok felnőtt számára is. Békésen férnek meg tároló szekrényünkben a cserkészmozgalom és az úttörőmozgalom emléktárgyai, amelyekkel igyekeztünk mindkét mozgalmat ifjúságot motiváló jelentőségét kiemelni, az egyéni ambíciók kielégítésének lehetőségeit bemutatni. A Pedagógus Szakszervezet több évtizedes múltját bemutató emléktárgyak is helyet kaptak e teremben. A falakon több fényképes tábló foglalja meg gimnáziumunk sokszínű életével (sport, kultúra, egyenruha stb.), valamint impozáns épületének kialakulásával. Annak idején, mikor építették, ilyen megfogalmazást olvashattunk a helyi sajtóban: „Vaksi szemű falusi házikók, porba, sárba fült utcák fölé magasodó kétszintes, tömör palota épült itt.” A későbbi visszaemlékező diákok így fogalmazták meg az épület nagyszerű hatását: „Millenniumi méretű”, „Bejárata, mint egy királyi palota”. E teremben állítottuk ki néhány könyv, dokumentum segítségével a megszűnt polgári iskola, a Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola és az Izraelita

Hitközség Elemi Iskolájának emlékeit is. Hogyan hoztuk összefüggésbe a mai étellel ezt a kortörténeti kiállítást? Úgy, hogy kiállítottuk azokat a könyveket, újságokat, periodikákat, melyekben az iskolatörténészek egy-egy tanulmánya jelent meg a múlt kutatásairól.

A két terem közt lévő kis előszobában kapott helyet a Művésztanárok Galériája. Itt állítottuk ki azon művésztanárok festményeit és grafikáit, akik egykor vagy napjainkban itt tanítanak a városban, vagy a környék valamelyik iskolájában. Ezek mellé került két igen becses emlékünks is. Az egyik az első pedagógusnapi plakát 1952-ből. A másik egy szép matyó hímzéssel ellátott jelenléti ív, melyet 1948-ban készítettek azok a pedagógusok, akik abban az évben e körzetben tanítottak az általános iskolában és a gimnáziumban. Ott vannak az aláírásaik az ideológiai átnevelő továbbképzés napjáról. A két emlék történetét érdemes itt leírni, elég sajátosak.

A pedagógusnapi plakátot 1952-ben beadták egy óráshoz, hogy tegye ki a kirakatába. Maga sem tudta megmondani, hogy hogyan maradt meg nála. Amikor hallott gyűjteményünk átadásáról, önként szolt nekem, hogy „átadná nekem, biztos fontos ez a múlt emlékei között”. Köszönet ezért a néhai Eizler Mihály órásmesternek. A másik dokumentumot az akkor éppen kinevezett Koós József igazgató kedves felesége – aki szintén tanítónőként ment nyugdíjba – találta meg a családi iratok között. Neki nagyon sok iskolai eszközt, iratot, könyvet köszönhetünk.

Az „1000 éves a magyar iskola” emlékére nagyszabású kiállítást rendeztünk a kövesdi iskolák XX. századi történetéről. Bemutattuk az alkotó pedagógiai munka jelentőségét, mellyel éppen az iskolai munka fontosságára hívtuk fel a társadalom figyelmét. Régi újságok, iratok, jegyzőkönyvek, kinevezések mellett tanulói munkaeszközök, iskolai tankönyvek mutatták be a száz év változását. Kiállításra kerültek a város iskolatörténetével foglalkozó és leírt visszaemlékezések, a szakirodalom, a régi naplók és a neves pedagógusok emlékét őrző dokumentumok.

Nem feledkeztünk el a ma élő és alkotó pedagógusokról sem. Nyugdíjas pedagógusok alkotó munkáiból készítettünk egy kiállítást 2000 tavaszán, ahol festményeket, grafikákat, népi hímzéseket, különböző szakirodalmat és szépirodalmi könyvet láthattak a látogatók aranyérmes bükkaljai borokkal együtt. Példaképpül állítottuk e kartársainkat a város lakossága elé azon szakszervezeti emlékekkel együtt, melyek kifejezik a mozgalom közösséget formáló erejét. E kiállításokat a Pedagógusok Szakszervezete, valamint az Öregdiákok Baráti Köre segítette létrehozni azzal is, hogy ezekre az alkalmakra sok-sok családi ereklyeként őrzött iskolai dokumentumot kölcsönöztek. Így jutottunk régi fényképekhez, iratokhoz, melyekről aztán másolatot készítettünk a Gyűjtemény számára.

2000 szeptemberében emlékeztek meg az egykori polgári iskolába jártak az ott eltöltött évekről. Erre az alkalomra egy kis *polgári iskolai kiállítást* készítettem az iskola történetének ismertetéséhez. Örömmel állapítottam meg utána, hogy a részt vevő mintegy száz egykori polgárista leány sok fényképpel, bizonyítvánnyal, tankönyvvel gazdagította gyűjteményünk polgári iskolai anyagát.

Fontos területének tartjuk az információk továbbításában a szellemi értékek folyamatos gyűjtését. Első helyre teszem a *neves pedagógusok életrajzának* összeállítását. Ehhez felhasználjuk a Kövesdi Újság megsárgult példányait, irattári anyagokat, a családi emlékeket és a hálás tanítványok visszaemlékezéseit. Ezek közül többen már korábban, néhányan napjainkban kaptak utcanévet (összesen nyolc pedagógus), egy volt igazgatóról nevezték el a középiskolai kollégiumot. A Városi Önkormányzat két pedagógiai díjat alapított az iskolai munka városi szintű elismerésére (1998). 1975 óta évente visszatérő mezői futóversenyt neveztek el alapítójának nevére. A gimnáziumban 3 alapítvány őrzi tanárok nevét, melyeket a családok alapítottak a diákok részére. Akik itt érintve vannak, azok életrajzának összeállítása is folyamatosan készül. Van, ami már könyv formájában meg is jelent.

Dr. Papp Zoltán gimnáziumi igazgató életrajzához a családja járult hozzá nagymértékben, Abkarovits Jenő életrajzát a város adta ki. Mi büszkék vagyunk arra, hogy egy település ennyi formában emlékezik meg egykori pedagógusairól, állít nekik örök emléket az utókor emlékezésére. Az Iskolatörténeti Gyűjteményt segítők javaslatait is sok esetben figyelembe vették, amikor pl. a pedagógiai díj odaítéléséről döntöttek, vagy pl. az Öregdiákok Baráti Körével közös javaslatra utcanévet kapott egy-egy híres városi pedagógus. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a város kitüntetés formájában is elismeri a jól dolgozó pedagógusok munkáját. Így 1983-tól eddig négy tanár kapott díszpolgárságot, valamint 1979-től tíz pedagógust részesítettek Pro Urbe kitüntetésben. Úgy érzem, hogy ez követendő példa minden település számára. Idetartozik még az is, hogy Bükkábrányban, Cserépfaluban és Kácson is van már egy-egy díszpolgár pedagógus. Valamennyi színes diplomát kapott pedagógus életművéről megemlékezünk a Mezőkövesdi Újságban.

Fontos része a munkánknak a *visszaemlékezések* leírása, vagy hangszalagra mondatása. Ezek az élettapasztalatok nagy segítséget jelentenek az iskolatörténet néhány eseményének megértéséhez (pl. kántor- és tanítói választások, év végi ünnepélyes vizsgák stb.). Tudjuk, hogy ezek a memoárok igencsak szubjektívek, és az eseményeknek többnyire csak egy-egy szeletét vizsgálják. Néha kiélezik az eseményeket, néha idealizálják azokat. Mégis gyűjtjük, hisz ezek kevésbé ismertek, az emlékek idővel elhalványulnak, vagy éppen teljesen feledésbe merülnek. Hangszalagra gyűjtöttük már pl. a Pedagógus Szakszervezet megalapításának 25. évfordulóján a mozgalom történéseit a még élő szak-

szervezeti tagoktól (1970). Hangszalag őrzi a gimnáziumunk timpanonján lévő aranyfüsttel bearanyozott címer történetét, az iskolazászló készítésének történetét, a régi tanárokról szóló visszaemlékezéseket, az Öregdiákok Baráti Köre 55 évének történetét. Az iskolai tartalmi munkát leíró visszaemlékezések egész sora jelzi a pedagógusok aktivitását (pl. a politechnikai oktatásról, a kollégiumokról, az önképzőkörökről, a cserkészmozgalomról, a Madarak és Fák Napjáról, az iskolaszékekről van írásos, történeti forrásként is felhasználható dokumentumunk.

Kiemelkedő jelentőségűek azok a *felolvasó ülések*, amelyek egy-egy nagy eseményhez kapcsolódnak. Így az „1000 éves a magyar iskola” kiállítás létrehozásakor valamennyi Kövesden működött és működő iskolatípus történetét ismertették. Így együtt még sohasem hallotta senki, az anyagot aztán a Matyóföld meg is jelentette.

Városunk 2000-ben volt 725 éves. Ebből az alkalomból a Matyóföldi Alkotók és Művészetpártolók Egyesülete keretében tartott ünnepi felolvasó ülésen elsősorban a város utóbbi időszakának eseményeihez kapcsolódóan szoltunk az iskolák életéről. A városunk várossá nyilvánításának 25. évfordulójára kiadott Tanulmányok Mezőkövesdről című kiadványban valamennyi iskola utóbbi 25 évének történéseit, változását, korszerűsítését közreadtuk. Mindezt úgy állítottuk össze, hogy az kellően felhasználható legyen a tanulságok levonására az iskolatörténések és a fenntartók számára.

Két *emléktábla* elhelyezésével sikerült a század elején, 90 éve indult új iskolatípus első épületét megőrkíteni. A gimnázium első írásos dokumentuma 1910-ben érkezett meg a városba. Az oktatás egy családi házban kezdődött el 1911-ben. Ezt az eseményt egy emléktáblával öröktettük meg az Öregdiákok Baráti Körének szervezésével. Ugyancsak 90 éve kezdte meg működését a polgári iskola. A polgáriba járt egykori diákok találkozásán segítettük azt a kezdeményezésüket, hogy ők is megőrkítsék a volt iskola falán ezt a dátumot egy emléktáblával. Így emelkedtek ezek az évfordulók az iskolák iránti hagyománytisztelet érzésének társadalmi szintű elismertetésévé.

Dr. Papp Zoltán néhai gimnáziumi igazgató emlékének megőrkítésére a gimnázium aulájában egy domborművet avatott fel az önkormányzat és az Öregdiákok Baráti Köre. Példaképpül állította a város a 26 éven át volt igazgatót.

Néhai tanárok közül sokan itt nyugszanak a temetőben. Emlékükre, de a távol eltemetettek iránti tiszteletből dr. Újvári Árpád állatorvos öregdiák elkészíttetett egy *Emlékfalat*, melyen a tanárok nevei és sírjai vannak feltüntetve. Különösen halottak napján égetnek itt az öregdiákok sok-sok gyertyát, tesznek le virágot, helyeznek el érettségi találkozókon koszorúkat. A pedagógus sírok gondozása nem tartozik az Iskolatörténeti Gyűjtemény célkitűzései közé. Mégis fontosnak tartjuk a Pedagógus Szakszervezettel együtt azt, hogy gondozzuk

azoknak a pedagógusoknak a sírját, akiknek már nincs hozzátartozójuk, hogy ne felejtjük el elődeink nevét, megbecsüljük emléktüket, példát adjunk minden értelmiségi rétegnek, hogy kövessék ezt a szép és „kötelező” tiszteletadást. Jelenleg hét ilyen sírt tartunk nyilván.

Az Öregdiákok Baráti Körének és a Matyó Múzeumnak segítségével megkezdtük a helyi Múzeumban egy *Arcképcsarnok* kialakítását abból az alkalomból, hogy 2000-ben 85 éve alakították ki a város első múzeumát a helyi gimnáziumban. Ide olyan pedagógusok és itt érettségizett diákok arcképei és munkái kerültek kiállításra, akik a matyóság történetének kutatásában jeleskedtek. Első lépésként dr. Lukács Gáspár és Dala József tanárok, valamint dr. Herkely Károly öregdiák muzeológus emlékei kerültek be.

Hol tudunk szólni a szélesebb közönséghez, hol tudjuk megjelentetni az összegyűjtött iskolatörténeti anyagunkat?

Az előzőekben már megemlítettem három kiadványunkat. Örömmel from le, hogy a helyi Mezőkövesdi Újság és a Matyóföld periodika rendszeresen közli az iskolákról szóló tanulmányokat, információkat. Korábban is több alkalommal szóltak gyűjteményünkről a megyei újságok. Felkerestek többször a helyi Matyó Tv-től, a Miskolci Rádiótól és a Magyar Televíziótól riportot készíteni a gyűjteményről és munkánkról. Készítettünk ismertető prospektust is, melyet szélesebb körben is terjesztünk.

Milyen elképzeléseink vannak a jövőre?

Folytatnunk kell a taneszközök további gyűjtését, különös súllyal a mai tankönyvekre, munkafüzetekre, egyéb dokumentumokra. Ez igen nehezen megy. Ezért felkeresem a tankönyvek kiadóit ajándékozás céljából.

Sikerült elvi megállapodást kötni a Polgármesteri Hivatallal, hogy az iskolákat érintő határozatokból, előterjesztésekből mi is kapunk egy-egy példányt. Megkönnyítjük ezzel a kutatók munkáját, hogy ne irattárakba menjenek, ami sok esetben időigényes.

Folytatnunk kell a visszaemlékezések leírását, hangszalagra mondatását, hisz igen sok esemény még nincs feldolgozva. Ismertek az országos leírások, azok kövesdi tükröződését kell összegyűjteni. Sok kitüntetett pedagógus él városunkban és környékén, akik életrajzát is meg kell örökíteni addig, amíg élnek. Ezzel formailag is megismerjük, megőrkítjük neveiket, de fontosabb lesz a munkájuk tartalmi örökségének rögzítése.

Fontosnak tartom az Iskolatörténeti Gyűjtemény látogatásához a pedagógusok számára egy didaktikus kísérszöveg készítését.

Tervezzük az Iskolatörténeti Gyűjtemény Baráti Körének megalakítását azokból, akik eddig is segítették a munkát, illetve a jövőben kívánják támogatni.

Ugyancsak el szeretnénk érni, hogy az iskolák vezessék folyamatosan, krónikaszerűen a kiemelkedő eseményeiket. Így könnyebbé válik az iskolák történetének megírása, mely még sok iskolában hiányzik. A rohamosan változó oktatáspolitikát ezt sürgetően megköveteli a ma élő iskolavezetők.

Fontosnak látom továbbá még azt, hogy az eléggé vegyes tároló szekrényeket esztétikusabb és praktikusabb kiállító polcokra cseréljük fel, természetesen a lehetőségek határán belül.

Városunk önkormányzata és a Pedagógus Szakszervezet együttesen évente mintegy 20-25 ezer forinttal támogatja a gyűjtemény működését. Ez ma már kevés, ezért a pályázati formákat jobban ki kell használnunk. Ehhez viszont az ilyen gyűjtemények országos hálózatának kellene nagyobb aktivitással támogatnia a hasonló kis intézményeket, mint a kövesdi gyűjtemény.

Örömmel írom le, hogy a fenntartó Közösségi Ház szakemberei eddig is nagyon sokat segítettek, terveinket továbbra is támogatják.

Talán sikerült megfelelően leírnom, elmondanom az Iskolatörténeti Gyűjtemény kialakításának történetét, célját, működésének elveit. Egy latin mondással igen summásan összegezhetem a múlt emlékeinek ilyen gyűjtését, kiállítását: „Ad futuram memoriam”.

Ez egyben kifejezi a néhai elődeink iránti nagy-nagy megbecsüléstünket.

PAP JÁNOS

Millenniumi kiadványok és íróik Matyóföldön

A Magyar Millennium ünnepi megemlékezés-sorozat keretét a 2000-2001. augusztus 20-ig tartó időszak adja. Így volt ez Mezőkövesden és körzetében is. Talán a következőkből is kitérünk majd, hogy a magyar államiság és a magyarországi kereszténység ezeréves ünnepe ösztönző hatással volt a helyi könyvkiadásra, de különösen a helytörténetíráásra, a hagyománytisztelet, hagyományápolás megerősítésére. Mi mást mondhatnánk akkor, amikor számba vesszük, hogy milyen alkotómunkát tapasztalhattunk az elmúlt másfél év alatt egy 18 ezer lakosú kisvárosban, Mezőkövesden?

E rövid áttekintés most lehetőséget kínál nekem arra is, hogy az ismertető tíz kiadvány, könyv, tanulmánykötet ürügyén kis kitekintésre is vállalkozzam a könyvkiadás mai magyarországi helyzetére, annak szakmai, gazdasági, pénzügyi vonatkozásaira.

Legelőször is azt szeretném hangsúlyozni, hogy az 1989-es társadalmi-politikai rendszerváltoztató időszakban olyan meghökkentő jelenségekkel találkozhatunk, melyeket nehezen tudunk értelmezni, különösen, ha csak felületesen vizsgáljuk ezeket. Néhány központosított könyvkiadó helyett több száz, vagy ezer (?) könyvkiadó működik, bárki szinte bármilyen írást könyv alakban megjelentethet, cenzúra, ellenőrzés – a három „T” nélkül –, ha a kiadó vállalja és a fedezet rendelkezésre áll. A könyvkiadás technikai feltételét pedig biztosítja a sok-sok helyi nyomda, pl. Mezőkövesden jelenleg három nyomda dolgozik. Természetesen a Széchényi Könyvtár ISBN, vagy ISSN irodájának be kell jelenteni, de azt is csak telefonon. Persze ezzel nem akarom azt mondani, hogy az anarchikusnak látszó helyzet a minőséget, az írás, az írók becsületét, tisztességét sutba vágja. Tudom küszködnünk a piacnak ezen a területen is érvényesülő, sokszor kegyetlen törvényeivel, de azt is tudjuk, hogy előbb-utóbb az olvasó értékítéletével, ízlésével, esztétikai igényével itt is rendet fog teremteni. Én hiszek benne.

Ahhoz, hogy a továbbiakban már témámról konkrétan, gyakorlatiasabban szólhassak, el szeretném mondani, hogy melyik 10, illetve 11 könyv az

elemzésünk tárgya. Mezőkövesden a 2000-2001. évben a következő könyvek jelentek meg:

- *Matyóföld*, néprajzi, irodalmi periodika – 2000.
- *Matyóföld*, néprajzi, irodalmi periodika – 2001.
- Mezőkövesd a millennium évében, a 725 éves a város. (Tanulmánykötet.)
- *Bán József*: Matyó ragadványnevek.
- *Hajdu Ráfis János*: Motorikus erőgépek a kisbirtokos paraszti gazdaságokban.
- *Demjén István*: Református népiskolák, népoktatás Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén 1565-1670.
- *Nagy István*: A mezőkövesdi Szent László Gimnázium története 1911-2001.
- *Kápolnai Iván* – *Szlovák Sándor*: Országgyűlési képviselő választások Mezőkövesden és körzetében – a kezdetektől napjainkig.
- *Petrán Lajos*: Matyó élet, matyó sors. Regényes memoár.
- *Kovács Mátvás*: Kévébe gyűjtött kalászok.
- *Kiss József*: „Így volt ez régente, aki ott volt írja...” Kis Jankó Nagy István szücs, népművész mester írásos hagyatéka.

Ez a felsorolás még nem lehet teljes, mert a mezőkövesdi, matyóföldi írók és a Mezőkövesden megjelent könyvek mellett még úgy érzem feltétlenül ide kívánczodik, hogy *Demjén István*, *Dudás Sándor*, *Juhász József*, *Kárpáti Csaba*, *Pető János* versesköteteit is megemlítsük, de külön elemzést érdemelne *Hajdu Imre* író-könyvkiadó munkássága, *Lehoczky Alfréd* történész írói-szerkesztői munkássága, valamint a mezőkeresztesi csatáról *Lénárt Sándor József* és *Tóth Sándor László* tollából megjelent két feldolgozás, továbbá *Mihály Péter* és *Petőnyi László* Cserépváraljáról szóló kismonográfiája. Ugyanis ezek a könyvek is a millenniumi időszakban jelentek meg, de mégsem mondhatjuk őket mezőkövesdi helyi kiadványoknak, könyveknek.

De vissza szeretnék térni a tárgyalandó fent felsorolt 11 kiadványra. Kik írták, kik támogatták ezeket a könyveket, milyen nyomdai feltételekkel rendelkezünk, és mi lesz a sorsuk a könyveknek, mi célt szolgálnak, mi az értékük, mennyiben gazdagítják a helyi irodalmat, helytörténetírást, számíthatnak-e országos érdeklődésre, kritikai megítélésre?

Nézzük tehát sorba a könyveket!

A *Matyóföld* című évenként megjelenő néprajzi-irodalmi periodikáról most csupán azt szeretném elmondani, hogy már több, mint negyven éve (1959 óta) folyamatosan megjelenik; Dala József és Kiss Gyula alapította, bizonyos tekintetben országosan is egyedülálló, ezért is számon tartják; egy-egy számban harminc körüli író, szerzőt találhatunk. A helyi írók, helytörténészek legfontosabb műhelye, példányszáma 500-1000 között van.

A *Mezőkövesd a millennium évében* című tanulmánykötet a hasonló nevet viselő konferencia anyagát tartalmazza. Nem kevesebbre vállalkozott e kötet,

mint arra, hogy az eddig Mezőkövesdről megjelent írások hiányait pótolja, és ezt úgy tegye, hogy tíz évvel a rendszerváltozás után a valóság teljes feltárására, az eddig elhallgatott igazságok kimondására is törekedjen. A tizennyolc nagyobb tanulmány írója közül – véleményem szerint – talán kettő nem érzékelte kellően a jelentős társadalmi-történelmi változás, átalakulás megtörténtét.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a 2000. évben Mezőkövesden két könyv kapott jelentősebb anyagi támogatást a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Millenniumi Titkárságától és a Millenniumi Kormánybiztos Hivatalától. Az egyik a fent említett tanulmánykötet, melyre a MAME nyújtotta be a pályázatot, a másik *Hajdu Ráfis János* Motorikus erőgépek... című könyve, amely a millenniumi könyvkiadói pályázaton nyert el támogatást. Mindkét könyv természetesen csak úgy láthatott napvilágot, hogy szinte a teljes honorárium összegét a szerzők, szerkesztők, nyomdai előkészítők, korrektorok (a lektorálás kivételével) a kiadás költségeire felajánlottuk. Hajdu Ráfis János könyvének kettős értéke van, az egyik technikatörténeti, a paraszti gazdálkodás géptörténetének, az elmúlt száz évek, monografikus feldolgozása, a másik értéke pedig a matyóság életének néprajzi hitelességű igaz bemutatása.

Demjén István ismert neveléstörténeti kutató eredeti dokumentumok alapján mutatja be a 16-17. századi református püspökök történetét. Ennek folytatásán dolgozik a szerző.

Nagy István gimnáziumtörténete 90 évet próbál átfogni, igen egyéni felfogásban, sok statisztikával, az évkönyvek összegzésével. Értékelésére még vizsgáztatók.

Kápolnai Iván és *Szlovák Sándor* politikatörténeti tanulmánykötete jól illeszkedik a mai hasonló országos kiadványok sorába a maga hiánypótló, szemléletformáló szándékával. Ma sem lehet igazán közömbös számunkra, hogy kik is voltak az országgyűlési képviselők Mezőkövesden és a választókerületben az elmúlt több mint száz évben.

A matyó ragadványnevekről *Bán József* a tőle megszokott alaposággal, sziporkázó humorral adja közre tanulmánykötetét, amely nemcsak a néprajzósoknak, szociológusoknak, hanem a nyelvészeknek is igazi csemegét jelent.

Három mezőkövesdi család, három matyó sors, kiemelkedő népi tehetségek – Kisjankó Bori és Gari Margit mellett – monografikus, néhol szépírói igényű bemutatásával, feldolgozásával találkozhatunk *Petrán Lajos*, *Kiss József* és *iff. Kovács Mátyás* könyveiben. Petrán Lajos nyugalmazott gimnáziumi tanár eddig titkolt szépírói tehetségét csillogtatja fel könyvében, erre finoman utal is, amikor az alcímben így fogalmaz: „regényes memoár”. A Kovács Mátyásról szóló könyv annak a kiemelkedően tehetséges matyó embernek a típusát rajzolja meg, aki istenáldotta adottságaival a matyó vallási folklórt, a népi vallásosság szervező-vezető egyéniségét, kiváló szónoki képességgel reprezentálta.

Talán nem éréktelen számunkra az sem, ha megállapítjuk, hogy a nyolc könyv – a három többszerzős, szerkesztett tanulmánykötet kivételével – frői közül hatan nyugalomba vonult pedagógusok (kettő volt középfokú intézmény igazgatója, kettő volt szakfelügyelő-szaktancsádó, kettő gimnáziumi tanár), egy múzeumalapító-múzeumvezető népművész, egy amatőr fotóművész, kiadványszerkesztő kisvállalkozó, egy társszerző pedig statisztikus-szakíró. Természetesen mindannyian kövesdiek.

E rövid előadásban szólnom kell még a könyvkiadás egyéb körülményeiről: a nyomdáról, kötészetről, kiadók és a könyvek fedezetéről, a könyvterjesztésről. Szólhatok erről, mivel én magam is mint kulturális egyesületi elnök, helytörténet-kutató, nyugalmazott pedagógus foglalkozom könyvkiadással, s úgy mond „belülről” látom a működést, a problémákat, gondokat. Értékelésem természetesen szubjektív megítéléseket is tartalmaz.

A mezőkövesdi nyomdák – mint általában a vidéki kisnyomdák – elsősorban nem könyvnyomtatásra alakultak. Fő profiljuk a reklámújságok előállítása és egyéb nyomdaipari termékek (kisnyomtatványok stb.) sokszorosítása. A legnagyobb kapacitású Pető Nyomda ismereteim szerint egy-két havonta nyomat ki egy-egy könyvet, ofszet nyomdatechnikával. A *Mezőkövesdi Újság*ot jelenleg egy egri nyomda állítja elő. Jellemző a helyi kisnyomdák könyveire, hogy a belvekre 80 gr-os papírt, a borítóra 240 gr-os műnyomó kartont használnak. Alkalmaznak színes technikát is, a borítót esetleg fóliázzák. Itt szeretném megemlíteni, hogy a vidéki kisnyomdák minőségi teljesítményét az is befolyásolja, hogy nem tudják úgy megszervezni a kiadó, a nyomda, a kötetet összhangját, mint a nagy nyomdák. Általában a minőség elfogadható, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy jellemző az 500-1000 példányos megjelenítés, amely nagy nyomdáknál sokkal drágább lenne.

További nyomdatechnikai kérdésekről már nem beszélnék, de a kiadó és a nyomda együttműködésénél kisvárosi vonatkozásban meg kell még említenem, hogy mivel sem a kiadó, sem a nyomda nem a könyvkiadásra készült fel, nem erre szakosodott, bizony sok problémát sorolhatnánk. Ha csak azt említem meg, hogy általában sem a korrektúrát, sem a tördelést – a tipográfiaőről nem is beszélve – nem gyakorlott szakemberek végzik, a kiadott könyvek minőségével végül is meg lehetünk elégedve.

Az anyagi fedezet, a gazdasági háttér? Ahány könyv, annyi változat. A felsorolt könyvek költségeinek előteremtésére jellemző az önkormányzatnak és intézményeinek, az országos pályázatoknak, és a kismértékű helyi mecenatúrának a támogatása, továbbá a szerzői kiadás. Csak a millenniumi éveket nézve – tizenegy könyv – Mezőkövesd város önkormányzata évenként kb. 500 ezer Ft. támogatást biztosított, ami egyetlen könyv nyomdai költségét is alig fedezheti.

A többi egyéb forrásból származik. És mivel az önkormányzat kulturális bizottsága nem tudott mit kezdeni ezzel az „elosztó” feladattal, a Városi Könyvtárra bízta, hogy támogasson, adjon ki könyvet és ha van bevétel – mert van –, azt forgassa vissza a könyvkiadásba. Ez a gyakorlat elindult, de még korai lenne következtetéseket levonni.

Hadd említsek még egy jellemző példát. Hajdu Ráfis János könyvét az egyik helyi nyomda 1000 példányban adta ki, egyedülállóan táblakötéssel, terjedelme 12 nyomdai ív, B/3 formátum, színes fóliázott borító. A millenniumi könyvkiadói pályázaton sikerrel szerepelt (200 ezer Ft. támogatást kapott). A nyomda és kötetet költsége kb. 800 ezer Ft. Országos terjesztésre is került, a kiadó átadási ára 1.400 Ft/db. A megjelentetés fedezetét a pályázati támogatáson kívül a szerző, a kiadó és egy támogató magánszemély biztosította.

Ismerjük a mai magyar könyvterjesztés bonyolultságát, nehézségeit. Talán az ma is érvényes, hogy egy könyv kereskedelmi forgalmi értéke három egyenlő részből tevődik össze: nyomdaköltség, terjesztési költség, honoráriumok. Ebből lehet következtetni, hogy miért olyan drágák a könyvek. Természetesen a példányszám is fontos. Nem sokat tévedek, ha azt mondom, kb. 3000 példány alatt nyereséggel könyvet kiadni nem lehet. A mezőkövesdi helyi kiadványok terjesztése a kis példányszám miatt is, és sokszor csak helyi vonatkozásai miatt is, nem szervezett, a terjesztést a kiadók végzik. Sok könyv jut el a helyi oktatási, nevelési, kulturális intézményekbe, de véleményem szerint nem elég.

A mi millenniumi könyvkiadásunk tapasztalataiból fontosnak tartom azt a következtetést levonni, hogy egy-egy könyv – különösen monográfia igényességével készült könyvekre gondolok, legyen az egy intézmény, egy település története – tartalmi értékének megítélésekor különösen figyelembe kell vennünk írója szakmai felkészültségén kívül az író világgképének, világszemléletének irányultságát, értékrendszerhez való tartozását. Én magam ma már elfogadhatatlannak tartom, ha a falutörténet-író a szovjet hadsereg szerepéről csupán felszabadítóként beszél, ha az úgynevezett mezőgazdaság teljes kollektivizálását természetes történelmi folyamatnak tekinti, ha egy oktatási intézmény államosításáról, a diákszervezetek megszüntetéséről, a pedagógusokkal szembe támasztott gyökeresen más világnézeti és politikai követelmények támasztásáról nem beszél, vagy ezeket a „demokratizálás” folyamatának tünteti fel. Ezek után azt kell mondanom, hogy ha egy ilyen „monográfiát” kezembe veszek, úgy kell fogalmaznom, hogy ez nem „a” település története, hanem XY szerző falutörténete, illetve ez nem az iskola története, hanem XY által írt iskolatörténet.

Ezzel azt a gondolatot szerettem volna erősíteni, hogy ma, 2001-ben már nem az a természetes, hogy minden helytörténeti, helyi kiadványt csak egyféle világszemlélettel lehet megírni, megjelentetni, hanem a követelmény csupán

annyi, hogy a kiadványok köteles példányai jussanak el a Széchényi Könyvtárba és legyen annak a kötetnek ISBN-száma.

Es hogy mennyire hiteles a könyv, abból ismerhető meg, mennyire hiteles annak írója.

IV.

A Magyar Comenius Társaság életéből

MLADONICZKY BÉLA COMENIUS-EMLÉKPLAKETTJE

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

A Magyar Comenius Társaság működése, törekvései és eredményei az 1998–2001. években

A szervezeti és működési szabályzatának megfelelően Társaságunk három-évenként tart közgyűlést, amely többek között értékeli az elmúlt hároméves ciklus munkáját, s megszabja a következő időszak főbb feladatait. Mivel az előző közgyűlésünket 1998. november 4-én tartottuk, 2001-ben újra esedékes volt a közgyűlés megszervezése. A tagság tájékoztatása, közösségi életének erősítése, a Társaság munkájának szélesebb körű tudatosítása, reális megítélésének segítése érdekében a következőkben összefoglalom röviden az elmúlt ciklusra jellemző társasági törekvéseinket, munkánkat s annak fontosabb eredményeit.

A Magyar Comenius Társaság az elmúlt években is arra törekedett, hogy Comenius ma is élő és éltető hagyományainak, örökségének, továbbá a magyar nevelés- és művelődéstörténet tanulságainak kutatásával, feltárásával segítse a hazai elméleti és gyakorlati pedagógia fejlődését, hatékonyságának növelését. A kutatások ösztönzése, a múlt értékeinek feltárása, a tanulságok tudatosítása, a szóbeli és írásos publikálás lehetőségeinek biztosítása céljából felolvasóüléseket szervez, és könyvsorozatot jelentet meg. A Társaság tagjai a kutatómunkát, a múlt feladatmegoldásainak elemzését, értékelését, a tanulságok összefoglalását a magyar nevelésügy egyenes vonalú fejlődésének segítése céljából, hivatásszeretetből, a magyar nevelés iránti felelősségüket érezve társadalmi munkában végzik. Társaságunk fontosnak, a fejlődést segítőnek, a múlt értékeit megőrzőnek tartja, megbecsüli s lehetőségének megfelelően segíti tagjainak ezt a tevékenységét.

Felolvasóüléseinken általában Comeniusszal és a magyar művelődés-, neveléstörténettel kapcsolatos kutatások eredményeinek ismertetésére került sor. 1998-ban – halálának 350. évfordulóján – kiemelt témaként szerepelt I. Rákóczi György. Ezt az emlékülést a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiájával és Tudományos Gyűjteményeivel együtt tartottuk. Kötelezett benünket erre a Rákóczi családnak nemcsak a magyar nemzeti függetlenségért és vallásszabadságért vívott küzdelmekben vállalt kiemelkedő szerepe, hanem I.

Rákóczi Györgynek és feleségének, Lorántffy Zsuzsannának a magyar művelődés fejlesztését, terjesztését szolgáló áldozatos munkája is. Ezenkívül különösen nagy hálával tartozik a családnak éppen Társaságunk, hiszen megalakulását, működését az tette lehetővé, hogy a család Comeniust Patakra, az iskola munkájának a korszerűsítésére meghívta, és magas fizetéssel alkalmazta.

2000-ben ünnepeltük Lorántffy Zsuzsanna születésének 400. évfordulóját. Ez alkalomból a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumával, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel és az Erdélyi Múzeum Egyesülettel együtt „Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna” címmel 2000. október 5-7-én háromnapos nemzetközi konferenciát tartottunk. A népes rendezvényen elhangzott 42 előadás közül tizenkettőt Társaságunk tagjai tartottak. Az előadások anyaga két szép kötetben, több mint 700 oldalon meg is jelent, s lektora a Társaság elnöke volt. A résztvevők megtekintették a Sárospataki Református Kollégiumban és a Rákóczi Múzeumban szervezett Lorántffy Zsuzsanna emlékkiállításokat is.

2000. december 1-jén, Comenius Patakra jövetelének 350. évfordulója alkalmából a Sárospataki Református Kollégium Tudományos gyűjteményei, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara, Sárospatak város önkormányzata és a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Köre bevonásával tartottunk konferenciát, melyen tizenhárom előadás hangzott el. A résztvevők megtekintették a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei könyvtárában szervezett „Sárospataki tiszteletadás Comeniusnak” című kiállítást. Társaságunk elnöke vett szakmai irányítással részt a kiállítás anyagának kiválasztásában és elrendezésében, s a kiállítást ő nyitotta meg.

2001-ben kettős évforduló ösztönözte Társaságunkat felolvasó ülés tartására. A Sárospatakon Comenius idejövetelekor megindított nyomdában megjelent az első könyv, s ebben Comeniusnak Patakon készített első írásait tették közzé. Ez volt tehát Comeniusnak is a Patakon írt és megjelent első könyve. Felolvasóülésünket november 16-án a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara, Sárospatak város önkormányzata és a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Köre bevonásával tartottuk, melyen tíz tagtársunk szerepelt előadással.

Társági munkánk fontos eredményének tekintjük, hogy ezekben az években is sikertült előbbre lépünk a tagok kutatómunkája eredményeinek írásos publikálásában, terjesztésében, a jövő számára megőrzésében is. 1999-ben megjelentettük a Bibliotheca Comeniana könyvsorozatunk VII. kötetét „Comenius és a magyar iskola” címmel, melyben Patakon írt három művéből közöltünk latinul és magyarul hosszabb részeket s e munkákról írt tanulmányokat. Ugyancsak 1999-ben kiadtuk a sorozat VIII. kötetét is „Művelődésünk múltjából – Comenius, I. Rákóczi György és más tanulmányok” címmel. Társaságunk eddig

végzett munkájának értékelésére, a magyar művelődésben betöltött szolgálatainak a bemutatására, az eddig megjelent tanulmányokkal kapcsolatos könnyebb tájékozódás segítésére ebben a kötetben közzétettük az eddig megjelent nyolc kötetben lévő Comenius-írások, Comeniusszal foglalkozó és egyéb magyar művelődés-, neveléstörténeti tanulmányok bibliográfiáját s a kötetekben közölt egyéb anyagok jegyzékét is.

Örömmel számolok be arról is, hogy a Bibliotheca Comeniana VII-VIII. kötetének kézhezvétele után több tagtársunktól kaptunk köszönő levelet, elismerő megjegyzéseket. Legyen szabad néhány levélből idéznem röviden. Az egyik szerint: „Nagy örömet szerzett a küldemény. Hálásan köszönöm s szívből gratulálok! ... Hatalmas érték ez a két legújabb kötet s az egész Bibliotheca Comeniana! ... A Társaság a nehéz körülmények között is remek munkát végez!” A másik levélből: „Köszönöm a két szép, valóban hiánypótló könyvet! ... Érdemes volt vele bajlódni, mert egyedülálló forrás lett. Gratulálok!” Egy harmadik levélben többek között ez is olvasható: „A mai nap megkaptam a Társaságunk legújabb kiadványát, és miként eddig minden esetben, most is nagyon örülök az értékes könyvnek... Köszönöm fáradozásait s odaadó munkájukhoz további sok sikert és jó egészséget kívánok.” A következő idézet egy gimnáziumi tanár leveléből való: „A kapott két kötetet rendszeresen olvasgatom, egyes szakaszait többször is! Annyi életbölcsesség, hasznosítható jó tanács és korunkban is aktuális intelem van benn, hogy ezeket bárki – elsősorban neveléssel foglalkozó ember – sokrétűen kamatoztathatja munkájában. Ezeknek az írásoknak nem szabad a könyvárak polcain porosodni, hanem közkinccsé kell tenni, úgy, ahogy a Magyar Comenius Társaság csinálja. Az olvasók nevében mondok köszönetet érte!”

A Társaság működéséhez pénzre van szükségünk. Különösen sok pénzt igényel a nyomdai költség. A befizetett tagdíjak az általános működési költséget sem fedezik. A pénzt évenkénti pályázatokkal igyekszünk előteremteni. Minden évben több pályázatot készítünk és küldünk el. 1999-ben pályázataink eredménytelenek voltak. 2000-ben az Oktatási Minisztériumtól kaptunk 200 ezer forintot. 2001-ben az alábbi kilenc szervezethez, szervezethez fordultunk pályázatokkal: az országgyűlés társadalmi szervezetek bizottsága (100 ezer Ft), Oktatási Minisztérium, Miniszterelnöki Hivatal, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (400 ezer Ft a múzeumi osztálytól), Országimázs Központ, Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány, Borsod–Abaúj–Zemplén megyei közgyűlés mecénás-alapja, Sárospatak város önkormányzata, Sárospataki Városvédő és Szépítő Egyesület (100 ezer Ft). A fentiek szerint ez évben pályázatainkkal 600 ezer forint támogatást sikerült megszerezni, s így a IX. kötetünk megjelentetéséhez a fedezet rendelkezésünkre áll. Tervünk szerint kiadására 2002 első hónapjaiban sor kerül.

Nincs előrelépés Társaságunk könyveinek forgalmazásában. A latinszakos tanárok országos továbbképzése alkalmával és a Református Pedagógiai Intézetben szervezett Comeniusszal kapcsolatos rendezvény alkalmával történt több vásárlás, illetve rendelés. Sajnálatos, hogy Mészáros Istvánnak az Új Pedagógiai Szemle 2000. júliusi-augusztusi számában megjelent ajánlása után sem növekedett könyveink iránt az érdeklődés.

A Comenius utcában elhelyezett emléktáblán a felírás márványra ragasztott betűi közül több eltűnt. Az emléktábla rendbetétele megtörtént: a szöveget az emléktáblára ráhelyezett márványba vésettük.

A Társaság vezetősége törekszik a tagoknak a Társaság életével kapcsolatos rendszeres tájékoztatására, a tagok összetartásának, közösségének erősítésére is. Ezt a célt szolgálja többek között az a gyakorlat, hogy az elnökök évenként legalább egyszer körlevélben keresi fel a tagokat, s tájékoztatást ad a Társaság törekvéseiről, a végzett munkáról, az eredményekről, a problémákról. Öröndetes, hogy azok közül a tagok közül, akik a rendezvényeken valamilyen ok miatt nem tudnak részt venni, többen levélben fejtik ki véleményüket, közlik javaslataikat.

1998-ban, az I. Rákóczi György fejedelemmel kapcsolatos megemlékezés alkalmával, a Társaság vezetősége – értékelve, elismerve, nagyra becsülve a Comeniusszal, a Rákócziakkal kapcsolatos értékes tudományos munkálkodást, a Magyar Comenius Társaság megalakulásának s munkájának támogatását, a Társaságunk életében vállalt és végzett áldozatos tevékenységet – tiszteletünk, hálaunk, szeretetünk kifejezéséül dr. Köpeczi Béla örökös díszelnökünknek és R. Várkonyi Ágnes választmányi tagunknak „I. Rákóczi György Emlékplakett”-et adományozott. Az emléklakett Borsi Antalnak, a Sárospataki Református Kollégium gimnáziuma művésztanárának alkotása. A Társaság támogatásáért a következő – nem társasági tagok – kaptak Comenius-emlékérmet: Szövényi Zsolt, Rádli Katalin, dr. Vigh Annamária, dr. Ablonczy Zoltán, Derda László.

Kötelességünk megemlékezni Társaságunknak azokról a tagjairól, akik ezekben az években távoztak az élők sorából: dr. Bajkó Mátyás, dr. Bereczki Sándor, Czinke Ferenc, dr. Maller Sándor, dr. Petrikás Árpád, dr. Zibolen Endre. Közülük Maller Sándor 1992-93-ban elnöke is volt a Társaságnak, s képviselte annak érdekeit. Bajkó Mátyás kezdettől fogva a haláláig alelnökként segítette a Társaság munkáját. Czinke Ferenc a halála előtti hónapokban erőtlenül foglalkozott az Orbis Pictus művészeti kutatásával, vizsgálatával. Ezzel kapcsolatban felkereste az Uhersky Brodban lévő Comenius Múzeumot is, továbbá gondolkodott a pataki Comenius-gyűjtemény, múzeum létrehozásán, tervének elkészítésén. Elhunyt tagtársainkban a Társaság kiváló, tevékeny tagjait, a pedagógiai társadalom szorgalmas, eredményes, nagy hatású munkásait, a pedagógiai tudomány művelőit vesztette el. Hálásak vagyunk életükért, pedagógiai tevékenységükért, társasági munkásságukért, emléküket kegyelettel őrizzük.

A 2001. november 16-án tartott közgyűlés személyi kérdésekben is határozott: dr. Földy Ferencet a Társaság alelnökének, Kiss Ferencet pedig titkárának választotta meg, majd az elnökség, a választmány és a számvizsgáló bizottság tagjait hat évre megerősített tisztségükben.

A közgyűlés a választmány előterjesztésének megfelelően úgy döntött, hogy a Társaság munkája a következő ciklusban is a már jól bevált gyakorlatnak megfelelően folyjék. Hozzájárult ahhoz, hogy a Társaságon belül dr. Demjén István szervezésével, irányításával Borsod–Abaúj–Zemplén megyei neveléstörténeti csoport működjék, továbbá ahhoz is, hogy dr. Füle Sándor irányításával a Társaság segítse a pedagógusképzést és továbbképzést Comenius pedagógiai hagyatékának összegyűjtésével és megjelentetésével.

Társaságunknak, a vezetőségnek és az aktív tagoknak az elmúlt ciklus éveiben ennyit sikerült megvalósítani. Úgy gondoljuk, hogy az adott körülmények között, a lehetőségek kihasználásával a vezetőség munkálkodása eredményes volt. E megállapítást alátámasztják azok a tagtársaink is, akik szóban vagy levélben fejezték ki elismerésüket és köszönetüket a vezetőség áldozatos, eredményes szolgálatáért.

A Magyar Comenius Társaság pénzügyi helyzete

B e v é t e l

Év	Tagdíj	Támogatás (maradvány)	Kiadványok eladása	Kamat	Összesen
1998.	39.900	600.000 (288.393)	47.000	42.000	1.009.132
1999.	51.400	338.000 (288.393)	43.600	43.600	738.477
2000.	15.000	230.000 (35.377)	16.022	16.022	196.399

K i a d á s

Év	OTP- költség	Posta	Kiadvány (dombormű)	Rendezvény	Összesen
1998.	5.139	15.000	345.309 (252.500)	22.000	964-398
1999.	7.836	25.909	610.484	54.000	698.229
2000.	6.000	34.000	201.022	20.000	261.272

T á m o g a t ó i n k

Oktatási Minisztérium
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Országgyűlési Hivatal
Sárospatak Város Önkormányzata
Sárospataki Városszépítő Egyesület

Dr. Földy Ferenc
titkár

Sóstói Pálné dr.
a Számvizsgáló Bizottság elnöke

A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága

Az elnökség:

Díszelnök: Dr. Köpeczi Béla

Elnök: Kődöböcz József

Alelnök: Dr. Földy Ferenc

Titkár: Kiss Ferenc

Jegyző: Dr. Gönczy Ákos

Pénztáros: Dr. Hegedűs László

Tagok: Feróné Komolay Anikó

Nagy László

A választmány:

Dr. Benő Kálmán, dr. Csajka Imre, dr. Csorba Csaba, dr. Demjén István, dr. Füle Sándor, dr. Horváth Márton, Huszár István, dr. Komlósi Sándor, dr. Kováts Dániel, dr. Szabó József, dr. Varga Gábor, R. Várkonyi Ágnes.

A számvizsgáló bizottság:

Sóstói Pálné dr. (elnök), Szabó Béláné, dr. Szilágyi Sándor

A tagság névsora:

Balogh István, Sárospatak

Balogh Istvánné, Sárospatak

Dr. Benke György, Bogács

Dr. Benő Kálmán, Budapest

Dr. Bodosi Béla, Eger

Dr. Bolvári-Takács Gábor, Budapest

Dr. Brezsnaynszky László, Debrecen

Dr. Csajka Imre, Sárospatak

Dr. Csorba Csaba, Budapest

Dr. Deák Gábor, Miskolc

Dr. Deme László, Budapest

Dr. Demjén István, Cserépfalu

Faragó Lajos, Miskolc

Dr. Fehér Erzsébet, Sárospatak

Dr. Fekete János, Budapest

Feróné Komolay Anikó, Sárospatak

Dr. Filep Antal, Budapest

Dr. Földy Ferenc, Sárospatak

Dr. Földyné dr. Asztalos Adrienn, Spatak

Dr. Füle Sándor, Budapest

Gonda Sándorné, Sárospatak

Dr. Gönczy Ákos, Sárospatak

Grajz István, Miskolc
 Halászi Aladár, Tiszaújváros
 Dr. Harsányi István, Budapest
 Dr. Hegedűs László, Sárospatak
 Herczeg István, Miskolc
 Horváth Ferenc, Sárospatak
 Dr. Horváth Márton, Budapest
 Huszár István, Budapest
 Dr. Janó Ákos, Sárospatak
 Jósvainé dr. Dankó Katalin, Sárospatak
 Karajz Géza, Sárospatak
 Király István, Sajóvelezd
 Kis-Tóth Miklósné, Budapest
 Kiss Ferenc, Sárospatak
 Dr. Komáromy Sándor, Sárospatak
 Dr. Komlósi Sándor, Pécs
 Dr. Koncz Gábor, Budakeszi
 Dr. Kovács György, Debrecen
 Dr. Kovács József László, Budaörs
 Dr. Kováts Dániel, Szeged
 Kődöböcz József, Sárospatak
 Dr. Köpeczi Béla, Budapest
 Kővér Árpád, Budapest
 Lavotháné dr. Jáger Katalin, Sárospatak
 Dr. Lázár Sándor, Marosvásárhely
 L. Nagy Ilona, Sárospatak
 Malinkó János, Ózd
 Marcziné Fazekas Erzsébet, Sárospatak
 Molnár László, Sárospatak
 Nagy Béla, Edelény
 Nagy Géza, Karcsa
 Nagy László, Sárospatak
 Nagy László János, Debrecen
 Dr. Oláh János, Szeged
 Dr. Ónodi György, Budapest
 Dr. Orosz Gábor, Nyíregyháza
 Pap János, Mezőkövesd
 Dr. Petrőczy Éva, Budapest
 Dr. Pukánszky Béla, Szeged
 Dr. Ravasz János, Budapest
 Répászky Zoltán, Mezőkövesd
 Réthy Endréné dr., Budapest
 Rózsa László, Debrecen
 Rózsa Lászlóné, Debrecen
 Simon Istvánné, Miskolc
 Sóstói Pálné dr., Sárospatak
 Dr. Szabó András, Budapest
 Szabó Béláné, Sárospatak
 Dr. Szabó József, Nyíregyháza
 Szabó K. Attila, Székelyudvarhely
 Szajkó József, Sárospatak
 Dr. Szecskó Károly, Eger
 Szentirmai Lászlóné, Sárospatak
 Dr. Szilágyi Sándor, Sátoraljaújhely
 Sztinkóné Nagy Irén, Kecskemét
 Dr. Szűcs Ervin, Százhalombatta
 Szűcsné dr. Csizsár Magdolna, Sárospatak
 Dr. Takács Andrásné, Sárospatak
 Takács Tamás, Budapest
 Takáts Gyula, Sárospatak
 Takáts Gyuláné, Sárospatak
 Túróczi Bertalan, Edelény
 Dr. Varga Gábor, Hajdúböszörmény
 R. Várkonyi Ágnes, Budapest
 Dr. Vaskó László, Debrecen
 Völgyesi István, Miskolc
 Vörösné Keszler Erzsébet, Budapest
 Zádor András, Debrecen
 Zorgel Ferenc, Sárospatak

BÁRÁNY ISTVÁN

Köszöntő

Tisztelt Konferencia! Hölgyeim és Uraim!¹

*„Komensky Jan, a drága Comenius
sugárzó lelke messze világított:*

*Kinyílt a festett földkerekség
és az ifjak álmélkodva – láttak.”*

Úgy érzem, hogy Képes Gézának ez a négy sora összefoglalja mindazt a tudást, hitet, akaratot, képességet, amellyel Comenius 1650-ben szeretett városunkba érkezett. Sárospatak és Comenius. Két név, két fogalom, de egymás nélkül – főként ha pataki diákok találkoznak valahol a nagyvilágban, vagy tartanak tudományos tanácskozást e témában – nem kerülhet szóba. A két névhez egy harmadik, a kettő közti kapocs Lorántffy Zsuzsannáé, a fejedelmi asszonyé, aki Patakra hozta korának legnagyobb pedagógusát. Köszönet érte.

Ma az oktatásban a minőségbiztosítás fogalmát halljuk a leggyakrabban. Úgy gondolom, egyetérthetünk abban, hogy Sárospatakon ez a fogalom már több évszázadra tekint vissza, hiszen Comenius neve erre a garancia. Biztos vagyok abban, s ez minden pataki polgárt büszkeséggel tölt el, hogy nem véletlenül került az Oktatási Minisztérium által kiadott minőségfejlesztési kézikönyvre Comenius arcképe mint védjegy, illetve hogy a minisztérium minőségbiztosítási programja a „Comenius 2000” nevet viseli.

A Schola Ludus ajánlásában Comenius a következőket írta: „Mindent egybevéve: azért jöttem ide, hogy a hasznotokra legyek; erre az egyre törekedtem és törekszem.” Úgy gondolom, egyet értünk abban, hogy ígéretét megtartotta. Tudása, tapasztalata, pedagógiai hitvallása mind a mai napig tükröződik Sárospatak oktatásában.

Tisztelt Konferencia!

Engedjék meg, hogy Sárospatak város önkormányzata és a magam nevében tisztelettel köszöntsem a konferencia minden előadóját és hallgatóját. A meghívóban felüntetett programról számomra az derül ki, hogy nap végére egy teljes Comenius-kép fog elénk rajzolódní. Az 1986-ban alakult Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy névadójának, Comeniusnak a pedagógiai örökségét őrizte. Ma is érvényes tanításaira a figyelmet felhívja, a további fejlődést is segítő eszméit tudatosítsa, mindezzel jelen nevelésünk és oktatásunk hatékonyságát fokozza.

Enhez kívánok mindannyijuk számára jó munkát!

¹ Sárospatak alpolgármesterének köszöntője a 2001. november 16-án tartott ülésen hangzott el.

DEMJÉN ISTVÁN

A Magyar Comenius Társaság és a művelődés- történeti kutatás Borsod–Abaúj–Zemplén megyében

Az 1960-as évektől sok jó hatás érte Borsod–Abaúj–Zemplén megyét a művelődés- és neveléstörténet területén. A Tankönyvkiadó kiadásában megjelent a neveléstörténet oktatását is segítő füzetsorozat. A sorozat darabjai eljutottak a sárospataki tanítóképzőbe is, és hozzájárultak a neveléstörténet színvonalasabb oktatásához.

A Magyar Pedagógiai Társaság újjászerveződése (1967) után alig két év elteltével 1969. szeptember 16-án megalakult annak Borsod–Abaúj–Zemplén megyei tagozata. Hét szakosztálya között létrehozta a neveléstörténeti szakosztályt is, amely nagy segítséget nyújtott tagjainak a művelődés- és neveléstörténet-kutatás területén. A tagok (fiatalok is) a szakosztály által szervezett őszi ülészakokon mutatták be kutatásaik eredményeit. A Társaság „Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába” címmel Kődöböcz József szerkesztésében kutatás-módszertani segédkönyvet jelentetett meg (Bp., 1976.).

A '70-es évektől a megye művelődési osztálya és a megyei továbbképzési kabinet (később intézet) által kiírt pedagógiai pályázatok között helyet kaptak az iskolatörténeti témák is. Megyénkben figyelemre méltó kezdeményezések voltak, mint például a sárospataki neveléstörténeti ülészakok. Ekkoriban Budapest, Sárospatak és Eperjes adott otthont a magyar-szlovák neveléstörténeti konferenciának. Meg kell említeni, hogy megyénk területén, Sárospatakon van a Magyar Comenius Társaság székhelye, amely nagyon jó irányban segíti a megye művelődés- és neveléstörténeti kutatását, a megye kutatóinak tevékenységét.

Főleg a 70-es évektől a megye művelődés- és neveléstörténeti kutatói lehetőséget kaptak arra, hogy írásban vagy felolvasás útján bemutathassák eredményeiket. Ma már csak a Magyar Comenius Társaságra, a Kazinczy Ferenc Társaságra és a Megyei Honismereti Egyesületre számíthatnak a megye kutatói. Adottak továbbá a közgyűjteményi kutatóhelyek: a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár és fiókjai, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a Megyei Pedagógiai Intézet könyvtára, a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, a miskolci Léway József Tudományos Könyvtár, a Miskolci

Egyetem, valamint a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar könyvtára, a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei múzeumi szervezet, a városi könyvtárak helyismereti gyűjteményei, az egyházközségek irattárai, az iskolai irattárak, a megye oktatástörténeti gyűjteményei.¹

A művelődés- és neveléstörténeti kutatás eredményeit segítették, segítik bemutatni és főleg megőrizni a különféle kiadványok, füzetek, folyóiratok, szaklapok, tanulmánykötetek: a *Borsodi Művelődés* (kiváló lehetőséget nyújtott, de 1990-ben megszűnt), a *Szülőföldünk* (a Honismereti Egyesület kiadványa), a *Széphalom* (a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve), a *Bibliotheca Comeniana* (a Magyar Comenius Társaság kiadványsorozata), az *Edelényi Füzetek*, a *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* (a tanítóképző főiskola sorozata), a *Matyóföld* (Mezőkövesd), a megyei levéltár és a Herman Ottó Múzeum évkönyvei. Települési monográfiák jelentek meg – hogy csak néhányat említsek –: Mád, Ózd, Mezőkövesd, Felsőzsolca, Edelény, Ároktő, Cserépfalu, Baktakék, Tiszadorogma, Tiszabábolna, Vizsoly, Sály, Répáshuta, Szendrő, Olaszliszka, Cigánd, Zemplénagárd, Karos, Gönc, Ricse. Ezek a kötetek sok művelődés- és neveléstörténeti adatot is tartalmaznak. A megye nem hivatásos (tehát nem tudományos közgyűjteményben tevékenykedő) kutatói közül – ismereteim szerint – tizennégyen kutatási eredményeiket önálló könyvben, könyvekben is bemutatták: Kődöböcz József, Fehér Erzsébet, Kováts Dániel, Béres János, Répászky Zoltán, Demjén István, Nagy Károly, Ágoston István György, Kovács Ágnes, Hadobás Pál, Kamody Miklós, Hörcsik Richárd, Nagy Géza, Deák Gábor. Itt azonban szóvá kell tenni a könyvkiadási nehézségeket!

Helyet adtak a művelődéstörténeti kutatási eredményeknek a különféle konferenciák. Hogy csak néhányat említsek: Kultúra, műveltség, művelődés Borsod–Abaúj–Zemplén megyében (Szendrő), a reformáció napjához kapcsolt tudományos konferencia és felolvasó ülés (Szendrő), honismereti konferencia (Mezőkövesd, Cserépfalu), Comenius-napok (Sárospatak), Lorántffy-napok (Sárospatak, Ónod), Rákóczi-napok (Sárospatak, Sátoraljújhely) stb.

Az évfordulók alkalmával általában több pályázati lehetőség nyílik, és több a pályázók száma is. Ilyen volt (a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából) az iskolák 1945 és 1970 közötti fejlődésének bemutatását szolgáló pályázat meghirdetése. Az erre készült írások beszámoltak az 1945-ös iskolakezdestről, az akkori oktatási feltételekről és az 1970-ig történt, oktatással kapcsolatos eseményekről.² Az „Ezeréves magyar iskola” évforduló alkalmával a Magyar Comenius Társaság, a Comenius Tanítóképző Főiskola, az Ezeréves Magyar Iskola

¹ Ezek (a létrehozók nevével): Szendrő (Demjén István), Tiszakeszi (Komoróczy Gyuláné), Mezőkövesd (Répászky Zoltán), Ózd-Szentsimon (Nagy Károly), Edelény (Laki-Lukács László).

² Vö. pl.: *Bibliotheca Comeniana* VI. Sárospatak, 1997. 167-171.

Alapítvány és az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum közös rendezésben 1995. augusztus 23-a és 25-e között szakmai tanácskozás volt Sárospatakon. A tanácskozáson neves szakembereknek az évfordulóval kapcsolatos előadásait, valamint az ország minden részéből felkért hozzászólók tájékoztatását hallgathatták meg a jelenlévők. Az évfordulóhoz iskolatörténeti kiállítások kapcsolódtak: Edelényben, Sárospatakon, Mezőkövesden, Cserépfaluban, Bükkábrányban stb. Hogy ezekről a kiállításokról széles körben tudomást szerezhessen a lakosság, hírt adott róluk az Észak-Magyarország és a Déli Hírlap, a Szülőföldünk, a Mezőkövesdi Újság is. Könyvbemutatókat is szerveztek: Edelényben, Mezőkövesden, a Magyar Comenius Társaság ülésein. Bemutatták a falvakban készült monográfiákat a lakoságnak is. Az egyre több helyen elhatározott, megtartott iskola-névadó ünnepségek avatóbeszédeiben és a falunapokon is helyet kapnak az iskolatörténeti adatok és az alkalom idejére rendezett iskolatörténeti kiállítások, gyűjteményavatások.

A megye kutatói szükségesnek tartják a művelődés- és neveléstörténeti kutatást, hiszen a régi iskolákban tükröződnek az egykori társadalom és művelődés szerkezetének fontos elemei, amelyek megismerésével, elemzésével jelentősen segíthető az újabb, mai pedagógiai feladatok eredményesebb megoldása. Fel kell használni a tapasztalatokat, hiszen csak a *fejlődésében megismerni* elv alkalmazása segíthet a reális látásban, ítéletmondásban, feladatkitűzésben, kivitelezésben.

A művelődés- és neveléstörténeti kutatás területén nagyon fontos a folyamatosság, a rendszeresség, a tervszerűség. Ezért erősíteni kell a régiókutatást, benne a minden településre kiterjedő kutatást, hogy pontosítani tudjuk e régió (s egyúttal a magyar művelődésügy) történetének adatait. Ehhez pedig meg kell határozni, ki kell választani a művelődés- és neveléstörténeti kutatások irányát, meghatározó területeit. Tehát a régiókutatást – ebben az esetben Borsod–Abaúj–Zemplén megye művelődéstörténetének kutatását – tudatosabbá, tervszerűbbé és korszerűbbé kell tenni! Ehhez ismerni kell a megye kutatóinak fő kutatási területeit, a jelenleg folyó kutatások témáit és irányát. Hogy ez megvalósulhasson, a megye kutatóinak meg kell ismerniük egymás munkáját is. Ehhez a kutatók számára együttműködési lehetőséget kell biztosítani. Ezt a lehetőséget csak egy megyei kutatócsoport létrehozásával lehet megteremteni. Vagyis létre kell hozni a Magyar Comenius Társaság keretében *Borsod–Abaúj–Zemplén megye művelődés- és neveléstörténeti kutatócsoportját*. Azért is, mert a megye művelődésügyének, neveléstörténetének kutatását a megye kutatóinak, kutató közösségének kell felvállalnia és végeznie, és a további kutatási feladatokat is ennek a csoportnak kell meghatároznia. Csak egy közösség tudja sokoldalúan és eredményesen megvizsgálni a megye művelődés- és neveléstörténeti kutatásá-

nak mai helyzetét, eddigi kutatási eredményeit, irodalmát, melynek eredménye lehetne egy bibliográfia elkészítése.

A kutatócsoport létrehozására vonatkozó javaslatot, valamint azt, hogy a csoport a Magyar Comenius Társaság munkacsoportjaként működjön, a Társaság közgyűlése támogatta, és a kutatócsoport megszervezésével a javaslattevő dr. Demjén István választmányi tagot megbízta. A szervező munka már el is kezdődött, s legkésőbb 2002 tavaszán tudományos ülés keretében a részletes munkaprogram megvitatásával és elfogadásával megalakul, megkezdni működését a *Magyar Comenius Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén megyei művelődés- és neveléstörténeti kutatócsoportja*. A kutatócsoport működési feltételeit Mezőkövesd város polgármesteri hivatala a polgármesternek, dr. Halmai Gyulának az egyetértésével a Városi Könyvtár útján Csirmazné Cservenyák Ilona könyvtárigazgató közreműködésével biztosítja. A csoport székhelye tehát a Mezőkövesdi Városi Könyvtár lesz.

A kutatócsoport számít a megye támogatására is. Kéri, hogy ne csak alkalmi lehetőségeket biztosítson a régió művelődés- és neveléstörténeti kutatásához, hanem a folytonosságot is tegye lehetővé a megye szakmai és tudományos életében. Ennek érdekében a csoport kapcsolatot keres a megye legfelsőbb vezetőivel, a régió művelődésével, oktatásával foglalkozó intézmények, szervezetek vezetőivel, és felajánlja, illetve kéri az együttműködést a még eredményesebb munkavégzéshez. A kutatócsoportnak és a fenti vezetőknek, intézményeknek és szervezeteknek együtt kell átgondolniuk, hogy a művelődés- és neveléstörténeti kutatás hogyan, mely területeken tudná segíteni a megye egész művelődéstügyét, melyek azok a pontok, ahol csakis a megye művelődési irányítóinak, felelőseinek, valamint a régió művelődés- és neveléstörténeti kutatóinak szoros együttműködése hozhatja meg a legjobb eredményeket.

A kutatócsoport feladatai közé tartozik többek között, hogy hirdesse a művelődési, iskolatörténeti értékek megmentésének fontosságát. Ennek érdekében segítséget kell nyújtania az iskolák vezetőinek, nevelőinek, a településeken működő honismereti-helytörténeti köröknek. Ezért találkozókot kell kezdeményezni az iskolákkal, a honismereti körökkel, az önkormányzatok és egyházak vezetőivel. A kapcsolat egyik fontos és minden bizonnyal eredményes módszere lehet egy-egy kihelyezett tudományos ülés szervezése.

A kutatócsoport létrehozásával kapcsolatos néhány gondolat után már itt kérjük kutatótársainkat, hogy a közeljövőben címükre küldött, a kutatócsoport működésére vonatkozó részletes programtervezettel kapcsolatban gyűjtsék össze észrevételeiket, és a tavaszi alakuló tudományos ülésen mondják el azokat.

FÖLDY FERENC

Tizenöt éves a Magyar Comenius Társaság

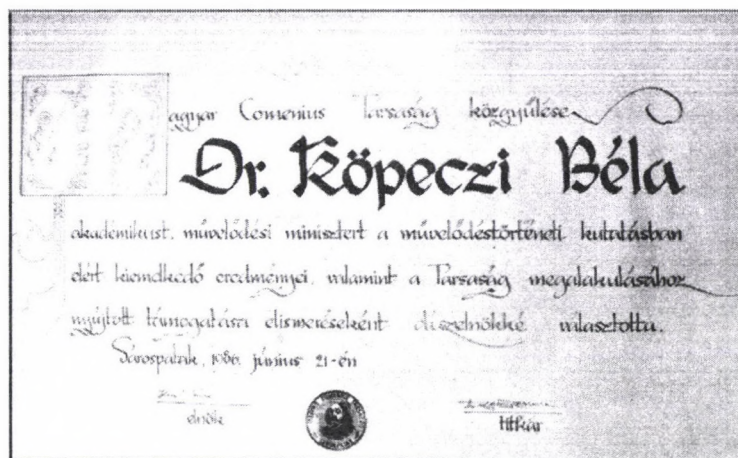
Comenius emberi fáradozása, elméleti és gyakorlati pedagógiai munkássága a nemzetközi kulturális élet rendkívül értékes hagyománya, kiapadhatatlan kincseshányója. A magyar társadalom számon tartja a nagy pedagógiai reformátor örökségét s magasra értékeli elveit, tanítását, sárospataki működését. Bizonyítéka ennek az is, hogy régi mulasztást pótolva, kétéves előkészítő munka után 1986. június 21-én megalakult a *Magyar Comenius Társaság*. A Társaság megalakulását számos jeles tudós üdvözölte, többek között dr. Benda Kálmán akadémikus, dr. Deme László egyetemi tanár, dr. Király István akadémikus. Deme László ezt írta: „Megörvendezettél a Magyar Comenius Társaság megalakulásának hírével. Fontosnak tartok minden olyan vállalkozást, amely jövőnk érdekében foglalkozik múltunkkal. Hiszen az előre mutató visszatekintések nélkül vakok és talajtalanok volnánk.”¹ Király István pedig különösen annak örült, hogy a Magyar Comenius Társaság Sárospatakon alakult meg, így írt erről: „Meggyőződésem, Patak ott hordja magában a magyar Oxford lehetőségét. Emberi elszánáson, odaadáson múlik, hogy ez a lehetőség valósággá is váljon.”²

A Társaság alapító tagjai a következők voltak: dr. Bakos József kandidátus (Eger), dr. Földy Ferenc főiskolai tanár (Sárospatak), dr. Gönczy Ákos főiskolai docens (Sárospatak), dr. Hörcsik Richárd levéltár-igazgató (Sárospatak), dr. Kardoss Béla művészeti író (Budapest), dr. Kováts Dániel főiskolai docens (Sárospatak), Kődöböcz József ny. főiskolai tanár (Sárospatak), Oláh Katalin főiskolai docens (Sárospatak), Szabóné dr. Fehér Erzsébet főiskolai docens (Sárospatak), dr. Újszászy Kálmán ny. gyűjtemény-igazgató (Sárospatak).³ Az alakuló közgyűlésen a Társaság dr. Köpeczi Béla akadémikust, művelődési minisztert a művelődéstörténeti kutatásban elért kiemelkedő eredményei, valamint a Társaság megalakulásához nyújtott támogatása elismeréseként díszelnökké választotta.

¹ Dr. Deme László levele, Bp., 1986. június 16.

² Dr. Király István levele, Bp., 1986. június 23.

³ A Művelődési Minisztérium egyetemi és főiskolai fősztályának küldött 3/1985. I. sz. levél az alakuló tagokról. Sárospatak, 1985. április 30.

KÖPECZI BÉLA DÍSZELNÖKI OKLEVELE (1986. jún. 21.)

A Társaság elnöke 1986 és 1992 között Huszár István igazgató, c. egyetemi tanár volt, 1992-től 1994-ig dr. Maller Sándor ny. főtktár, 1994 óta pedig Kődöbocz József ny. főigazgató-helyettes. Alelnöki feladatot látott el Kődöbocz József, dr. Simon Gyula a Magyar Pedagógiai Társaság társelnöke, dr. Bajkó Mátyás egyetemi tanár, jelenleg dr. Földy Ferenc főiskolai tanár. A Társaság titkára 1986-tól 2001-ig dr. Földy Ferenc főigazgató, 2001 novemberétől Kiss Ferenc főiskolai docens.

Társaságunk 96 taggal kezdte el működését, választmányi üléseinken azonban újabb és újabb tagok kérték felvételüket. Jelenlegi létszámunk 132 fő.

A Társaság nagy és nemes célt tűzött maga elé. Ösztönözni kívánja Comenius szellemi hagyatékának, pedagógiai, művelődéstörténeti eszméinek, törekvéseinek kutatását, korszerű elemzését és tudatosítását. Sajátos társasági eszközeivel szolgálni akarja a comeniusi hagyományok fennmaradását, megőrzését, felhasználását. Szélesebb körben kívánja ismertetni, terjeszteni ma is érvényes, élő s ható tanításait. Különösen fontos feladatának tekinti, hogy szorgalmazza és támogassa Comenius sárospataki tevékenységének, magyarországi hatásának kutatását, sokoldalú feltárását s mélyreható elemzéssel gazdagítsa a külföldi kutatási eredményeket, színezza a nemzetközi értékeléseket. Ezzel együtt természetesen tervszerűen igyekszik segíteni általában a neveléstörténeti kutatásokat s következetesen szolgálni az iskola korszerűsítésére, a pedagógiai gyakorlat továbbfejlesztésére irányuló törekvéseket is.

HUSZÁR ISTVÁN ELNÖK, KÖDÖBÖCZ JÓZSEF ALELNÖK, FÖLDY FERENC TITKÁR AZ ELNÖKSÉGI ASZTALNÁL

A fent jelzett célok elérésére a Társaság összefogja, tömöríti azokat az önként jelentkező neveléstörténeti, művelődéstörténeti kutatókat, akik közvetlenül vagy közvetve Comenius eszméinek és a korabeli művelődési törekvéseknek a feltárására, elemzésére törekszenek. Tagjai sorába fogadja azokat a gyakorló pedagógusokat s más érdeklődőket is, akik a magyar művelődés, nevelés és oktatás folyamatos korszerűsítését, továbbfejlesztését Comenius és a vele rokon gondolkodók tanításainak, a múlt tapasztalatainak a felhasználásával megalapozottabbá és hatékonyabbá akarják tenni.

A Magyar Comenius Társaság munkája sokrétű. Konferenciákat, felolvasó üléseket szervez és pályázatokat ír ki. 1987-ben Budapesten és Szendrőn kétnapos felolvasó ülést tartottunk. 1988-ban tavasszal Budapesten a Comenius kutatások helyzetéről, feladatairól szerveztünk vitaülést, ősszel pedig közreműködtünk a debreceni református kollégium 450 éves jubileumával kapcsolatban tartott tudományos felolvasó üléssén. 1989. április 6-7-én szerveztük meg Sárosszéken az 1489-ben keletkezett Szalkai-kódex jubileumi ünnepségét és köz-

gyűlésünket. E két fő témán kívül mindkét nap felolvasó ülést is tartottunk. 1990. szeptember 28-án kibővített választmányi ülést tartottunk, melyen díszelnökünk tartott előadást, és ekkor avattuk fel a Comenius utcán a Mladonyiczky Béla szobrászművész által készített Comenius emléktáblát. 1992-ben Comenius születésének 400. évfordulóját ünnepeltük. Országos pályázatot hirdettünk Comenius pataki munkásságának elemzésére, illetve eddig magyarul még meg nem jelent munkáinak fordítására. Comenius emléklapok és emlékérmek készítettünk: A számozott emléklapok a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok és kutatók kapják kitüntetésként. Az emlékérmek pedig a Társaság munkáját segítő személyeknek adjuk. Kérésünkre a Magyar Posta Comenius-emlékbélyeget bocsátott ki, hozott forgalomba. A szélesebb társadalom figyelmét más módon is sikerült ráirányítani a comeniusi örökségre: A televízió filmet készített és sugárzott; a rádió és televízió, továbbá az újságok (sok napilap, folyóirat) többször is közölt tájékoztatást, illetve tanulmányt. Az évfordulóra a Bibliotheca Comeniana köteteként magyar fordításban kiadtuk Comenius „De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica ad Genus Humanum” IV. részét, a Pampaediát.

1992. szeptember 21-23-án Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság, a Magyar Tudományos Akadémiával együtt, a Magyar UNESCO Bizottság, a Magyar Pedagógiai Társaság, a Sárospataki Református Kollégium, a Comenius Tanítóképző Főiskola, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma és Sárospatak város önkormányzata közreműködésével nemzetközi tudományos konferenciát rendezett, amelyen 12 hazai és 6 külföldi szakember tartott kutatásai alapján előadást. Az emlékülés kedvező alkalmat szolgáltatott ahhoz is, hogy Comenius szellemének, törekvéseinek megfelelően erősítsük a kapcsolatot a szlovákiai és erdélyi Comenius-kutatókkal. Gazdag programmal tisztelgett a nagy pedagógus emléke előtt magyarországi munkásságának kis városa, Sárospatak is, ahol a Magyar Comenius Társaság koordinálásával történtek a megemlékezések. A Comenius Tanítóképző Főiskola Comenius pályázatot hirdetett s a testvérintézmények meghívásával a pályázatok bemutatására tudományos emlékülést tartott. Országos jelleggel hallgatói gyakorlati tanítási versenyt szervezett. Comenius műveiből s a vele kapcsolatos munkákból kiállítást rendezett. Megjelentette a város közgyűjtésében található Comenius-irodalom bibliográfiáját. A Református Kollégium Gimnáziuma a szlovákiai magyar nyelvű testvérgimnázium meghívásával szervezett emlékestet. Irodalmi színpada, ének-kara részt vett és közreműködött a hollandiai Hilversumi Comenius College jubileumi rendezvényein. A város önkormányzata külön testületi díszüléssel emlékezett az 1650-1654 között itt élt tudós polgárára, s Comenius-emléklapok adományozott több neves hazai és néhány külföldi Comenius-kutatónak. Az évforduló alkalmával több nagyobb kiállítás is volt Sárospatakon. Comenius

életéről, életművéről adott átfogó, jól tájékoztató, gazdag anyagú bemutatót a Nagykönyvtárban az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum s a Sárospataki Református Tudományos Gyűjtemények. A Művelődés Házában Mladonyczky Béla szobrászművész „Comenius az éremművészetben”, a Rákóczi-várban pedig Otto Spalinger svájci grafikusművész „Ember az emberért – Változatok Comeniusra” c. kiállításában gyönyörködhetek az érdeklődők. A nemzetközi tudományos konferencia idején a Comenius Tanítóképző Főiskolában a Szlovák Pedagógiai Könyvkiadó is rendezett bemutatót.⁴

1994-től – szűkös anyagi körülményeink miatt – nagyobb összejöveteleket ritkábban tartottunk. Fontosabb ügyeinkről kibővített vezetőségi üléseinket tartottunk. Felolvasó üléseinket a Comenius Tanítóképző Főiskolával együtt tartottuk 1994-ben, 1995-ben, 1997-ben és 1998-ban. Ezek közül kiemelkedik az 1997. november 3-i felolvasó ülés, amelyen három témakörben hangzottak el előadások: Comenius, a 140 éves tanítóképzés, valamint a főiskolai-egyetemi pedagógusképzés korszerűsítése. 2000-ben Lorántffy Zsuzsanna születésének 400. évfordulója alkalmából október 5-7-én „Erdély és Patak fejedelemasszonya” címmel nemzetközi konferenciát szerveztünk a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumával, a sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel és az Erdélyi Múzeum Egyesülettel közösen. 2000. december 1-jén a Sárospataki Református Kollégium, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara, a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Köre és Társaságunk összefogásával, Társaságunk előkészítő és szervező munkájával Comenius Patakra jövetelének 350. évfordulója alkalmából ünnepi felolvasó-ülésen tisztelegtünk névadónk emléke előtt. 2001. november 16-án tartottuk tudományos felolvasó ülésünket az első Sárospatakon megjelent könyv 350. évfordulója alkalmával a helyi tudományos intézményekkel karöltve.

Bibliotheca Comeniana címmel kiadványsorozatot indítottunk, amelyben egyrészt Comenius – főleg Sárospatakon alkotott – műveit jelentjük meg, másrészt a tagok kutatási eredményeit tesszük közzé. A sorozat első kötete (1986) egy 1793-ban latin-magyar-német nyelven kiadott *Orbis Sensualium Pictus* hasonmása. A második kötet (1988) Comenius Sárospatakon mondott beközszöntő beszédét s az alakuló ülés anyagát, továbbá a Társaság működésének alapszabályzatát és a tagok névsorát tartalmazza. A III. kötet *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg Comenius írásaival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal. A *Pampaedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötetet pedig, amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait fűzi csokorba, *Comenius és a magyar művelődés* címmel 1994-ben adtuk ki. A *Comenius és a sárospataki iskola* című VI. kötet 1997-ben

⁴ *Ködöböcz József*: Jubileumi emlékezés. = *Bibliotheca Comeniana* V. Sp., 1994. 5-6.

jelent meg, benne tájékoztattunk a neveléstörténeti kutatás újabb eredményeiről, és bemutattuk a 140 éves sárospataki tanítóképző nevelő munkáját. A VII. kötet (1999) Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját (a Tirociniumot, a Lucidariumot, a Schola Ludus két fejezetét) tartalmazza latinul és magyarul, emellett ismertetést közöl e három munkáról. A VIII. kötetünkben Comeniusnak a családi iskoláról és az anyanyelvi iskola eszméjéről szóló fejtegetéseit, a könyvekről tartott előadását, valamint a Sárospatakról való távozásakor mondott búcsúbeszédét jelentettük meg. Két Comenius-kutató munkásságának felvázolásával ízelítőt adtunk a magyar comenológia múltjából. Könyvünk közzétette a Sárospatakon 1998 őszén tartott felolvasó ülésünkön elhangzott előadások szövegét I. Rákóczi Györggyel, valamint az újabb neveléstörténeti kutatásokkal kapcsolatosan. A Bibliotheca Comeniana eddigi nyolc kötetének bibliográfiája zárja legutóbbi kiadványunkat.

A Magyar Comenius Társaság munkája során együttműködik a pedagógia hazai szakembereinek szervezeteivel, így a Magyar Pedagógiai Társasággal, a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságával, de keresi az együttműködési lehetőséget a történeti, művelődéstörténeti kutatókkal is. A Magyar Comenius Társaság működése kiterjed Magyarország egész területére; székhelye Comenius magyarországi munkásságának diákvárosa, Sárospatak, háttérintézménye pedig a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara.

A Társaság működéséhez szükséges anyagiakat elsősorban pályázat útján biztosítjuk. Legfontosabb támogatóink voltak: az Oktatási Minisztérium, Sárospatak város önkormányzata, a Soros-alapítvány, az OTP Bank Rt., az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottsága, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a sárospataki Városvédő- és Szépítő Egyesülete.

Az alapszabályzat szerint a Társaságnak rendes tagja lehet minden olyan nagykorú magyar állampolgár, aki annak célkitűzéseivel egyetért, s a tagok közé felvételét kéri. Pártoló tag lehet az a természetes vagy jogi személy, aki a Társaság szakmai, anyagi vagy egyéb formában történő támogatását vállalja. Tiszteletbeli tag lehet az a hazai és külföldi személy, akit kiemelkedő munkásságának eredménye alapján a közgyűlés tiszteletbeli taggá választ. A társasági tevékenység elvi irányításának és ellenőrzésének legfőbb szerve a közgyűlés. A munkát a közgyűlések között a választmány, illetve az elnökség irányítja.⁵

Meggyőződésünk szerint a Társaság az elmúlt 15 év alatt bizonyította, hogy Comenius törekvéseinek, szellemi hagyatékainak jó őrzője és továbbvivője. Tevékenységével a magyar művelődéstűgy, az oktatás és nevelés fejlődését szolgálja.

⁵ A Magyar Comenius Társaság Szervezeti és Működési Szabályzata. = Bibliotheca Comeniana, V. Sárospatak, 1994. 149.

English Summary

Comenius and the Hungarian Education

The Hungarian Comenius Society aims at exploring Comenius' pedagogical inheritance and making aware of its still effective idea. It also does research on the progressive work and educational answers of the Hungarian history of civilisation in order to further the effectiveness of finding answers by means of showing the values of the past and making the morals of the past recognised. This is what this present volume of our series intends to set as a goal.

In the first half of the book extracts from Comenius' two works are published. In 1669 theologian Samuel Maresius questioned Comenius' honesty and uprightness. Comenius wrote his 'Continuation of Brotherly Warning' in reply to this, first, to prove that Maresius' accusations were unfounded, and secondly, to ask their superior to take stand on their matter to which facts and information are also provided. He recalls the important events of his life and work in this piece of writing from which his memories from Hungary are published both in Latin and Hungarian.

The second work is his preface and prologue written for the *Vestibulum* that was recomposed and published in Sárospatak. The message of the preface and the prologue makes the reader more familiar with the pedagogical approach and endeavour of the 'Sárospatak scholarcha'.

The further works of the Society's members concentrate on Comenius' influence on Hungary, the evaluation of several events of the Hungarian history of civilisation and making the readers realise the morals of these events. The studies on the educational work of Sárospatak and Mezökövesd are greatly emphasised.

The book gives information about the work and future plans of the Hungarian Comenius Society. The material of the present volume is outlined in detail in the Contents.

Contents

Foreword by <i>József Kődöböcz</i> .	5
--------------------------------------	---

Extracts from Comenius' Works

COMENIUS: Continuation of Brotherly Warning and On Restraining Rivalry by Means of Love... Translated by <i>Ferenc Ósz</i>	10
COMENIUS: Preface to his Vestibulum. Translated by József Gulyás	37
COMENIUS: Teacher's Guide to the Exercises Presented in the Vestibulum of the Latin Language Translated by <i>József Gulyás</i>	45

About Comenius and His Influence

ALADÁR HALÁSZI: Comenius and Utilitarianism	51
IMRE FENYÓ: Comenius' Cartesian Meditations	57
FERENC FÖLDY: Comenius' View of Nature As Reflected in His <i>Orbis Pictus</i>	65
BÉLA BODOSI: Comenius and Apáczai	69
BÉLA CSONGRÁDY: Comenius and Madách	79
ZOLTÁN GÖNCZY: Contemporary Pedagogical Thoughts in Comenius' "Pampaedia"	83
ALADÁR HALÁSZI: The Practical Realisation of Comenius' Didactic Approach	89
LÁSZLÓ MOLNÁR: Comenius' View on the Universal and the Hungarian Language	95
BÉLA DOBAY: A Testimony about Comenius' Hungarian Origin	103
ISTVÁN DEMJÉN: Comenius and the Reformed Schools in the Surroundings of Sárospatak	107
VIERA ŽBIRKOVA: J. A. Komensky and His School Equipments in the Sárospatak Reformed College	117
JÓZSEF KÖDÖBÖCZ: The Influence of Comenius' Work in Patak	123
JÓZSEF KÖDÖBÖCZ: A Sárospatak Homage to Comenius	125

From the Centuries of the Hungarian Education

ÁRPÁD SZABÓ: Astronomy in the Second Half of the 15 th Century	131
ISTVÁN MÉSZÁROS: The Szalkai-Codex in the Hungarian History of Civilisation	137
JÓZSEF KÖDÖBÖCZ: A Double Anniversary of the History of Civilisation – Sárospatak, 2001	145
DÉNES DIENES: The Condition of the Patak College before the Expelling (1660-1671)	149
ERZSÉBET FEHÉR: Kant and Fichte in a 19 th Century Public School	157
GYÖRGY BENKE: College Life in Sárospatak at the End of the 19 th Century	165
GÁBOR VARGA: The Reformed Teachers' Journal in 1901	171
JÁNOS PAP: Educational Methods and Educators at the Grammar School of Mezőkövesd	177
ENDRE KONCZ: The History of the State Peasant College in Kecskemét, 1946-1949	191
JÓZSEF GÁLL: Contributions to the History of Vocational Training in Sárospatak	195
GÁBOR BOLVÁRI-TAKÁCS: Aspects of Research to the History of the Student Movement in Patak	199
DÁNIEL KOVÁTS: Values and Concerns in Today's Verbal Communication	207
ZOLTÁN RÉPÁSZKY: School History Collection of Mezőkövesd	213
JÁNOS PAP: Publications of the Millennium and Their Authors in Matyó-Land	223

From the Life of the Hungarian Comenius Society

JÓZSEF KÖDÖBÖCZ: Activities of the Hungarian Comenius Society between 1998 and 2001	231
The Financial Situation of the Hungarian Comenius Society	236
The Leaders and Members of the Hungarian Comenius Society	237
ISTVÁN BÁRÁNY: Words of Greeting	239
ISTVÁN DEMJÉN: The Comenius Society and History of Civilisation Researches in the County	240
FERENC FÖLDY: The fifteen-year-old Hungarian Comenius Society	244

Gabriella Rácsok – Pálma Füsti-Molnár

A képek jegyzéke

2. Kékesi László metszete Comeniusról.
8. Comenius első pataki könyvének címlapja.
36. A *Vestibulum* címlapja.
44. A *Vestibulum* előszava.
48. A *Vestibulum* utóirata.
50. A háromosztályú latin iskola tervének címlapja.
68. A háromosztályú latin iskola tervének első oldala.
94. A háromosztályú latin iskola tervének ajánlása Rákóczi Zsigmondhoz.
102. Az iskolai munkák folytatása.
116. Az igazi módszer dicsérete.
128. Az *Orbis Pictus* pataki kiadása töredékének két lapja.
130. Az *Atrium* címlapja.
136. A beköszönő beszéd címoldala.
148. A beköszönő beszéd befejező oldala.
156. Kereszturi Bíró Pál *Egyenes ösvény* című könyvének ajánlása.
164. Egy sárospataki nyomtatvány 1807-ből.
206. A pataki diákok egyik népszerű kiadványa.

Tartalom

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Előszó	5
----------------------------	---

I. COMENIUS MŰVEIBŐL

COMENIUS: A testvéri intelleum folytatása a vetélkedés szeretettel való mérséklésére	10
COMENIUS: A latin nyelv Vestibulumának előszava	37
COMENIUS: Intés a tanítóhoz a latin nyelv Vestibulumából való gyakorlatok végzéséhez	45

II. COMENIUSRÓL ÉS HATÁSÁRÓL

HALÁSZI ALADÁR: Comenius és az utilitarizmus	51
FENYŐ IMRE: Comenius kartézianus meditációi	57
FÖLDY FERENC: Comenius természetszemlélete az <i>Orbis Pictus</i> tükrében	65
BODOSI BÉLA: Comenius és Apáczai	69
CSONGRÁDY BÉLA: Comenius és Madách	79
GÖNCZY ZOLTÁN: Időszerű pedagógiai gondolatok a <i>Pampaediában</i>	83
HALÁSZI ALADÁR: Comenius didaktikai felfogásának érvényesülése	89
MÓLNÁR LÁSZLÓ: Comenius nézetei az univerzális és a magyar nyelvről	95
DOBAY BÉLA: Tanúságtétel Comenius magyar származásáról	103
DEMJÉN ISTVÁN: Comenius és a Patak környéki református iskolák	107
VIERA ŽBIRKOVÁ: J. A. Komenský és a taneszközök	117
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Comenius pataki munkásságának hatóköre	123
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Sárospataki tiszteletadás Comeniusnak	125

III. MŰVELŐDÉSÜNK SZÁZADAIBÓL

SZABÓ ÁRPÁD: Asztronómia a XV. század második felében	131
MÉSZÁROS ISTVÁN: A Szalkai-kódex a magyar művelődéstörténetben	137
KÖDÖBÖ CZ JÓZSEF: Kettős magyar művelődéstörténeti évforduló 2001-ben Sárospatakon	145
DIENES DÉNES: A pataki kollégium állapota az elüldözés előtti évtizedben	149
FEHÉR ERZSÉBET: Kant és Fichte a XIX. század eleji népiskolában	157
BENKE GYÖRGY: Diákélet Sárospatakon a XIX. század végén	165
VARGA GÁBOR: A Református Tanítók Lapja 1901-ben	171
PAP JÁNOS: Nevelési módszerek, nevelői egyéniségek a mezőkövesdi gimnáziumban	177
KONCZ ENDRE: A Kecskeméti Állami Parasztfőiskola története, 1946-49.	191
GÁLL JÓZSEF: Adalékok a szakképzés történetéhez Sárospatakon	195
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Szempontok a pataki diákmozgalom történetének kutatásához	199
KOVÁTS DÁNIEL: Értékek és gondok napjaink nyelvi kommunikációjában	207
RÉPÁSZKY ZOLTÁN: A Mezőkövesdi Iskolatörténeti Gyűjtemény	213
PAP JÁNOS: Millenniumi kiadványok és fróik Matyóföldön	223

IV. A MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG ÉLETÉBŐL

KÖDÖBÖ CZ JÓZSEF: A Comenius Társaság működése 1998–2001.	231
A Magyar Comenius Társaság pénzügyi helyzete	236
A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága	237
BÁRÁNY ISTVÁN: Köszöntő	239
DEMJÉN ISTVÁN: A Magyar Comenius Társaság és a művelődéstörténeti kutatás megyénkben	240
FÖLDY FERENC: Tizenöt éves a Magyar Comenius Társaság	244
English Summary (angol nyelvű összefoglalás és tartalomjegyzék)	250
A képek jegyzéke	253

Kötetünk kiadását támogatta

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

MINISZTERIUMA

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Közgyűjteményi Főosztályának Múzeumi Osztálya,
a Magyar Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottsága,
a Sárospataki Városvédő és Szépítő Egyesület

MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

3950 Sárospatak, Eötvös u. 7.

Szedés és tördelés: *Feliciter Kft.* Nyíregyháza
(Ügyvezető: *dr. Kováts Judit*)
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.* Sárospatak
(Felelős vezető: *Derda László*)

A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására, a magyar nevelés és oktatás történetének kutatására ösztönözzön, s fórumot biztosítson a szóbeli bemutatás mellett a kutatási eredmények írásbeli publikálására is. Lehetőséget kíván nyújtani ahhoz, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztése a történelmi fejlődés tapasztalataival szembesítve, a múlt tanításainak, tanulságainak figyelembevételével minél sikeresebben, hatékonyabban történhessék.

Társaságunk **BIBLIOTHECA COMENIANA** című könyvsorozatának első kötete, 1986-ban, az *Orbis Pictus* 1798. évi kiadásának hasonmása volt. A II. kötet (1988) a névadónak „A lelki tehetségek kiműveléséről” mondott beszédét adta közre, továbbá művelődéstörténeti írásokat közölt. A III. kötet *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg Comenius írásaival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal. A *Pampaedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötetet pedig, amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait fűzi csokorba, *Comenius és a magyar művelődés* címmel 1994-ben adtuk ki. A *Comenius és a sárospataki iskola* című VI. kötet 1997-ben jelent meg, benne tájékoztattunk a neveléstörténeti kutatás újabb eredményeiről, és bemutattuk a 140 éves sárospataki tanítóképző nevelő munkáját. A VII. kötet (1999) Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját (a *Tirociniumot*, a *Lucidariumot*, a *Schola Ludus* két fejezetét) tartalmazza latinul és magyarul, emellett ismertetést közöl e három munkáról. Ugyancsak 1999-ben adtuk ki sorozatunk VIII. kötetét *Művelődésünk múltjából* címmel, s benne Comeniustól, Comeniusról, I. Rákóczi Györgyről, neveléstörténetünk néhány személyiségéről és jelenségéről közöltünk dolgozatokat.

Jelen kötetünkben tovább bővítjük a magyarul olvasható Comenius-művek körét *A testvéri intelem*, illetve a *Vestibulum* részleteinek közvételével. A Comenius Társaság utóbbi két felolvasóülésén elhangzott előadásokat is nyilvánosságra hozzuk; bővül, színesedik tehát az a kép, amelyet névadónk munkásságáról és hatásáról, a magyar művelődés századairól magunkban őrzünk. Új kiadványunkat is jó szívvel ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.